

GÜNTER GRASS

Premiul Nobel pentru Literatură 1999

CUVINTELE FRAȚILOR GRIMM

POLIROM

SERIA DE AUTOR

GÜNTER GRASS

Colecția BIBLIOTECA POLIROM este coordonată
de Bogdan-Alexandru Stănescu.

The translation of this work was supported by a grant from the Goethe-Institut which is funded by the German Ministry of Foreign Affairs

Günter Grass, *GRIMMS WÖRTER. Eine Liebeserklärung*

Foto copertă: © Stephanie Friedman; Tommason/Dreamstime.com

Foto autor: GNUFDL © Florian K, 2004

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4 ; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

GRASS, GÜNTER

Cuvintele Fraților Grimm / Günter Grass; Alexandru Al. Șahighian (trad. din lb. germ. și note de). – Iași: Polirom, 2013

ISBN 978-973-46-3636-5

I. Șahighian, Alexandru Al. (trad.)

821.112.2-31=135.1

Printed in ROMANIA

GÜNTER GRASS

CUVINTELE FRAȚILOR GRIMM

O DECLARAȚIE DE IUBIRE

Traducere din limba germană
și note de Alexandru Al. Șahighian

POLIROM
2013

GÜNTER GRASS s-a născut în 16 octombrie 1927, la Danzig, unde și-a petrecut copilăria și adolescența. La șaptesprezece ani s-a înrolat în Waffen-SS, iar în 1945 este luat prizonier de către americani. După război a urmat Academia de Artă din Düsseldorf (1947-1952), apoi Universitatea de Arte Plastice din Berlin. A trăit un timp la Paris, apoi în Italia, iar din 1960, în Berlinul de Vest și la țară, în landul Schleswig-Holstein. A debutat în 1956 cu volumul de poezii *Avantajele găinilor-giruetă*, dar ulterior s-a afirmat ca prozator, cu romanul care îl va consacra pe plan internațional, *Toba de tinichea* (1959). Împreună cu *Pisica și șoarecele* (1961) și *Ani de cîine* (1963), acesta intră în alcătuirea „Trilogiei Danzigului". Poet, prozator și dramaturg, Günter Grass a publicat numeroase cărți, dintre care amintim romanele *Anestezie locală* (1969), *Calcanul* (1977), *O chestiune încurcată* (1995) și *În mers de rac* (2002), volumele de proză scurtă *Întîlnire la Telgte* (1979), *Rubrica nașteri sau germanii sîntpe moarte* (1980) și *Povestiri lugubre* (1992), volumul de eseuri și polemici politice *Din jurnalul unui melc* (1972), volumele de versuri *Ultimul dans* (2003) și *August stupid* (2007). În 2006 i-a apărut prima carte de memorii, *Decojind ceapa*, urmată doi ani mai tîrziu de *Aparatul de fotografiat*, ambele stîrnind controverse aprinse. Activitatea sa literară a fost recompensată cu cele mai prestigioase distincții, culminînd cu Premiul Nobel pentru Literatură (1999). La Editura Polirom au apărut: *Toba de tinichea* (2005, 2007, 2012), *Anestezie locală* (2008), *Pisica și șoarecele* (2009), *Secolul meu* (2012), *În mers de rac* (2002, 2013), *Decojind ceapa* (2007, 2012), *Aparatul de fotografiat* (2010), *Între Germania și Germania* (2012).

Cuvintele Fraților Grimm (2010), cel de-al treilea volum de memorii al lui Günter Grass, folosește drept pretext cuvintele propuse de Jacob și Wilhelm Grimm în *Dicționarul limbii germane* pentru a se întoarce în timp și a rememora diverse episoade din viața celor doi frați, dar și din trecutul autorului însuși. Cînd sobră, cînd hîtră, presărată cu digresiuni întortocheate, jocuri de cuvinte sclipitoare și turnuri de frază ingenioase, narațiunea urmărește viața atît de celebrilor Frați Grimm, ale căror povești sînt cunoscute astăzi pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale lumii – ne sînt dezvăluite firile și aspirațiile lor diferite, li se conferă substanță, iar cititorii ajung să-i vadă aievea, ca pe doi oameni în carne și oase. *Dicționarul limbii germane*, publicat între anii 1852 și 1960 în treizeci și două de volume, început de Jacob și Wilhelm Grimm la propunerea editorilor Karl Reimer și Salomon Hirzel și continuat de numeroși colaboratori, devine astfel nu doar o înșiruire monotonă de cuvinte, ci și o țesătură vie de vocabule vechi și noi, folosite încă sau date uitării, în care se împletesc șoaptele, ezitările, strădaniile, revoltele, slăbiciunile și bucuriile celor doi frați.

Se dedică lui Ute, care mi-a stat alături cuvînt de cuvînt

La azil

De la A, ca în „amontele“ dintru-nceput, despre care s-ar pomeni în avan-hronic, şi pîn' la Z, ca în „zadar“, „zăbală“, „zaiafet“ ori „zoaie“. Cuvinte din vechime, care s-au isprăvit ori se-nvîrtesc în roata fricii, excentric, şi altele ce, dimpotrivă, băgăreţe, mai au în ele ceva suflu: proscrise, izgonite într-aiurea. Vai, ţie, bătrîne Adam!

Au fost odată ca niciodată doi fraţi, care se numeau Jacob şi Wilhelm şi pe care lumea-i socotea nedespărţiţi. Erau vestiţi în toată ţara, fapt pentru care li s-a şi spus, după numele de familie, Frăţînii ori, mai degrabă, Fraţii Grimm. Chiar şi după uzul vorbirii de astăzi, căreia îi cam place a se fuduli cu împrumuturi, au ajuns cunoscuţi printr-o locuţiune drept *Grimm Brothers* şi, fie şi numai din auzite, dar necitite, drept moşii cu „tolba cu poveşti“, care ne spun basme cu Albă-ca-Zăpada şi Cenuşăreasa.

Fiind născuţi în acea parte a comitatului împărătesc Hessa care, dimpreună cu oraşul Hanau, forma unul dintre cele peste trei sute de petice din ţesătura mereu cîrpită şi răscîrpită a micilor state germane, cei doi

şi-au păstrat pînă la bătrîneţe felul de-a vorbi de pe meleagurile de baştină, chiar dacă întru cîtva îndulcit de schimbarea locurilor unde se stabileau pentru o vreme.

Jacob a venit pe lume în 1785, iar Wilhelm, cu un an mai tîrziu – aşadar ambii doar cu puţină vreme înaintea Revoluţiei Franceze, ce avea să modifice, din Europa şi pînă în cele mai îndepărtate colonii, alcătuirea puterii, pe cînd în comitatul Hessa abia dac-a schimbat ceva. În orice caz, nu se-ntîmpla mai nimic nici în oraşul natal, Hanau – unde tatăl lor, Philipp Wilhelm Grimm, îşi vedea de treabă ca avocat al Curţii penale, iar mai apoi ca secretar orăşenesc –, nici în apropiatul Frankfurt, excepţie facînd doar momentul încoronării împăratului, de care fraţii îşi vor aminti mai tîrziu, din depărtarea înceţoşată a anilor: parada trupelor landgrafului a fost un spectacol ce oferea imagini colorate, pe care memoria le mai şi înfrumuseţa. Bubuitul tunurilor şi grozăviile războiului i-au ocolit, în schimb aveau în preajmă pădurea-ntunecată, unde se rătăceau copii şi doruri şi dorinţe şi unde frica prinde rădăcini în felurite chipuri.

Apoi, cei doi Grimm au locuit la Steinau, un tîrguşor aflat la drumul comercial ce lega oraşele-tîrguri Frankfurt şi Leipzig. Aici Jacob şi Wilhelm au fost educaţi de preceptori pînă cînd, după moartea tatălui, s-au mutat la Kassel, unde – trăind în sărăcie – au urmat liceul cu sprijinul mătuşii lor Zimmer, care – ca doamnă de onoare – se bucura de vază şi dispunea de oarece avere.

Dintre ceilalţi trei fraţi şi sora de care, după moartea mamei, au trebuit să se-ngrijească Jacob şi Wilhelm, posteritatea n-a reţinut decît numele lui Ludwig Emil Grimm. Acesta, căruia ceilalţi Grimm îi spuneau Louis, i-a desenat în creion pe cei doi fraţi vestiţi – căci despre

ei e vorba aici! –, i-a caricaturizat din fuga peniței și i-a imortalizat pe plăci de cupru cu acul de gravat: Jacob înaintea lui Wilhelm, înfățișați dintr-o parte, astfel încît profilurile lor ni s-au imprimat în memorie cu trăsături deslușite. Ambii de o ținută aleasă – cel mai vîrstnic cu lavaliera înnodată, în timp ce vîrfurile gulerului de la cămașa celui mai tînăr stau rășchirate. Cu privirea cătînd drept înainte, ațintită asupra unui lucru aflat, pesemne, departe. Părul unuia coboară în bucle, al celuilalt e abia ondulat. Cu o expresie foarte gravă pe chipuri de fiecare dată.

Frații. Doi frați îmbrăcați cu simplitate. Reproduși pe paginile de titlu, tipăriți pe bancnota de 1.000 de mărci, imprimați pe timbre poștale. Ori pe bilete de bancă. Întru totul potriviți s-ajungă monumente, nume de străzi, festivaluri și să-i atragă pe turiștii dornici să colinde în lung și-n lat: în trena vieții lor se așterne o cale de basm. Așa au și ajuns la noi, cît se poate de familiari și pe potriva gustului comun, osîndiți să rămînă inofensivi.

Eu, însă, îi văd înhămați împreună, pe viață, la carul totdeauna încărcat peste măsură cu cărți. Întorcînd pe-o parte și pe alta terfeloage legate în piele de porc, stivuind foliante, luînd urma unor mituri, legende, manuscrise pierdute – și asta încă de la Marburg, din vremea studenției, iar mai apoi și prin alte locuri, oriunde s-ar fi putut depozita lucruri uitate. Niște romantici în drum spre Biedermeier, prefirînd – împătimiți de limbă – vorbe, numărînd silabe, interogînd limba asupra originilor ei, degustînd pe cerul gurii mutații consonantice, dînd la iveală ambiguități ascunse, retrezind la viață cu un sărut cele adormite, scuturînd praful de pe venerabile monumente ale limbii, iar mai apoi, tot iscodind cuvinte, ajungînd să poarte de grijă fiecărei litere și,

mai cu seamă, cu migală deosebită, vocalelor de la început de cuvînt. Patimă fără leac și corvoadă impusă de bunăvoie; zeflemitorii erau de părere că ți-l puteai lesne închipui pe Jacob ferecat între coperțile unei cărți, legat în piele scumpă.

Dar, pentru început, nu vom înșira aici tot ceea ce frații Grimm, cu flerul lor, au scos la iveală din biblioteci – Wilhelm răscolind în arhive din beciuri, iar Jacob cotrobăind prin manuscrise și cărți chiar și în timpul vreunei călătorii, de pildă la Viena, unde Congresul dansa, euforic, valsuri ori făcea felurite învîrteli cumpărînd și vînzînd țări – pentru ca mai apoi să resusciteze cele descoperite, grație unei sîrguincioase respirații (în *Biblia* lui Luther i s-ar fi spus, poate, „răsuflătură") gură la gură. O observație doar: pe cît de îngemănați se prezentau cei doi frați în public, pe-atît de singulari și opuși între ei erau. Și dacă la început, încă de la însărcinarea poetului Brentano[1], s-au văzut lucrînd un timp împreună, mai apoi totuși, „întrucît lui Clemens îi lipseau fie stăruința, fie cheful să ducă treaba pînă la capăt", doar Wilhelm singur a scos sub formă de carte toate basmele adunate, spre a nu le lăsa să cadă în hăul mereu căscat al uitării. Aceste basme – povestite la șezători în satele din Hessa și transmise fraților de prieteni culegători –, mai întîi în stare brută, fiind versiunea primară, fuseseră apoi netezite cu grijă și domolite ca ton. Răspîndite în ediții succesive, ne sînt la îndemînă și azi ca *Basmele Fraților Grimm*.

Jacob, cel mai vîrstnic dintre frați, se îngrijea mai mult de originea cuvintelor și cerceta modul lor de funcționare gramaticală. Acolo unde Wilhelm, de dragul eufoniei, mai trișa din cînd în cînd, Jacob le rămînea

1. Clemens Brentano (1778-1842) – scriitor romantic german.

fidel cuvintelor. Cei doi se completau și se delimitau unul de celălalt. In diversele orașe unde au trăit, odăile lor de erudiți se găseau una lîngă cealaltă, ceea ce le permitea mai apoi, prin ușa ocazional întredeschisă dintre ele, cîte-un schimb (mut) de manuscrise ori de interpelări glumețe, uneori chiar dispute purtate în surdină de la odaie la odaie. În tot acest timp au înghițit mult praf de cărți, ce-i făcea rău mai ales lui Wilhelm, a cărui sănătate era precară. Bolea adesea, era umoral, vedea mereu abisuri căscîndu-i-se în față, părînd atunci absent și avînd nevoie de îmbărbătarea fraternă.

Deseori cei doi căutau o compensație în natură, motiv pentru care îi voi întîlni cît de curînd și în repetate rînduri plimbîndu-se fie prin parcul palatului, la Kassel, fie pe malul rîului Fulda ori, mai tîrziu, prin parcul Tiergarten din Berlin, dar prezentîndu-se chiar și la dorința mea ori citați de mine cu șiretenie. Cînd unul cîte unul, fiindcă știu că Jacob merge cu pas mai ager, cînd unul lîngă celălalt, pentru o bucată scurtă de drum. Amîndoi sînt tulburați pînă-n străfunduri de năvala cuvintelor, care se-nfățișează, chemate ori nechemate, își manifestă, șușotind, atașamentul, se-nghesuie și stăruie vociferînd să li se dea întîietate. De cum au fost strigate, cuvintele se și prezintă, cu mic, cu mare, cu sau fără noimă; și-aproape toate au pretenția să fie confirmate prin citate.

O însărcinare de o natură specială le-a trezit elocința. Pas cu pas îl aud pe Jacob, după ce-a ajuns de la „alabastru" la „albastru", de la „alune" la „anume", lucrînd și variind aerul pe care-l tragi în piept, îl aspiri, „ce minunat adie aerul dinspre munții natali" la Schiller și cum mai „sare-n aer o căruță cu pulbere" la Goethe, iar apoi ia de bună o vorbă din bătrîni a lui Fischart[1], care-i

1. Johann Fischart (1546-1591) – scriitor satiric german.

numeşte pe „cimpoierii ce pentr-un gologan îşi dau şi aerul, şi duhul" – „vînzători de aer răsuflat"; asta în timp ce Wilhelm, ţinîndu-se pe urmele fratelui său, trecînd de la „darac" la „dor de ducă", din segmentul lexical al literei D, nu reuşea să vadă un capăt de drum nici chiar făcînd pe dracu-n patru: acum e la „dorinţă", la cele trei dorinţe din basme.

Între ei şi mine cuvintele se aştern punte – gustăm tustrei plimbarea pe cărări bătătorite. Stau alături de unul ori de celălalt sau mă ţin deoparte de cei care, în vechime, au strămutat consoane şi au rotacizat, au aspirat sonuri şi zvonuri, au sincopat silabe. Aşa-i şi văd: drepţi, încă neîncovoiaţi de povara anilor, cînd unul o ia viguros înainte, cînd celălalt mai tărăgănează pasul.

Dar, după cum îmi ies acum în cale ca bibliotecari, cei doi învăţaţi îşi petreceau timp îndelungat stînd cloşcă, ducînd o viaţă de-un sedentarism gîrbovitor. Mi-au devenit apropiaţi nu în perioada timpurie petrecută în principatul Hessa, la Kassel – pe cînd Wilhelm îşi cîştiga existenţa cu lucruri mai degrabă în marginea preocupărilor sale, în vreme ce Jacob slujea la mai mulţi stăpîni, printre care şi Jérôme, fratele lui Napoleon, îngrijindu-se de biblioteca acestuia pentru un salariu bunişor. Nu, nu atunci, ci în toiul vieţii lor: la Universitatea din Göttingen, faimoasa Georgia Augusta, unde, în plus, ca profesori – atunci cînd nu şedeau cufundaţi în cărţi în fosta Biserică Sf. Paul –, vorbeau liber de la catedră, fără prea mare chef, şi stricau orzul atotştiinţei lor pe cine nu trebuia. Profesori buni n-au fost niciodată. Mi-l imaginez pe Jacob cum vorbeşte în gol peste capetele studenţilor săi.

Încă din această perioadă tot ce scrie – fie scrisoare sau manuscris – scrie cu minuscule, nivelînd astfel orice

substantiv[1]. Nici chiar după punct nu trebuie ca vreo majusculă să-ți atragă atenția. Excepție de la regulă fac doar numele proprii. Iar fratele său, chiar dacă mai puțin consecvent, caută să facă întocmai. În ce mă privește, mă voi supune poruncii lor ori de cîte ori citatele stivuite de ei cer să fie scrise cu literă mică.

Cei doi locuiesc în Alleestrasse, la numărul 6, cu vedere peste grădinile vecine asupra turlelor Bisericii Sf. Ioan. Între timp, lui Wilhelm, ca soț, trei copii îi atîrnă de picior ca o piatră de moară. Cît despre Jacob, consideră că asta-i ajunge ca familie. Și probabil că amîndoi – mai mult respectați decît iubiți de studenți – ar fi rămas pînă la adînci bătrîneți sedentari, la poalele munților Harz, dacă domnitorul Ernest Augustus, proaspăt uns rege de Hanovra, dintr-o dorință aprigă de putere, capriciu și proastă dispoziție, n-ar fi facut o pungășie: ca urmaș al fratelui său, a declarat nulă și neavenită Constituția dată de acesta și aprobată de Parlament în 1833. Satrapul a abolit-o. Prea liberală! În lături cu ea! Motiv pentru care jurămîntul depus de funcționarii săi, la fel ca și de toți profesorii Universității din Gottingen, trebuia ignorat ca și cînd n-ar fi fost depus niciodată. Trebuiau să și-l calce, să se gudure preaplecat. Și pe dată și-a asigurat stăpînirea absolută printr-o nouă Constituție, ce semăna ca două picături de apă cu aceea de mult răposată și reacționară din anul 1819.

Această sfruntare i-a făcut nu doar pe frații Grimm, ci și pe cinci alți profesori, să protesteze – de aici înainte întreaga Germanie, oricît ar fi fost de dezbinată altminteri, avea să-i numească „Cei Șapte din Gottingen".

1. În germana actuală, substantivele se scriu cu literă mare, însă frații Grimm au fost adversari convinși ai acestei reforme ortografice.

Pentru că neruşinarea monarhului le trezise conştiinţa, Cei Şapte se-ntărîtară foarte şi, parcă stîrniţi de numele fraţilor, simţiră suindu-li-se la creier cuvinte îndreptate împotriva samavolniciei princiare, cuvinte parcă scoase dintr-un „grimoar" – dintr-un breviar de formule vrăjitoreşti; care asupra minţii lor avură efectul unui soi de „grizu-grimzu" grozav, ce-i făcea să „grimaseze" furios; căci vechiul cuvînt german *grimme*[1] se subsuma încă din *Cîntecul Nibelungilor* sensului de „furie": *des wart ich grimme genuoc*[2] – lucru ştiut nu doar de cei doi învăţaţi filologi, ci şi de profesorii Dahlmann, Albrecht, Ewald, Weber şi de istoricul literar Gervinus; căci uite-aşa ne-ntărîtăm şi facem „grimase furioase". Cuvinte care se împerechează: La Motte Fouque, în *Inelul magic*, „într-un tîrziu ieşi o arătare de om... dar avea chipul foarte palid şi schimonosit de-o *grimasă de furie* sălbatică"; sau la Wilhelm Heinse, scriitor şi învăţat, ca şi fraţii, în ale sale „hieroglife spre reamintire", *în Capela sixtină*, „numai chipuri cu *grimase de furie* sălbatică întipărite pe ele".

Dahlmann – care, din poruncă regală, concepuse cîndva împreună cu alţii textul Constituţiei în prezent violate – puse acum în grabă pe hîrtie un înscris, pe care apoi îl revăzură cu toţii temeinic şi-l corectară, netezindu-l în mai multe rînduri, pînă ce dispărură lucrurile din cale-afară de supărătoare. Astfel, Cei Şapte din Gottingen îşi mai înfrînară furia, redactînd protestul lor pe un ton moderat şi totuşi desluşit: „Fără a-şi leza conştiinţa", ei nu voiau să accepte în tăcere ca,

1. Numele celor doi fraţi înseamnă „mînie", „furie", „înverşunare".
2. „Asta m-a înverşunat peste poate", în germana medievală în original.

„fără altă investigare și pledoarie din partea celor îndreptățiți să le facă", Constituția „să piară singură de mîna Puterii".

Și cum s-au comportat toți ceilalți profesori de la Georgia Augusta? Chiar dacă printre ei nu se mai număra, ce-i drept, nici un Georg Christoph Lichtenberg, cu limba lui ascuțită care, cu o glumă scăpărătoare îmbrăcată în puține cuvinte, să poată contribui printr-un distih la această mascaradă, se ridică totuși întrebarea: ce au făcut în această situație extraordinarul matematician Carl Friedrich Gauss și o seamă de pedagogi, teologi, juriști și filozofi care aprofundaseră chestiunile moralei?

Pe cînd unul dintre ei s-a refugiat la adăpostul magiei numerice a formulelor abstracte, alții au luat în schimb poziție împotriva Celor Șapte. Cît despre cei care mai rămăseseră, aceștia aveau ezitări chiar și la cea mai mică adiere potrivnică, altminteri făceau nițel mutre din obligație, dar nu voiau să aibă nici în clin, nici în mînecă, zău așa, cu politica.

Astfel încît și-au periat bine de scame robele profesorale și au mers în pelerinaj smerit la monarh, căruia i s-au înfățișat dinaintea ochilor întocmai cum erau deprinși, adică slugarnic. După care, retrăgîndu-se toți la casele lor, eroii noștri aflați sub papuc au început să exerseze, preventiv., fiecare la căldura căminului, acea atitudine care, un veac mai tîrziu, avea să se numească „emigrație internă" sau „rezistență prin cultură" și să fie socotită ca facînd parte din rezistența împotriva unei tiranii, de altfel, investite.

Doar șase dintre ei s-au decis – dar asta cînd interdicția de-a mai profesa fusese de mult pronunțată împotriva Celor Șapte, iar ordinul de expulzare a trei dintre ei era de-acum în vigoare – să înainteze un „Protest în

revenire", pe care însă regele Hanovrei l-a sancţionat prin simplă ignorare, neavînd din acest motiv nici un ecou.

S-a lăsat, deci, tăcerea şi ea a persistat. Nimic nou sub soare – căci de-acum înainte profesorii universităţilor germane au devenit introvertiţi ori şi-au luat un aer de distinsă detaşare. Discutau la nesfîrşit chestiuni profesionale, de preferinţă în cercul lor restrîns de specialişti, îşi găseau cotloane şi nişe în care să se acuieze, se delectau cu jocul neobosit al intrigilor, nu voiau cu nici un chip să provoace supărare şi nu cîrteau decît cel mult în cercuri de amici, altminteri cultivînd – în ciuda erudiţiei! – făţărnicia calculată, ferindu-se în orice caz să ia în mod public vreo atitudine tranşantă sau căutînd apropierea puternicilor zilei. Şi iată de ce, din gura lor, la abia o sută de ani de la protestul Celor Şapte din Göttingen, nu s-a auzit nici un cuvînt de împotrivire atunci cînd ţării întregi i-a sunat ceasul în '33 şi în toate universităţile germane, ca şi la Göttingen, s-a pornit acţiunea de „curăţare" – cum puteai citi în proclamaţii – a amfiteatrelor de profesorii şi studenţii evrei pentru ca ele să fie de-aici înainte „purificate" (ceea ce era socotit a fi o „realizare"). În această privinţă, Uniunea Naţional-Socialistă a Studenţilor, fie ea din Königsberg sau Freiburg, din Leipzig sau Heidelberg, s-a dovedit a fi forţa motrice a barbariei arianizante ce cuprindea ţara. Fiindcă nicăieri, în nici un seminar sau laborator unde se ţinuseră vreodată ore sau se făcuse muncă de cercetare, nu mai rămăsese nici urmă din furia profesorală de odinioară ori din acea nesupunere studenţească ce s-a dovedit cu efect atunci cînd trei dintre Cei Şapte – profesorii Dahlmann, Gervinus şi Jacob Grimm – au primit un răgaz de trei zile ca să părăsească principatul, în caz contrar fiind ameninţaţi cu

întemnițarea; se poate spune și că au fost alungați – sau expulzați, dacă e să ne conformăm limbajului oficial actual, ce corespunde practicii cotidiene.

Purtătorii de robe de la Georgia Augusta au înghițit pînă și această măsură fără nici o împotrivire. Alungarea celor trei a fost motivată prin faptul că publicarea protestului tulburase liniștea în principat. Trebuie spus însă că textul nu primise bunul de tipar din partea profesorilor incriminați, ci că, dimpotrivă, pe linia ierarhică pe care fusese înaintat protestul se nimerise a fi – cu sau fără intenție – și o verigă slabă prin care textul „răsuflase" în afară, el fiind copiat de mînă, prin munca neîntreruptă zi și noapte a mai bine de două sute de studenți, pentru a fi răspîndit apoi ca foaie volantă.

În acest scop, studenții s-au îngrijit de un serviciu de curierat. În acea vreme nu-ți stătea la dispoziție nici un xerox. Și nici o agenție de presă nu umbla cu limba scoasă după știri de actualitate. În plus, ceea ce azi e transmis de la un capăt la celălalt al lumii într-o fracțiune de secundă, via internet ori telefonie mobilă, reușind totodată, grație șireteniei celor mai noi mijloace de comunicare – chiar și sub forma unui e-mail prostește de limbut –, să dejoace orice formă de cenzură, în vremea fraților Grimm încă mai era o aventură plină de riscuri. Și totuși în scurt timp s-a format o rețea informațională care a făcut cunoscută în principatele atent supravegheate ale Germaniei, precum și în orașele ei întru cîtva mai libere, ba chiar pînă în Anglia și Franța, grozăvia acelei încălcări a Constituției. Și-așa, Cei Șapte din Gottingen au ajuns să fie elogiați chiar și pe meleaguri îndepărtate.

Acasă, în schimb, la fața locului, poliția municipală a ciomăgit adunările de studenți. Dragonii au împrăștiat mulțimile de pe străzi și din piețe. Iar oamenii s-au

tupilat. Cel mult dacă vreunul ori altul o fi fredonat „Die Gedanken sind frei“[1]...

Cînd însă în căminele studențești s-a auzit că, în cîteva zile, socotind din data de 11 decembrie 1837, cei trei expulzați aveau să părăsească regatul Hanovrei cu diligența, trecînd prin Witzenhausen pentru a-și căuta azil în Hessa învecinată, peste șapte sute de studenți au pornit la drum în noaptea de 16 spre 17 decembrie, și încă pe jos, fiindcă poliția municipală interzisese sub amenințarea cu pedeapsa călătoriile cu birja, precum și închirierea de cai și trăsuri.

Dar nu exista putere oficială care să-i poată opri. Studenții s-au deprins rapid să ignore dispozițiile autorităților. Chiar cu o zi înainte parcurseseră, în ciuda amenințării unei ciomăgeli, cele trei mile și trei sferturi pînă la granița marcată de rîul Werra. Mulți dintre ei o făcuseră pe drumuri ocolite. De unii singuri ori în grupuri. Cînd se-mprăștiau, cînd se adunau la loc. Iar acum îi așteptau la podul ce ducea spre Witzenhausen pe profesorii lor mult stimați. Se pare că era o zi geroasă, dar nu ningea și Werra nu era acoperită de gheață. Însă că printre ei cu siguranță se aflau și niscaiva indivizi bănuiți ori știuți a fi informatori.

Friedrich Christoph Dahlmann și Jacob Grimm au sosit cu prima diligență, Georg Gottfried Gervinus cu a doua. Chiar cu o jumătate de milă înainte de pod, niște tineri alergau deja pe lîngă cele două trăsuri, cu mersul lor forțat. Unii dintre ei cu făclii fumegînde în mîini,

1. „Gîndurile sînt libere“ – cunoscut cîntec popular german, al cărui text a fost publicat pentru prima oară pe foi volante, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Melodia s-a adăugat abia mai tîrziu, spre 1820. Textul a trecut prin mai multe variante, ultima aparținîndu-i poetului Hoffmann von Fallersleben.

alții împingînd atelajele. Aplauzele și ovațiile îmboldeau caii. Relatarea pe care ne-a lăsat-o Ernst Berthlan, pedagog la așezămîntul teologic, care li se alăturase studenților, pomenește de coroanele de imortele ce le-au fost înmînate celor trei alungați. Li s-au mai dat și pachete cu hrană rece. Imediat după sosirea la locul de plată a taxei de pod, profesorii își încurajară studenții prin cuvinte de despărțire, așa de pildă istoricul Dahlmann: „Luați aminte că nu aceia sînt cei mai răi cetățeni ai unui stat, care cer ca jurămintele să nu fie încălcate..." Cît despre Jacob Grimm, acesta îndemnase tineretul studios în felul ce-i era propriu, mai degrabă pierzîndu-se în generalități: „Inimile voastre sînt încă și mai receptive în fața cunoașterii a ceea ce-i drept. Păstrați-vă acest bun al tinereții pînă la vîrsta cea mai înaintată și așa vă veți încheia viața împăcați".

Gervinus, de departe cel mai tînăr dintre cei izgoniți, nu e citat de Berthlan. După cum relatarea pedagogului de la așezămîntul teologic nu pomenește nimic nici despre faptul că – de îndată ce pocnetul bicelor pusese caii din nou în mișcare, iar diligențele, însoțite de aclamații, aplauze și cîntece, trecuseră de mijlocul podului, părăsind astfel neospitalierul regat al Hanovrei – Jacob Grimm, privind îndărăt cu jale pe fereastra trăsurii, se pare că s-ar fi tînguit, scoțînd un monosilabic „Ah" mai mult șoptit decît exclamat: „Ah..."

Acest vaier derivă, desigur, din anteriorul „A!" și dintr-un „Aha!" mai degrabă surprins. Dar și Luther îi pune în gură lui Ieremia un: „Ah, cine va da capului meu apă..." sau: „Ah, cum s-a întunecat aurul..."[1] Și

1. „Ieremia" (9:1), respectiv „Plîngerile lui Ieremia" (4:1), în *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2005,

mereu dai peste strigăte de jale sau de bucurie: „Ah, bietul de mine“ ori: „Ah, cît e de frumos“.

Şi încă-i mai ştiu pe unii sau alţii care anunţă o pierdere ori se bucură anticipat, prefaţîndu-şi exclamaţia printr-un „Ah“: „Ah, sărmane Yorick“, „Ah, îndurerato, te apleacă...“[1], „Ahaha şi ahaha, nu ştie, pe cinstea mea, nimenea, aşa socot, că mi-s Statu-Palmă-Barbă-Cot!“. Şi mai urmează cîteva citate care te-mbie să te scalzi. Iar în tinereţea mea, la cinema, Zarah Leander în rolul lui Orfeu se tînguia din toţi bojocii: „Ah, am pierdut-o pe vecie...“

Pe lîngă toate astea, Lessing mai recurge şi la un „Ah“ substantivat: „Atunci ea-i răspunse cu un «Ah»...“ Ce păcat că, mai tîrziu, Jacob, pentru care belşugul de citate trebuia să se-ncheie cu Goethe, n-a vrut să mai ştie nimic de dramaticul „Ah“ al Alcmenei lui Kleist. Deseori exclamaţia apare chiar dublată: „Ah-ah!“ Şi cînd, nu demult, am scris *Aparatul de fotografiat*, prietena mea Marie-mai-arde-i-o-poză se tot minuna, în „Povestirile din camera obscură“, în faţa harababurii familiale, repetînd: „Ahahah!“.

Prilejuri n-au lipsit niciodată. Obişnuită în cazul descrierii eforturilor pe care le cer muncile grele, îndeplinite cu gemete şi văicăreli, este formula concisă „cu chiu şi vai“, căreia uneori i se mai prepune azi şi-un „ah“ (zice-s-ar augmentativ): „cu ah şi chiu şi vai“. Iar Fleming[2] s-a priceput chiar să meşterească un verb din

---

pp. 739 şi 792. (Traducerea tuturor citatelor biblice din carte s-a facut în conformitate cu această ediţie.) În varianta românească apare de fapt „Vai“, schimbat aici în „Ah“.

1. „Apleacă-ţi faţa, / Indurerato, te apleacă...“ (în J.W. Goethe, *Faust*, trad. de Lucian Blaga, Editura Albatros, Bucureşti, 1982, partea I, p. 193, rugăciunea Margaretei).
2. Paul Fleming (1609-1640) – medic şi poet german, considerat a fi cel mai de seamă reprezentant al liricii baroce germane.

„ah"-ul mult prea des repetat în chinurile dragostei: „Şi eu, lipsit de chef şi voie bună, am lîncezit şi am tînjit, şi am icnit şi am oftaht şi a-hu-it..." Şi alte cîte şi mai cîte din limba vorbită începînd ori sfîrşind cu un „ah": Ah, Doamne Dumnezeule!

Cînd însă Jacob Grimm şi-a luat rămas-bun cu un „Ah" mai degrabă oftat decît strigat, acest vaier li se adresa mai puţin oraşului şi vieţii sale sociale, care oricum îl plictisise dintotdeauna, şi mai mult fratelui său rămas la Gottingen, precum şi soţiei şi copiilor acestuia, Herman, Rudolf şi Auguste, pe care îi socotea ca pe familia sa. Mai ofta şi după toate comorile din Biserica Sf. Paul şi din biblioteca universitară pînă de curînd încredinţate lor, pe care fraţii le considerau a fi ale lor, şi pe deasupra după cei şapte ani în care şezuse cufundat în cărţi – de-a lungul cărora se rotunjiseră volumul al treilea şi apoi al patrulea din a sa *Gramatică germană*, iar el ciulise urechea la neîntreruptele schimbări ale limbii, abstras în preistoria formării sunetelor, preocupat cu evlavie doar de „monumentele limbii", cum numea el cuvintele din vechime, pentru ca astfel, departe de iureşul contemporaneităţii şi fără a trebui, deci, să îmbrăţişeze vreo cauză anume, să se poată simţi în afara gîlcevilor cotidiene dintre partide.

Căci îi era scîrbă de orice politică şi politichie. Nu voia să fie nici cu unii, nici cu alţii, fie ei liberali sau constituţionali. Nici chiar în propoziţiile lui secundare referitoare la trista stare de lucruri din ţară nu detectai nimic scandalos, nici o lărmuială democratică, ci numai vaiere ce-şi erau suficiente sieşi. Ca şi cetăţean se situa deasupra partidelor, în ciuda distanţei pe care-o păstra faţă de aristocraţie, anodină şi abominabil arhaică– amin! Considera că nu are obligaţii decît faţă de sistemul lui

de norme și reguli gramaticale și – după cum avea să se arate – față de Constituția țării, deși socotea că aceasta, la fel ca orice altă creație omenească, necesita reforme.

Acum însă Constituția fusese încălcată. Și voiseră să-l oblige la sperjur. Să renunțe la atitudinea și principiile sale ar fi însemnat să se abandoneze. Așa ceva era cu neputință. Ca să nu mai pomenim de faptul că – din motive ce-ar fi putut fi găsite în cercetările sale asupra mitologiei germanice – jurămîntul depus era pentru el irevocabil, dacă nu cumva chiar sacrosanct; de vreme ce dăduse încă în *Cîntecul Nibelungilor* peste strigătul plin de amărăciune: *war sint die eide komen*[1]...

De aici și semnătura sa și a fratelui său sub protest. De aici și alungarea. De aceea ședea acum alături de Dahlmann – ori ședeau cumva, în tăcere, unul în fața celuilalt? – în trăsura care deja trecuse podul și lăsase în urmă rîul de la hotar. Oricum, părea s-asculte ecoul „Ah"-ului său oftat în urmă, care era totodată sunetul cel mai dintru-nceput – sunetul melodios al unui A purtat pe aripa unei respirări. A – de la Adamul dintru-nceput. A – pe care orice prunc îl gîngurește cel dintîi. A-ul scurt, ca și cel lung. Din interiorul ori de la sfîrșitul cuvîntului. Dublat la începutul unui singur cuvînt, „aalenian", primul etaj al jurasicului mediu, urmat de „aba", „abac" și „abacă", „abagiu", „abandon" și „abandona" – așa cum era acum nevoit și el să părăsească Gottingenul, pe care-l îndrăgise –, apoi seriile de cuvinte cu prefixele privative, de negare sau de afinitate, de renunțare sau separare, precum *a-* și *ab-* și *an-*: „afon", „agramat" (cuvînt ce-i dădea fiori!), „amoral", „amorf",

1. Textual: „Unde s-au dus jurămintele?", cu sensul: „Cum rămîne cu jurămintele?", în germana medievală în original.

„anormal", „apatrid", „apolitic" și „atemporal"; ori: „abdica", „abjura", „abroga", „abstinență", „abține"; ori: „anacronic", „analfabet", „anistoric".

Se pare că, înainte ca diligențele să se pună în mișcare spre principatul Hessa, ce-i atrăgea pe cei trei alungați cu promisiunea unui azil, un student i-ar fi întins lui Jacob Grimm – fapt nu întru totul verificat, dar verosimil –, dimpreună cu coronița de imortele, un măr (*Apfel*) și-un pumn de alune, să le mănînce pe drum, la care savantul, după ce „Ah"-ul lui se stinsese, i-ar fi spus lui Dahlmann în timp ce se uita la alune și la măr (de presupus, unul de iarnă):

— Ah, prietene, de la A și pînă la Z sau de la adamicul, amarnicul măr și de la alună pînă la zvîrlirea noastră afară din țară, oriunde ne-om afla, îi rămînem credincioși limbii noastre fecunde, pe cît de uituce, pe-atît de pedante din clipa în care-și ia un aer oficial.

De îndată, fructul adamic și alunele dăruite îi aduseseră în minte și pe limbă felurite alte cuvinte: „portocala" (*Apfelsine*) sau mai degrabă „naramza", fructul fiind amar, cidrul din Hessa (*Apfelwein*) și, în ciuda gerului de decembrie, care se facea simțit și înăuntrul trăsurii, „ramul înflorit al unui măr", apoi „alunul" ca formație regresivă a „alunei", la fel cum „prunul" derivă din „prună", polisemia cuvîntului „alunar". Pe lîngă asta își aminti și de-o formă a cuvîntului „măr" în germana veche: *aphul*. În ce-l privește pe Adam și nefericita lui mușcătură din măr, își spuse imediat în gînd săltăreața epigramă a lui Logau[1]: „Adam, vai, din măr mușcase ne'ntîrziat, pe negîndite, / Pentru că-n acele vremuri încă nu erau cuțite". Și-i străfulgeră prin minte

1. Friedrich von Logau (1605-1655) – poet și epigramist german al barocului.

şi reflecţia lui Jean Paul din *Introducere în estetică*, despre gustul nostru pervertit de acea fatală muşcătură. Şi cum „aşchia“ e la o aruncătură de beţigaş de *aphul*, s-ar fi putut gîndi şi la ea, care nu sare departe de trunchi. Mi-ar fi plăcut să-l pun la curent cu noutăţile zilelor noastre, căci în lumea computerelor A vine de la Apple.

La sfîrşit – actele lor fuseseră deja controlate, iar cele două trăsuri trecuseră şi de punctul de vamă –, mai întîi în mod recurent, dar apoi luînd-o mult înainte şi ajungînd de la sunetul primordial A şi mărul *adamic* direct la Z şi (sărind peste D de la „discordie“) la mărul *zavistiei*, aşadar la un fruct cu privire la care – după cum ne asigură cronicarul Berthlan – el însuşi îi prevenise pe studenţi în discursul său de despărţire: „Nu vă pierdeţi în zavistiile politice ale zilei de azi, dacă tot vreţi să rămîneţi prieteni pe viaţă...“

În faţa vămii din Witzenhausen, unde făcură un scurt popas, Jacob îşi dezmorţi niţel picioarele. La cîţiva paşi depărtare, Dahlmann şi Gervinus erau adînciţi într-o discuţie. De-ar fi fost aici Ludwig Emil, fratele celor doi Grimm, negreşit ar fi desenat din cîteva trăsături această adunare de bărbaţi gravi, caricaturizîndu-i un pic.

Jacob se tot învîrtea pe lîngă trăsură, pînă ce-i răsări deodată în faţă o bătrînă ţinîndu-l de mînă pe nepotul ei. Ger, răsuflare risipită într-un abur. Pentru o clipă, soarele răzbătu prin perdeaua de nori. Ciori pierdute-n rămurişul golaş. Bătrîna îi zise nepotului:

— Copile, dă-i domnului mîna. A fost alungat, e un pribeag.

Ceea ce copilul facu. Nu numai Dahlmann şi Gervinus auziră şi văzură asta. Aşa se face că această întîlnire a intrat în legendă. Fiindcă nu se aştepta să fie abordat,

Jacob se sperie, refugiindu-se în trăsură. Dar, încă în timp ce călătoreau spre Kassel – oraş ce-i era cunoscut din perioada cînd stătuse acolo, schimbînd mai mulţi stăpîni, şi care acum promitea mai degrabă şovăielnic un adăpost – şi pe cînd mai erau însoţiţi călare de restul studenţilor ce-şi tocmiseră în Hessa cai potriviţi pentru drum, în mintea lui şuvoiul de vorbe (stîrnit de cuvîntul revelator „alungare“ şi în a cărui curgere meandrică se-mpleteau propoziţii principale şi secundare care toate-şi aveau rădăcinile în litera A) tot mai curgea năvalnic: „angelic“ şi „ambră“ ori străvechiul nume al berzelor, *Adebar*. Poate că-n faţa ochilor îi stăteau, pe alocuri, abisul, dorinţa de abandon, de alunecare în neant, pe care în vremurile de mai tîrziu o împărtăşeau mulţi alţi exilaţi al căror loc de refugiu era numit în batjocură „Grand Hotel Abis“. „Aoleu!“ îi veni pe buze şi exclamaţia „Au!“ la durere. Apoi, din afundul nesecat de vorbe al doctorului Rabelais, cel în căutare de azil o viaţă-ntreagă, îi fulgeră prin minte *torche-cul* – „anusştergăul“, în traducere. Să tot alegi! Apoi, din arteziana atît de alegră mai ţîşniră: „alibi“ şi „alifie“, „afinat“ şi „afumat“, „apogeu“ şi-„apoplexie“. „Alişveriş“? O „aporie“! Îşi aminti că la Hanau şi Steinau toată lumea vorbea despre maică-sa ca despre „administratoreasa“. Deodată îi căşună un cuvînt: „aburi“, exclamă el, ce „abureală“! Dar cine ne sînt amăgitorii? Pesemne alde Cutare rămaşi la Gottingen, camuflaţi în robele lor profesorale, baricadaţi îndărătul catedrelor şi aburind studenţimea cu vorbe, grijania şi anafura lor, afurisiţii!

În cele din urmă – poate pentru că prietenul Dahlmann îl cerceta cu o privire îngrijorată – Jacob îl invocă pe-acel alungat vechi-testamentar din care ne tragem cu toţii, de altfel – aferim:

Ah, tu, amarnice arhi-Adame!
De la azbuche luînd-o şi-apelpisit,
căci apăsat de angarale şi angoase, era de aşteptat
că alta-una, adică ceva aidoma alunecătorului,
alunecosului şarpe te-o agăţa el cu ceva,
cu o ofertă căreia de la Augustin încoa' – hait, alivanta! –
îi zice căderea în afară sau păcat adamic şi care de-atunci
aprig paternitatea o acuză şi-aşteaptă pensie-alimentară.
După care-o ţine tot aşa: arînd şi-asudînd, apoi mai abitir
tot asudînd şi-arînd – şi-atît:
acţiune, muncă în act şi în acord,
şi plusvaloare-acumulînd şi apucînd
şi abuzînd de ea pînă cînd, zău aşa, rămîne-afîf –
ce-aiurea în tramvai!
Ah, tu, amarnice arhi-Adame!

Jacob Grimm, care era născut în Hessa, ar fi trebuit să aibă o idee despre ce-l aştepta pe cel întors acasă şi totuşi se sperie zărindu-i pe agricultorii din satele străbătute în grabă: aracanii de ei – ce amarnică sărăcie! Şi iute-i mai trecură prin cap locuţiuni precum „om amărît" sau „golan amărît" sau „dreptul la azil" şi altele, pînă ce-şi aminti de: „vai, aracan de mine, biet huhurez ce mi-s" – un vers dintr-un cîntec popular ce se găseşte în *Cornul fermecat al feciorașului*, acea culegere a tinerilor prieteni Achim von Arnim şi Clemens Brentano la care colaboraseră şi Fraţii Grimm şi a cărei alcătuire e povestită pe larg în romanul *Calcanul*, în capitolul „Celălalt adevăr". Ce-i drept, acolo pictorul Philipp Otto Runge, sosit din Pomerania, stîrneşte abănat şi indignare, căci reuşeşte cu basmul cules şi notat de el în graiul germanei de jos, „Povestea pescarului şi a muierii lui", să pună de-o ceartă care mai durează şi azi, fiindcă în toate cele bărbatul, mereu numai bărbatul e...

Apoi însă, Jacob îşi aminti de-acei amărîţi şi aracani despre care, totuşi, cînd e vorba de minte, citeşti în „Evanghelie“: „Fericiţi cei săraci cu duhul“! Lui Jacob îi mai veni în minte şi Hans Sachs, la care sărăcia apare chiar personificată: „Ici-şa vieţuieşte coana Sărăcie, amar de noi!“.

Întorcîndu-se după aceea spre Dahlmann, care era pesemne cu gîndul în altă parte, Jacob puse capăt căutării lăuntrice de vorbe:

— Prietene, priveşte numai cîtă sărăcie... o sărăcie de nedescris!

Dar imediat după aceea începu să i se pară important şi reversul paradisului pierdut, anume activitatea laborioasă, care merge mînă-n mînă cu sărăcia, şi-odată cu ea dobîndi însemnătate şi tot ce aduce cu sine ca vorbe: „truda“, „rîvna“ şi „sîrguinţa“, „răbdarea“ (azi am spune, poate, „anduranţa“) – totul pe-o plată ca vai de ea. Viaţa de pînă acum nu-i fusese determinată decît de aceste cîteva lucruri, dar totodată şi atîrnase de ele. Iată de ce – atunci cînd veni clipa să-şi ia adio de la Dahlmann şi Gervinus, care-şi continuau călătoria, fiindcă principatul Hessa nu le oferea azil – Jacob spuse către tovarăşii săi de drum:

— Ce ne rămîne este activitatea noastră, munca.

Aşadar, ce-i de mirare că, abia instalat în locuinţa închiriată pentru el de fratele său, pictorul Ludwig Emil, în strada Schöne Aussicht nr. 7 – dar lipsit aici de cărţile care-l înconjuraseră pînă acum şi fără un loc de muncă –, îl ispiti o ofertă ce la prima vedere părea absolut aiurea şi anapoda, însă mai apoi avea să se dovedească admirabilă: editorii Karl Reimer şi Salomon Hirzel le facură lui şi fratelui său, din partea editurii Weidmann din Leipzig, o ofertă în scris – anume să alcătuiască un dicţionar nou, de proporţii, al limbii

germane, spre „a-şi umple cu ceva răgazul nedorit“, cum îşi va aminti mai tîrziu Jacob.

Ce apostolat pentru cei doi Grimm! Ce apogeu editorial! Şi ce afinitate electivă între perechea de editori şi cea de fraţi! Cine oare să fi bănuit că aici avea să-nceapă ceva fără de sfîrşit? Halde întregi de cuvinte, grămădite şi sedimentate. Acum se cerea ca ele să fie extrase. Dar cum s-o facă: doar ei doi? Ori cu ajutoare de pretutindeni?

Ca să dea propunerii mai multă greutate, Reimer şi filologul Moritz Haupt, cel care avusese ideea acestei călătorii, îl vizitară pe Jacob la Kassel. Cînd acesta îi dă de veste fratelui rămas la Gottingen, Wilhelm îi răspunde pe 2 aprilie 1838: „Dragă Jacob, tocmai am primit scrisoarea ta cu ştirea despre vizita celor din Leipzig. Mărturisesc că nu mă simt în stare să judec chestiunea. Dacă e să ţin seama de osteneala propriu-zisă care însoţeşte alcătuirea unui dicţionar, asta îmi provoacă o oarecare spaimă...“

Apoi însă, după ce primeşte asigurarea că decizia îi aparţine, Wilhelm aduce imediat în discuţie bazele pe care ar urma să se desfăşoare această afacere: „Va trebui să nu fim supuşi la presiuni cu privire la un termen de încheiere a lucrării. De asemenea, trebuie specificat cu precizie ce venit anual ni se asigură astfel. Şi, întrucît ştiu din experienţă cît de îndoielnice rămîn asemenea raporturi generale cu o editură, neformulate în termeni precişi, va mai trebui, în sfîrşit, ca totul să fie stabilit în scris şi cu clauze bine lămurite...“

În încheiere, relatează despre gîlcevi orăşeneşti, vizite importune, pălăvrăgeli prosteşti, bîrfe locale şi obişnuitele discordii. Îi mai transmite fratelui aflat departe salutări dragi din partea soţiei, Dorothea – îndeobşte i se spune Dortchen –, ca şi din partea fiilor Herman şi Rudolf şi a micuţei Auguste. Şi că i se duce dorul lui „Apapa“, cum îi zic copiii lui Jacob.

Cîteva zile mai tîrziu, Wilhelm se arată deja mai binevoitor faţă de chestiunea cu dicţionarul: „Am reflectat la această poveste şi încep să cred că asta ne-ar putea asigura existenţa pe viaţă. Numele tău îi garantează întreprinderii un succes hotărît şi, presupunînd că s-ar vinde 10.000 de exemplare – posibil chiar 20 pînă la 30.000 –, cîştigul ar fi foarte mare...“

Cu un entuziasm vizibil crescut pentru această întreprindere proiectată pe termen lung şi totodată amintindu-şi de ocara suferită la Gottingen, adaugă: „În dispoziţia în care mă aflu acum, ideea în sine să nu mai depind de nici o slujbă de stat e pe gustul meu“.

Jacob îi relatează epistolar lui Wilhelm, în felul captivant ce-l caracterizează, despre vizita din Leipzig: „Le-am explicat că ai prefera să lămureşti lucrurile cu ei mai degrabă în scris decît verbal. Haupt mi-a plăcut personal la fel de mult cum îmi plăcuseră mai înainte şi scrisorile lui, iar Karl Reimer are şi el un fel de-a fi serios şi liniştit...“

Wilhelm recunoaşte că, la rîndul lui, socoteşte că „tînărul Reimer e un bărbat foarte destoinic“, după care dă totuşi frîu liber suspiciunilor: „dar tatăl e proprietarul editurii şi ştiu precis că fiul nu poate întreprinde de unul singur nimic care să aibă vreo importanţă. În spatele propunerii se-ascunde bătrînul, aşa că va trebui să ne mişcăm cu prudenţă...“

Wilhelm se referea la Georg Andreas Reimer, proprietarul editurii Weidmann, care trecea drept şiret şi cărpănos. Cel puţin de formă, la începutul anilor '30, le dăduse pe mînă editura fiului său şi ginerelui Salomon Hirzel. Neîncrederea lui Wilhelm era justificată.

După alte cîteva scrisori schimbate de cei doi fraţi, în care printre altele Jacob îi mulţumeşte lui Dortchen pentru cutiuţa muzicală primită cadou, dar totodată se

plînge că lampa lui de lectură fumegă şi-i oboseşte ochii, fără ca el să se pricepă s-o dreagă, Wilhelm începe să negocieze cu editorii o retribuţie anuală mulţumitoare. Mai întîi este vorba de un avans de 1.000 de taleri germani ce urmează a fi reţinuţi mai tîrziu din onorariul lor. Wilhelm stăruie în formularea pretenţiilor, punînd răbdarea tînărului editor la încercare. Stilul negustoresc al scrisorilor nu lasă loc întorsăturilor graţioase şi efuziunilor lirice care-i sînt altminteri proprii.

Acest fel de a se purta, sec şi prozaic, mi s-a părut ciudat, de vreme ce, pînă atunci, pe mai tînărul Grimm îl crezusem visător, blînd, cu vorbe romanţioase pornite din inimă şi mergînd la inimi – oricum, un om aflat departe de cele pecuniare, un romantic scos parcă dintr-o carte ilustrată, nevoit să-şi îndure melancolia înnăscută, mereu aproape de basmele sale povestite pe un ton plăcut-familiar, în care se-ntîmplă cel mult ca un măgar să aibă o cufureală cu ducaţi ori fata morarului să toarcă paie preschimbîndu-le în aur ori să se-abată o ploaie de taleri din stele peste-un biet copil.

Acum însă, părăsit de fratele său, e pe cont propriu. Il văd clocind posac în locuinţa din Gottingen, care pare pustie în ciuda nevestei şi a liotei de copii. Pe cap poartă o bonetă de fetru sau catifea, părul îi cade în plete pe umeri. Şade aplecat peste hîrtii pe care sînt înşiruite cifre. Calculează cîştigul şi pierderile, socoteşte cît le revine autorilor. Iar pe de altă parte ar vrea, abstras din timp, să se cufunde totodată în *Cîntecul lui Roland*, pentru a recrea în germană şi aici, cum a mai facut-o odinioară lucrînd la traducerea epopeilor daneze[1], caracterul

1. Referire la culegerea *Altdänische Heldenlieder, Balladen und Märchen (Vechi poeme eroice, balade şi basme daneze)*, trad. de Wilhelm Grimm, ed. Mohr und Zimmer, Heidelberg, 1811.

melodios al versurilor. Dar, potrivit voinţei rectilinii a fratelui său, ar urma acum să-nceapă o muncă trudnică: vede înălţîndu-se în faţa sa grohotişuri de vorbe, sedimentate de mai bine de-o mie de ani, strat după strat. E cuprins de presimţiri negre. Îmi pare chiar că-l aud ţipînd: „Nu! Nici un fel de contracte! Nimic, frăţioare, care să ne lege de mîini şi de picioare..."

Şi-afară, în faţa ferestrei, măcăne întruna raţa vecinului, despre care chiar de curînd, atunci cînd se plîngea de lampa lui care fumegă, Jacob a vrut să afle dacă tot mai măcăne la fel de otova.

„Da, frate, mai măcăne. Iar o lampă de citit care să nu fumege vei primi cu poşta viitoare. Cu editorii însă, oricît ţi s-ar părea ei de bine-crescuţi şi manieraţi, bagă bine de seamă să nu se stabilească în scris nimic ce ne-ar putea aduce din nou într-o stare de dependenţă. Îmi lipseşti tare mult. Şi copiilor le e dor de tine. «Unde-i Apapa?», ţipă ei. Cît priveşte dicţionarul, sînt în continuare nehotărît."

Dar, după un timp în care şi-au povestit epistolar o sumedenie de greutăţi casnice şi tot soiul de alte neplăceri şi gîlcevi, pe deasupra plîngîndu-se mereu şi de faptul că trăiesc despărţiţi, cei doi fraţi au început, totuşi, să adune cuvinte – mai degrabă fără un plan precis şi fără metodă: nu de la A la Z sau de la „arămar" pînă la „zlătar" ori de la „alene" pînă la „zorit". Au întocmit fişe probatorii mai curînd după cum se nimerea şi nu urmînd neapărat ordinea alfabetică, rugînd cu ardoarea de început o serie de specialişti, precum erudiţii filologi Lachmann şi Haupt, dar şi un număr de prieteni care trăiau în locuri depărtate, printre alţii şi pe dinamica văduvă a lui Achim von Arnim, Bettina, care se aprindea într-o clipită, să pornească împreună

cu ei la căutare de cuvinte, toate acestea trebuind certificate prin referiri la tezaurul literaturii germane. Jacob îl trăgea pe Wilhelm după sine.

Trebuie remarcat pe scurt că, în timp ce erau atraşi noi şi noi căutători de cuvinte şi colecţionari de citate – numărul lor crescuse deja la mai bine de treizeci, chiar dacă Lachmann şi Haupt abandonară curînd proiectul –, primele fişe alcătuite trebuiau puse într-o ordine. Chiar de la început, dimensiunea articolelor şi selecţia cuvintelor se cereau fixate cu o voinţă neabătută.

Astfel se apucară de zăpăcitoarea aranjare de cuvinte. Vocabule şi citate năvăleau de pretutindeni. Căutătorii de cuvinte trebuiau să demonstreze originea fiecărei vocabule culese. Şi trebuiau să arate ce autor o întrebuinţase pentru întîia oară. Citate se găseau începînd de la căutarea Graalului de către Parsifal şi de la *Cîntecul Nibelungilor* încoace, trecînd prin germana *Bibliei* lui Luther şi ajungînd pînă la versurile lui Goethe şi ale lui Schiller. Pe lîngă asta, ambiţia îl îndemna pe Jacob să afle dacă un cuvînt ori altul nu se găsea cumva, incipient, încă în limba gotică a episcopului arian Wulfila şi, dacă da, cum se transformase acel cuvînt în germana veche şi medie de sus. Să urmărească mutaţia consonantică şi urmările ei. Ce se putea desprinde din poliloghia dialectelor? Ce ecou îşi găsise cutare ori cutare cuvînt în limbile scandinave? Ce cuvînt fusese deja anunţat în sanscrită? Ce cuvînt cu rădăcină aparent germană e împrumutat din latină? Cum trebuie procedat cu o seamă de cuvinte vulgare – şi de aceea scandaloase – atunci cînd acestea sînt vii şi expresive, folosite de popor? Ce autori îţi furnizează citatele cele mai edificatoare?

Nu, fără autori contemporani, hotărăşte Jacob, fără vreun Heine sau, mai rău, Gutzkow[1]! Sau oricine se mai numără printre membrii grupăriiJunges Deutschland[2]. O ceată de zăluzi, o clică de zurbagii, cum spune Wilhelm. El voia să-l aprofundeze pe predicatorul Geiler von Kaisersberg[3] din Strasbourg, „să se-nfrupte“ din tezaurul lui de cuvinte şi expresii sugestive. L-a rugat într-o scrisoare pe unul dintre culegătorii de cuvinte să cerceteze cu zel traducerea lui Fischart din *Gargantua* pentru a descoperi adaptări şi creaţii de cuvinte noi pline de forţă, asta deoarece Fischart, la fel ca Rabelais însuşi, avea darul limbii. Alţi culegători trebuiau să acorde atenţie poeţilor barocului. Cineva a promis să se ocupe de Hans Sachs, altcineva să-l examineze îndeaproape pe Lessing.

Totodată trebuia citit şi acumulat cît mai mult. Au fost parcurse şi cîntărite pe toate feţele cărţi lesne accesibile sau devenite rarităţi. Trebuiau cercetate şi culegerile de cuvinte ale lui Schottel şi Adelung, deşi Jacob mai degrabă le desconsidera strădaniile. Totuşi cei doi fraţi încă nu reuşiseră să găsească un sistem. Îşi croiau drum prin coca de cuvinte fără un plan anume şi parcă la nimereală. Au fost nevoiţi să-i respingă pe cîţiva culegători, care se dovediseră a nu fi de încredere. „Arţăgos“ derivă din „arţag“. Şi, pe deasupra, în îndepărtatul Gottingen, Wilhelm părea adumbrit de stări sufleteşti capricioase – era un depresiv înnăscut. Cît despre

1. Karl Gutzkow (1811-1878) – scriitor, dramaturg şi ziarist german.
2. Mişcare literară germană a scriitorilor tineri (*jung*) de orientare liberală din anii premergători Revoluţiei din 1848; un pandant al bonjuriştilor din Principatele Române.
3. Johann Geiler von Kaiserberg (1445-1510) – cel mai cunoscut predicator german de la sfîrşitul Evului Mediu.

Jacob, acesta era pe cale să se rătăcească în zăpăcitoare aranjări de cuvinte.

La toate acestea se mai adăuga deranjul provocat de vizitatorii ocazionali, aflaţi în trecere prin ambele oraşe. Iritante erau şi aluziile vagi la nişte oferte de slujbe la Hamburg, în Elveţia ori la Marburg (unde fraţii îşi facuseră studiile), în plus şi grijile legate de Ferdinand, alt frate al lor, slab de caracter, care abandona sistematic orice muncă nou începută, n-avea niciodată o leţcaie şi trebuia susţinut din bugetul precar al casei părinteşti.

Fiindcă, înainte ca editorul Reimer să-nceapă să-i plătească, noile împrejurări de viaţă îi apăsau prea tare, fraţii trăiau din donaţiile strînse pentru Cei Şapte din Gottingen. Asta îl mîhnea mai mult pe Wilhelm decît pe Jacob, care acum scria şi scria neîncetat. Alungat fiind, cuvinte precum „azil“ şi „amar“ ori „amarnic“ (amarnică sărăcie), pe care le tot auzea de la traversarea podului peste Werra încoace, i-au înlesnit accesul la prima literă a alfabetului: întîiul articol scris de el – care însă avea să fie tipărit pe două coloane şi jumătate abia peste mulţi ani – era dedicat cuvîntului „activitate“[1], poate pentru că presimţea strădaniile şi osteneala activităţii lor uriaşe de mai tîrziu. După care mai dedică alte două coloane şi verbului corespunzător.

Ce alt cuvînt dacă nu acesta? Întreaga lui viaţă însemna activitate şi muncă. Totul trebuie lămurit cercetînd originea şi evoluţia cuvintelor. Nu-i ajunge trimiterea la goticele *arbaits* şi *arbaidjan*. Mai adaugă în coloană polonezul *rabota* şi latinescul *labor*. Ne atrage atenţia asupra faptului că iniţial munca era genul de

1. În original, *Arbeit* (muncă, trudă, osteneală).

activitate ce-i revenea doar slugii, argatului, mai cu seamă privitor la muncile agricole. Îl citează pe Moise: „Fiii lui Israel însă gemeau sub povara muncilor..."[1] Ca traducător al *Bibliei*, Luther încă îi spunea muncii *erbeit* și nu *Arbeit*. Jacob descoperă apoi că, „de cînd activitatea omenească a ajuns să fie mai puțin argățească și mai liberă", sensul cuvîntului-titlu s-a extins „asupra unor îndeletniciri mai lesnicioase și mai nobile". Curînd, „activitatea" muncii ajunge să însemne „ce s-a muncit, ce-i de muncit". Jacob enumeră ce fac meșteșugarii, zilierii, pomenește tot soiul de activități și munci artistice, de pildă lucrul „în fildeș", se oprește apoi la activitățile intelectuale, cele spirituale, cele savante – așadar la activitatea sa și la sîrguința cu care așterne cerneala pe hîrtie. Munca poate fi dulce sau, după cum oftează Goethe cînd escaladează Vezuviul, „ți se acrește de-atîta osteneală". Chiar și natura muncește, ceea ce Jacob dovedește printr-un citat: de parcă ar trece prin durerile facerii, „marea turbată, valurile sînt în necontenită activitate", la fel cum sînt în activitate și materiile care dospesc, vinul și berea.

Și alte domenii de activitate, pînă ce articolul e încheiat, oferind o consolare prin psalmul care în traducerea lui Luther sună astfel: „Viața noastră atîta ține, șaptezeci de ani... iar de va fi fost minunată, a fost osteneală și muncă"[2].

Cum am trecut de pragul celor optzeci de ani, dar par în continuare să mai fiu în putere, mă alătur bucuros

1. *Biblia*, „Ieșirea" (2:23), ed. cit., p. 69.
2. Cf. „Psalmii" (89:10-11): „Zilele anilor noștri sînt șaptezeci de ani. Iar de vor fi în putere, optzeci de ani, și ce este mai mult decît aceștia, osteneală și durere", ed. cit., p. 609.

acestei opinii, cu-atît mai mult cu cît nu întrevăd încă un capăt al activităţii. Chiar şi poveştile din bătrîni se cer repovestite. A fost mereu cîte ceva. În fiecare clipă a început cîte ceva nou. Şi, pînă în ziua de azi, de cîte ori am încheiat o activitate, o altă muncă mă şi aştepta.

Deseori se-ntîmplă să fie ocazii pierdute, închise ca într-o măciulie, care apoi eclozează şi mă îmboldesc să-mi ţes iar firul. De data asta, cel care – cu articolele sale la cuvintele-titlu – mi-a dat brînci să m-apuc din nou de treabă a fost Jacob Grimm, şezînd acum în conul de lumină al unei lămpi care nu mai fumegă. Cuvinte şi sintagme suplimentare precum „administraţia" muncii sau, mai nou, „agenţia" muncii, „angajator" şi „angajat" şi, uneori, „apt" de muncă, dar şomer, îmi amintesc pe de-o parte de cele trăite în tinereţe, cînd la Administraţia activităţilor obşteşti din cadrul Reichului, spre sfirşitul războiului, cazmaua, ca instrument de muncă, a fost înlocuită de carabina cu ţeavă scurtă 98; pe de altă parte, gîndul mă duce la nesfirşitele activităţi prestate, din simţ civic, de bună seamă, în vîrtelniţa politică.

Ce probleme vizau aceste activităţi? De pildă, aservirea clasei muncitoare sau munca în acord şi aprehensiunea ori, mai pe şleau, frica sau chiar angoasa pierderii locului de muncă; sau istoria europeană a activităţii muncii; sau August Bebel[1], strungarul, şi discursurile sale ţinute în Reichstag, de asemenea, discursurile adversarului său, Bismarck[2]; suferinţele pricinuite de legea antisocialistă din 1878, care interzicea

1. August Bebel (1840-1913) – politician german, unul din întemeietorii mişcării muncitoreşti social-democrate din Germania.
2. Otto von Bismarck (1815-1898) – politician german, între 1871-1890 primul cancelar al Reichului german, la întemeierea căruia a contribuit hotărîtor.

organizațiile și activitățile socialiste și social-democrate pe teritoriul Reichului german; perpetua ceartă în jurul revizionismului, apogee și afunzimi, Noske[1] – infam, Otto Wels[2] – statornic și de neclintit. Și mai ce încă? Agitația răzvrătită și zurbalîcul – vreau să zic: revolta – muncitorilor din 1953, șantierul din Aleea Stalin. Manifestările de partid de la Gotha la Erfurt și pînă la Godesberg, unde – după cum se credea – a triumfat în sfîrșit Eduard Bernstein[3]. După care iar și iar aceeași acuzație asasină: „Social-democrați, cine ne-a trădat?". Și altele cîteva, pe care unii fii din familii prea bune le adresau reprezentanților muncitorilor. Sau cei care abandonau cauza, abjurînd stînga și revenind în joc foarte la dreapta. Călătoriile mele electorale din anii '65 și '69, încolo și-ncoace, de la Passau pînă la Flensburg și îndărăt. Înființarea la nivel federal a unor grupuri electorale de inițiativă. La vînătoare de alegători și voturi, oscilînd între ardoare avîntată și adumbrire. Și mereu era vorba de cuvinte precum „alocație", „asigurări" contra riscului și „accidente" de muncă, „asistență" socială ori „ajutor" de șomaj. Era vorba și de pierderi – dureroase, dar inevitabile – precum acceptarea liniei Oder-Neisse. Sau de avortul legalizat – o provocare. De alunecările și aburcările mărcii vest-germane. De acordul sau autorizația de mediu și de alte cuvinte compuse monstruoase care nu figurează în cele treizeci și două de volume ale dicționarului proiectat de Jacob

1. Gustav Noske (1868-1946) – politician social-democrat german și ministru al Apărării, cunoscut pentru duritatea cu care a reprimat mișcările revoluționare din Germania anilor 1918-1920.
2. Otto Wels (1873-1939) – politician social-democrat.
3. Eduard Bernstein (1850-1932) – teoretician și politician social-democrat.

şi Wilhelm Grimm, ci se vor regăsi abia, cu mai bine de o sută douăzeci de ani mai tîrziu, în ediţia dusă la capăt, pînă la litera Z: aşa cum îmi stau acum în faţă, la îndemînă, încît să le pot frunzări, pentru ca, pînă la urmă, să mă pomenesc citind în ele captivat, mereu captivat.

Dar în primul şi singurul volum apărut în timpul vieţii lor, care ajunge de la *A* la *Biermolke* (zer de la laptele brînzit prin adaos de bere), cu puţin înainte de *Arbeiterlohn* (plata unui muncitor, salariu) şi-a mai găsit, ce-i drept, loc şi *Arbeiterin* (muncitoarea), nu însă şi femeia de muncitor aşa cum am cunoscut-o în timpul turneului meu electoral din 1969, la o manifestare politică unde se strînseseră vreo trei sute din acestea.

Asta se întîmpla la Gelsenkirchen, într-o cantină de fabrică. Urma ca eu să mă produc între două alte manifestări. Fusese dorinţa candidatului local. Ori să fi fost cumva o sală a organizaţiei sindicale din Wanne-Eickel?

Oricum, la mesele pe care erau cafele şi prăjituri şedeau trei sute de femei mai în vîrstă – doar puţine dintre ele erau foarte tinere. Pesemne că fiii şi bărbaţii lor trudeau în mina din Schalke şi în alte cîteva din jur. Nici un bărbat nu se-ncumetase să se amestece printre aceste femei de muncitori ori, mai exact, de mineri, care de altfel păreau cu totul absorbite de cozonacul şi prăjiturile lor cu nucă. Iar în afară de asta îşi mai şi povesteau ceva. Doar cu jumătate de glas, dar neîntrerupt. Aproape că nu ascultau pălăvrăgeala de argumente pietrificate şi abureli blegite ce răzbătea din partea din faţă a sălii, unde – pe un podium – se înălţa pupitrul de la care se vorbea. Acolo, un funcţionar sindical, care se prezenta şi în calitate de candidat la Bundestag, se dădea de ceasul morţii. Cu ajutorul microfonului, căuta

să trezească la viaţă statistici, reamintind lucruri de mult dispărute – extracţia de cărbune din iarna înfometată a anului 1947, cu geruri cumplite: „Fără noi, ortacii din mină, cuptoarele s-ar fi stins şi activitatea ar fi încetat pretutindeni!".

Apoi însă, cu un glas care dăduse în răguşeală, a profeţit viitoare ameninţări pentru exploatarea de cărbune în general, nu doar pentru mina din Schalke. Aruncînd în jur un abracadabra de cifre. Un alandala statistic. O apocalipsă de propoziţii panglicare şi lungi ca teniile, care din lipsă de aer se sfîrşeau – atunci cînd se sfîrşeau! – printr-un acces de astm. Mai întîi a fost vorba despre ameninţarea şomajului, apoi de alcătuirea proastă şi re-alcătuirea legii cărbunelui, dătătoare de speranţă.

Mă uitam la funcţionarul sindieal, care între timp ajunsese să se ambaleze peste măsură, iar în spatele meu le simţeam pe femeile de muncitori. Bănuiam că pentru ele toate astea erau apă bătută în piuă. El vorbea despre asigurarea salariului în caz de boală, despre acţionari avizi de cîştig şi despre activităţi şi locuri de muncă ameninţate. Repetînd mereu cuvintele „aservire" şi „exploatare". „Pe noi, angajaţii" – ţipa el – „nu ne puteţi ţine aproape de muncă, departe de pîine!" Abandonă într-un tîrziu şi coborî agale de pe podium, culegînd aplauze răzleţe.

După el urma să vorbesc eu. Dar despre ce?! Dacă nici măcar candidatul, care ştia să spună despre condiţiile de activitate şi asigurarea lor mai multe decît aş fi putut eu învăţa pe dinafară, nu găsea ascultare la auditoare, ce le-aş fi putut eu oferi celor trei sute de femei?

Chiar înainte de-a urca pe podium, asudasem abundent de spaimă. Dar, în dicţionarul Fraţilor Grimm, o

asemenea asudare – şi nici asudarea sub limbă! – n-o găseai întărită prin citate din literatură. Iată-mă deci umplînd ulterior această lacună: fruntea mi-era brobonită.

Discursul meu elaborat cu grijă acasă, cu ambiţiile lui retorice ce-ar fi deşteptat eventual atenţia unor gospodine cu morbul lecturii şi a unor profesori extenuaţi de serviciul şcolar, ar fi fost cu siguranţă prea arogant. Aşa încît l-am lăsat deoparte şi, aruncîndu-mă cu capul înainte, am început să vorbesc liber. Şi iată că mi-a venit apa la moară, povestind diverse istorioare, de pildă cea despre Gustav Heinemann[1], social-democratul care tocmai fusese ales în funcţia de preşedinte al RFG.

Ales la limită. Creştin-democraţii nu se sfiiseră să apeleze în favoarea candidatului lor la cele peste douăzeci de voturi ale vechilor nazişti, aflaţi – ca membri ai NPD[2] – în Adunarea federală. „Scandalos!", am exclamat. Din fericire, totuşi, cum – în mod excepţional – de data asta liberalii nu ezitaseră, Heinemann reuşise să fie ales. Şi imediat după aceea, la întrebarea-capcană a unui ziarist: „Domnule preşedinte federal, dumneavoastră iubiţi statul?", răspunsese sec şi cu franchețe: „Nu iubesc statul – îmi iubesc nevasta!".

Asta păru să merite nişte aplauze, ba se auziră chiar şi rîsete. Femeile îşi abandonară prăjiturile. Nu toate, dar tot mai multe se întoarseră spre mine, cu trupurile răsucite pe jumătate, vrînd – după cum mi se părea – să mai audă şi alte anecdote. Aşadar nu m-am zgîrcit şi –

1. Gustav Heinemann (1899-1976) – politician german, iniţial creştin-democrat, apoi social-democrat, preşedintele RFG între 1969 şi 1974.
2. Naţional-democraţii din Germania sînt reuniţi într-un partid mic, de extremă dreaptă, înfiinţat în 1964.

fiindcă atotstăpînitorul rege Cioc-de-sturz din basmele Fraților Grimm n-ar fi întreținut îndeajuns combustia – am ințețit focul cu basmul „Hainele cele noi ale împăratului“ de Andersen, de folos în lupta electorală. Subiectul aruncat în discuție a fost din nou primit cu aplauze. Am pomenit în treacăt, cu un citat aferent, de frica de chinezi a cancelarului încă în funcție[1], spunînd că acesta este „gol“, asemenea copilului din basmul lui Andersen, și l-am șters din registru trecîndu-l la rubrica „A fost odată“.

Astfel, din anecdotă în anecdotă, m-am eliberat tot mai mult vorbind și vorbind, bănuind mai degrabă subliminal ce seducție primejdioasă poate exercita discursul liber – căci deja eram tentat să mă produc cu cele mai verosimile scorneli ale mele; pînă la urmă am găsit o modalitate de-a încheia agreabil și, judecînd după aplauze, m-am bucurat de un succes considerabil.

Mai tîrziu m-am așezat la masă cu nevestele de mineri, am mîncat împreună cozonac și-am băut cafea, am fost lăudat pentru măiestria cu care-mi răsuceam necontenit țigări cu tutun Schwarzer Krauser – într-un cuvînt, mă acceptaseră, chiar dacă nu de la început.

Am putea acum, așa cum au făcut Frații Grimm pornind de la un cuvințel, un afix precum *ab-*, să construim o listă mai lungă: de la „a abdica“, trecînd prin „a abduce“, „abhora“, „abjudeca“, „abjura“, „abnega“ și pînă la „a abzice“, să spunem. Sau tot așa, plecînd de

1. Aluzie la Kurt Georg Kiesinger, cancelar federal între anii 1966-1969. Figură controversată din cauza carierei politice din perioada regimului național-socialist, Kiesinger a fost cancelarul primei „Mari Coaliții“, mediind între creștin-democrați și social-democrați.

la *a*- sau *an*-: „anacronic“, „analfabet“, „anorganic“, „anormal“, „apatrid“, „asexuat“, „asimetric“, „asincron“, „astenic“, „atemporal“, „ateu“, „atipic“. Sau, apelînd din nou la cuvîntul-titlu *activitate*, activitatea muncii, să cităm lucrurile adecvate din vocabularul altor doi împerecheați, cunoscuți sub numele de Marxengels. Fiindcă ceea ce dicționarul Fraților Grimm tratează sub cuvîntul-titlu *Art* (soi, fel, specie) și împănează cu citate – la Gryphius[1] dăm peste următorul distih nostim: „Grădina mi-o stropește / Și ea mai aprig crește“ – se găsește la Engels, în *Dialectica naturii*, în care se referă la descoperirile cercetătorului Charles Darwin. Dar scrierea crucială a acestuia, *Originea speciilor*, încă nu fusese așternută pe hîrtie în vremea cînd cei doi frați încă mai trăiau despărțiți, fiindcă bricul Beagle, la bordul căruia se afla Darwin, abia își începuse drumul de întoarcere acasă. Cu toate acestea, sînt de părere că titlul lucrării *Rolul muncii în procesul de transformare a maimuței în om* de Friedrich Engels, devenit aproape o zicală, este aplicabil și la dezvoltarea capacității de vorbire a omului – de la sunetele primare ale maimuței și pînă la sofisticatele acrobații lingvistice ale hegelienilor de la Marx la Adorno –, această evoluție trebuind considerată o realizare avansată în activitatea muncii. Lingviștii își tot ascut limba. Se vorbește de laboratorul limbii. Cuvinte și sensuri noi, precum „abalienare“ sau „avatar“, din informatică, se agață de intrarea în dicționar, vrînd astfel să facă parte din tagma aleselor.

Și iată că un alt alai de afixe și derivate aferente, de alianțe și altoiri de cuvinte dau alarma, chemîndu-mă la acțiune fără astîmpăr, cu agitația unor aprigi activiste

1. Andreas Gryphius (1616-1664) – poet și dramaturg german al barocului.

ale luptei de clasă, și somindu-mă să nu abandonez asediul literei A. De aceea, înainte de-a ajunge la vremea lui Bismarck și la August Bebel – cu alte cuvinte, înainte de-a trece, ce păcat, nu agale, ci accelerat la litera B, lăsînd în urmă multe alte așchii sărite din trunchiul lui A –, țin să mă mai opresc la un cuvințel folosit adesea, și-anume „așa".

De-abia a introdus Jacob Grimm această „particulă" în dicționar, comentînd-o, că și iese din casa unde locuiește, ce poartă numele de „Zur schönen Aussicht"[1] (e într-adevăr o casă cu priveliște frumoasă), trîntind ușa în urma lui, fiindcă fratele care pictează îl calcă pe nervi cu aerele de artist și caricaturile sale „instant": așa o poamă! Așa că o ia din loc, ezitînd necontenit în preumblarea sa nervoasă: cînd așa, cînd așa – și tot așa. Și-ajunge, presupun, în parcul împădurit din apropiere, din jurul palatului Wilhelmshöhe, unde te poți plimba pînă la poarta păzită.

Odinioară, înainte și după domnia regelui Jérôme, ca și în vremea lui, s-a îngrijit de biblioteca de-aici. Așa însă, nu primește nici un salariu prin milostivenie princiară ori napoleoniană, dar se poate bizui pe lucrarea încredințată lor de editura Weidmann – așadar pe asaltul asiduu al cuvintelor.

Așa-l și văd, luînd-o aiurea la picior... Cum e? E-așa și-așa: nu altfel – astfel! Are în minte un proverb: „Cum îți așterni, așa dormi". Și un distih glumeț dintr-ale lui Von Logau: „La curte-i de folos mintea să-ți bei pînă-ntr-atît și-așa, / Ca-n papură să vezi doar nodul altuia". Și-o exclamație comic-disperată din *Combabus*

1. Casa cu vedere frumoasă.

de Wieland[1]: „Să lași așa o frumusețe de femeie în seama ei, fară s-o bagi în seamă!?".

Aici, în parc, printre stejarii bătrîni, sub bolta de frunze a unui arțar, reflectează la ceea ce îl leagă pe „așa" de „așadar" – acesta din urmă e un „așa" subliniat și are valențe de întărire și concluzive. Și-apoi iar se-ntoarce la „așa", care poate fi și un „astfel", și la felul cum îl folosește Luther pe primul: «să se arate uscatul!» Și a fost așa" („Facerea", 1:9); sau: „Întoarce-te la Balac și să-i zici așa!" („Numerii", 23:5); și iar: „Și (așa) s-a stins toată ființa..." („Facerea", 7:23)[2].

Și-și amintește de felul cum apare „așa"-ul în basmele redactate uneori prea nepăsător de fratele lui, Wilhelm: „Și pentru răutatea și vicleșugul lor, așa au fost pedepsite: să nu mai vadă cîte zile-or mai avea". („Cenușăreasa")

Aflat acum pe drumul înapoi spre casă, cu palatul Wilhelmshohe – precum și toate amintirile împovărătoare – în spate, îi mai vin în minte un vers din *Mesiada* lui Klopstock: „aceștia-s, așadar, cei doisprezece?" și unul din Goethe: „așadar mi-e asta crima, că m-am înflăcărat, cîndva, pentru Properțiu?".

Păi... așadar, chiar așa – ori nu-i așa?
Ba da, ba nu, e-așa și-așa.
De nu s-ar fi-ntîmplat însă așa, ba poate,
așa-zis, pe dimpotrivă chiar?... Așadar?!
Ți-e silă de atîta imprecizie, ai vrea să fie-așa
și nu-n doi peri, ci într-unul singur, da – ce Dumnezeu

1. Christoph Martin Wieland (1733-1813) – scriitor, traducător și editor german, unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai iluminismului german. *Combabus* e o povestire comică în versuri, publicată în 1770.
2. *Biblia*, ed cit., pp. 11, 177, 18.

atîta bîlbîială? În fiecare zi – se mînie Goethe – apare-„un nou cîrpaci care să dreagă statul și care-i de părere că: așa... și-așa!"...
Ori, însă, iată iară, la Hans Sachs: „cînd se apucă de ceva, el zice: fată, știi, asta și aia trebuie s-o faci și aia-asta, ba – casa se ține, așadar, uite, așa și-așa".

Mai înainte însă de-a mă pierde, precum Jacob pe coloane întregi, în considerarea altor și altor cuvinte, turnîndu-le și distilîndu-le în alambic, avid cum sînt de ele, alăturînd variante culte și populare, luînd pe vîrful limbii un pic din adălmaș și-un strop de aldămaș (în amintirea acordului lor încheiat cu editorul) ori admirînd sclipirea unui adamant; sau reflectînd la greutatea unor cuvinte mărunte de statură, care-ncep cu una din vocalele A, E, I, O, U: ei aș, e ud ori nu-i așa?! E-așa! Apoi – ia uscă-l! Așadar, înainte de-a mă adînci în cuvîntul „altfel" și, de ce nu, în vecinul lui de sens, „altminteri", și în variantele „almintere", „altminterea", „altmintrelea" și tot așa – dau la Lessing peste: „cînd, inevitabil, una pe alta o umbrește, cînd altfel nu-i chip decît ca regina să sufere de pe urma ibovnicei ori aceasta de pe urma celeilalte" –, ori de a-mi bate capul cu alte cuvinte-titlu precum *adio* și *alungat* sau *alungare*, asta din cauză că Jacob a fost nevoit să părăsească atît de precipitat blestematul acela de oraș universitar, să-și ia adio de la el – Goethe îl pune pe Wilhelm al său să-și ia adio de la teatru deslușit, atunci cînd acesta „simți că nu-i mai aparținea și că nu trebuie decît să plece" – și înainte de-a mai înnegri hîrtia cu prefixele *an-* și *ab-*, ori de a-i mai da o dată cinstire mamei fraților Grimm, „administratoresei", ori de-a mă lamenta de afecțiunile și beteșugurile și abalienarea vîrstei avansate, înșiruindu-le pe ale mele mai ales și, grăbindu-mă, și pe-ale lor;

înainte să aduc vorba de lingăii de profesori din Gottingen, de amăgitorii aceia care-şi aburesc studenţii, şi, lăsîndu-i în urmă, să-l însoţesc pe Jacob în călătoria sa de la Gottingen, trecînd podul peste Werra, la Kassel, locul de azil, ori, pornind de la cuvîntul „alungare" şi de la germana *Bibliei* lui Luther să-l invoc încă o dată pe bătrînul, amarnicul arhi-Adam ca să ajung apoi la Abel, Avraam, Aaron, la profetul Amos şi apostolul Andrei, pentru ca imediat după Cina cea de Taină să schimb un pios „amin" pe un „nema" anapoda păgîn, aşa cum s-a întîmplat atunci cînd, pe la mijlocul anilor '60, din însărcinarea compozitorului Wolfgang Hufschmidt, am scris un antitext eretic la *Tedeumul de la Meissen*, care apoi – după cîteva tăieturi operate de cenzura din RDG, statul german al „muncitorilor şi ţăranilor" –, a putut fi ascultat în primă audiţie chiar în Domul din Meissen (mie însă mi s-a refuzat viza de intrare în ţară) –, aşadar, înainte de-a face toate astea, îmi zic că e mai bine să abandonez alte căutări şi să nu mă las ademenit să continui, ca nu cumva să cad din apologia lui A într-o „anomalie", în „abnormitate" – cuvinte, de altfel, de negăsit în dicţionarul Fraţilor Grimm – şi să închei aici litera A, aşa cum a făcut-o şi Jacob, cu „azur".

În vremea romantismului, culoarea asta albastră precum cerul a fost, ca rimă la *Flur* (cîmp) şi *Natur* (natură) ori la „pur" şi „condur", foarte pe gustul poeţilor cum erau Achim von Arnim şi Clemens Brentano, în vreme ce Bertolt Brecht, la timpul său, nu se dădea în lături să rimeze „azur" cu „mahmur". Odată cu Brentano, însă, şi cu sora acestuia, Bettina – care fusese pentru scurt timp în vizită la Kassel, unde prin purtarea ei copilăroasă facuse oarecare vîlvă –, iată că ne şi salută litera B.

„Pentru cei buni..."[1]

Epistolar

După ce A-ul a fost asecat de cuvinte, primul volum al dicţionarului continuă cu B-ul, care începe cu o exclamaţie brutală, *ba!*, şi cu *bä* – sunetul scos de miei cînd behăie. Imediat după asta dai peste *ba-ba*, în chip de cea dintîi bîiguială scoasă de copilul foarte mic. Dar, după bolboroseala sunetelor primare, rămase neschimbate pînă-n ziua de azi, şi înainte de-a continua cu *baar* (scris şi *bar*), ceea ce în germană înseamnă „gol" sau „descoperit", Jacob Grimm a boscorodit şi conjurat spiritul limbii, punîndu-şi parcă întreaga speranţă în bunătatea şi blîndeţea acestei instanţe superioare: „Limbile n-au rămas neschimbate, dar imboldul mişcării lor era guvernat de reguli".

1. Aluzie la „Cuvîntul înainte" al Bettinei von Arnim la cartea ei *Corespondenţa lui Goethe cu o copilă* (*Goethes Briefwechsel mit einem Kinde*, 1835): „Cartea aceasta este pentru cei buni şi nu pentru cei răi; numai oamenii răi o pot răstălmăci..."

Dar Jacob încă n-a ajuns aşa de departe. Se vor mai scurge nişte ani pînă să se ajungă la tipărirea primelor pagini. Pe Jacob îl apasă şi-acum condiţiile de trai din Kassel. E nevoit să se-agite într-o cămăruţă de lucru neîncăpătoare. În locuinţa fratelui său, băjenarul nu are decît o perspectivă limitată de la fereastră. Nu mai are, ca altădată, o vedere frumoasă asupra oranjeriei şi a pădurii care, la orizont, suia întunecată coasta muntoasă. Doar un număr de paşi încolo şi-ncoace, pe duşumeaua tocită bine de-atîta mers. O răbdare de benedictin: în faţă i se-ntinde un drum de cuvinte pe care abia a început să păşească. Mai adineauri a eşuat în încercarea de a-şi pune ordine în cartotecă. Aici şi acum, între masă şi etajera cu o puţinătate de cărţi, îi lipseşte ceea ce în rafturile întinse ale Bibliotecii universitare din Gottingen i-ar fi fost la îndemînă şi, odată cu a doua literă a alfabetului, ar fi putut conduce îndărăt la vechea germană de sus, în vocabularul căreia P ţinea adesea loc de B. Şi încă mai departe înapoi ar trebui să meargă, pînă la sanscrita în care *bhadsch* şi *bhag* îţi dau deja o idee despre ce vor fi mai tîrziu *Bäcker* (brutar) şi *backen*, munca lui. O ia de departe, ca şi cum ar trebui la rîndul său – la fel ca pasagerul bricului Beagle, care la întoarcerea în Anglia s-a apucat să demonstreze evoluţia speciilor pe baza a tot ceea ce burduşise în cala vasului – să descopere originile formării cuvintelor, bulucindu-le în cartoteca sa.

Şade la fereastră gîrbovit, bunghinind la cuvinte. Nu se uită afară. Notează mutaţiile consonantice – cît de timpuriu şi de năbădăios l-a îmboldit şi îmbrîncit F pe B – şi arată motivul pentru care spunem *hafer* (ovăz) în loc de mai vechiul *haber*, precum şi *käfig* (cuşcă), odinioară *kebich*. Scormoneşte în cartotecă: „Înaintaşii noştri pesemne că ziceau *ferg* în loc de *berg* (munte)".

Știe precis și cum s-a pierdut B-ul, „căci dacă scriitorii barocului au mai exagerat cu B-ul medial, ca de pildă în cazul lui *hembde* (cămașă; azi, *Hemd*) și *frembde* (străinătate; azi, *Fremde*), el lipsește totuși acum la *wams* (tunică, vestă) și *amt* (oficiu, funcție), care odinioară îți țineau de cald, ca *wambes*, și erau de neocolit, ca *ambt*".

Ceva îl binedispune, pe buze-i apare un zîmbet – fiindcă vizita pe care i-au facut-o de curînd editorii din Leipzig i-a prilejuit o nouă însemnare: „Saxonii mai pronunță și azi, după cum se scria odinioară, *berle* în loc de *perle* (perlă)"[1].

După o pauză îndeajuns de lungă pentru a-l juca pe B contra lui P și pe P contra lui B, îl aud bolborosind: „Un B dublat s-a menținut în *ebbe* (reflux), dar nimeni nu mai scrie azi *abbt* în loc de *abt* (abate)".

Așa ajunge să-mi fie tot mai apropiat. În fața ferestrei e iarnă. Curînd îl va ajuta în munca sa noua lampă de citit pe care Wilhelm i-a trimis-o în locul celei fumegînde. Șade gheboșat – de parc-ar fi o caricatură a lui Ludwig Emil – dinaintea mesei încărcate de hîrțoage, scormonind în balamucul din cartotecă, și deschide una dintre puținele cărți ce i-au rămas; îi savurează mirosul de vechi și bătrînesc, apoi e ca și cum ar veni buluc peste el grijile familiale – căci iată-l dintr-odată scriindu-i fratelui de departe: „Mai adineauri a trecut pe-aici Morcoveață și mi-a adus scrisoarea ta de ieri. Am primit galoșii. Și încă o scrisoare de la Ferdinand, precum și răspunsul pe care i-l poți trimite odată cu banii. Dacă te mai poate supăra ceva în toată afacerea asta, atunci e brutalitatea lui fudulă..."

1. Asupra acestui fapt îi atrage atenția chiar felul de-a vorbi al editorilor lui, care sînt din regiunea Saxonia.

Răspunsul lui Wilhelm sună așa: „Îi voi trimite banii lui Ferdinand; nu se va schimba în veci: nu vrea să renunțe la sminteala lui vanitoasă și basta. Dortchen i-a trimis și ea ceva haine". Din păcate, trîndavul tîrîie-brîu al familiei, măcar că nu lipsit de înzestrare, nu putea fi adus pe calea cea bună.

Cînd însă Jacob, după *ba* și *bä*, a ajuns la *baar*, iar apoi, cu *a*-ul nedublat, la *bar* precum în *barfuss* (desculț) și *Bargeld* (bani peșin), e posibil să se fi gîndit mai puțin la fratele lui Ferdinand, care avea necontenit nevoie de numerar, cît mai ales la Bettina von Arnim, care – rămasă văduvă – scrisese primul ei bestseller încă din perioada petrecută de Jacob la Gottingen. Se prea poate ca și versurile jucăușe ale lui Goethe – „Chiar nu pricepi?! Și totuși totul este clar: cînd am, zvîrl primprejur biștar după biștar!" – să-l fi purtat cu gîndul la Bettina. În cartea ei *Corespondența lui Goethe cu o copilă* poți citi – e mai degrabă o bășnire decît ceva bazat pe realitate – cu cîtă inocență și degajare ședea în poala admiratului Goethe, în timp ce mîna lui, boțindu-i bluza, se brodise a se așeza ușor, dar perceptibil, pe bruma ei de țîțișoare – azi le-am spune, poate, balconașe! – înmugurind feciorelnic.

Publicarea acestui episod a scandalizat lumea. Fratele ei, Clemens – care de ani de zile ducea o viață cucernică și scria cărți de reconfortare morală pentru oameni cu credință în minuni –, trăind departe de ea, în schimb sufletește aproape de o sfîntă de țară cu mintea bramburită, îi trimisese nechibzuitei sale surori, a cărei mîntuire îl îngrijora, chiar înainte de publicarea epistolarului ei jenant, o scrisoare în care el, cel ce odinioară cu verbul său brîncise munții, urnindu-i

din loc, și boscorodise florile, învățîndu-le să vorbească, o ruga acum să taie pasajul cu pricina.

Chiar și din liota lor de copii, pe care Achim von Arnim i-o lăsase moștenire cincantenarei, dar deloc bocciei și bașoaldei Bettina, pe lîngă moșiile sale grevate de ipoteci și manuscrisele netipărite, se găsise un fiu care să se burzuluiască împotriva ei și s-o bălăcărească: cică blestemăția aia bezmetică publicată de mamă-sa i-ar putea periclita lui cariera diplomatică!

Bettina abia dacă luase în seamă beștelelile bigote ale fiului ei Siegmund. Să înfrunte filistinismul unor burtă-verde era pentru ea o necesitate mereu reînnoită. Și – cînd cu puțini ani mai tîrziu Cei Șapte din Gottingen au fost destituiți din funcții și Jacob dimpreună cu alți doi tovarăși de suferință au fost alungați din oraș – ea n-a ezitat să le fie aproape fie vizitîndu-i, fie adresîndu-le scrisori ce-i curgeau din condei cu mare spontaneitate. Bătuse darabana în toată țara și formulase petiții bătăioase care să-i determine pe birocrații de la putere să-i numească pe cei doi frați în post la Berlin.

Îi scria lui Wilhelm, pentru care nutrise simpatie încă din anii de tinerețe, dar și lui Jacob, care era mai degrabă rezervat din fire. Cum însă acesta din urmă credea că-i știe pe bodogănitorii prusaci de serviciu, printre care se numărau juristul Savigny și filologul Lachmann, și nici nu voia să se facă mare bîlci în jurul său și să se bulbucească și boldească la el niște oameni al căror radicalism politic îl detesta, i-a răspuns Bettinei astfel: „Zelul neobosit cu care ați îmbrățișat cauza noastră ne mișcă nespus. Chiar de-ar fi să dea totul greș, un asemenea sprijin rămîne de neuitat, ne insuflă curaj și speranță. Dar, iubită prietenă, mai bine e să faceți prea puțin, decît prea mult. Lăsați, vă rog, ca orice

decizie ce ne-ar putea fi favorabilă să evolueze cît mai liniştit..."

Însă pe Bettina von Arnim, născută Brentano, cînd îi sărea bîzdîcul, n-o putea bloca nimeni să-l biciuiască cu vorbe pe cumnatul ei Savigny, să-l bombăne bănuitoare pe Lachmann şi să-l bombardeze necontenit cu scrisori (ba mai adăugînd chiar şi-o copie a unei scrisori violent băşcălioase către Savigny) pe principele moştenitor prusac şi regele Frederic-Wilhelm al IV-lea de mai tîrziu, bîrîind-o pe Măria Sa cu cei doi fraţi Grimm.

La care băgăcioasa petiţionară a primit şi-un răspuns: „Ceea ce m-aţi lăsat să întrezăresc din inima şi duhul celor doi îmi încălzeşte sufletul cum ar face-o cel mai bun vinişor de Rheingau şi-mi sporeşte nespus dorinţa să-i pot numi ai noştri..."

Apoi însă, succesorul la tron aflat deocamdată în aşteptare, pe care speranţele puse în el şi dorinţele de mai bine îl împovărează peste măsură, o roagă pe „preastimata doamnă" să-i păstreze astfel epistola, „încît nimeni să nu afle de ea; faceţi din scrisoare papiote pentru părul graţioaselor dumneavoastră fiice, pe care le salut călduros; sau mai bine: aruncaţi-o în foc. Credeţi-mă: dacă se află de aşa ceva (în ţară sau străinătate), voi eşua negreşit! De aceea, păstrînd tăcerea îi veţi ajuta pe prietenii dumneavoastră şi pe al dumneavoastră preasupus slujitor, FW, prinţ moştenitor".

Astfel, ceea ce Bettina îşi dorise să ducă la bun sfîrşit lin, fără bucluc şi bîlbîieli, s-a transformat într-o chestiune belalie de tot. Prinţii moştenitori trebuie să-şi pună belciug în nas şi să se înfrîneze atît timp cît tatăl stăpîneşte autocratic peste regat. Cu toate astea, scrisorile ei nu mai conteneau. Şi, fiindcă-i mersese deja buhul cu cele trei volume ale ei – în care puţinele mărturii scrise de mîna lui Goethe, amestecate cu o mulţime

de basme și brașoave de-ale ei, fuseseră ridicate, în titlu, la rangul de „corespondență" –, Bettina era cunoscută și vorbită de bine sau nu, precum și bîrfită ori nițeluș luată în tărbacă și bălăcărită nu numai în saloanele din Berlin, ci și hăt departe, peste fruntariile Prusiei. Un bolid mereu în mișcare. Un foc bengal. O bombardă. Un boț de energie pură.

Acum, cînd cea mai recentă carte a ei despre o fostă prietenă, nefericita Gunderrode[1], era gata de tipar și nu-i mai oferea cenzurii nici un pretext de interzicere ori de ciuntire a unor pasaje – motiv pentru care curînd avea să fie în toate librăriile și mult mai tîrziu, în vremea mea, avea s-o determine pe o altă scriitoare[2] să confirme durerea lui Karoline von Gunderrode. Bettina, în schimb, a considerat că e liberă să depună noi eforturi în sprijinirea celor doi frați, pe-brînci sau cum o fi, cu boscării ori fără, cu briciul sau cu vorba bună.

Dar pentru că Berlinul, din considerație pentru curtea hanoverană încuscrită, stăruia în refuz sau – în ce-l privea pe prințul moștenitor – continua să ezite, urma ca, din dorința ei și la propunerea istoricului francez Michelet, frații Grimm să fie numiți profesori la Universitatea din Paris, spre rușinea patriei germane. Jacob, însă, pe care precedentele șederi la Paris din vremea lui Napoleon și de după ieșirea lui din scenă încă îl mai deprimau, se opunea acestei plecări. Era prea german în spirit pentru ca Franța să-l entuziasmeze – și asta în ciuda faptului că cei doi frați erau acolo foarte respectați,

---

1. Karoline von Günderrode (1780-1806) – poetă romantică germană.
2. Aluzie la Christa Wolf, care a scris un eseu empatic despre poeta romantică, precum și o povestire, „Kein Ort. Nirgends" („Nici un loc. Nicăieri", 1979), avînd-o ca personaj central pe Von Günderrode.

ba mai mult, admiraţi. Pe deasupra, Wilhelm trăgea nădejde să scoată bani berechet de pe urma procesului. Socotea că sînt îndreptăţiţi şi se arătase dispus să intenteze proces la Hanovra, ca reprezentant al Celor Şapte din Gottingen. În scrisorile trimise la Kassel relata desfăşurarea acţiunii.

Era un motiv în plus pentru Jacob să caute să tempereze dinamismul Bettinei: „Cît priveşte mijloacele noastre de trai, nu trebuie să ne facem griji în anii următori; procesul nostru aşteaptă să fie judecat, iar dacă îl cîştigăm şi sînt siliţi să ne plătească cea mai mare parte din salarii, atunci ne-am scos şi-om duce împăcaţi ce-o mai vrea Dumnezeu. Ce mai scriem ar trebui să ne aducă nişte venituri suplimentare – m-am angajat într-o lucrare de proporţii la Leipzig, urmează să fie început un dicţionar mare al limbii germane, nu al celei vechi, ci al limbii de azi, al limbii vii de la Luther la Goethe..."

Chiar dacă Wilhelm mai ezita, lucrurile fuseseră deja hotărîte. Era o decizie luată de Jacob de unul singur, probabil într-unul din momentele cînd – aşa cum facea adesea în zilele însorite – se sustrăgea, căci familia fratelui său Ludwig Emil îl cam strîngea în balamale. Acceptarea proiectului legat de dicţionar, care curînd avea să fie întărită printr-o scrisoare primită din partea editorilor, fusese pesemne pregătită de o plimbare. Tot despre o plimbare a sa îi scrie şi lui Wilhelm în data de 28 ianuarie 1838: „Azi m-am plimbat prin luncă şi peste rîul Fulda, îngheţat în întregime; aici e întotdeauna vreme frumoasă, dar în oraş simţi mirosul pătrunzător de huilă..."

În cămăruţa lui era mereu parcă buimac şi blegit de griji, dar această stare i se risipea într-o clipită sub

cerul limpede al zilei geroase. Și din nou reușește să se cufunde în torentul de cuvinte al alfabetului. Il înviorează baia pe care-o face într-o limbă ce variază nestatornic sunetele inițiale cu cele mediale și care se compune, cum avea să scrie mai tîrziu, din cuvinte „înrudite-n străvechime ori împrumutate". Și de îndată își pune întrebarea dacă să ia mai întîi în lucru vocalele și eufonia lor, de pildă I-ul, și să iradieze, punînd în lumină, „iracan", „irascibil", „irațional", „ireal", „irefutabil", „ireductibil", „irelevant", „iremediabil", „ireparabil", „iresponsabil"; ori să se întoarcă la litera A, încheind-o apologetic și apoteotic; ori să se-apuce neîntîrziat de E, că tot face acum, exultînd, echilibristică pe lunecușul înghețat al rîului Fulda și e preocupat de cuvîntul *Eis* (gheață) și nu numai de cuvînt, ci și de gheața în sine (oare e suficient de groasă ca să-l țină?), iar apoi sare de-la *Eis* la *Eisenbahn* (cale ferată), un nou-născut printre cuvinte (*„elicei"*, *„elicopterului"* încă nu le venise vremea!), care – la drept vorbind – n-ar trebui introdus în dicționar, dar a dat peste el de curînd într-o scrisoare a editorului Reimer din Leipzig, căci de-acolo urmează ca o cale ferată aproape terminată să ducă, trecînd peste poduri ce mai trebuie construite, pînă la Dresda. Și în aceeași scrisoare e vorba și de un anumit Friedrich List, care plănuiește să lege întreaga Germanie printr-o rețea de cale ferată. Astfel ar fi impulsionată unirea Germaniei – un lucru pe care și Jacob și-l dorește din adîncul sufletului – și ar fi învins egoismul bolnav al micilor stat germane.

N-a întîlnit pe nimeni în drum. Era singur, doar cu glasul lui, care cînd era ger răzbătea pînă departe. Se poate să fi explorat, ținîndu-și echilibrul pe gheața Fuldei, și alte litere, de pildă V-ul, plecînd, probabil, de la „vagabondînd vajnic" și de la „vîntul vîjîind" peste

gheaţa „vitroasă" şi ajungînd la „viteaz"; în orice caz, de cum luase hotărîrea să-nceapă cu marea căutare a cuvintelor şi-şi pusese astfel capul pe butuc, cu vitejia insuflată de-o zi geroasă de ianuarie, pe dată se şi pornise un adevărat torent de scrisori dinspre oraşul Tîrgului de mostre înspre Gottingen, unde Wilhelm continua să locuiască împreună cu familia, şi de asemenea spre Kassel, de unde Jacob le răspundea editorilor Karl Reimer şi Salomon Hirzel. La ezitările şi bălmăjelile fratelui său, Jacob reacţiona cu prima poştă, îmboldindu-l, căci ştia că Wilhelm se bloca atunci cînd era vorba să ia o decizie.

Intr-una din scrisorile trimise la Gottingen, Reimer bătuse monedă berechet lămurindu-l pe destinatar ce aştepta de la el: „Înainte de orice, ne-ar bucura dacă aţi menţiona o perspectivă fie şi îndepărtată a finalizării prelucrării dicţionarului german, despre care am înţeles că nu aţi fi împotrivă să-l luaţi în lucru, refacîndu-l, cu ajutorul cîtorva prieteni ai dumneavoastră..."

Această frază făcea aluzie la o propunere din urmă cu nişte ani buni, atunci cînd editorul Cotta le scrisese fraţilor în februarie 1823: „Îngăduiţi-mi, rogu-vă, întrebarea dacă n-aţi fi dispuşi să îngrijiţi o nouă ediţie dintr-un dicţionar german precum cel al lui Adelung[1]".

Jacob, care nu punea mare preţ pe strădaniile lexicografice din secolul anterior, notase chiar de-atunci pe marginea scrisorii, cu scrisul lui cu literă mică, retezînd cu tenacitate toate substantivele la înălţimea verbelor

1. Johann Christoph Adelung (1732-1806) – bibliotecar şi lexicograf german. *Dicţionarul gramatic-critic al limbii germane*, a cărui a doua ediţie a apărut în anii 1793-1801, a fost la vremea sa cea mai cuprinzătoare lucrare de acest gen.

şi adjectivelor[1]: „Pe data de 18 mai am răspuns refuzînd politicos".

Între timp Cotta murise – un motiv în plus pentru editorul Reimer să dea o anumită greutate propunerii sale: „Dacă însă socotesc cuprinsul întregului a fi întru cîtva egal cu cel al dicţionarului lui Adelung, propunerea mea ar fi să stabilim onorariul pentru articolele scrise la suma de 10.000 de taleri..."

Era vădit că editorii nu bănuiau ce buchiseală enormă îi aştepta pe cei doi fraţi, prin ce balast de cuvinte trebuiau să răzbată; după cum nici Jacob încă n-avea habar de lucrul la care se înhămase deja. Scăldîndu-se în belşugul de cuvinte, îmbuibîndu-se cu ele, îşi închipuia că începutul îi reuşise. De pe cînd păşise pe gheaţa Fuldei – chiar ştiind că încă nu băgase la catastif toată litera dintîi a alfabetului – barem se simţise ca un bulucbaşă peste bulucul de cuvinte începînd cu A.

Reimer a mai adăugat, ce-i drept, la onorariul final, încă 4.000 de taleri pentru munca de redactare şi s-a oferit pe deasupra să le mai plătească fiecăruia dintre cei doi fraţi, rămaşi fară mijloace de subzistenţă după ce fuseseră destituiţi din funcţie la Gottingen, „500 de taleri anual, ce urmează mai tîrziu a fi scăzuţi, treptat, din onorariul cuvenit tipăririi succesive a volumelor în parte". Această propunere trăda însă o perspectivă lacunară asupra lucrurilor. Başca, tînărului editor, bietul de el, zgîrciobul de taică-său îi şi sărise la beregată, beştelindu-l şi blamîndu-l pentru filotimie – ceea ce Wilhelm prevăzuse din capul locului.

1. Aluzie la ortografia germană, în care substantivele se scriu cu majusculă. Au existat şi continuă să existe încercări – eşuate pînă acum – de-a impune scrierea cu minusculă a tuturor cuvintelor.

După ce s-au sfatuit scurt între ei, trimiţîndu-şi doar cîteva scrisori unul altuia, Jacob a refuzat onorariul oferit: „Propunerea dumneavoastră de-a ne retribui pentru conducerea unei lucrări atît de complexe şi de ample, care se va întinde pe cel puţin patru, dacă nu cinci volume mari, in-folio, cu suma de 4.000 de taleri în totul e prea puţin atractivă..."

Jacob dorea ca fiecare dintre ei să primească cîte 1.000 de taleri pe an, în timp ce Wilhelm îşi închipuia că în patru-cinci ani vor reuşi să-şi încheie munca la dicţionar, după care ambii s-ar fi putut întoarce la ştiinţa independentă.

Dar, pînă să se ajungă la semnarea contractului între editori şi Fraţii Grimm, avea să mai treacă un lung răstimp de griji şi privaţiuni; ca să nu mai vorbim despre numărul cu mult mai mare de volume ale dicţionarului, care au ajuns să fie tipărite în decursul unei perioade marcate de cîteva războaie.

Aşa că cei doi au rămas în continuare fără un venit asigurat. Pentru că, imediat după destituire şi surghiun, în multe oraşe precum Hamburg, Kiel ori îndepărtatul Königsberg, s-a iniţiat o colectă de bani, ba chiar şi la Leipzig s-a înfiinţat o asociaţie de ajutorare, sprijinul s-a făcut, totuşi, simţit în curînd. Încă din decembrie 1837 a fost publicat un apel, care readucea în amintire revoltătorul fapt al demiterii lor, întărind astfel încă o dată protestul: „Cei şapte profesori – Dahlmann, fraţii Jacob şi Wilhelm Grimm, Albrecht, Gervinus, Ewald şi Weber – nutresc convingerea fermă că cine a depus în faţa regentului şi a patriei jurămînt pe Constituţia în vigoare nu poate fi dezlegat unilateral de acesta..."

La sfîrşitul acestui apel, căruia i-a mers buhul în toată Germania, găsind pretutindeni un ecou fericit, mai era scrisă o frază, de unde lipsea totuşi cuvîntul „solidaritate“, mult folosit pînă în ziua de azi, cînd respectat, cînd dispreţuit: „Cerem, aşadar, celor de bună-credinţă din patria noastră germană ca, dacă aceşti bărbaţi vrednici vor rămîne fară slujbe, să ne dea de ştire de vor să contribuie cu ceva la uşurarea ursitei grele a acestora şi menţionăm că şi cea mai mică donaţie o considerăm ca pe un gest public al recunoaşterii acelei idei, contribuţia urmînd a fi strînsă la timpul potrivit“.

Primul care a donat o sumă considerabilă de bani a fost editorul Salomon Hirzel, au urmat apoi un şir de negustori, de profesori, un bancher, librarul Wiegand. Banii soseau de pretutindeni. Curînd s-au strîns sume însemnate, pe care Jacob le-a dat în administrare şi le-a împărţit tuturor profesorilor afectaţi de îndepărtarea din funcţie.

Pînă în octombrie fraţii au rămas despărţiţi. Din scrisorile lui Jacob aflai despre bolile cumnatei sale Marie şi ale ciudatei ei mame, imobilizată într-un scaun cu rotile; de asemenea, despre bizareriile fratelui său Louis, pictorul, şi multe despre vremea ploioasă – dar numai cînd şi cînd despre munca la dicţionar.

Wilhelm, la rîndul lui, relata despre declinul vădit al Universităţii din Gottingen, despre becisnicii şi bălăcăreli, despre bîrfe şi clevetiri profesorale: „Aici, soţia consilierului aulic Langenbeck povesteşte lumii că sîntem în solda Franţei. Trebuie să fii de o mîrşăvie strigătoare la cer ca să spui asemenea lucruri“.

Lamentările lui aveau un gust amar: nu le mai rămăseseră decît puţini prieteni. Nici o universitate nu voia

să-i mai angajeze după concedierea Celor Şapte. „Roba şi toca i le-am vîndut lui Ritter."

Trebuie să-i fi venit greu, că doar îi plăcuse cîndva să-i pozeze în robă lui Ludwig Emil pentru o acuarelă; în vreme ce Jacob, dimpotrivă, polemizase deja cu ani în urmă împotriva costumaţiei profesorale.

În scrisorile sale, Wilhelm nu se zgîrcea cu bîrfele. Se văita că se îmbolnăvise Auguste, fata lui, căreia i se spunea Gustchen, şi se arăta îngrijorat de cheltuielile mari pe care le cerea plănuita mutare la Kassel. Îl sîcîia vizita iminentă a lui Bettine, despre care era convins că se bizuia pe el, Wilhelm, că se va ocupa de moştenirea literară a lui Arnim – ceea ce, desigur, era bucuros să facă, însă nu chiar imediat şi brusc, dînd bezmetic buzna. A adăugat la cele scrise fratelui o scrisoare a prietenei lor comune din tinereţe, explicîndu-i: „Scrisoarea cuprinde un plan aventuros. Cînd se porneşte, pe dată bate cîmpii şi se pierde cu capul în nori, în această privinţă se aseamănă întru cîtva cu Clemens".

După mutarea lui Wilhelm, cînd din noiembrie devenise sigur că nu mai exista nici o şansă să se revoce destituirea Celor Şapte, că aşadar nu se mai puteau baza pe plata în continuare a salariilor, Comitetul de ajutorare din Leipzig a decis să le plătească profesorilor concediaţi salariul lor pînă ce aveau să-şi găsească o slujbă.

Cei în totul 22.000 de taleri strînşi au fost un sprijin pînă în anul 1842, cînd în cele din urmă Dahlmann, ultimul dintre Cei Şapte, a fost angajat şi el ca profesor la Universitatea din Bonn. Cei doi fraţi au beneficiat de sprijin de la bun început, chiar dacă se codeau să accepte banii. Mîndria burgheză îi făcea să ezite. Obişnuiţi să trăiască în austeritate, nu voiau să rămînă

datori nici unui om și cu-atît mai puțin unor grupuri partizane. De aceea, ajutorul primit din partea unor democrați radicali li se părea ambilor – lui Jacob ca și lui Wilhelm – îndoielnic, ba chiar indezirabil. Nu voiau ca lumea să se uite la ei ca la niște eroi și rebeli împotriva ordinii de stat sau chiar să-și bulbuce ochii admirativ din cauza atitudinii pe care-o luaseră și care li se părea cum nu se poate mai firească. Nu trebuia ca cercurile liberale să-i sprijine, fie ele din Frankfurt sau din jurul editorului hamburghez Campe, de vreme ce lealitatea dovedită de ei în fața Constituției își avea rădăcinile în tenacitatea lor de conservatori. Cel mult își permiteau niște declarații patriotice care, ce-i drept, nu valorau prea mult, întrucît numai ce fuseseră rostite, că și erau măturate din cale precum frunzele toamna.

Oricum, acel „ajutor solidar", cum spuneam, a favorizat acceptarea verbală a contractului cu editorii, acceptare pe care frații n-o percepeau totuși ca obligatorie. Într-o scrisoare a lui Jacob către Wilhelm citim: „În ce privește dicționarul, e cu neputință să mai tratăm și cu alții; pe lîngă asta, Reimer și Hirzel sînt oameni cu purtări prea alese, încît să mai facem nazuri prea multe".

În acest fel Jacob pusese capăt strădaniilor secrete ale fratelui său de a negocia cu un alt editor un onorariu mai bun. A fost luată în considerare chiar și mutarea la Leipzig, ceea ce ar fi fost foarte pe placul lui Reimer. Dar, după o scurtă vizită la Leipzig, care i se păru prea dinamic, Jacob declară că orașul acesta îi surîde prea puțin. Cît despre Dorothea, soția lui Wilhelm, care prefera oricum ținutul Hessa, ce-i era familiar, ea se opuse la rîndul ei mutării.

Reimer nu-i slăbea însă în scrisori: „De-ar fi să mai intervină ceva care să vă determine să vă schimbați acum ori mai tîrziu hotărîrea în favoarea noastră, soția

și sora mea se vor strădui să-i ușureze cumnatei dumneavoastră acomodarea cu un loc ce-i e străin..."

După mutarea lui Wilhelm, cei doi frați au rămas la Kassel, unde – deși incomodați de spațiul neîncăpător – au devenit imediat activi – era de presupus că anunțul publicat de editori încă din iulie în *Börsenblatt*, hebdomadarul librarilor germani („La editura noastră va apărea *Dicționarul limbii germane* de Frații Grimm") însuflețise căutarea cuvintelor de la A la Z.

Dar cu ce să începi? Înapoi la A, la prefixul *an-*, să zicem, și la anexele acestuia? Probabil că numeroasele bilete, bilețele ori scrisori sosite pe adresa lor, pline de fișe probatorii pentru varii cuvinte, l-au determinat pe Jacob să mai zăbovească pentru început la litera B, lămurind pe baza citatelor corespunzătoare originea cuvîntului *Brief* (scrisoare, epistolă, carte, răvaș) – anume latinescul *littera brevis* și exemplele: epistolele apostolilor, biletul de liberă trecere primit de Luther pentru a fi ferit de primejdii, schimbul de scrisori între Weimar și Jena, la care făcea referire bunul cunoscător al operei lui Goethe, editorul Hirzel.

Mă așez lîngă Jacob, care stă ciucit, și caut să-i atrag atenția asupra scrisorilor lui Mendelssohn Bartholdy, dar muzica și muzicienii – chiar și renumitul compozitor Ludwig Spohr, care dirijează o orchestră la Kassel – nu-i stîrnesc deloc interesul. Și nici faptul că-i semnalez faimoasa scrisoare pe care Klaus Mann i-a scris-o în 1933, din exil, lui Gottfried Benn, precum și răspunsul îngrozitor al acestuia[1], nu-l distrage pe Jacob de la munca sa.

1. Gottfried Benn, medic și poet, se lăsase temporar atras de național-socialiști. El răspunde reproșurilor adresate în 1933 de romancierul Klaus Mann, fiul lui Thomas Mann,

Zadarnică a fost și încercarea de a-l ademeni cu un alt cuvînt, *Briefmarke* (timbru poștal), povestindu-i despre soarta postbelică a colecției mele de timbre din copilărie. Jacob pare să se audă doar pe sine, are un aer distant și bosumflat sau, ca să zic așa, „încheiat în bumbi“ pînă-n gît, bunghinește la cuvinte și le bifează mai departe liniștit: o bolboroseală continuă, numărătoarea babiloniei de cuvinte, aranjarea acestora fiecare la locul său. Și bob cu bob se umple sacul dicționarului.

Tot așa, nu s-a lipit de el nici cît balta de gîscă menționarea schimbului meu de scrisori deschise cu scriitorul ceh Pavel Kohout atunci cînd Primăvara de la Praga ne-a dat oarecșice speranțe. De asemenea, nici citatele din corespondența mea cu scriitorul japonez Kenzaburō Oe, în cuprinsul căreia am căutat să comparăm istoria încărcată de vinovăție a țărilor noastre. Abia cînd am plecat de lîngă el, părăsind vremelnicia lui, a părut înclinat să-mi acorde o mai mare atenție cu prima ocazie nimerită.

Din motive politice, am scris un număr de scrisori deschise. Pe una dintre ele i-am trimis-o scriitoarei Anna Seghers[1] atunci cînd, pe 13 august 1961, a fost

spunînd: „Mă pronunț în modul cel mai personal pentru noul stat, fiindcă poporul meu este cel care-și croiește aici drumul“. Pe lîngă asta mai făcea și alte afirmații agravante, considerînd că în epoca în care trăia se puneau temeliile „unei ultime concepții mărețe a rasei albe“ și că lumea asista la o mutație istorică și la apariția unui nou tip biologic.

1. Anna Seghers (1900-1983) – scriitoare germană. După întoarcerea din exil, alege în 1950 să trăiască în Berlinul de Est. Membră a SED (Partidul Comunist din RDG); din 1952 pînă în 1978 președinta Uniunii Scriitorilor din RDG.

ridicat Zidul de-a curmezişul Berlinului. Îi scriam: „Azi, în Leipziger Strasse sînt masate, ca nişte coşmaruri, tancuri ce ne apasă somnul şi sînt o ameninţare pentru oamenii pe care vor să-i apere. Azi e primejdios să mai trăieşti în statul dumneavoastră, dar e cu neputinţă să-l mai părăseşti..." Nici un răspuns din partea ei. Iar mai tîrziu, la fel, cînd un cuvînt din parte-i i-ar fi putut ajuta pe scriitorii persecutaţi de puterea de stat, ea s-a mărginit să tacă. Cea care, aflată în exilul mexican, trecuse sub tăcere lovitura mortală cu dalta de spart gheaţa şi supravieţuise terorii lui Stalin nu găsise cuvintele potrivite.

O altă scrisoare deschisă am scris-o în 1966, atunci cînd Kurt Georg Kiesinger a ajuns cancelar federal al unui guvern de uniune naţională: „Vă întreb: cu ce argumente ar putea combate tineretul din această ţară acel partid din alte vremuri, care ar putea azi renaşte cu titulatura NPD, cît timp dumneavoastră împovăraţi funcţia de cancelar federal cu trecutul dumneavoastră ce rămîne contestabil? Cum să păstrăm memoria luptătorilor torturaţi şi ucişi din Rezistenţă, a celor omorîţi la Auschwitz şi Treblinka, cînd dumneavoastră, participantul pasiv de-atunci, cutezaţi să decideţi azi, aici, liniile directoare ale politicii noastre?".

Această scrisoare dechisă, ca şi cealaltă – pentru a nu cita decît din acestea două –, n-a blocat nici ridicarea Zidului, nici ocuparea funcţiei de cancelar federal de către un fost membru al Partidului Nazist cu vechi state de serviciu, dar în felul acesta s-a putut auzi ceea ce trebuia spus.

În anul 1961, în care a fost ridicat Zidul Berlinului, a votat, totuşi, împotriva excluderii scriitorului Heiner Müller, considerat disident, din Uniunea Scriitorilor din RDG.

Alții au folosit și ei această formă de comunicare. De pildă Heinrich Boll, care în toamna anului 1958 a publicat un text mai lung, „Scrisoare către un tînăr catolic“, în *Caiete de lucru ale catolicilor laici*. Își exprima acolo mînia împotriva Bisericii și a implicării ei zeloase în treburile Partidului așa-numit Creștin.

Mult mai tîrziu, pe cînd scoteam împreună cu el și cu ziarista Carola Stern o revistă mereu în pană de bani, l-am rugat pe Boll să-mi spună ce manuscrise ale cărților sale a bătut la bătrîna mașină de scris Remington, între timp abandonată. Scrisoarea lui de răspuns și mașina de scris, pe care mi-a trimis-o împreună cu ea, mi-au slujit drept model cînd le-am creionat pentru o litografie, care mai apoi, în tiraj mare și cu autograful lui și-al meu pe ea, ne-a adus bani îndeajuns cît să asigure existența revistei noastre, *L'80*, pentru alți doi ani; revista se pronunța pentru socialismul democratic.

Din scrisoarea lui Heinrich Boll citez mai multe titluri, nu doar pentru că în unele dintre ele predomină B-ul: *Das Brot der frühen Jahre* (*Pîinea anilor de început*); *Billard um halbzehn* (*Partida de biliard de la ora nouă și jumătate*); *Die verlorene Ehre der Katharina Blum* (*Onoarea pierdută a Katharinei Blum*) și *Fürsorgliche Belagerung* (*Asediu grijuliu*).

Cuvîntul propriu-zis *Brief*, la care revin acum, se găsește în volumul al doilea al dicționarului. Jacob Grimm îl prezintă în articolul introductiv ca pe un înscris oficial purtînd un sigiliu, legitimat printr-un citat din Goethe descoperit – spre satisfacția lui Jacob, care putea fi foarte pedant în chestiunea citatelor – de profesorul de gimnaziu Ludwig Klee: „Cît despre-a lor fidelitate, nu cereți vreo scrisoare, nici pecete“.

Urmează scrisoarea ca ordin scris, aşa cum o găsim la Luther: „De binevoieşte regele, să-mi dea scrisori către guvernatorii de peste fluviu, ca să-mi dea drumul să pot ajunge în Iuda...".

Şi „epistola", în limba gotică *aipistaulein*, ajunge în limba *Bibliei*: „Cînd a citit regele lui Israel scrisoarea, şi-a rupt hainele sale"[1].

Urmau o sumedenie de citate în care apărea cuvîntul şi apoi erau amintite expresii în care „scrisoare" avea doar sensul de hîrtie împăturită sau de pacheţel, slujind deci altor necesităţi: „o scrisoare de ace", „o scrisoare de tutun".

În limbajul bursei însă, „scrisoare" poate însemna şi „curs nominal" sau „hîrtie de valoare" şi altele. Să ne mai gîndim şi la obligaţiuni, titluri de împrumut şi de creanţă sau bonuri de tezaur, dar şi la diverse alte certificate – cu alte cuvinte, la hîrtii mincinoase, a căror valoare atestată s-a spulberat în cele patru zări şi i-a lăsat pre mulţi bătînd din buzele umflate; sau care se boşesc şi prăpădesc în aşa-numitele *bad banks*[2], ca moştenire lăsată de Lehman Brothers sau de alţi boscari de înaltă clasă, care i-au îmbrobodit şi bancrutat pe destui, ba unii dintre ei au mai şi ieşit basma curată.

Cînd am desenat maşina de scris şi scrisoarea lui Heinrich Boll, am adăugat cu un creion litografic o floarea-soarelui şi o foarfecă, despre care am afirmat că e de temut. Fiindcă cele scrise pot fi îmbucătăţite şi ciuntite cu foarfeca, aşa cum cenzura o făcea nu numai în vremurile fraţilor Grimm. Pe lîngă asta, se obişnuia şi se mai obişnuieşte să deschizi nepermis scrisori cu

1. *Biblia*, „Neemia" (2:7), „Cartea a patra a Regilor" (5:7), ed. cit., pp. 509 şi400.
2. Bănci-pubelă (în engl., în orig.).

ea. Din rațiuni de securitate sau pentru control intern, corespondența de e-mailuri poate fi supravegheată. Corespondența poate fi interzisă, scrisorile – ca ale Bettinei – pot fi băsnite, poți bombarda lumea cu scrisori în lanț. Vrei un job, ai o astfel de intenție, fie ea bună sau rea? Ce stai atunci: hai, scrie o scrisoare de intenție!

Plini de zel să nu omită vreun cuvînt ori cuvințel, cei doi frați – căci Wilhelm dă și el o mînă de ajutor – descoperă genuri de scrisori din abundență: la „scrisoarea de indulgență“, care mai tîrziu le va pricinui greutăți, în primul volum, la cuvîntul-titlu *Ablassbrief*, se mai adaugă *Mahnbrief* (somație) și *Adelsbrief* (înscris de înnobilare), din care se trage *Briefadel*, boieria de rang inferior, cea „cu pitac“. Și cum germana e meșteră la compus cuvinte, se mai amintește aici și de *Bettelbrief* (scrisoare de cerșeală), *Frachtbrief* (scrisoarea de trăsură), *Lehrbrief* (certificat de ucenicie), *Schuldbrief* (titlu de gaj). Nimic nu poate înlocui însă scrisoarea de dragoste, celebrată cu o mulțime de citate. Vreun cadou ce nu-ți folosește la nimic se dovedește a fi bun de *Briefbeschwerer* (prespapier). Nimeni nu-i la adăpost de scrisori falsificate. Romanele epistolare au ajuns la modă. Cît despre secretul corespondenței, el a fost dintotdeauna o legendă și între timp a ajuns nul și neavenit. Sporovăiala cu poștașul e o dorință a văduvelor însingurate. Și cînd, în cursul lecturii publice din piesa mea *Plebeii fac exerciții de revoltă*, de la Theater am Schiffbauerdamm, am fost buzunărit la garderoba artiștilor și am rămas buzău, fiindcă mi s-a sfeterisit portvizitul în care-mi țineam fotografiile celor opt copii ai mei și a soțioarei mele Ute, cea cu balconașe frumoase, fie-mi îngăduit s-o spun, ei bine, a început atunci o poveste ca dintr-un alt basm...

Cînd însă fraţii Grimm n-au trebuit să mai scrie scrisori, căci şedeau de-acum unul lîngă celălalt, în faţa cutiilor pline ochi de fişe, au descoperit pe bileţelele cu citate culese zelos de profesorul de gimnaziu Klee dovada că, aşa cum o făcuse Goethe, dacă nu scrisoarea (scrisorelnic?!!), barem epistola putea fi folosită şi ca adverb. Că doar acesta îi scria lui Zelter[1]: „Epistolar, poate că nu vei mai avea multă vreme veşti de la mine". După cum şi văduva scriitorului Arnim menţiona în corespondenţa ei neobosită că „m-au şi vizitat epistolar mai mulţi prieteni de departe..."

Bettina, plicu-acesta
pecetluit de buzele-ţi ca bobul albăstriu de afină
de ştire-mi dă,
cît de bezmetic şi de-a buzna scrisoarea ta şi-a mea
broditu-s-au – drum bun, cale bătută! – să nu se întîlnească,
să se piardă şi totuşi să reînflorească
să-mi aline chinul.
Ah, zvîrle în mine, bietul, c-o scrisoare,
chiar de ţi-am spus cîndva îngrijorat, de bună seamă,
„scrisori nu-mi mai trimite, doar la arhivă ele sînt bine-venite",
la care-ai vrut babilonia s-o sfîrşeşti şi basta,
c-o ultimă scrisoare, un brînci de despărţire,
corespondenţa noastră care, chiar şi boţită-betegită,
încă mai sta-n balans, pe muchie, între dulce şi amar;
cînd dintr-odat-un porumbel, cu-a ta
scrisoare-n cioc, aduse ştire în secret,
cam cine-s cei care-n Berlin la uşa ta s-a bulucit
şi-au flecărit şi au bîrfit... bla-bla şi bîra-bîra... tot aşa.

1. Carl Friedrich Zelter (1758-1832) – compozitor şi dirijor german, prieten apropiat al lui Goethe, cu care a purtat o corespondenţă de aproape treizeci de ani.

La care-mi vine în minte un flamand rotund și borcănat, băutor de bere, cu o burtă babană ca o bute, care de curînd a deschis în apropiere de Bruxelles o expoziție cu desene și bronzuri de-ale mele. Pentru că aduce cu acel personaj și se potrivește cu intenția mea literară, îl voi numi Lamme[1], chiar dacă-i lipsește un Eulenspiegel contemporan ca însoțitor.

Lamme mi-a povestit cum familia sa, „bazată“, cum se spune, pe niște porumbei călători, a ajuns să se îmbogățească. O invenție de-a bunicului său – ori cumva a străbunicului? –, care avea mîini dibace de bricoler, permite cronometrarea cu precizie a timpului de zbor la concursurile de porumbei călători, îndrăgite nu doar în Belgia flamandă și valonă. Un mecanism brevetat cu ceasornic e prins de piciorușul stîng sau drept al porumbelului; mecanismul acesta se vinde-n draci chiar și în China, unde milioane de crescători de porumbei călători se bat pe aceste cronometre. Între timp, una din filiale le produce, la prețuri imbatabile, chiar acolo, pentru piața asiatică. Fiindcă nu numai chinezii au ajuns bolînzi după pariuri. Mai ales în timpuri de criză ca cele de azi, cînd totul merge brambura și ultima brumă de bănișori, ce belea, riscă și ea să se topească – ei bine, în aceste timpuri porumbeii călători sînt vestitori de noroc și belșug.

Lamme mi-a povestit despre concursuri de zbor de pînă la șapte sute de kilometri distanță. Nu s-a vorbit decît în treacăt despre utilitatea porumbeilor călători în bătălii, ca transmițători de ordine, străbătînd cu bravură de la un batalion la altul chiar focul de baraj

1. Aluzie la Lamme Goedzak, tovarășul de aventuri și farse al lui Till Eulenspiegel din romanul lui Charles de Coster.

al bateriilor de tunuri. Dar mi-a mai spus că n-a băgat de seamă nicăieri, nici în porumbarele flamande, nici în cele valone, că porumbeii, chiar şi bărbătuşii, ar fi belicoşi ori că şi-ar căuta beleaua cu lumînarea ori că ar fi cumva, pur şi simplu, bădărani. Vrînd să-mi dovedească neîndoios că sînt simboluri valide ale păcii, a exclamat: „Ai mei sînt blînzi!".

Asta-mi spunea acel mecena pe care, din raţiuni literare, l-am numit Lamme. M-a asigurat că nu-şi face griji în ce priveşte viitorul. Cît timp se va mai putea baza pe banii aduşi de cronometre, se va preocupa mai departe de artă, la fel cum a făcut-o deja cu desenele şi sculpturile mele. A ţinut să-mi mai spună că bronzurile mele înfăţişînd perechi care se împreunează îi sînt cu deosebire dragi. Şi a mîngîiat un bronz cu patină brună.

Dar, ajungînd de la *Brief* (scrisoare) la *Bronze*, bronzul amintit mai sus, trebuie totuşi spus că aliajul acesta de aramă este precar documentat în al doilea volum al dicţionarului Fraţilor Grimm, care se întinde de la *Biermorder* (strică-bere) pînă la *Dwatsch* (găgăuţă). E consemnat doar „a bronza", nu însă şi piesa turnată în bronz, nici cel care o face. Jacob se opunea din principiu vocabularului meşteşugăresc. Eu însă vreau să vă povestesc aici o întîmplare, în urma căreia oraşul Gottingen s-a procopsit în 1991 – adică anul cînd în sud-estul Europei, numit mai pe scurt şi funest Balcani, s-au prăpădit multe – cu un bronz mai special.

Chiar dacă la vremea lor fraţii Grimm au fost izgoniţi din acest oraş, n-am încotro şi călătoresc deseori la Gottingen pentru simplul motiv că editorul meu acolo îşi are sediul. Tipografia lui, care funcţionează zi şi noapte, se dovedeşte a fi un magnet pentru artiştii din lumea întreagă, aşa cum mă atrage şi pe mine de la

carte la carte. Pe lîngă asta, fiind membru al Societății Lichtenberg, el e prieten cu un bărbat pe care-l cheamă Tete Bottger, care – cum se va vedea – e eroul poveștii pe care vreau să o relatez.

Tete Bottger și-a facut intrarea în poveste atunci cînd autoritățile municipale au ajuns la concluzia că orașu-i prea sărac – ajuns la fundul blidului, cum ar zice unii – pentru a-i mai ridica un monument din bronz (de mult scadent!) lui Georg Christoph Lichtenberg, savantului și autorului „caietelor cu bruioane“[1], un bărbat mărunțel și pe deasupra cu un gheb cît o baniță, care cu mulți ani înaintea fraților Grimm ajutase universitatea să dobîndească o mai bună înțelegere a lucrurilor.

S-a întîmplat ca acest Tete Bottger, un bărbat energic și care nu se ferea să-și forțeze limitele, să se afle în Balcani cu puțin înainte ca acolo să înceapă măcelăririle reciproce, călătorind în Albania pentru a deschide la Tirana o expoziție a marelui grafician HorstJanssen. De altfel, vedea o înrudire apropiată între Janssen și Lichtenberg, trăsătura de condei a ambilor facînd lucruri de pomină din niște bagatele și mofturi.

La Tirana însă, lumea se îndeletnicea în acea vreme, la fel ca și în restul Europei de Est, cu dărîmarea monumentelor, fie ele dăltuite în piatră ori turnate în bronz, în mărime supranaturală. Toate acestea îl reprezentau pe dictatorul Enver Hodja, care guvernase Albania ca pe un refugiu și-o ultimă mărturie de viață a stalinismului, fortificînd-o ca pe un buncăr de credință neabătută.

Cînd au fost dărîmate monumentele, un număr de sculpturi în bronz s-au sfărîmat și ele în bucăți. În felul

1. Astfel își intitula Lichtenberg, ironic, colecțiile de aforisme.

acesta, pe piaţa neagră a apărut o anumită cantitate din respectivul metal. Tete Bottger a dovedit fler, a prins ocazia din zbor şi a cumpărat pe te miri ce fragmente din metalul traficat, care ar fi ajuns pentru o lucrare în bronz de mărime medie.

După orşicare strădanii l-a găsit chiar şi pe sculptorul Fuad Dushku, care cîndva îl modelase pe dictator în mărime supranaturală. Metalul adunat de Bottger urma să fie însă folosit la redarea lui Lichtenberg, adică tocmai a iluministului şi maestrului aforismelor pline de duh, al cărui monument încă mai lipsea din piaţa din Gottingen.

Şi chiar aşa s-a întîmplat. Studiind o serie de grafici, printre care şi unele creionate empatic de mîna lui Janssen, Dushku s-a familiarizat cu figura micuţului ghebos, modelînd-o la jumătate din dimensiunile reale pentru a obţine un mulaj în ghips ca model pentru turnarea lucrării în bronz: formatorul, turnătorul, şlefuitorul şi cel care adaugă patina şi-au făcut fiecare datoria.

Totul s-a întîmplat la Tirana. O turnătorie care decenii la rînd turnase un Hodja după altul în mărimi diferite şi-a demonstrat din nou calitatea bine cunoscută, turnînd acum figura de bronz a unui bărbat cu o gîndire cu totul opusă primului: sub bogăţia de bucle a perucii, încălţat în ghete cu cataramă, îl descopereai în toată strălucirea lui fragilă pe cel care fusese o chintesenţă de vorbe ascuţite cu adresă şi care, fie şi preţ de numai două rînduri lămuritoare, mai aruncase cîte-o lumină asupra patriei sale mohorîte, pentru ca aceasta să-şi recunoască starea jalnică. În mîna stîngă ţine o bilă semănînd cu globul imperial, dar care în fapt reprezintă un atom cu semnul lichtenbergian de plus şi minus, indicînd încărcătura electrică.

Transportul i-a dat unele bătăi de cap. Albania încă mai practica izolaționismul, fiind preocupată de granițele ei. Dar Tete Böttger s-a dovedit plin de iscusință, reușind să expedieze bronzul de mărime mijlocie, împachetat și asigurat cu *isolierband*, par avion la Paris și de acolo mai departe, la Köln. Sculptura cîntărea în jur de patruzeci de kilograme.

S-a mai întîmplat un mic necaz pe drumul de la Köln la Göttingen, parcurs de Böttger cu bronzul încărcat în automobilul său Benz – nu, nu o ciocnire de mașini, dar la o frînă bruscă, bronzul, așezat pe bancheta din spate, a trecut prin parbriz. Sculptura n-a suferit nici o stricăciune.

În sfîrșit, Göttingen a ajuns fericitul posesor al unui monument care – turnat din bucățile de bronz ale unui despot și bonz de partid în mărime supranaturală – îl înfățișează acum pe un om care, într-unul din miile lui de aforisme, propunea următoarea rețetă: vinde o pereche din pantalonii tăi și cumpără-ți din banii luați o carte.

De atunci, Lichtenberg stă în piața orașului. Placa cu care sculptura e fixată de sol a fost prinsă în șuruburi, așa încît – de-ar fi ca ea să deranjeze vreodată – să poată oricînd fi mutată din loc. Dar cine vrea să citească inscripția de pe această placă trebuie să se aplece, să se încline în fața lui Lichtenberg. Și cine-i mîngîie ghebul, acela, se pare, e străfulgerat de toate ideile sale foc de deștepte, de care avem azi atît de mare nevoie.

El apare și în dicționarul Fraților Grimm, citat prescurtat și de cele mai multe ori amputat și de spirit. Dar edililor, cît și profesorilor Universității din Göttingen, care încă mai e faimoasă, le lipsesc banii – altfel spus, bronzul – pentru a le ridica și Celor Șapte un monument care să fie admirat de toată lumea, așa cum un asemenea monument există totuși la Hanovra. E, poate, necesar

ca Tete Bottger să mai întreprindă o călătorie de îndată ce pe altundeva sînt iar dărîmate monumente și se ivește ocazia de a face rost de metal neferos pe bani puțini.

Iar vă mănîncă ghebul și vreți s-o luați pe cocoașă?
Prea bine, dezmierdat c-un toc de bătaie, ghebu' naibii,
pipărat și sărat pînă-ți găsești beleaua.
De-așa gheb își rîd și curcile, se behăie și bîrîiecii,
de te duci la vale buluc și de-a berbeleacul.
Știe Fischart ce știe: „Cine are nasu' gheboșat
e bun de gură și e bun la sfat".
Esop era ghebos.
Într-unul din cîntecele din *Cornul fermecat*
tot își rîde-n barbă un bărbătuș ghebos.
Iar din ghebul lui Lichtenberg, spune Tete Bottger,
care cam trebuie s-o știe, poți scăpăra scîntei,
cu care să-ți aprinzi nu paie, ci mintea-n cap.

Astimp, deși cu vreo sută cincizeci de ani înainte de căderea Zidului și a urmărilor acestei căderi pînă și în Albania, schimbul de scrisori între Leipzig și Kassel, Kassel și Berlin se desfășura un-doi, cu prima poștă; editorul Reimer îi ținea neîntîrziat pe frații Grimm la curent; editorul Hirzel transmitea politicos de fiecare dată salutări; și nici Bettina nu era leneșă la scris, așa încît Jacob a găsit în repetate rînduri motive să-și manifeste îngrijorarea în scrisorile lui către Dahlmann și Gervinus. Dar, chiar dacă cei doi, cu toată bunăvoința pe care-o nutreau față de Bettina, îi criticau excesul de zel depus în chestiunile publice – că era prea băgăcioasă, spuneau ei, și de o elocvență supărătoare –, Dahlmann, pe de altă parte, care cîntărea lucrurile cu privirea lucidă a istoricului, l-a dojenit pe Jacob într-o

scrisoare atunci cînd nu s-a arătat dispus să accepte donațiile bănești care curgeau din abundență (cetățeni ai orașului Königsberg, de exemplu, voiau să le trimită un ajutor de 1.600 de taleri): „S-ar putea ca refuzul acceptării donațiilor, eventual perceput ca o dovadă de trufie, să domolească entuziasmul țării întregi pentru acțiunea exemplară a Celor Șapte din Göttingen și să înăbușe interesul patriotic".

Așadar, fratele mai vîrstnic – îndemnat și de cel mai tînăr, care ca tată de familie trebuia oricum să gîndească mai gospodărește – s-a răzgîndit: pînă la urmă esențial era să fie sprijinită după puteri comunitatea locativă numeroasă din Casa cu vedere frumoasă, de care aparțineau – în afara familiei fratelui pictor Ludwig Emil – și cei doi frați nevoiași, Ferdinand și Karl. La Kassel se trăia modest și fiecare pfenig se cerea chibzuit.

Într-acolo mergea întreaga corespondență. Dar oricît i-ar fi presat editorii – chiar dacă aranjarea potopului de fișe deja începuse, iar literele toate, deși în conformitate cu alfabetul, se buluceau să se pună care mai de care în valoare și, înarmate pînă-n dinți cu citate, căutau să se întreacă reciproc în batalioane și regimente de text –, Jacob s-a văzut mai întîi nevoit să pună pe hîrtie pledoaria devenită mai tîrziu faimoasă.

Încă de la Göttingen, Wilhelm dăduse o formă mai concisă primei versiuni. Fiind încă și mai departe de orice interese partinice, el tăiase tot ce avea un gust prea pronunțat politic. Ce rămăsese era grija purtată statorniciei jurămîntului depus, precum și miezul propriu-zis, refuzul ca atitudine – așa încît, la drept vorbind, ar fi trebuit ca ambii să treacă drept autori ai documentului. Dar cînd, mai apoi, ceea ce rămăsese din text a fost tipărit și editat la Basel, începîndu-și drumul și păcălind, după cum se sperase, cenzura pretutindeni

valabilă în patrie, scrierea nu l-a făcut cunoscut ca autor decît pe mai vîrstnicul Grimm.

Într-o scrisoare a sa, Wilhelm știuse încă dinainte că: „Scrierea, pe deasupra și concepută în felul acesta atît de intens, va face mare vîlvă – mai mare decît îți închipui, poate..."

Ca pentru a o dovedi, așa s-a și-ntîmplat. Lui Jacob, celui alungat, îi revenise să-și înceapă pledoaria cu un vers din *Cîntecul Nibelungilor*: „Cum rămîne cu jurămintele?".

Căci doar despre asta era vorba. Pentru cei doi frați, încălcarea Constituției de către regele Hanovrei însemna degradarea jurămîntului depus de ei. Modul în care jurămîntul îi pironea de o Constituție care cu siguranță nu putea trece drept una liberală, pentru ei avea totuși caracter obligatoriu; nici o samavolnicie princiară nu putea denunța unilateral această obligație. Dar jurămîntul din vremurile de mai tîrziu pretindea o atitudine, a cărei consecință a fost obediența cu ochii închiși chiar și în fața crimelor.

Cei Șapte din Gottingen, în frunte cu Jacob Grimm, n-au fost însă conștienți de pericolul acestei „obediențe oarbe" inerente jurămîntului depus. Pentru ei spiritul constituțional era porunca cea dintîi și cea din urmă. Constituția în forma ei redactată îngăduia cel mult unele îndoieli, dar realitatea ei era inviolabilă. De aceea Wilhelm, fapt semnificativ pentru el, a și reținut într-o imagine poetică labilitatea și lașitatea plină de zel a majorității profesorilor din Gottingen, peste douăzeci la număr: „Caracterele au început să se desfrunzească aidoma copacilor tomnatici într-o zi geroasă".

Îmi vine aici în minte încercarea mea de a-mi aduce aminte în timp ce „descojeam ceapa": ceea ce rămîne și nu poate fi relatat decît șovăitor.

S-a întîmplat într-un luminiș de pădure iernatic înghețat. Aveam șaptesprezece ani atunci cînd, așezați în careu sub un cer de noapte de-o limpezime geroasă, ne-au pus să jurăm pe fuhrer, patrie și popor, precum și pe reichsfuhrerul Waffen-SS. Am rostit una după alta propoziție cu propoziție: *„Jur...“* Eram cu toții pătrunși, și eu, de solemnitatea clipei. După depunerea jurămîntului am început să cîntăm: „Chiar de-ar ajunge toți sperjuri, noi tot loiali vom fi...“

N-a mai fost cazul. Sfîrșitul războiului m-a eliberat de obediența oarbă ce-o jurasem, fară să devin totuși pe dată văzător și să pricep ce crime enorme poate tăinui un jurămînt rostit într-o noapte geroasă. N-aș mai depune nici un jurămînt în veci.

Dar frații Grimm erau pe-atunci de părere că dăduseră, împreună cu alți cinci, un exemplu timpuriu din ceea ce azi se numește „patriotism constituțional“; avînd însă în vedere subita violare a Constituției de către regele Ernest Augustus de Hanovra, te frapează azi cîtă substanță a pierdut Constituția Republicii Federale Germania, care e valabilă aici de șaizeci de ani.

Nu respectă ceea ce promite. Nici n-a devenit realitate îndatorirea socială a proprietății, înscrisă în ea, nici nu-i egal în fața legii fiecare cetățean. Cînd, după dezintegrarea celuilalt stat german, a apărut posibilitatea unirii, articolul final al Constituției – care, în cazul unei eventuale reuniri a celor două state, prevedea ca întregii populații germane să i se prezinte o nouă constituție – a fost răstălmăcit și mai apoi eliminat. Și, de cînd dreptul constituțional la azil a fost amputat, mai rămînînd doar o frîntură din el, arestarea în vederea expulzării și expulzarea forțată de refugiați au devenit o practică de zi cu zi – ceea ce-i o rușine nu doar pentru cei care încă se mai numesc patrioți constituționali.

Nici un jurămînt nu m-ar putea lega de această bază deteriorată a statului. Şi chiar de-aş fi jurat – lucru de care am fost însă scutit –, în orice poziţie m-aş fi aflat, pe textul ei cîndva intact şi-atît de promiţător, ar trebui acum să-mi încalc jurămîntul fie şi numai din cauza brutalităţii cu care sînt trataţi solicitanţii de azil, din cauza recăderii în barbarie.

Dar fraţilor Grimm le-a fost acordat azilul, chiar dacă în silă. În schimb, numirea ca bibliotecari la Kassel ori ca profesori la Universitatea Marburg – acolo unde Jacob şi Wilhelm studiaseră în anii tinereţii – a dat greş din pricina îngustimii de spirit a guvernării principelui elector, iar asta oricît ar fi stăruit Bettina von Arnim cu petiţii pe lîngă autorităţi. Ea nu s-a zgîrcit nici la cerneală, nici la vorbe lămuritoare de îndată ce undeva mijea vreo rază de speranţă. Fără a i se cere, solicita un post ca locţiitoare a celor doi fraţi.

Nu-i deci de mirare că sora lui Clemens Brentano, dăruită cu felurite talente – scria, desena, făcea muzică –, îl scotea din răbdări mai ales pe Jacob. Bravura ei nepăsătoare. Gîndirea ei tenace. Fantezia ei slobodă. Bunăvoinţa ei plină de rîvnă faţă de cei sărmani, izgoniţi, prigoniţi: nimeni nu scăpa de compasiunea ei.

Toate acestea făceau mai dificile relaţiile cu ea. În ciuda anilor adunaţi – era de-o vîrstă cu Jacob – şi deşi mamă a şapte copii, încă mai arăta tînără, iar nevoia ei nestăvilită de dragoste se revărsa nu doar în scrisori. Îi călca pe nervi chiar şi pe prietenii ei. Dahlmann şi Gervinus se plîngeau de bulucurile de cuvinte de pe buzele ei, pe care nu le puteai ignora. Tot timpul cîrtea şi beştelea. Pe de-o parte era admirată, pe de alta – considerată o pacoste.

La asta se mai adăuga și cearta cu cumnatul ei Savigny, din cauză că fostul profesor și amic patern al fraților Grimm – un funcționar de stat ale cărui purtări ar fi putut ilustra în mod exemplar un manual Biedermeier de bune purtări – nu voia acum, cînd cei doi se aflau la ananghie, să-i susțină necondiționat.

Bettina era cu totul altfel. Încă din vremea lui Goethe i se dusese buhul de nebună și bașbuzucă. Și totuși ea a fost cea care, înaintea tuturor celorlalți, a obținut în cele din urmă o slujbă la Berlin pentru cei doi frați.

A fost glasul timpului. Puhoaiele irezistibile ale cuvintelor ei bătăioase, bulbucitoare, în cărți ce refuzau jumătățile de măsură, în scrisori ce nu-și puneau belciug la gură, divulgînd tot ce-i tăinuit. Jacob, mai cu seamă, suferea de pe urma trăncănelii ei băgăcioase. Ea ținea să demonstreze mereu că mesajul lui Martin Opitz[1], „vorbește pe șleau" – altfel spus: fără înconjur, nu-ți pune dop la bot – era bine-venit. La asta se mai adăugau vizitele ei la zoo cu studenții – cînd era lună plină! – și haosul ei familial, din perspectiva unor burghezi. Spre deosebire de ea, însă, perechea noastră de frați, întroienită de-atîtea citate mîzgălite pe-o mulțime de bilețele – care încă mai lucra fără un plan și alimentată de întîmplare, sărind de la „faclie" la „păduche" („ban la ban, păduche la păduche trage") și de la „drojdie" la „alean" – miza acum pe ordine. Cei doi voiau să se disciplineze și pentru început să nu mai lucreze decît la litera B. Mai ales Jacob stăruia să procedeze așa. A înșiruit o sumedenie de cuvinte începînd cu *be-* și, ajungînd la cuvîntul-titlu *Beerdigung* (înmormîntare), mi-ar fi putut da ocazia (cum tot mă strecurasem în odaia lui de lucru!) să-i povestesc despre acea zi de vară a anului 1985, cînd

1. Martin Opitz (1597-1639) – important poet german baroc.

noi – adică fiii lui Boll, Wallraff[1], Kopelew[2] și cu mine – l-am purtat la groapă pe Heinrich Boll; în fruntea alaiului mortuar cînta un taraf de țigani, ale cărui melodii se pierdeau melancolic în vînt, dar totodată parc-ar fi vrut să-i îndemne la dans pe cei îndoliați.

Mi-ar fi plăcut să-l hrănesc pe Jacob cu citate din Boll, aș fi ajuns de la *Befehlsnotstand* (stare de necesitate) la *Befehlsverweigerung* (refuzul executării ordinului), de la *Beichte* (spovedanie) la *Beichtgeheimnis* (secretul spovedaniei), pentru ca făcînd apoi un salt să-i furnizez odată cu ziarul *Bild* – care l-a bălăcărit și urmărit ca un brigand pînă pe patul de spital – un cuvînt-titlu în plus, dimpreună cu citatele corespunzătoare; pesemne însă că Wilhelm a fost cel care m-a dat deoparte, trăgînd cu coada ochiului în locul meu la ce făcea frate-său și ignorînd contribuția mea la *Beerdigung*, pentru ca în cele din urmă, avînd renumele de a fi expert în basme, să-și aducă el însuși aportul plecînd de la *pesamo* din vechea germană de sus, trecînd prin *beseme* din germana medie și ajungînd în sfîrșit la *Besen* – adică mătura folosită pînă în ziua de azi. De aici și un derivat, *Besenbinder* (măturar). Iar firea cam vrăjitorească a Bettinei l-o fi purtat cu gîndul și la coada de mătură, din moment ce capacitatea de zbor a acesteia fusese de-acum demonstrată cu o ocazie specială: de noaptea walpurgică, iată, doar la o aruncătură de băț ori preț de-o zburdătură pe bățul măturii de la Gottingen pînă-n munții Harz...

1. Günter Wallraff (n. 1942) – jurnalist de investigație și scriitor german.
2. Lew Kopelew (1912-1997) – germanist, scriitor și traducător rus.

Pe-noptat, vrăjitoarele zboară, zvîr, în grabă mare
pînă sus pe Blocksberg – „der Brocken" îi zice, Bolovanu', adică;
iar ca să se-mpreune cu balaoacheşu' de Belzebut,
bulendrele naibi-s gata de orice de cum le-a fost trîntit Berbantu' încornat
sub baldachin de nori şi şi-a băgat în ele ghimpele.
Ia uite numa': pe băţu' măturii încălecate,
apoi descălecînd şi trase-n ştremeleag de cel Beteag
şi-mpeliţat, şi dă-i, şi hîţa-hîţa – atac la baionetă, bălăbăneală beată, balet în balansoar, blestemăţie mare, ce mai... de tot barbar!
Da'i-auzi numa': o balangă micuţă capăt pune la buleala toată şi la bairam – basta acu'!
Şi-aşa, ceea ce ieri, 'nainte de-a călca pe-aci Imbuclucatul însuşi – păi, care altu'? Beleaua de Belial! – ar fi slujit,
mătura, zic, la curăţatul brici-şi-lună-al duşumelei,
se-ntoarce acum – zice o gospodină numa' bună de belit,
şi ea o boarfă, da' cu rost la treabă – 'napoi: cioc, boc,
hai, treci la loc în cămara cu mături a mă-tii:
Besen, Besen, seid's gewesen... [1]

Ceea ce-mi permite iar o referire la profesorul de gimnaziu Klee, care cu siguranţă le-a pasat fraţilor Grimm, dimpreună cu citatul de rigoare, această bine cunoscută formulă vrăjitorească – e de dorit ca ucenicii vrăjitori s-o poată folosi cu iscusinţă, ca să nu trebuiască nimeni să mai dreagă busuiocul după ei. Eu, însă,

1. Versuri din poezia „Der Zauberlehrling" („Ucenicul vrăjitor") de Goethe: „Măturice! / Stai cuminte / Ca-nainte! / Căci la vreme / Doar bătrînul vraci aice / Duhuri, poate să vă cheme!" (în antologia *Poezii şi poeme*, prefaţă şi note finale de Romul Munteanu, trad. de Şt.O. Iosif, Editura Tineretului, Bucureşti, 1964, p. 193).

neavînd la îndemînă nici o baghetă miraculoasă de faurmaur ori de „bătrînul vraci aice“ şi nici vreun băţ de mătură pe care să-l încalec şi să ajung în zbor la locul dorit, m-am mişcat ani şi ani ca melcul, da' ce zic eu, ca o beşleagă de melc, tot aburcînd – iar apoi din nou de-a berbeleacul la vale, de la B la B, notîndu-mi în treacăt în jurnalul meu cum am ajuns de la Bebel la Brandt[1] şi constatînd că pe parcursul acestui drum m-am întîlnit întruna cu Eduard Bernstein, care s-a dovedit a fi un bun mijlocitor între August Bebel şi Willy Brandt.

Din cartea primului, *Din viaţa mea*, am aflat despre începuturile mişcării muncitoreşti. De celălalt m-a apropiat construirea Zidului Berlinului. În ce-l priveşte însă pe Bebel şi cartea sa, mi-ar fi plăcut – dacă vreodată s-ar fi ajuns la asta – să mă implic într-un film de televiziune în trei părţi, care să prezinte mai întîi anii săi de început, ca ucenic de strungar în lemn, apoi strădaniile sale pline de şiretenie din perioada grea a „legilor socialiste“, apoi poziţia adoptată de Bebel în decursul nesfîrşitei „certe a revizionismului“ şi în cele din urmă înmormîntarea lui la Zürich, aşa cum am descris-o în romanul *Calcanul*. Toate acestea le-aş fi înfăţişat tovarăşilor de partid, care azi sînt aşa de departe de istorie; ei, însă, nu vor să ştie de unde vin şi abia dacă bănuiesc măcar cine i-a îmboldit să străbată perioade de sărăcie şi privaţiuni, lăsînd în urmă vizibile urme ale unui mers tîrîş-grăpiş.

Oricum, sînt în posesia unei scrumiere din epoca lui. Piesa din alamă turnată, cu înflorituri, înfaţişîndu-l pe

1. Willy Brandt (1913-1992) – politician social-democrat german, cancelar federal al RFG între anii 1969-1974, distins cu Premiul Nobel pentru Pace (1971).

Bebel ca relief din profil, mi-a dăruit-o Leo Bauer, un prieten care a murit de mult şi care, după o lungă detenţie siberiană, s-a convertit de la credinţa în comunism şi în caracterul imperativ, necondiţionat al acestuia, la social-democraţie, cu a sa „pe de-o parte, pe de altă parte". Bauer a fost în acelaşi timp prieten cu Brandt şi cu Wehner – o realizare de maestru în materie de balans.

Deseori, preceptul lui Bebel, „Nu umblăm cu orice preţ după bunăvoinţa partidelor burgheze!", care împodobeşte ca înscris scrumiera mea, e acoperit de chibrituri arse. Bebel şi, ca auxiliar, scrumiera de alamă ce-mi aminteşte de el m-au învăţat să suport înfrîngerile ca pe nişte tovarăşi de drum; ele mi-au dat brînci să merg mai departe. Într-un film despre viaţa lui m-aş mulţumi să joc un rol secundar: cel de poliţai bătăuş cu bîta în mînă sau, mult mai bine, de revizionist belaliu şi cusurgiu în ce priveşte orice principii de bază.

Dar, dacă e să povestesc despre prima mea întîlnire cu Willy Brandt, trebuie spus din capul locului că raportul acestuia despre nordul bogat şi sudul sărăcit – scris pe la mijlocul anilor '70 pentru Naţiunile Unite – mai este valabil încă şi azi referitor la foamea ca stare cronicizată; „Şi foametea e un război" – acest citat din Brandt ar putea fi titlul unui film fără de sfîrşit.

De fapt, nici n-ar fi trebuit să fiu de faţă atunci cînd Hans Werner Richter – conducătorul, ba chiar şi „birtaşul" (în hanul pe care-l alegea el ne strîngeam cu toţii) legendarului Grup 47[1] – a condus vreo duzină de scriitori la

1. Cenaclu literar iniţiat de Hans Werner Richter, care a funcţionat între anii 1947-1967, fară o formă de organizare

Primăria din Schoneberg, unde pe la sfîrşitul lui august ori începutul lui septembrie ne-a primit primarul general al Berlinului. Richter era de părere că nu sînt apt pentru o întîlnire cu Brandt: mai întîi pentru că sînt prea anarhist şi pentru că, pe deasupra, prea mi se dusese buhul ca „spaimă a burghejilor" de la apariţia primului meu roman, *Toba de tinichea*. La urma urmei, discuţia avea să se poarte în jurul alegerilor pentru Bundestag, care se desfăşurau în paralel cu lucrările la Zid, ce se tot lungeau. Iar Brandt ăsta era, oricum, o figură în care lumea îşi punea speranţa în vremuri tulburi.

Eu, însă, ajunsesem pe făgaşul politicii în urma unui discurs al cancelarului federal Konrad Adenauer[1], ţinut la Regensburg, în care acesta încercase să-l discrediteze pe contracandidatul lui ca fiind copil din flori şi să bîrfească pe seama faptului că supravieţuise ca expatriat.

Această defăimare gravă dintr-o preacreştină gură era de neacceptat. Iată de ce eu, caşubul mustăcios cam bădăran şi outsiderul, voiam să fiu de faţă la această întîlnire a scriitorilor cu Brandt. Aşa că Richter a trebuit să cedeze. Şi-aşa se face că l-am auzit pe Brandt, care era însoţit de referentul lui, Egon Bahr[2], vorbind despre situaţia înspăimîntătoare a Berlinului şi, mai în treacăt, şi despre îmbunătăţiri sociale.

---

propriu-zisă sau un program literar, scopul întîlnirilor fiind lectura şi promovarea tinerilor autori.

1. Konrad Adenauer (1876-1967) – primul cancelar federal, între 1949 şi 1963, totodată unul dintre întemeietorii Uniunii Creştin-Democrate, fiind preşedintele acestui partid pînă în 1966.
2. Egon Bahr (n. 1922) – politician german social-democrat; alături de Willy Brandt, a fost unul dintre promotorii politicii de deschidere faţă de Europa de Est.

Ce spunea dădea de gîndit. Vorbind întortocheat, cu pauze care se prelungeau, căuta să ne facă să pricepem cît de mult îl consumau nervos pe el, primarul unui oraş de-acum divizat, pe de-o parte construirea Zidului, însoţită de proteste, de încercări de-a fugi peste graniţă, ca şi de inactivitatea îngrijorătoare a Forţelor Aliate, şi, pe de altă parte, faptul că, în calitate de candidat al social-democraţilor, trebuia să se deplaseze mereu, fiind solicitat şi dorit ca orator în săli şi în pieţe.

Apoi, tot rostogolindu-şi R-ul lui din nordul Germaniei, a ajuns la fondul chestiunii. E batjocorit şi jignit de adversarii politici. Ziariştii unui anumit concern de presă îl prezintă ca pe un duşman şi trădător de patrie. De aceea, textele discursurilor sale trebuie zilnic rescrise. Deseori se simte nevoia de cuvinte care să nu-şi fi tocit sensul. Considerînd că găseşte aici înţelegerea cuvenită, îi roagă aşadar pe scriitorii prezenţi să-şi folosească înzestrarea dovedită şi să sprijine cauza bună cu idei bine-venite.

La început a vorbit mai degrabă poticnindu-se, ca şi cum îl jena că face din beştelelile şi bălăcărelile înghiţite subiectul spuselor sale. Discursul lui era căznit, bolovănos. Parc-ar fi vorbit în gol. Apoi însă, ridicarea Zidului părea să-i dea o forţă vizionară: e imperios necesară o politică nouă, care să mizeze pe dialog şi destindere între marile puteri, menţinînd deschisă pe termen lung reunificarea ţării divizate pentru ca astfel, într-o bună zi, chiar dacă una îndepărtată, chestiunea Zidului să devină caducă; pentru asta e nevoie însă de sprijinul intelectualilor, şi în special al scriitorilor.

Apoi a tăcut. Duzina de scriitori căreia i se adresa a tăcut mai întîi şi ea. Se prea poate ca Egon Bahr să mai fi adăugat cîte ceva, poate nişte gînduri care încă de pe-atunci se mişcau în direcţia tezei de mai tîrziu a

„acomodării reciproce". Oricum, scriitorii adunați acolo s-au dezmeticit curînd și-au început să-i sară la beregată. Iar Partidul Social-Democrat oferea astfel de ocazii îndeajuns. Indîrjirea bosumflată și brutalitatea luptelor interne între facțiuni, încercarea de a-l pune mereu pe celălalt cu botul pe labe. Căutarea băloasă a compromisului cu orice preț. Meschinele îmbunătățiri la îmbunătățiri, strădania de-a obține mereu doar o brumă de dreptate în plus. Burtă-verzimea lor, bălegoșenia în toate. Falsa conștiință de sine și de bine. Bașca tot ce le mai putea bubui prin minte.

Brandt a tratat cu înțelegere aproape orice beștelеală auzită acolo. Dar cînd, spre sfîrșitul întîlnirii limitate ca timp – trebuia să ajungă la aeroportul Tempelhof și de-acolo în partea occidentală, ca să vorbească și iar să vorbească în piețe și săli –, așadar cînd a mai întrebat o dată duzina de critici săritori la beregată (sau să fi fost Bahr cel care a pus întrebarea?) dacă nu cumva unul ori altul dintre cei de față ar fi dispus să îmbogățească cu texte mai scurte sau mai lungi discursurile candidatului, singurul care a ridicat mîna – spre mirarea duzinei de scriitori, dar poate și a primarului însuși – am fost eu, „spaima burghejilor", oaspetele admis aici doar cu reticență.

Așa s-a și întîmplat. În timpul luptei electorale am stat în biroul lui Egon Bahr, aplecat peste un teanc de manuscrise de discursuri, căutînd să dau mai multă concretețe și plasticitate la ceea ce suna prea fad și lipsit de viață – ceva în genul: la brînza bună, burduful potrivit.

Nu mai știu ce idei electrizante, bune sau nebune, mi-au dat atunci prin minte, ce becuri mi s-au aprins. Fapt e că ici ascuțeam, colo tăiam cîte ceva. De pildă, începuturile de frază care corespundeau cu sfiala lui

Brandt de-a spune „eu". Mi-am făcut o regulă din a înlocui formule precum „Cel ce vă vorbește aici consideră..." sau „Cel căruia i s-a dat cuvîntul simte nevoia să spună...", prin formule denotînd siguranță de sine: „Eu vă spun, eu declar, eu am făcut, voi face, eu sînt așa și pe dincolo".

Egon Bahr era sceptic în privința accentuării mele profilactice a „eu"-ului. Considera că, de-ar fi să salvez în discursul ținut mai tîrziu chiar numai o treime din „eu"-rile strecurate în manuscris prin contrabandă, tot s-ar chema că mi-am adus, meritoriu, obolul la lupta electorală și am facut berechet – altfel spus, că am binemeritat de la patrie.

Cînd, în cursul vreunei călătorii în provinciile germane din vest, după un zbor charter de la Berlin-Tempelhof, am avut ocazia să fiu de față în piețe sau în săli burdușite cu lume, am simțit o mîndrie copilăroasă de cîte ori îl auzeam adresîndu-li-se cu R-ul lui rostogolit cetățenilor din Heilbronn sau Darmstadt și declarînd mulțimilor: „Eu sînt...", „Voi face...", „Vă spun...", „Eu vreau..."

Mi-a venit ușor să-mi abandonez o vreme manuscrisul la *Ani de cîine* pentru a-l susține pe Brandt și a lua de-aici înainte atitudine în public. Din cînd în cînd îmi înșurubam călimara, ieșind din acalmia atelierului meu și expunîndu-mă intemperiilor. Asta a avut drept urmare că am devenit un social-democrat calificat. Ceea ce înseamnă că n-am ajuns niciodată într-un loc anume, n-am căutat o țintă finală, am fost și sînt și-acum mereu pe drum...

Dar să mai subliniez o dată: imboldul, brînciul de-a mă politiza mi l-a dat nu Willy Brandt, ci atotpreacreștinul cancelar, Adenauer. El, cel care din iubirea

de aproape, desigur., îl ţinea pe lîngă sine, ca secretar de stat, pe comentatorul legilor rasiale, Hans Globke[1]; el, cel căruia Occidentul creştin îi ajungea doar pînă la Elba – el, aşadar, îl bănuia subliminal pe Brandt, „alias Frahm“[2], de trădare de ţară. Creştinismul său de coloratură catolică îl făcea să înfiereze originea extraconjugală a copilului ca pe o tară. Iar scopul, considera Konrad Adenauer., scuză orice mijloc – de aceea mai trece şi azi drept un adevărat om de stat.

Dar, luînd-o pe calea ocolită a faţărniciei creştine şi ajungînd la folosirea abuzivă a cuvîntului Cristos, scris în germana medievală *Krist*, iată-mă ajuns la litera C. Pentru cei doi fraţi culegători de cuvinte, ea trecea – fiind potrivită să fie schimbată contra altor litere – drept un avorton strecurat în patul lăuzei, fapt pentru care, în volumul doi al dicţionarului lor, i-au dat să umple, între B şi D, doar treizeci şi şapte de pagini, pe două coloane.

---

1. Hans Globke (1898-1973) – jurist, colaborator al naziştilor, unul dintre autorii odioaselor „legi rasiale de la Nürnberg“; faptul că din 1953 a fost şeful cancelariei lui Adenauer şi socotit „eminenţa cenuşie“ a acestuia demonstrează că tranziţia de la Germania nazistă la Republica Federală s-a făcut lent, garantînd continuitatea elitelor administrative.
2. Numele lui adevărat era Herbert Frahm, numele conspirativ de Willy Brandt l-a adoptat în 1934, după emigrarea în Norvegia, unde a activat ca membru al SAPD (Partidul Muncitoresc Socialist German, interzis în 1933 de nazişti); din 1947 a devenit numele lui permanent.

Cezura

Aud corurile vorbite, care pînă în anii ’80 răcneau glorificînd chaosul, haosul: „Distrugeţi ceea ce vă distruge!“. Dar distruşi (*kaputt*) de-a binelea erau pînă la urmă numai cei care răcneau. Bettina von Arnim, în schimb, şezînd iar pe canapea cu picioarele încrucişate sub ea, ostenită de pe urma capriolelor şi capriciilor ei, a pus, scriindu-i lui Wilhelm, chiar din capul locului un C, în loc de K: „Mă simt cu totul zdrobită“ (*caput*) – şi iată de ce, după selecţia critică a lui Jacob Grimm din volumul al doilea, unde lucrurile sînt gospodărite cu economie, regăsim în cele doar cîteva coloane ale literei C, aşezat între „cabală“ şi „curtezană“, cuvinţelul „caput“ plus citatul corespunzător; pe de altă parte însă, C-ului de sus (notei Do), atît de jubilant, cu care Sfînta Cecilia caută să-l concureze pe heruvim, cîntîndu-l în triluri înalte, nu i s-a acordat nici un rînd.

Ce mai lipseşte în rest: faptul că aici nu apar călugării cistercieni corespunde regulilor dicţionarului – dar de ce oare nu s-a găsit un loc pentru „cosmos“? Chaosul nu există. Nu există nici clovni care să se strîmbe sub

cortul circului. Surprinzătoare e şi lipsa învăţăturii lui Calvin, ţinînd cont că fraţii Grimm au fost crescuţi, în orăşelul Steinau din Hessa, în spiritul confesiunii reformate, aşadar cu o searbădă rigoare calvinistă. Luteranii erau ţinuţi la distanţă. Puţinii catolici din preajma lor, ca şi catehismul lor., pe cît li se păreau de bălţaţi, pe-atît le şi erau de străini.

Anii copilăriei mele au fost însă marcaţi de un catehism care – ca tot ce era catolic (*katholisch*) – ţinea de litera K. Dogmele, ca şi registrul păcatelor prevăzute în oglinda sufletului, mi le-a băgat în cap un vicar care se chinuia al naibii să respecte celibatul, motiv pentru care ne pipăia pe noi, copiii, cu bucurie, pe băieţi ca şi pe fete, fiindu-i cu toţii la fel de dragi. După care dispărea cu un zîmbet sfios în cămăruţa de lîngă sacristie, ce-i slujea drept chilioară (*Klauzur*) de reculegere.

În trocul dintre litere poţi citi – ca pe un comics cu bule umplute cu litere foarte captivant, ca pe un roman de capă şi spadă – felul cum C-ul semirotund se răşchiră, arătîndu-şi colţii, în K. Poţi vedea cum din *Cloake* (cloacă) se trece în germană la *Kloake*, cum Nicolaus devine Claus, pentru ca mai tîrziu să se transforme în Klaus. De aceea ne şi atrage Jacob, preventiv., atenţia asupra folosirii fluctuante a lui C şi K şi totodată asupra unor cuvinte germane care, pe deasupra, mai cochetează şi cu Z. Că doar scriem *Keller* (beci), dar şi *Celle*, deopotrivă cu *Zelle* (celulă), tot aşa cum amestecînd cimentul (*Zement*) cu nisipul obţinem beton ori cum tragem cercuri cu compasul, şi uite că din *Cirkel* ajunge *Zirkel* ori, de îndată ce o creaţie a zilelor noastre, oaia Dolly, ne bîntuie prin somn, ne temem fie de *Clon*, fie de *Klon* (una şi aceeaşi „clonă"). Să vezi şi să nu crezi: a mers şi merge şi-aşa, şi-aşa!

Încă de timpuriu, *Capital* s-a transformat în *Kapital*, comuniștii i-au înfricoșat pe burghezi devenind *Kommunisten* – pesemne că de asta au și fost pedepsiți în dicționar, neprimind nici un loc. În schimb, crucea (*Kreuz*) și-a păstrat C-ul în *Cruzifix*. Citricele au rămas citrice, chitra tot așa. La fel, abstracție făcînd de *Kaiser* și *K.u.K*, iată că Cicero și Cezar (și chezaro-crăiesc) au fost scutiți de transformare. În cazul cuvintelor *Kaffee*, *Kakao*, *Krone* (coroană), C-ul s-a dus pe apa sîmbetei, menținîndu-se totuși, în ciuda afacerilor necurate și a creditelor îndoielnice, la *Commerzbank*. Într-o poveste ceva mai lungă am putea istorisi cum *Cinema* s-a transformat în *Kino*. Dar cine-și mai amintește? Cîndva a existat o *Classen-Lotterie* (loterie pe clase). Cînd a trebuit să aleagă cuvintele cu C și să-și și argumenteze alegerea, Jacob a resimțit un anumit disconfort și – după cum avea să scrie mai tîrziu în cuvintele introductive la cea de-a treia literă – i se părea oricum că era supus unui soi de „capriciu difuz", fiind nevoit să filtreze din maldărul de cuvinte latinești, care acum purtau la început un K, pe cele care, precum cuvîntul „calendar", încă îi mai rămăseseră credincioase lui C. S-a decis așadar pentru o „selecție radicală". Ceea ce însemna să lase deoparte cuvinte pe care, din motive ce nu le putem decît bănui, le considera îndoielnice – probabil pentru că unele construcții lexicale aveau pentru el un iz prea pătrunzător modernist sau pentru că îl speriau cu C-ul lor etalat periferic și străin în raport cu știința lui paseistă.

De exemplu, „chimia", cu privire la cuvintele în retortă ale căreia avea să-i avertizeze mai tîrziu, mult mai tîrziu, pe germaniștii strînși de el. Și, odată cu chimia, cenzura și toate chimicalele, nedîndu-i industriei chimice nici o șansă să se dezvolte urzind niscai neologisme

în coloanele dicționarului său – ceea ce totuși n-a împiedicat-o să aprovizioneze piețe mai de aproape ori mai de departe cu pastile din nou rotunjite, pînă ce – ca putere economică concentrată în concerne – a ajuns să stăpînească totul în așa măsură, încît a corupt medici, farmaciști și politicieni: la început i-a *corrupt*, apoi i-a *korrupt*, dar mereu i-a cumpărat, i-a uns, i-a șperțuit.

Sub forma ei actuală de lobby, această putere economică își cumpără locuri în parlament și funcții în ministere. Promovează legi și creează miniștri care-i fac pe plac. Guvernează și ea fără să fi fost aleasă, controlează fără să fie controlată. Chiar și agricultura nu-i iese din vorbă chimiei (ca industrie agrară), căci oferta ei se întinde de la îngrășămintele chimice pînă la pesticide, de care pînă și iarba rea piere și care nu cruță nici o insectă.

Ca să nici nu mai vorbim despre medicamentele ale căror efecte secundare cer apoi alte medicamente cu alte efecte secundare. Cucernici de parcă am vrea să intonăm crezul, Ute a mea și cu mine înghițim zi de zi, în bună înțelegere, înaintea micului dejun, dar și după cină, cîte un cocteil de pilule colorate; la fel cum fac în toată țara milioane de moși și milioane de babe. Pilule pentru, pilule contra. De pildă, tot ce se vinde prin farmacii, cu sau fără rețetă, pentru scăderea nivelului de colesterol.

Pe deasupra, chimia ne pune la dispoziție o serie de produse concepute de biochimiști creativi, pentru ca, ținînd pasul cu progresul, să ne putem însuși manipularea celulară. Aproape că nu merită să mai discutăm despre cucuruzul modificat genetic. Dar, de îndată ce-mi răsar în fața ochilor himere ori chimere, cum se mai spune, mă-ntreb de ce acestor izvodiri – nu doar din vremea lui Watson și Crick! – ale hybris-ului omenesc

nu le-a fost dat să aibă și ele un cuvînt-titlu. Fiind pur și simplu lăsate deoparte de Frații Grimm, măcar că ele au existat de la bun început: cu trei ochi, multicefale, îndărătnice, pipernicite-piticite și pompate pînă au ajuns niște coloși. Dar ne șochează nu fiindcă seamănă cu niște monștri telegenici, continuatori ai doctorului Frankenstein, proveniți din cutia cu module lego și nu fiindcă în unele filme de groază au dobîndit chip, ca urmașele tîrzii ale garguielor prinse de catedralele gotice ale Franței – ci pentru că în curînd ne vom ciocni de ele ca de niște copii ale noastre, astfel încît – chiar dacă la început doar în vis – creatura omenească se va vedea oglindită sub formă de chimeră; căci asta vom fi de îndată ce o hoardă de geneticieni ne va închipui ca nou-născuți: niște chimere!

Dar, pentru că monstrul pomenit, Chimera, nu-i de găsit la Frații Grimm nici la singular, nici la plural – foarte spre deosebire de Ciclop –, încerc să deslușesc cauzele acestei surprinzătoare lacune. Că doar chimerele – sub diverse forme: fermecate, afurisite, substituite – fac parte din personalul basmelor culese de ei. Apărînd sub chipul regelui-broască ori al lui Rumpelstilzchen. Transformați prin vrajă în una sau alta. Croitorașul cel viteaz se luptă cu un uriaș care stoarce apa din pietre. Există spiriduși și unicorni, mătrăgunedoamne-bune și-un pește turtit care-ți poate îndeplini aproape toate dorințele. Doar ce spui *Bricklebrit!* – și pe dată măgarul se cufurește cu ducați de aur. Oasele copilei ucise devin fluier, al cărui cîntec ne povestește omorul petrecut. Iar ceea ce istorisește povestea are o natură chimerică. Și Aschenputtel – Cenușăreasa noastră, căreia în graiul german din nord i se spune Aschenbrödel, în Suabia, Aschengrittel, iar prin alte

colţuri ale lumii, Cinderella – le cere ajutorul unor turturele, care într-o clipită culeg boabele de linte din cenuşă şi spre sfîrşitul basmului le scot ochii surorilor maştere: pe cel stîng şi cel drept, pe cel drept şi cel stîng. Căci aşa-i Cenuşăreasa – drăgălaşă şi cuminte, pe de-o parte, monstruoasă pe de alta. Dar după cum am mai spus, cu regret, chimerele nu şi-au găsit loc în dicţionarul Fraţilor Grimm. Dar oare de ce?

Poate pentru că cei doi fraţi erau de-acum istoviţi după literele A şi B. Ori pentru că, dintr-un capriciu, Wilhelm deja se concentra asupra lui D, ori pentru că sîrguinţa lui de colecţionar de cuvinte se consuma altundeva. Sau poate pentru că, dincolo de ABC, toate literele îşi lansau oferta cvasi-concomitent, flecărind şi aruncînd cu citate în jur şi îngîmfîndu-se, în timp ce fraţii erau tot timpul copleşiţi de fişele şi bileţelele pe care poşta li le aducea de pretutindeni.

Se prea poate, însă, şi ca schimbările politice să le mai fi frînat zelul celor doi Grimm. Aşadar, devenise previzibil sfîrşitul şederii lor la Kassel – care, din dragoste pentru C, deseori se mai scria şi Cassel, tot aşa cum Koln s-a scris multă vreme Coln –, iar asta făcea ca familia să fie cuprinsă de oarecare agitaţie.

De cum deschideau o scrisoare ori alta primită de la editorii lor, Reimer şi Hirzel, se şi vedeau mai aproape de clipa cînd aveau să se mute din Kassel, ceea ce-i bucura şi-nfricoşa deopotrivă – într-atît erau de înrădăcinaţi în ţinutul Hessa în ciuda desconsiderării de care avuseseră parte aici.

Scrisorile editorilor relatau despre regele prusac Frederic-Wilhelm al III-lea, care – fiind deocamdată admirabil în formă şi exersat în exercitarea cenzurii – se străduia să-mpiedice festivităţile prilejuite de împlinirea a patru sute de ani de la inventarea tiparului.

În scrisoarea din 17 februarie 1840, adresată de Reimer lui Wilhelm, editorul scosese în evidență fundamentala neîncredere a regelui față de orice tipăritură și implicit față de orice editor. Ceea ce-i istorisise cîndva librarul și tatăl colegului său Salomon, bătrînul Isaak Elias Hirzel, suna acum ca un soi de comentariu anticipat: necrologul ce urma să fie rostit la mormîntul editorului emerit Cotta și publicat în gazeta oficială trebuia cenzurat din considerație pentru Frederic-Wilhelm al III-lea, despre care Reimer spunea în scrisoare: „Întrebat de ce, redactorul gazetei a explicat că regele, care obișnuia să citească gazeta, remarcase cu neplăcere pasajul cu pricina, fiindcă nu suferea ca niște literați, și anume Goethe și Schiller, să fie atît de ridicați în slăvi..."

De la acest rege – înrudit cu cel al Hanovrei și aidoma lui în ce privea strășnicia fudulă și despotismul obtuz – cu siguranță că nu te puteai aștepta la nimic bun, cu-atît mai puțin la numirea în post a fraților, motiv pentru care cei doi Grimm, pierzîndu-și speranța și trăind strîmtorați, lucrau tot mai fără convingere la căutarea cuvintelor. Era ca și cum le-ar fi lipsit imboldul să se reapuce cu hotărîre de maldărul lor de fișe. Dar tocmai cînd Jacob voia deja să se cufunde în Gramatica sa, iar Wilhelm în Evul Mediu tîrziu, unde spera să-și găsească refugiul la Konrad von Würzburg[1], iată că de la Leipzig le-a sosit o scrisoare din care răzbătea o bucurie agitată.

Reimer scria: „Aici se așteaptă din ceas în ceas vestea morții regelui. Să dea Dumnezeu ca schimbarea iminentă să fie una favorabilă..."

După care editorul trecea imediat la subiect: chestiunea dicționarului. Deplîngea felul trenant în care

1. Konrad von Würzburg (cca. 1220-1287) – poet german.

decurgea căutarea cuvintelor-titlu la litera A, regretînd că nişte prime trimiteri încă n-au ajuns la tipar. „Acesta ar fi cel mai frumos monument pentru jubileu..."

Se referea la sărbătorirea artei tipografice la Leipzig. Iniţial, festivităţile au fost plănuite – la fel ca la Berlin – împotriva voinţei autorităţilor, apoi au fost, pe scurt, interzise, iar în cele din urmă totuşi s-au ţinut. Spre sfîrşitul lunii iunie a fost mare tămbălău timp de trei zile. Lumea fiind cu chef, s-au auzit şi brutalităţi spuse în limbajul de breaslă, dar şi revendicări avide de libertate. La aceste festivităţi, fiind invitaţi de Reimer şi Hirzel, au luat parte şi Jacob Grimm şi Dahlmann, dar s-au ferit de birturile gălăgioase, unde „declaraţiile radicale" zburau de la masă la masă.

În timpul acestor manifestări, Frederic-Wilhelm al III-lea era deja mort. Decedase în data de 7 iunie. Abstracţie făcînd de ceremoniile oficiale, doar puţină lume purta doliu după el. La tronul Prusiei i-a urmat fiul cu favoriţi cîrlionţaţi al reginei Luise, cîndva iubită chiar şi de popor: Frederic-Wilhelm al IV-lea, cel ce preţuia în mod deosebit clădirile venerabile din trecut şi tablourile înnegrite de vreme – din care cauză i s-a spus „Frederic-Wilhelm Romanticul".

Asta a avut consecinţe şi a trezit speranţe. De aceea le şi scria Karl Reimer celor doi fraţi: „Noul rege al Prusiei pare să fie lipsit de multe dintre prejudecăţile de care era cotropit defunctul..."

Iar Bettina von Arnim jubilase deopotrivă la moartea unuia, ca şi la succesiunea celuilalt, fiindcă pe unul îl dispreţuise pentru încăpăţînarea retrogradă şi învechirea lui în rele, iar pe celălalt, ca prinţ moştenitor, îl copleşise cu scrisorile ei imploratoare şi instructive în

sensul educării bine intenționate a prințului. Anticipînd sfîrșitul dominației nobiliare, Reimer scria bucuros: „E certă numirea în post a lui Eichhorn[1], care e de origine burgheză". Iar în aceste condiții, Bettina – care în decursul anilor nu ostenise niciodată să atragă tuturor atenția asupra situației fraților Grimm și în cele din urmă să ceară în gura mare numirea lor într-o slujbă sigură – putea fi cu-atît mai încredințată că i se va da în sfîrșit ascultare.

Dar abia pe 2 noiembrie 1840 a sosit pentru Eichhorn clipa cea mare. Curînd cei doi frați au primit o scrisoare de la ministrul Cultelor, care-i transmitea lui Jacob dorința regelui, consfințită printr-un document, „ca dumneavoastră și fratele dumneavoastră să fiți puși în starea de a putea duce aici la capăt misiunea importantă și deosebit de anevoioasă asumată prin elaborarea unui dicționar critic complet al limbii germane, fără a mai avea alte griji și dispunînd de răgazul necesar, totodată slujindu-vă de mijloacele și înlesnirile din capitală".

Oricît s-ar fi simțit cei doi frați acasă în Hessa lor, cu colinele ei împădurite, după o mică ezitare au dat curînd curs invitației, cu-atît mai mult cu cît nu urmau să primească o slujbă publică; ceea ce însemna că nu trebuiau să depună nici un jurămînt pe nici o constituție care, prin samavolnicie regală, ar fi putut fi cîndva încălcată. Ca savanți fără funcție publică aveau să primească pentru munca lor, din fondurile regale, mai întîi un salariu de 2.000 de taleri, care mai tîrziu – în urma

1. Johann Albrecht Friedrich von Eichhorn (1779-1856) – om de stat prusac, numit în 1840 de Frederic-Wilhelm al IV-lea, surprinzător, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice.

intervenției lui Alexander von Humboldt[1] în favoarea lor – a fost ridicat la 3.000 de taleri.

Atît de generos nu fuseseră plătiți nici în calicul de Kassel – excepție facînd munca lui Jacob ca bibliotecar în slujba lui Jérôme, fratele lui Napoleon – și nici în anii de la Göttingen. La asta se mai adăugau și alte gesturi de bunăvoință ale noului rege: li s-a permis să țină prelegeri la universitate, chiar dacă, din considerație pentru curtea hanoverană, n-au fost numiți profesori; oricum, Jacob era membru al Academiei de Științe și un savant respectat încă din perioada lor de la Göttingen.

Și în alte privințe bătea un suflu nou în Prusia. Ca evreu botezat, tînărul compozitor Mendelssohn Bartholdy a primit însărcinarea să reformeze viața muzicală și implicit muzica corală a comunității creștine luterane. Iar printr-un decret regal, Oficiul central pentru urmărirea revoluționarilor și a altor demagogi a fost dizolvat. Ca ministru al Justiției, Savigny a promulgat mai multe legi. Un număr de deținuți au fost puși în libertate. Chiar dacă n-a fost abrogată, cenzura presei a fost totuși atenuată. Te puteai aștepta și la alte capitulări, cedări și concesii.

În orice caz, frații Grimm au considerat ispititoare oferta regală, cu-atît mai mult cu cît dinspre Hessa nu puteai spera nimic. Jacob a plecat pentru două săptămîni la Berlin, unde Bettina von Arnim – cea care cu adevărat dusese la bun sfîrșit numirea fraților în

1. Alexander von Humboldt (1769-1859) – naturalist german de mare faimă. Alături de fratele său, Wilhelm (1767-1835) – savant și om de stat, cofondator al Universității din Berlin–. a exercitat o influență uriașă asupra culturii germane pînă în ziua de azi.

slujbă –. cu zelul ei nedomolit, pe deasupra și înzestrată cu fler, avea să-l ajute în căutarea unei locuințe.

Noua casă trebuia să aibă numeroase odăi, două încăperi de studiu spațioase care să dea ușă în ușă, precum și camere pentru fiii lui Wilhelm și ai Dorotheei, Herman, Rudolf., precum și pentru Auguste, fata lor de opt ani. Un salon mai mare pentru a face conversație după-amiezile sau pentru a primi oaspeți seara nu era necesar., asta fiindcă Jacob refuza strict asemenea relații de comunicativitate; oricît ar fi fost de uzuale la Berlin astfel de vizite și întoarcerea lor, Jacob – care rămăsese marcat de educația calvinistă și dintre culori aprecia mai degrabă nuanțele de cenușiu – le considera o pierdere de vreme. Sindrofiile nu făceau decît să te întrerupă din muncă și, pe deasupra,· s-ar fi putut dovedi tentante – asta era temerea lui – pentru anumite cercuri de orientare prea liberală sau care, mai rău, „vociferau democratic".

Pentru o chirie de 475 de taleri pe an, s-a găsit în sfîrșit și casa potrivită: pe o stradă de lîngă Tiergarten, deci în afara orașului, dar în apropiere de Poarta Brandenburg. Au tot căutat, pe un ger cumplit de decembrie, și-n cele din urmă, cum Bettina nu se dădea bătută niciodată, au și găsit un etaj liber într-o locuință abia construită. Înainte strada se numise Kanonenweg, însă primise de curînd numele directorului general al grădinilor din Prusia, Peter Joseph Lenne[1]. Mai mult, acestui Lenne – căruia, pe baza planurilor sale minuțios desenate, i se încredințase transformarea în parc întins, cu copaci, a numitului Tiergarten, fost teren de vînătoare

1. Peter Joseph Lenne (1789-1866) – grădinar și arhitect peisagist german.

princiar, devenit apoi grădina-labirint Knobelsdorff – însuşi defunctul rege Frederic-Wilhelm al III-lea, deşi ciufut şi cărpănos cît cuprinde, cum îi mergea faima, îi făcuse totuşi cadou casa cu numărul 1 de pe această stradă. Aşadar, în această vecinătate aveau de-aci înainte să locuiască în Lennestrasse cei doi Grimm şi familia lor.

Răcit şi cu ceva febră, dar hotărît să întreprindă mutarea, Jacob s-a întors la Kassel. Călătoria l-a purtat prin Jena, unde s-a oprit să-l viziteze pe Dahlmann, colegul şi tovarăşul său de suferinţă de la Gottingen, care – negăsindu-şi o slujbă – trăia din donaţii. E de presupus că cei doi învăţaţi şi-au cultivat în continuare prietenia bazată pe un respect reciproc, au ocolit opiniile lor politice contrare, dar au deplîns împreună dezbinarea patriei lor.

După ce, în luna martie a anului următor, odată cu sosirea la Berlin a două care pline cu cărţi şi lucruri gospodăreşti în greutate totală de aproape 23 de chintale, mutarea fusese terminată şi ambele încăperi de studiu îşi găsiseră fiecare ordinea proprie, munca la dicţionar a putut reîncepe cu un nou avînt, cu-atît mai mult cu cît parcul din apropiere, Tiergarten, cu drumeagurile şi cărările lui consolidate, promitea nişte plimbări înviorătoare.

În orice caz, ţinînd cont de modul său obişnuit de-a judeca la rece, Jacob i-a scris aproape entuziasmat celuilalt tovarăş al său din Gottingen, istoricului literar Gervinus, următoarele: „Locuim aici pe o stradă construită abia de doi ani, aproape de Tiergarten, ca într-o casă la ţară – de-o parte sînt grădinile, de cealaltă sîntem înconjuraţi de stejari, nu chiar atît de frumoşi şi de măreţi ca cei din Hessa, însă foarte impunători. Ceea ce nu poate oferi solul nisipos e menţinut prin

marea migală cu care e îngrijit Tiergarten, așa încît îmi pot face plimbările fără ca măcar să ating orașul zgomotos..."

Trei ani mai tîrziu – Bettina dăduse deja la tipar scrierea ei intitulată *Cartea asta îi aparține Regelui*, marcată de pe-acum de atmosfera premergătoare anului 1848 –, bucurîndu-se și el de natura înfloritoare din jur, dar mai colorat în expresie, Wilhelm avea să scrie în prefața la ediția a cincea a *Basmelor*, spre finalul dedicației sale, „Doamnei Bettina von Arnim": „Ați ales pentru noi o casă în afara zidurilor, unde, la marginea pădurii, crește un nou oraș străjuit de copaci, împrejmuit de pajiștea verde, de tufe de trandafiri și ghirlande de flori, încă neatins de gălăgie și zuruit. De fiecare dată cînd, în vara toridă a anului trecut, mă plimbam dis-de-dimineață încolo-și-ncoace la umbra stejarilor, iar aerul răcoros topea treptat apăsarea pe care-o mai simțeam după o boală grea, eram plin de recunoștință pentru cît de bine ne-ați purtat și în această privință de grijă..."

Bazîndu-mă pe aceste citate, îmi doresc acum să-i văd pe amîndoi în Tiergarten. Căci pot asta: să-mi doresc, așa ca în basme, să se întîmple ceva.

Curînd după ce s-au mutat îi zăresc la plimbare. După vremea schimbătoare de aprilie, iată că a sosit luna mai. Fiecare se plimbă pentru sine, adîncit în gînduri. Jacob cu pas mai iute, avînd mereu în minte o țintă, în timp ce Wilhelm mai zăbovește cînd ici, cînd colo, de vreme ce natura te invită s-o faci. Verdele strălucește în multiple nuanțe. Parfum de liliac. Miresme care ar umple un întreg catalog, dacă le-ai înșira pe toate. Pe deasupra, ciripit de păsărele. Pretutindeni vezi mugurii deschizîndu-se. Și, chiar în inima acestei

naturi copioase, doi cincantenari în straie germane vechi, care li s-ar putea părea curioase altor trecători. Jacob cu capul gol. Wilhelm își poartă cascheta din fetru sau catifea.

Fiind tot mai insistent presați în scrisori de editorii lor, îi aud cum rostesc cu jumătate de glas, dar limpede pentru urechea mea, șiruri de cuvinte monosilabice: „act", „alb", „arc"... Ori poate caută vreun cuvînt care astupă lacuna dintre „belfer" și „beli"? Wilhelm e pe urmele literei D: „danie", „dinte", „dodii", „dușman"... Cei doi frați observă cum se coc întregi cîmpuri lexicale, în care înfloresc cuvintele „dar" și „precum", iar articolele *der*, *die*, *das* proliferează ca bălăriile; ei recoltează cîmpurile, le-ntorc cu plugul.

Dar între timp mai năvălesc peste unul sau altul cuvinte care ar putea îmbogăți litera C (pînă acum mai slab reprezentată), de vreme ce Berlinul, aflat imediat îndărătul Porții Brandenburg, pune la dispoziție o întreagă armie de carete și calești:

În cercurile din oraș se comentează remanierea cabinetului – în șoaptă circulă zvonuri despre un complot.

La marginea cîmpului de instrucție, cîțiva caporali, din lulelele cărora se-ncolăcește fum de mahorcă, caută la răcanii care – la umbra cazărmii – joacă zaruri pentr-un colțuc de pîine cazonă în plus.

La gazetă, în *Vossische Zeitung*, poți citi despre crime și pedepse capitale. Un critic de teatru scrie cronica unei comedii, relatînd despre capriolele chisnovate ale unei actrițe.

În Casa Savigny, în al cărei salon domnesc convenționalele purtări de la curte, ești constrîns să faci încontinuu complimente dulci ca niște cofeturi (ori, mai vechi, confeturi).

Cauți companioni de-un chef? Dai peste ei la cîrciuma Claponul îngrășat, unde fac caragațe o cohortă de colerici gălăgioși.

Asta-i ciudat, cuiva îi pare ciudat, chestiunea ia o întorsătură ciudată, curioasă.

Alte chestiuni nici nu se cuvin discutate la cafeneaua Stehely, în mijlocul City-ului, nefiind deloc convenabile, ba încă și scandaloase ori chiar din cale-afară de scabroase.

Afară însă, în fața Porții Hamburg, s-au pripășit calicia și cerșetoria, după cum vom putea citi curînd în cronica socială a Bettina.

La fiecare colț de stradă stă de pază cîte-un curcan.

La teatru curg aplauzele.

Iar la clinica Charité, unde cohorte de bolnavi așteaptă minuni de la o clismă caldă, pute-a clor.

Politica, se știe, e necontenit controversabilă; să fii contra și radical e, categoric, de bonton; un comportament civilizat e *comme-il-faut*.

Circulă zvonuri cum că lui Wilhelm von Humboldt i-a căzut cîndva cu tronc o curtezană și se colportează cîte ceva și despre contactele intime ale lui frate-său, Alexander...

Fetele de condiție bună șed însă clămpănind cuviincios la clavir și doar în fața oglinzii își iau un aer cochet.

Calviniștii, din contra, nu vor să cînte corale, așa cum fac luteranii, de îndată ce cantorul lor...

Dar dinspre partea îngustă a bazinului cu peștișori aurii din Tiergarten te salută o deminudă de piatră: o copie a lui Venus din Capua.

Și tot ce s-a mai agățat sau cramponat de C. Totuși Jacob Grimm refuză să includă „*cameleonul*“ în dicționar, chiar dacă această vietate tinde la fel de voluptuos

spre schimbarea culorii şi conversie ca litera C germană. Altul e cazul cuvîntului „creatură", care-l încîntă şi pe care – după cum se poate citi mai tîrziu în al doilea volum – îl consideră ca fiind „mai sonor şi puternic decît cuvîntul german *Geschöpf* (făptură)". Laudă animalele laolaltă cu Grimmelshausen[1]: „Atît de multe creaturi fără raţiune, care ades se comportă mai chibzuit ca oamenii". Şi exclamă odată cu Bürger[2] sub un tei în floare: „La cer suspină creatura!". Nu mult după asta, decorul se schimbă şi va vorbi, plimbîndu-se printre mesteceni proaspăt înverziţi, despre creaturi hiclene ori sărmane ori, odată cu Lessing, despre „cele mai mîrşave creaturi".

De îndată ce dă în drum peste Wilhelm, acesta – auzindu-l pe fratele său ridicînd în slăvi şi înfierînd atît de pătimaş însuşirile creaturilor umane – îşi mută atenţia pe „poftele creaturii", ceea ce în acest caz nu-nseamnă decît că ar vrea ca, la înapoierea acasă, în Lennestrasse, să se oprească niţel în piaţa An den Zelten, unde pe plimbăreţii osteniţi îi aşteaptă mese şi scaune şi o cofetărie îi momeşte pe cei doi culegători de cuvinte cu nişte delicioase prăjituri, „buzunărele cu cremă", pe care să le stropeşti, după chef, cu citronadă sau o ceşcuţă cu ciocolată fierbinte.

În altă ordine de idei: Wilhelm nu mai poartă acum caschetă. Părul deja încărunţit îi cade pînă pe umeri doar uşor încreţit, în timp ce al lui Jacob coboară în cîrlionţi. De-ar fi aici, Ludwig Emil le-ar putea creiona

1. Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen (cca. 1622-1676) – scriitor german.
2. Gottfried August Bürger (1747-1794) – poet şi povestitor german, reprezentant al curentului Sturm und Drang (Furtună şi Avînt).

celor doi frați un portret caricatural din numai cîteva trăsături.

Oricît de plini de zel ar fi căutat cuvinte cu C, prada rămăsese săracă: n-au consimțit să includă în dicționar decît puțini termeni. În timp ce se îndeletniceau cu asta, vara a trecut. Iar cînd a venit toamna, cei doi nu mai făceau decît să cotrobăiască într-un morman de fișe veștejite. Ori să fie cu gîndul la alte lucruri. Jacob, pesemne, se străduia să cerceteze și să constate alte reguli ale gramaticii germane; în timp ce Wilhelm, probabil, se întorsese la epopeea lui Kudrun sau Gudrun ori în Evul Mediu, la Konrad von Wurzburg al lui. Totuși la dicționar păreau să fi devenit necesare unele corecturi, adnotări și note de subsol – într-un cuvînt, simple chițibușuri, fleacuri, dar care costau efort și iarăși alte pagini, ceea ce fără îndoială era neprielnic proiectului lor în ansamblu, care se umfla tot mai mult, semănînd, pe de-o parte, cu un lanț de munți tot crescînd din culme în culme, iar pe de alta cu o exploatare minieră cu puțuri tot mai adînci.

Cu toate astea, în timpul preumblărilor pe drumurile din Tiergarten, de la piața An den Zelten la malul rîului Spree, trecînd prin Hofjägerallee și ajungînd pînă la fazanerie, nici unul dintre cei doi frați – mai mult însă Jacob, decît Wilhelm – nu uitase vreo clipă stăruitoarele cuvinte ale editorului lor Reimer, care-i zorea în scrisorile sale: „Să înțeleg că încă vă mai lipsesc la dicționar un număr mare de materiale? Ne-am bucura cu-atît mai mult dacă am ajunge sub tipar, ținînd cont de cît de concordantă este lucrarea întreprinsă de dumneavoastră cu vremurile acestea de-un colosal avînt național..."

Nici una, nici alta! După cum nici din culegerea de fişe probatorii cu citate la cuvintele-titlu – culegere crescîndă, ce-i drept, dar mai degrabă un maldăr confuz, fară o concepţie concretă – n-ai fi putut extrage nimic bun de tipar, la fel nici patria nu era încă pregătită. Tot dezbinată rămăsese şi tot numai peticită şi mărunţită, convenind tot numai intereselor principelui în cauză. Nicăieri nu putea, nu voia ori n-avea voie să se mişte nimic. Totul lîncezea, bătea pasul pe loc. Lipsa de chef ori chiar sila se-ntindea tot mai mult. La toate astea se mai adăuga şi faptul că tot soiul de boli puseseră capăt pentru un timp plimbărilor celor doi din Lennestrasse.

Dar nu căzuseră la pat din cauza cine ştie cărei maladii fatale ori a vreunei epidemii, de pildă de holeră – *Cholera*, în germană. Cuvîntul acesta de groază, *Cholera*, le-ar fi putut totuşi furniza Fraţilor Grimm un cuvînt-titlu pentru dicţionar. În ebraică el derivă din *chole*, însemnînd „boală“, şi *ra*, adică „rău“. Dar dicţionarul nu-l consemnează. În *Simplicius Simplicissimus*[1] se pomeneşte însă de „Catarina cea zorită“, o cufureală în care dădea şi holera şi care deseori era mortală: bolnavii mureau cu miile, fie ei calici sau bogaţi.

Spre sfîrşitul anilor '20, cînd Jacob şi Wilhelm abia începuseră să pună ordine în biblioteca Universităţii din Gottingen, holera făcea ravagii la Berlin. Chiar şi filozofia germană a avut de suferit de pe urma ei, din moment ce holera l-a omorît pe Hegel şi l-a alungat din oraş pe cel mai aprig potrivnic al său, Schopenhauer. Bettinei, în schimb, epidemia ucigaşă i-a oferit prilejul

1. Roman picaresc al lui H.J.Ch. von Grimmelshausen, apărut în 1668, operă fundamentală a literaturii baroce germane.

să-și urmeze înclinațiile caritabile, dînd o mînă de ajutor în casele unde fuseseră concentrați cei bolnavi de holeră și administrînd beladonă muribunzilor.

Cît despre frații Grimm, aceștia erau chinuiți cu un deceniu mai tîrziu de o serie de boli cărora doctorii n-au știut ce nume să le pună.

Mai înainte însă ca mai întîi unul, apoi celălalt dintre frați să fie atinși de-o boală, apoi ambii deodată, în cele din urmă căzînd la pat și nevasta lui Wilhelm, Dorothea, iar Gustchen trebuind să aibă grijă de compresele reci și de ceaiul fierbinte de mușețel, lui Jacob – la scurt timp după primirea cine știe cărei alte decorații prusace de clasa și mîna a doua – i-a fost conferită de către regele francez Ludovic Filip Crucea Legiunii de Onoare.

Pentru Jacob, decorațiile nu însemnau decît un caraghioslîc, niște tinichele zornăitoare – „ar trebui desființate toate!" –, iar Franța îl scîrbea încă din vremea slujbei deținute sub fratele lui Napoleon, Jérôme (căruia i se spunea și „Regele-Caraghioz"), asta deoarece franțujii, cînd trebuiseră în anul '13 să evacueze orașul Kassel, încărcaseră – în mare grabă și totuși metodic – mormane întregi de cărți, stive de tablouri și alte comori de artă din castelul Wilhelmshöhe pentru a le căra după ei la Paris, ca pradă confiscată. Tocmai el, Jacob Grimm, care trebuise să asiste la jefuirea depozitului de cărți alese al bibliotecii îngrijite de el, rămas după aceea vizibil sărăcit, se vedea acum decorat cu această Croix de la Légion d'honneur.

Și tocmai el, care curînd după devalizarea operelor de artă și după ce, în calitate de consilier de legație, asistase la începutul Congresului de la Viena, a acestui mizerabil chef dansant (se știe doar: „Congresul

danseazǎ!") în timpul căruia se tranzacţionau şi spoliau ţări – tot atunci îl întîlnise pe grăsuleanul de Schlegel cel tînăr[1], care cu ideile lui tranşant retrograde se afla în slujba lui Metternich[2] –, fusese trimis de suveran la Paris pentru a lua îndărăt comorile de artă prădate şi a se întoarce cu ele în comitatul Hessa; iar acum, tocmai lui, care trebuise să se prezinte în postură de învingător ce revendică imperativ, drept care nu mai era bine privit nici la Biblioteca Naţională (de pildă, de directorul acesteia, cu care fusese odinioară prieten) şi nici la Luvru – tocmai lui, deci, i se acorda acum o înaltă distincţie franceză.

Cu toate acestea, existaseră destule ocazii de a dispera la Paris, căci o serie de preţioase ediţii princeps nu mai putuseră fi găsite. Multe dintre cărţile jefuite au putut fi totuşi recuperate din rafturile unor biblioteci şi din arhive ascunse. De asemenea, la Luvru ori răzleţite prin prăvălii din cartierele mărginaşe, au fost găsite şi o parte din tablourile furate, printre care şi cîteva semnate de Rembrandt şi Rubens. Dar cu ce preţ! Jacob se temea că-şi făcuse pretutindeni duşmani.

La Paris se mîniase deseori fiindcă i se dădeau informaţii greşite sau pentru că o parte dintre comorile de artă din Hessa fuseseră între timp vîndute de nişte francezi cupizi în ţări pînă mai ieri duşmane, precum Anglia şi Rusia. Iar acum tot el, Jacob, resemnat să constate

1. Friedrich Schlegel (1772-1829) – filozof al culturii şi scriitor german; alături de fratele său, August Wilhelm, unul dintre fondatorii romantismului german.
2. Klemens Wenzel von Metternich (1773-1859) – om de stat austriac; la Congresul de la Viena a jucat un rol hotărîtor în rearanjarea politică şi teritorială a Europei, urmărind un echilibru al forţelor. A reprezentat principiul monarhic şi a combătut mişcările naţionale şi liberale.

neputința și indiferența cu care Comisia principilor germani asistase la acest trafic obraznic, descoperea, la mai bine de treizeci de ani după ce avusese parte de o grămadă de experiențe supărătoare, cu cîtă înaltă considerație era privită aici, în Franța, activitatea lui de savant – că doar era aici, cu începere de-acum, un venerat Cavaler al Legiunii de Onoare.

Dar ce s-a întîmplat de partea germană atunci cînd Jacob Grimm a reușit să dea de urma cel puțin a unei cîtimi din pradă, readucînd-o intactă acasă? A primit, ce-i drept, un înscris din partea cancelarului de stat Hardenberg, care-i lăuda efortul recuperator decis – în schimb, principele comitatului Hessa nu i-a adresat nici un cuvînt de mulțumire. Jacob a luat această jignire ca pe un lucru obișnuit, dar suferea din altă cauză: multe manuscrise și cărți de mare preț, care în anii de la Kassel îi fuseseră izvoare la îndemînă, oferindu-i o mîngîiere, trebuiau acum socotite ca pradă de război dispărută pentru totdeauna.

O durere ce avea să stăruie, cum putem presupune. Cu toate astea, ce curios, cuvîntul care semnifică luarea cu japca, în acest caz, „a confisca“, nu se găsește în dicționar. Între „confet“ și „confuz“ se cască o cavitate (îi putem zice și „gaură“). Deși prădarea comorilor de artă a fost dintotdeauna un privilegiu al învingătorilor. Roma s-a împodobit cu marmură grecească. Napoleon a jefuit Egiptul. Spaniolii și englezii n-au fost leneși la sfeterisit. Și de cîte ori nemții au trecut vremelnic drept învingători, au luat și ei și s-au arătat temeinici la luat. Numai arareori s-a făcut troc cu pradă contra pradă. De regulă, tot ce s-a furat a rămas bun furat în mîna furului. Tot așa pînă în zilele mele, asupra cărora ultimul război încă-și mai aruncă umbra.

Artă prădată – iată cuvîntul de ordine al unor comisii negociind zadarnic. Pagubele se compensează prin cîştiguri. Foştii învingători şi învinşi se cramponează, nu cedează decît şovăielnic, dacă dau şi vor să obţină ceva. În această chestiune, toţi administratorii succesorali nu au decît un singur crez.

Poate că din această cauză m-am folosit de ocazie să fac o propunere menită să atenueze urîta expresie de „artă prădată“: în 2001, mulţumindu-i lui Gesine Schwan, preşedinta Universităţii Europa din Frankfurt pe Oder, care mi-a înmînat Premiul Viadrina, şi după ce-am înşirat toate suferinţele cauzate de germani polonezilor şi de polonezi germanilor, am mai spus: „Ce-ar fi dacă germanii şi polonezii ar fi gata să renunţe la revendicarea posesiunilor naţionale şi-ar construi împreună – pentru a face ceva concret – un muzeu în care toate tablourile, sculpturile, manuscrisele, partiturile şi bibliotecile controversate să-şi găsească un loc al lor peren? Un asemenea muzeu ar trebui clădit în apropiere de graniţă, pe cît posibil pe ambele maluri ale fluviului Oder şi, de ce nu, aruncînd un pod peste el“.

S-au auzit cîteva aplauze şovăitoare, care apoi s-au mai înteţit încurajîndu-se singure. Preşedinta, în mod vădit o femeie pe care nimic n-o speria, a zîmbit constructiv, ceea ce l-a îmbărbătat pe orator. Aşadar, m-am simţit îmboldit să-mi ţes mai departe ideea (care chiar şi în ciornă îmi păruse îndeajuns de emfatică), sugerîndu-le ascultătorilor mei – studenţilor polonezi şi germani – următoarea imagine: „Văd în faţa ochilor construcţia: marele arc de cerc peste fluviu. Astfel se prezintă o bucată din Europa viitoare. Căci arta nu le aparţine exclusiv naţiunilor. Operele de artă, oricît de legate ar fi de un loc anume, sînt transfrontaliere prin

sfera lor de acțiune. Ele nu trebuie să mai fie o pradă de război".

Cuvintele își au reverberația lor. Deși îngropate sub aplauze, s-ar cere și azi ascultate pentru a crea fapte. În ce mă privește, continui să văd acel muzeu dorit, bogat în opere de artă puse în libertate, care se boltește ca un pod peste fluviul de graniță. E frumos să-l privești. O construcție care vorbește de la sine – accesibilă din ambele părți. Atît doar că pare a vrea să rămînă idee fixă, la fel ca și alte încercări de-a arunca un pod; himere sau chimere, castel în Spania care piere de îndată ce se-apropie vreun vizitator.

Cam tot așa păreau să stea lucrurile și cu ideea dicționarului german. Nu voia să se închege și pace, chiar dacă acum, în sfîrșit, Frații Grimm beneficiau de o poziție onorabilă și stabilă, existența fiindu-le asigurată de o sumă îndestulătoare de taleri germani și de alte venituri suplimentare; se bucurau, în plus, de o locuință spațioasă, cu vedere spre Tiergarten; ce-i drept, tot aici erau urgisiți fiecare și de bolile lor durabile.

În cazul lui Wilhelm o fi fost inima, ale cărei bătăi se-mpleticeau cronic încă din tinerețe. Pe deasupra, era mereu covîrșit de stări de melancolie. Cît despre suferințele lui Jacob, acestea proveneau, opinau medicii, de la plămîni sau vintre. Odată cu medicii se schimbau și medicamentele. În scrisorile tînguitoare pe care le adresau editorilor din Leipzig nu vei găsi nici o relatare că vreunul dintre copii ar fi fost bolnav, însă mama acestora avea o constituție mai degrabă labilă – era mai mult bolnăvicioasă decît serios bolnavă.

Îmi imaginez menajul lor în casa din Lennestrasse decurgînd în surdină. Exuberanța fiilor de doisprezece

și zece ani – strunită. Aceștia lunecă dintr-un colț în altul al casei de parc-ar avea doar ciorapii în picioare. Micuța Auguste o ajută la bucătărie pe fata în casă la un terci din fulgi de ovăz. Cei doi frați beau apă minerală. Moțăie. Nimic, nici un cuvînt-titlu, fie și confirmat prin citate, nu se încheagă într-un articol de dicționar. Ce se petrece și lărmuiește în oraș rămîne departe de ei. Trebuie contramandate niște cursuri de la universitate, pe care Wilhelm le ține îndeobște cu plăcere, Jacob însă doar din obligație. Oricît ar fi de tentant parcul văratic umbros – basta cu plimbările prin Tiergarten! Nici chiar Bettina, care nu se lasă nicidecum descurajată de vreo boală, nu reușește să-i înviorează pe cei doi frați.

Toate astea ar vrea să explice de ce fișierelor anevoios ordonate li se adaugă atît de sporadic articole la vreun nou cuvînt-titlu. De suferit, suferă toate literele, dar în special a treia, de care Jacob nu reușește să se-apropie decît în silă – asta din cauza numeroaselor neologisme de proveniență păcătoasă, franceză. Pe de altă parte, consideră „deficitare“ și echivalările germane, cum ar fi *Bande* în loc de *Clique* – „bandă“ în loc de „clică“. De aceea selecția făcută de el rămîne lacunară, pare întîmplătoare, neglijentă, crîmpoțită și cîrpăcită, s-ar zice, cu necaz. Mai tîrziu va scrie la punctul trei introductiv despre caracteristicile acestei litere nestatornice: „dicționarul nu-și propune nicidecum să culeagă cantitatea enormă de cuvinte străine începînd cu C, ceea ce n-ar duce la nimic...“

Un concept bazat pe economie. Sînt, totuși, citate „cuvintele de calibru greu“ ale poeților baroci, precum și *Cabală și amor* de Schiller, dar litera C e trecută pe cură de slăbire, fiind din cale-afară de venetică sau franțuzită, cum s-ar mai putea spune.

Pentru că lumea se dădea civilizată, centaurii ţineau
de legendă.
Chinina nu era pe-atunci capabilă să se-ncontreze cu
malaria, nefiind încă extrasă din scoarţa de chinchină.
Ca să nici nu mai vorbim de contergan
şi efectele lui secundare asupra embrionilor.
Totuşi sistemul metternichian de cenzură & ciripitori (ai
naibii informatori!) te lăsa deja să prevezi viitoare
sisteme de securitate, precum Central Intelligence Agency,
pe scurt, CIA.
Şi încă nici un copyright nu ocrotea basmele
pentru copii & casă ale Fraţilor Grimm.
La căutatul cuvintelor fraţii nu se puteau ajuta cu
chipsuri, nici nu puteau chatui prin spaţiu şi timp.
Nici un computer nu le deschidea coridorul spre
cyberspaţiu.
Chiar dacă pentru *witz*-ul berlinez
orice comicărie era OK,
la jocul dintre sfiiciune şi limbă
lipsea conceptul de *cunnilingus*; ce-i drept, Jacob
se dezvăţase de copulat şi carne de muiere,
nu se mai cunoştea, oral, decît cu vocalele.
Nici o *call-girl* nu-i dădea o mînă de ajutor, nici o curvă,
nicăieri n-o mai punea nici cît de-un *coitus interruptus*.
Şi, pentru că încă nu exista cinema, nici un cutter
nu decupa obscenităţile din basmele lui Wilhelm,
în care capiul de Rumpelstilzchen, un statu-palmă-barbă-
cot, facea o mutaţie şi-ajungea clovn,
iar Rapunzel n-avea nevoie de coafor,
în schimb, regele-broască îşi serba, şiroind, *come-back*-ul.
Pe-atunci, pe cînd nici un *countdown* încă nu păştea
lumea şi niciunde navele-container nu lăsau dîre de
ţiţei,

iar la Hanovra nici un tîrg CeBIT[1] nu le promitea consumatorilor comunicarea absolută,
pe-atunci, pe cînd Fraţii Grimm, nesătuii
mereu avizi de cuvinte,
se mai plimbau prin Tiergarten,
care încă nu mirosea a cîrnăciori şi a curry...

După cum şi eu, cu vreo sută cincizeci de ani mai tîrziu, aşadar în epoca cîrnăciorilor cu curry, mă plimbam prin Tiergarten în calitate de cronicar al unor pagube colaterale crescînde. Ce-i drept, nu în sensul Fraţilor Grimm în căutare de cuvinte, dar pe urmele lui Fontane[2], care avea oroare de orice lucru colosal.

Sau alergam cumva pe propriile-mi urme? Ca de obicei, pe drumuri recurente? Precum odinioară în cazul lui Fontane – posibil ca el să-i fi şi întîlnit pe Fraţii Grimm în anii de mai tîrziu, în apropiere de Insula Rousseau[3] –, eu eram acum cel preocupat de lipsa de unitate a patriei, o suferinţă ce rămîne un privilegiu german: în vremea Fraţilor Grimm şi a lui Fontane, la fel ca şi în vremea mea, cînd după căderea Zidului şi după o scurtă jubilare înspumată n-a mai contat decît banul, iar cupiditatea Vestului s-a slujit de privatizarea întreprinsă prin oficiul Treuhand.

---

1. Cel mai mare tîrg de produse informatice din lume, organizat din 1986 încoace la Hanovra.
2. Theodor Fontane (1819-1898) – scriitor german, reprezentant al realismului poetic. În romanul său din 1995, *Ein weites Feld* (*O chestiune încurcată*), Günter Grass se referă la Fontane, căruia îi găseşte asemănări cu eroul principal, Theo Wuttke, poreclit Fonty, asta permiţîndu-i să compare perioada din jurul Revoluţiei de la 1848 cu contemporaneitatea.
3. Insulă amenajată artificial în parcul berlinez Tiergarten.

Cum se mai decantează ori zoiesc timpurile! În orice „mai apoi" e conținut un „mai înainte". Atît de depărtat de viitor, mă văd căutînd motive și subiecte, tăind-o din Leipziger Strasse de-a curmezișul prin sălbăticia pieței Potsdam, azi de pe-acum vîndută pe tarabă marilor concerne, iar apoi – pe căi ocolite – prin Tiergarten pînă la Siegessäule[1], care în vremea Fraților Grimm nici nu exista încă.

M-apucă dracii din cauza acestor colonialiști, care – ca învingători în Războiul Rece – consideră că-și pot face mendrele, trăi pe datorie, iar acum, lipsindu-le dușmanul după victoria capitalismului asupra comunismului, se pornesc să-i distrugă pe cei ca ei.

Nu foarte diferit vede lucrurile deja bătrînul Theodor Fontane, de-aci înainte cu chef de vorbă mai mult în romane, pe care sper să-l întîlnesc în Tiergarten sub chipul lui Fonty, al fantasmei lui. Ajutat de proveniența sa hughenotă, și-a găsit personalul romanelor sale adoptînd poza unui *causeur* – pe cei din familia Treibel, de pildă, în frunte cu Jenny[2], ale căror aere de nou îmbogățiți te duc cu gîndul la cîștiguri rapide și un viitor promițător. Eu, însă, tot mai caut ce-mi trebuie și mă văd retrospectiv tot chibzuind și chibzuind la romanul meu *O chestiune încurcată*, timp în care Vestul a și-nceput să-nghită Estul.

În vremea Fraților Grimm însă, grijile și calicia rămîneau o constantă și, de voiai să preamărești unitatea patriei, ea îți apărea cel mult ca o incertitudine confuză.

---

1. Siegessäule (Coloana Victoriei) – monument național închinat războaielor de unificare, ridicat la Berlin, chiar în inima parcului Tiergarten, între 1864 și 1873.
2. Este vorba de romanul *Frau Jenny Treibel*, publicat în 1893.

Dacă unii vedeau o Germanie Mare, prinsă în crampoane cu Austria, ceilalţi mizau pe o Germanie Mică, pe o confederaţie dominată de Prusia.

După modelul Revoluţiei franceze din 1830, Bettina îşi dorea un rege al poporului, pe care însă îl transfigura romantic. Ar fi trebuit să fie acel Frederic-Wilhelm al IV-lea, căruia îi dedicase cartea ei, i-o dăduse aşa-zicînd în grijă. Dar regele Prusiei abia dacă a frunzărit-o. A rămas nepăsător sau cel mult s-o fi mirat că cenzorii curţii lăsaseră să treacă în partea finală a cărţii raportul despre sărăcia strigătoare la cer, documentînd mizeria şi suferinţa din cartierul de la Poarta Hamburg. Dar ce-i păsa regelui de necazurile ţesătorilor rămaşi fără pîine!

Se socotea ajuns rege prin voia lui Dumnezeu. Cu toată dragostea lor declarată de libertate, fraţii Grimm năzuiau, confuz, la o domnie princiară întru cîtva îmblînzită prin dreptul constituţional. Nu voiau să intre în cîrdăşie nici cu liberalii, pentru care – odată cu dorita unitate a patriei – dreptul la libera exercitare a unei meserii şi la comerţ devenea tot mai important, nici cu democraţii, care voiau să se termine cu orice principe. Ca să nu mai vorbim despre socialiştii timpurii, care puneau în circulaţie nişte utopii cumplit de frumoase.

În perioada prerevoluţionară, toate aceste opţiuni erau articulate mai degrabă cu jumătate de glas, fiind strunite de cenzură. Cel mai mult sufereau librarii şi scriitorii de pe urma acestei instituţii, care – după o scurtă fază de practică moderată – revenise acum la controlul sever. Heinrich Heine, la fel ca şi Georg Herwegh[1], o simţeau pe pielea lor. Ambii trăiau în exil.

1. Georg Herwegh (1817-1875) – poet socialist-revoluţionar german.

Tot așa și cercetătorul literaturii, custodele de bibliotecă și profesorul August Heinrich Hoffmann, care – după cum îl luau în tărbacă unii – își adăugase la nume – avid de titluri nobiliare sau doar pentru a păstra distanță față de celălalt Hoffmann, autorul lui *Struwwelpeter* –, după locul nașterii din apropiere de Braunschweig, un Von Fallersleben[1]. Versurile lui liberale și patriotice din volumul *Cîntece nepolitice* l-au făcut să ajungă la ananghie, fiind nevoit să-și abandoneze catedra universitară deținută la Breslau. Surghiunit pe dată, a colindat din loc în loc, ducînd – cum apreciau rapoartele unor informatori – „o viață nestatornică". Dar înaintea fugii îndelungate și-a căutat pentru un timp adăpost în insula Helgoland din Marea Nordului, unde în 1841 a scris un cîntec de trei strofe, pe care l-a numit „Cîntecul germanilor". Campe, editorul său, ca de altfel și al lui Heine, i-a plătit pentru acest cîntec patru ludovici de aur. Deși îl socotea pe Fallersleben un poet mai degrabă mediocru, noua poezie i s-a părut promițătoare și, în orice caz, cantabilă. Sperînd într-un oarece succes și-un mic cîștig, s-a îngrijit ca textul să fie pus pe-o melodie extrasă din *Cvartetul imperial* al lui Haydn.

Așa se face că, destul de curînd, textul a început să fie cîntat după vreo trei cupe de vin ori cîteva beri pe la reuniunile colorate patriotic ale corporațiilor studențești. Iar mai tîrziu, mult mai tîrziu, în Primul Război Mondial, în apropiere de orășelul flamand Langemarck, tinerii voluntari germani s-au aruncat în focul încrucișat al mitralierelor englezești cîntînd prima strofă pînă ce, loviți de plumbi, cîntecul le amuțea pe buze.

1. August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798-1874) – germanist, poet și editor german; a scris versurile care aveau să devină mai tîrziu imnul național german.

Abia în anul 1922 cele trei strofe au fost ridicate la rangul de imn național; cum însă, după cel de-al Doilea Război Mondial, versul imediat următor dublei invocări a numelui Germaniei din prima strofa, și anume: „mai presus de toate-n lume", era cu desăvîrșire compromis, din 1952 n-a mai fost voie să se cînte decît strofa a treia[1]. Asta se-ntîmplă pînă în ziua de azi, de pildă înaintea tuturor meciurilor internaționale, indiferent din ce ramură a sportului – așa încît, dacă s-ar fi plătit tantieme, cîntecul i-ar fi putut îmbogăți pe autor și pe urmașii săi. Fallersleben a murit abia în 1874.

S-a nimerit însă că Hoffmann von Fallersleben se afla la Berlin pe data de 24 februarie 1844, atunci cînd Wilhelm Grimm își serba împlinirea a cincizeci și opt de ani. Mai degrabă din întîmplare, se număra și el printre invitații dintre care facea parte și Bettina von Arnim, împreună cu cîțiva din numeroșii ei copii. Se mai afla acolo și Savigny, cu familia lui. Printre oaspeți ar mai fi putut fi și Andersen, dar acesta – după ce fusese tratat cu destulă răceală, dacă nu chiar cu un refuz brutal – plecase deja mai departe, la Dresda, unde la iuțeală avea să pună pe hîrtie basmul „Trenul". De-ar fi fost de față, cine știe dacă petrecerea aniversară n-ar fi luat o altă întorsătură.

Fallersleben îi cunoștea mai demult pe frații Grimm, împărtășindu-le interesul pentru cercetarea literaturii germane timpurii. L-au primit călduros, arătînd

---

1. Primele două și ultimele două versuri ale primei strofe din cîntecul lui Fallersleben erau: *„Deutschland, Deutschland über alles, / Über alles in der Welt"* („Germania, Germania mai presus, / Mai presus de toate-n lume"), în timp ce strofa a treia nu conținea aceste versuri.

compasiune pentru viața nestatornică pe care era constrîns s-o ducă. La fel cum se întîmplase și la aniversări din anii precedenți, în fața casei celor doi frați s-au strîns studenții, care îi omagiau prin cîntece, poezii și aclamații pe sărbătorit, ca și pe fratele său, Jacob. De data asta însă, în fața ușii casei ori la fereastră ori, de va fi existat, la balcon – relatările martorilor oculari sînt contradictorii în acest punct – și-au făcut apariția nu doar cei doi frați, ci alături de ei, după oarecare șovăială, încă cineva pe care studenții l-au recunoscut de îndată: Hoffmann von Fallersleben – mai tîrziu s-a spus că Bettina îl îndemnase s-o facă.

Au răsunat urale adresate poetului care compusese „Cîntecul germanilor". Nimic neobișnuit în asta, căci – la fel ca și Frații Grimm – Fallersleben era îndrăgit de studenți. Se prea poate însă ca mai întîi cîțiva tineri, apoi tot mai mulți, să fi început să citeze din *Cîntecele nepolitice* – de pildă, din poezia mai deocheată „Bîtă, iute, ieși din sac!", a cărei ultimă strofa sfîrșea în maniera unui refren prin exclamația: „Ci: Bîtă, iute, ieși din sac. Lichelelor dă-le la cap!".

Mai mult de-atît nu s-a întîmplat, ne încredințează martorii. Cum însă turnătorii nu lipseau, camarila de la curte și, pe deasupra, cercurile guvernamentale au considerat că au fost luate drept ținta unor ocări culpabile. Chiar și Savigny a apreciat că citatele studenților reprezentau o provocare de mocofani. El, pe a cărei circumspecție puteai conta necontenit, a luat imediat în calcul sancțiunile ce-aveau să urmeze.

Chiar de-a doua zi au fost arestați cîțiva studenți și un conferențiar al Universității, iar Fallersleben a fost expulzat. A trebuit să părăsească Berlinul pe dată, așa încît viața-i rămînea în continuare inconstantă. A folosit, totuși, răgazul dintre un loc de refugiu și-un altul

ca să scrie un mare număr de cîntece pentru copii, care se mai cîntă pînă azi în diverse anotimpuri – ba poate încă mult mai des decît „Cîntecul germanilor“ –, pe melodiile compuse tot de el – de pildă: „Adio, iarnă“; sau: „Un pitic sta în pădure“; sau „Păsările toate-au și sosit“, precum și, stimulînd consumul fiindcă te momește să cumperi tot mai multe cadouri, „Mîine vine Moș Crăciun“.

Dar cei doi frați, gazdele petrecerii aniversare denunțate, nu doar că n-au protestat împotriva expulzării din Berlin a poetului Fallersleben – măcar că Jacob fusese el însuși surghiunit cu ani în urmă din Gottingen –, ci, mai rău, atunci cînd presa a scris despre scandal, au dat publicității, în *Vossische Zeitung*, o declarație semnată de ambii, care a stîrnit imediat vîlvă în tot orașul și curînd a nemulțumit lume și în afara Prusiei, ba chiar a prilejuit niște replici tăioase; căci cei doi frați se refereau la cel expulzat considerîndu-l un „oaspete nedorit“, cineva care le „stricase bucuria“. E drept că afișau compasiune „pentru un om pe care alții îl ocolesc“, dar altminteri nu se arătau defel dispuși „să-i apere și încuviințeze pretutindeni opiniile și faptele“. Mai departe în declarația publicată refuzau să dea curs presiunii de a-și afirma crezul politic „pe care totuși nu l-am ascuns niciodată, ci l-am demonstrat corespunzător... Nimic nu ne displace mai amarnic decît să facem paradă de el clipă de clipă și să-l etalăm sfidător. Vrem, dimpotrivă – așa se putea citi în *Vossische Zeitung* din 6 martie –, să putem lucra în liniște și pace“.

Ei, da, nu le stătea în fire să adopte o poziție clară. Dar menajamentele lor – ușor de presupus – față de regele Prusiei, care-i plătea pe cei doi Grimm, și felul lor de-a se refugia în intimitate au provocat reacții batjocoritoare și pline de mînie în multe ziare din întreaga țară.

Unul dintre poeții mișcării Tînăra Germanie, Karl Gutzkow, a pus în circulație versurile zeflemitoare: „Am luat o dată public atitudine, ajunge – ia mai lăsați-ne acum în pace!".

Dahlmann, credinciosul tovarăș de suferință de la Gottingen, s-a distanțat vizibil de cei doi frați.

Iar Bettina – despre care lumea spunea că ar fi fost adevărata autoare a scandalului, din moment ce-l îndemnase pe Fallersleben să iasă cu Frații Grimm în ușă, pe balcon ori la fereastră și să se lase aclamat laolaltă cu ei –, pînă și ea i-a spus surorii sale Gunda, care era căsătorită cu Savigny: „Dacă țin la onoarea mea, nu mă mai pot duce să-i văd pe frații Grimm".

Încă și mai mult erau însă dezorientați și dezamăgiți studenții, văzîndu-i pe idolii lor că se comportă atît de îndoielnic.

Aveau să treacă ani pînă cînd Bettina să se apropie iar de ei și Dahlmann să le scrie din nou. Totuși conflictul care dusese la despărțirea lor n-a mai putut fi înlăturat cu totul. Mai ales Jacob stăruia în îndîrjirea lui. Chiar și Wilhelm continua să se simtă jignit; pesemne că din această cauză s-a curmat publicarea moștenirii literare a lui Arnim, de care se îngrijea Wilhelm.

Numai Gervinus a păstrat legături apropiate durabile cu frații Grimm, chiar dacă politic era un democrat radical. Iar Fallersleben, care avea toate motivele să se simtă lezat, a tăcut, oricît l-ar fi usturat cicatricea. A colindat mai departe din loc în loc, a continuat să-și scrie netulburat cîntecele pentru copii, facute să reziste timpului, iar mai tîrziu – după ce a reușit în sfîrșit să-și găsească liniștea, abandonînd politica – a restabilit niște contacte colegiale cu Jacob.

Editorii din Leipzig ai dicționarului încă netipărit și între timp căzut în uitare țineau și ei imperturbabil mai departe la cei doi frați. Salomon Hirzel doar le scrisese încă din data de 28 martie 1844, asigurîndu-i: „Citindu-vă declarația, nu m-am îndoit nici o clipă că Hoffmann a venit la dumneavoastră știind dinainte ce urmează să se întîmple. Față de dumneavoastră asta a fost o ticăloșie de care nu l-aș fi crezut în stare, dar la care a contribuit, nu în mică măsură, vanitatea lui fără margini".

Intr-atît de contrar diverg în această chestiune opiniile, marcînd în viața altfel lipsită de evenimente a fraților, pentru a reveni la litera C, o cezură.

Chiar dacă Jacob Grimm a lăsat deoparte acest cuvînt-titlu, există totuși pentru mine motive îndeajuns să-l adaug aici, ba mai mult, e cazul ca după conflicte similare cu efect profund să-mi pun eu însumi întrebarea: în ce controverse te-ai amestecat și tu? Ce a făcut să cadă și asupra ta un con de lumină îndoielnică? Cum de te-ai distanțat de un scriitor care în unele privințe îți era aproape? Ce te doare încă și-ar fi fost mai bine să nu se-ntîmple? Ce scandal public a ajuns să-ți fie, spre a nu spune incizie, o cezură?

La începutul anilor '70, cînd protestele se istoviseră, dar chemarea la violențe încă mai dilata bule de text ca din benzile desenate, era vorba despre o piesă de teatru intitulată *Dra-dra-dragonul*, pe care cantautorul Wolf Biermann[1] o tradusese din rusă în germană. Dar nu – de fapt era vorba despre caietul-program la această

1. Wolf Biermann (n. 1936) – cantautor și poet german, critic la adresa regimului comunist din RDG, unde se stabilise din 1953, în 1965 primind interdicția de semnătură și de

piesă ce urma să fie jucată la teatrul Münchener Kammerspiele. Mai precis: despre două pagini din caietul-program pe care ar fi trebuit să apară fotografiile tip pașaport ale cîtorva personalități cunoscute din lumea politicii, a clerului și a așa-numitelor forțe de conducere din etajele superioare ale economiei. Intenția fiind de a le demasca drept niște personaje corupte pînă-n măduva oaselor – ceea ce de altfel era și adevărat în unele cazuri.

În acea vreme, cuvîntul *Charaktermaske* (masca unui actor, caracteristică unui anumit personaj) era în mod curent folosit ca o injurie, cam așa cum în vremea Fraților Grimm cineva te insulta făcîndu-te *Cochon* sau *Canaille* – porc sau canalie. În dicționar, citatul la cuvînt provine din Jean Paul, ce-i drept, care se referă la „față sau exterior, această mască specifică a eului ascuns", dar în piesa *Dra-dra-dragonul*, măștile caracteristice întruchipau, așa voia regizorul, dragoni sau balauri; fiind reproduse explicit ca atare în caietul-program.

Prea ades auzisem scandată această injurie, *Charaktermaske*. La Nürnberg, de pildă, cînd la intrarea în sala unde se desfășura Congresul social-democraților, tripleta de vîrf a acestora: Brandt, Wehner, Schmidt[1], a fost ocărîtă cu acest cuvînt de o hoardă compactă. Cineva care se apucase să studieze nu știu ce l-a făcut pe Wischnewski, un social-democrat cam scorțos, dar cinstit, „trădător al clasei muncitoare" – la care Wischnewski, căruia din cauza contactelor bune pe care le

apariție scenică. În 1976 a fost expulzat și s-a stabilit la Hamburg.

1. Herbert Wehner (1906-1990) – om politic german, șeful fracțiunii social-democrate din Bundestag între anii 1969-1983; Helmut Schmidt (n. 1918) – om politic social-democrat, cancelar federal între anii 1974-1982.

avea cu arabii i se spunea în partid „Ben Wisch“, i-a replicat pe un ton urban: „Domnule, vă rog!“. Felul lui de a păstra raporturi civilizate chiar fiind insultat l-a lăsat pe acuzatorul lui fară grai.

Dar fotografiile tip paşaport ce urmau să fie publicate în caietul-program al teatrului cereau să li se dea un alt răspuns.

În aprilie şi mai 1971 am scris două articole, apărute în *Süddeutsche Zeitung* sub titlul „Liste de înlăturare“ şi, respectiv, „Număratul tichiilor“. Nu eram împotriva piesei *Dra-dra-dragonul* – dacă e vorba de artă, totu-i permis –, ci împotriva înşiruirii unor fotografii de persoane, care etichetate ca balauri aflaţi pe o listă de înlăturare deveneau ţintele unei violenţe ce pînă atunci se manifestase doar în coruri vorbite şi proclamaţii abundînd în semne de exclamaţie.

Responsabil pentru caietul-program şi publicarea plănuită a acestuia era secretarul literar al teatrului, scriitorul Heinar Kipphardt[1]. În primul articol îi aminteam de practica ziarelor radicale de dreapta, precum şi de metodele presei lui Springer[2], de a denigra şi compromite adversarul politic considerat un duşman: „Heinar Kipphardt va trebui să afle în ce cercuri nimereşti atunci cînd nu mai ai scrupule să întocmeşti liste de înlăturare. Îndemnul conţinut de piesa-parabolă a lui Biermann, de a ucide balaurul oricum ar fi el deghizat, este o realitate scenică. În schimb, indicarea nominală şi documentată fotografic a unor persoane identificate

1. Heinar Kipphardt (1922-1982) – scriitor, reprezentant de seamă al aşa-numitului „teatru documentar“.
2. Axel Springer (1912-1985) – editor de ziare german, proprietarul unui mare concern de presă.

drept balauri ce trebuie înlăturați continuă o tradiție germană dintre cele mai rele: aceea a instigării ce poate duce la crimă".

Drept care caietul-program a apărut fără listele în cauză, dar cu o pagină aproape goală, asta deoarece secretarul literar Kipphardt nu voise să renunțe la precizarea: „Din păcate, fotografiile balaurilor din politică și economie, prevăzute pentru această pagină, n-au putut să apară din considerente juridice".

De fapt, farsa s-ar fi putut încheia aici, însă primarul general al orașului München, Hans-Jochen Vogel, care urma și el să figureze drept „balaur", l-a concediat pe Kipphardt fiindcă ceea ce aparent se voise a fi doar o bufonadă dăduse semnele unei gravități mortale. Și, cu numai puțini ani mai tîrziu, alte cîteva persoane care treceau drept balauri și se numeau Ponto, Schleyer, Buback, Herrhausen chiar au și fost lichidate de niște criminali care își spuneau Fracțiunea Armata Roșie[1].

De parcă acest șir de asasinate ar fi fost previzibil, am scris pe-atunci în cel de-al doilea articol al meu: „Nu dramatizez. Văd cum chemarea la violență și violența încep să devină salonarde. Și nici nu avertizez că bezmeticii pot ajunge să precumpănească. Ci constat: bezmeticii încep să precumpănească. Mai recent, bezmeticii radicali de stînga, care le-au furat bezmeticilor radicali de dreapta tichia cu zurgălăi".

Asta n-a rămas fără urmări. Mulți care se considerau de stînga s-au solidarizat în apeluri cu Kipphardt, numindu-mă trădător. Eram privit ca un cenzor și

1. RAF (Rote Armee Fraktion) – organizație teroristă de extremă stînga, aflată, între anii '70 și '90, la originea unei serii de asasinate împotriva unor personalități politice și economice din RFG.

arătat cu degetul. Prietenii se distanţau de mine. Şi cînd, împreună cu soţia mea Anna, am vrut să văd la Schaubühne am Halleschen Ufer *Peer Gynt*-ul lui Stein[1], începerea spectacolului a întîrziat vădit. După care, însă, în loc să înceapă un inspirat spectacol de regie, spaţiul de joc – extins mult, pînă în sală – s-a umplut cu actori, lucrători de scenă, maşinişti, garderobiere; secretarii literari şi directorul teatrului, Peter Stein, au apărut şi ei. De pe o foaie de hîrtie, unul dintre actori a citit în mod studiat textul pregătit dinainte, iar din declamaţia lui am înţeles că eu, trădătorul şi cenzorul, eram poftit să părăsesc teatrul. O mare parte din public a aplaudat.

Ceea ce-ţi rămîne în minte. Cezura în chip de crestătură în memorie. Şocul care te paralizează. Am reuşit în orice caz să nu rămîn mut. Anna şi cu mine am refuzat să ne abandonăm locurile, furişîndu-ne afară din sală. M-am ridicat şi, înainte ca trupa să părăsească scena, am protestat reamintindu-le lui Stein şi suitei sale, precum şi publicului de aplaudaci, că în 1933, în teatrele berlineze, o serie de persoane nominalizate fuseseră, tot aşa, îndemnate să dispară pe loc şi pentru totdeauna.

Şi din nou o mare parte din public a aplaudat înspăimîntător de aprobativ. În sfîrşit a început şi *Peer Gynt* – o reprezentaţie remarcabilă, aşa cum au mai fost cîteva spectacole ale teatrului de regie timpuriu.

Cu mulţi ani mai tîrziu – după ce mă mai întrebasem de destule ori dacă n-ar fi fost mai înţelept, adică oportun şi în conformitate cu spiritul timpului, să mă fac că

1. Peter Stein (n. 1937) – important regizor de teatru şi operă german.

nu văd listele cu pricina sau să le taxez drept foc în paie ude – s-a întîmplat că ședeam împreună cu Heinar Kipphardt la o masă, în Berlinul de Est. Amîndoi participam la o întîlnire la care ne invitase scriitorul Stephan Hermlin[1] și în decursul căreia autori est- și vest-germani protestau împotriva staționării în ambele state a rachetelor cu rază medie de acțiune prevăzute cu focoase nucleare. Cele sovietice se numeau SS-20, iar cele americane, Pershing II. Kipphardt și cu mine – care de data asta eram de aceeași părere în chestiune – n-am vorbit decît puțin unul cu celălalt, nu-mi mai amintesc ce ne-am spus.

Cursa înarmărilor în care se angajaseră puterile atomice irosea, cheltuindu-se sume de miliarde, orice credibilitate a unui viitor, iar rațiunea militară – de o parte, ca și de alta – era încredințată că numai în acest fel puterea adversă va putea fi împinsă să escaladeze înarmarea pînă la autofalimentarea finală. În acea perioadă, cînd am scris împotriva unei asemenea demențe calculate romanul *Șobolanca*, în care purtătorii de cuvînt sînt șobolanii, doar populației acestor rozătoare fiindu-i garantată existența după ziua X, așadar, în acea perioadă existau mii de oameni, tineri și bătrîni, gata să reziste hybris-ului marilor puteri, de pildă acolo unde armata americană își staționase rachetele Pershing II, în apropiere de orășelul Mutlangen.

Ute și cu mine ne-am dus acolo. Heinrich Boll și Walter Jens[2] veniseră și ei, fiindcă se spera că participarea unor notabilități avea să atragă în mai mare

1. Stephan Hermlin (1915-1997) – unul dintre cei mai cunoscuți autori ai literaturii din fosta RDG.
2. Walter Jens (1923-2013) – profesor de retorică, istoric literar și scriitor german.

măsură atenţia publică. În tabăra de corturi ne-au repartizat unor grupuri cu nume ca de basm. Grupul nostru se numea „Orfanii". Aici se strînseseră tineri care exercitaseră timp de săptămîni în şir blocada paşnică a acestei baze de rachete. Acum însă, oamenii erau dezorientaţi, fiindcă poliţia refuza cu şiretenie să-i împrăştie pe demonstranţi. De aceea, în nesfîrşite discuţii la cafeaua de după-amiază sau în aer liber – oare cum trebuie procedat: provocînd violenţa sau continuînd în mod paşnic? –, grupul „Orfanilor" încerca să ajungă la un consens.

În general, cuvîntul „consens" era foarte la modă. Strînşi în jurul unei mese lungi, oamenii îşi dădeau toată osteneala în căutarea, în găsirea unui consens. În principiu, orice conflict trebuia să fie susceptibil de consens. Cine nu era capabil de consens era mustrat. Cu severitate, şi arătat cu degetul.

Aşa am păţit-o şi eu cînd, aflîndu-mă într-o dispoziţie mai uşuratică, am cutezat să fac o glumiţă, cerînd pentru cafeaua pe care o beam conserva de lapte condensat, dar pronunţînd apăsat: „lapte consensat".

Am fost pedepsit printr-o tăcere mormîntală. Nimeni nu era dispus să accepte astfel de aiureli ghiduşe. „Orfanii" nu concepeau să caute consensul decît cu maximă gravitate.

N-am mai găsit pe cineva să-mi acorde vreo atenţie decît noaptea, cînd – într-un cort special amenajat pentru lectură şi în vreme ce afară ploua constant – le-am citit altora pînă la miezul nopţii unul sau două capitole din romanul *Casandra* al Christei Wolf; şi, în timp ce ploua şi ploua, ascultătorii mei urmăreau firul poveştii despre pedepsirea unei femei care nu era în stare să extragă decît ştiri rele din viitor şi era gata mai degrabă să moară decît să cadă la consens cu judecătorii ei.

Nici una, nici alta! La litera C nu vei găsi în dicţionarul Fraţilor Grimm nici cuvîntul „consens“, nici – cu-atît mai puţin – *Casandra.* Şi se-nţelege că nici Calcutta, acel oraş exemplar în care Ute şi cu mine – după ce romanul meu *Şobolanca* fusese condamnat de un cor de critici, tot astfel cum se-ntîmplase înainte vreme şi cu *Casandra* – am ajuns în decursul unei jumătăţi de an la nişte concluzii atît de cutremurătoare, încît nici un consens n-ar fi reuşit să le mai aplaneze.

In slum-urile din Calcutta, zeiţa Kali întruchipează principiul violenţei, generînd o violenţă care duce pînă la distrugerea a tot ce există. În jurul şoldurilor şi-a petrecut un şirag de capete ale unor scelerați pe care chiar ea i-a descăpăţînat. Despre asta ar fi trebuit să vorbesc cu Heinar Kipphardt, dar noi doi nu mai aveam nimic să ne spunem.

La fel de concis, fără vorbe, s-o fi petrecut şi întîlnirea de mai tîrziu dintre Jacob Grimm şi Hoffmann von Fallersleben. Cele nespuse. Care rămîn în chip de cicatrice. Ceea ce nu poate fi lecuit de nici un consens, pe cînd timpul, gămanul, a trecut peste. Dar care totuşi a avut o cauză şi o dată precisă: aniversarea lui Wilhelm, caietul-program, cu pagini goale, al unui teatru, expulzarea poetului Fallersleben, concedierea lui Kipphardt, saltul de la violenţa verbală la cea mortală.

Una s-a întîmplat cu puţini ani înaintea Revoluţiei din 1848 şi a morţilor ei din martie; iar cearta din jurul listelor de înlăturare a fost consecinţa revoluţiei proclamate în '68, care se consumase în coruri vorbite, manifeste, greve paşnice de tip sit-in şi discuţii. Ca întotdeauna, la urmă s-au numărat morţii. Şi de fiecare dată a urmat o tăcere de plumb. În acea vreme am scris o poezie cu titlul „După care“, la finalul căreia

conchideam: „După care primim acasă nota de plată. Datoriile noastre nu uită de noi".

Ar fi putut oare Wilhelm Grimm – care-şi rezervase litera D, dar care, altminteri, se ţinea aparent nepăsător deoparte de căutatul cuvintelor – să ajungă la o concluzie asemănătoare? Sau poate Jacob, care – deşi fără chef – se mai ocupa încă şi-acum de litera C? Probabil că nu. Ambii păreau să se fi abstras din suita de evenimente ale epocii prerevoluţionare. Pe cunoscuta gravură făcută de mîna lui Ludwig Emil, cei doi ne apar sublimi, de parcă ar fi propriul lor monument. Ca dublu portret din profil, gravura avea să împodobească mai tîrziu coperţile unor cărţi, facîndu-le chipul cunoscut în lumea întreagă.

Pentru a-i elibera din poza lor încremenită, va trebui să mă desprind de această imagine a lor şi să-i readuc în sfîrşit la matca obişnuită, după o îndelungată boală. Şi iată-i deodată iar zilnic la plimbare, de cum o permite vremea, împinşi de la spate de Dorothea, nevasta lui Wilhelm, care-i ştie cît sînt de sedentari; aşa că ambii, neputînd s-o scoată altfel la capăt, pe tăcute, în mintea lor ori cu jumătate de glas, s-au apucat iar să înlănţuie şiruri de vorbe.

Fiecare dintre ei merge ca de obicei pe drumurile sale – drumuri netezite de Lenne –, pe care spre supărarea lor dau cîteodată peste fumători de pipă sau trabucuri, asta deşi, după o scurtă perioadă, fumatul a fost din nou interzis în Tiergarten; apoi însă, fraţii se întîlnesc iar unul cu celălalt, facînd schimb de cuvinte culese de fiecare.

Cum însă litera C, presupunem, continuă să-i dea bătăi de cap lui Jacob din cauza activului redus de

cuvinte, iar după o mai lungă ezitare s-a decis să sară peste criză (*Crise*) pentru a i-o încredința literei K (*Krise*), îi propune fratelui său să ia în considerare valențele multiple ale lui *ch*. După cum afirmă el însuși, îi face plăcere să audă „sunetele finale și mediale laringal-aspirate ale germanei de sus". Și-l aud înșirînd monosilabele *Bach*, *Dach*, *Blech*, *Buch*, dar și *frech*, *dich*, *ich*.

Îndemnat de Jacob, Wilhelm adaugă șirului cuvinte bisilabice, care se termină cu sunetul gutural. *Bottich*, spune el, *Rettich*. După care rostește cuvinte de două și trei silabe care conțin un *ch* medial: *Sache*, *Rache*, *Sprache* și *suchen*, *fluchen* sau *versprochen*, *gebrochen*.

Se află pe un pod cu parapet forjat cu grație, care se arcuiește peste o apă. Tufișuri la stînga, la dreapta. Dintr-o parte, razele soarelui frînte-n frunziș. O rață cu progenitura ei în siaj. Jacob atrage atenția asupra sunetului gutural înainte de *t*, din *Aufzucht*, și *s* – care are la bază goticul *k*. *Flucht*, spune el, *Docht*, *Nacht*. Iar înainte de *s*, la anumite cuvinte sunetul devine un *k*: *Wachs*, *Fuchs* sau *Achse*.

Wilhelm e sigur că inițial *Block* se pronunța *Bloch*. De aici ajunge la *ck* – de la *Stock* și *Pflock*, la *Glucke* și *Zucker*.

Cum însă au ajuns acum în apropiere de Luiseninsel, Jacob atrage atenția asupra unui pescărel moțat de la care nu-și mai dezlipește privirea.

Se despart, pentru ca după alte drumuri mai drepte sau mai ocolite prin Tiergarten, parcurse fiecare de unul singur, să se întîlnească din nou. În fața soclului unui monument pe care-i așezat, mai la înălțime, un principe elector brandenburgic, lui Wilhelm îi vine cheful să cerceteze mai îndeaproape diminutivele în formele lor principale.

Jacob intră în joc, spunînd ca pe apă cîteva care se termină în *-chen*: *Brüstchen* (pieptișor), *Kindchen* (copilaș),

neuitînd să amintească şi de formele timpurii gotice şi germane vechi precum *Prustili* şi *Chindili*.

După ce Wilhelm aduce o completare la forma diminutivală anterioară, pomenind de alintătorul *-lein*: *Knäblein* (băieţel), *Männlein* (bărbăţel), cei doi dau peste o bancă de piatră aflată la umbra unor tufişuri de ienupăr.

Jacob mai adaugă ceva din izvoare vechi: *Vögelchin* (păsăruică), spune el, pentru ca apoi, pomenind de forma uzuală *Vögelchen* (păsărică), să facă trimitere la poeţii baroci Opitz şi Lohenstein.

Lui Wilhelm – el nu pare foarte atent şi-i comentează muşcător, asemuindu-i cu galinaceele, pe cei cîţiva plimbăreţi care trec pe lîngă ei în haine pestriţe şi care, cum spune berlinezul, au ieşit la „iarbă verde“ – îi vin în minte titlurile unora dintre basmele sale, în care unele diminutivări afectuoase mai atenuează din grozăvia răului: „Frăţior şi surioară“, „Ulcica cu păsat“, „Un-ochişor, Doi-ochişori, Trei-ochişori“, „Moartea găinuşei“... Nu poate să se mai oprească şi continuă enumerînd cîţiva dintre membrii celeilalte familii ale sale, ca pe nişte suflete înrudite: pe viteazul Croitoraş, pe Degeţel, dar şi pe Fetiţa fără mîini, după care aruncă o privire iute într-o oglindă-oglinjoară, zărind-o acolo pe Albă-ca-Zăpada...

Jacob, în schimb, care mai tîrziu va scrie un studiu mai amplu despre folosirea diminutivului, se încăpăţînează să ordoneze sistematic întrebuinţarea diferită a diminutivului în *-chen* şi *-lein*. E-adevărat, spune el, că „se foloseşte *Männlein*, dar şi *Männchen*, la fel cum încă în germana veche se spunea *mannilo* şi *mannecho*, însă altminteri diminutivul în *-chen* se întrebuinţează mai mult în proza vieţii cotidiene, aşa cum cel în *-lein* e rezervat poeziei şi vorbirii înflăcărate, motiv pentru

care *-chen* sună mai natural, iar *-lein* – mai nobil și mai solemn".

Wilhelm, care dintr-odată s-a ridicat în picioare și vrea să meargă mai departe pînă la heleșteul cu peștișori aurii, obiectează spunînd că joacă un rol și tonalitatea vorbirii. De aceea, cînd vorbim duios, spunem, de pildă, nu „ochiuleț", ci „ochișor".

La care Jacob aduce unele completări. În drum spre peștișorii aurii și Venus cea pe jumătate goală, îl aud că mormăie:

— Nu „rîurel", ci „rîușor". Apoi mai adaugă: Cu toate astea, tonul mai elevat al lui *-lein* e echivalent cu cel familiar al lui *-chen*. Spunem *Männchen* și *Weibchen* (femeiuță), dar *Biblia* lui Luther vorbește de *Männlein* și *Weiblein* (femeiușă).

— Dar spunem „bărbățel", pe cînd „bărbătuș" înseamnă altceva; din măgar facem mai degrabă „măgăruș" decît „măgărel" – oare nu i se spune și „urechilă"? –, în schimb, asinul e asin sadea, și dacă, totuși – atunci „asinel", nu și „asinuș" ori „asinuț".

— Și zicem: „puțintel" și „puținel", poate și „puținteluș", dar nu „puțintuș" sau „puțintuț".

— Dar în germana de sus se aude ades *bissel* (nițel).

Văzînd bordurile de flori din marginea de drum ducînd la scaunele și mesele îmbietoare din piața An den Zelten, lui Wilhelm îi vin însă acum în minte nume de flori: părăluțe și panseluțe, garofițe și ciuboțica-cucului.

Asta în timp ce Iacob insistă că „punctișor" sau „puncteluț" e mai precis ca simplul „punct", iar „farîmitura" e mai mică decît „fărîma".

De altfel, zice el, Lessing îi spune unui bătrîn cumsecade, „moșneguțul meu".

Pînă și adverbele se supun diminutivării, spune Wilhelm. Mai știe că limba poporului potrivește îndrăzneț

şi zburdalnic cuvinte ce micşorează: „Bonjurică!“, de pildă.

Apoi însă, în timp ce s-au aşezat deja să bea o cafea, sau o moca, cum i se mai spune, în piaţa An den Zelten, unde la alte mese şed cucoane durdulii cărora li se servesc prăjiturele, iar umbreluţele lor de soare aruncă umbre (sau umbrişoare? umbriţe?) ce îmblînzesc căldura, Jacob revine la litera C şi la predispoziţia ei pentru schimbare. Spune ceea ce mai tîrziu va pune pe hîrtie: „Cînd s-a încetăţenit mai demult, în locul franţuzescului *ch* se mai scrie şi *sch*, aşa de pildă în cazul cuvîntului *Schaffot* (eşafod), dar continuăm să spunem *charmant...*“

În timp ce la marginea parcului Tiergarten Fraţiorii Grimm variază mai departe diminutivul şi definesc caracterul cameleonic al literei C ca pe ceva confuz, fiindcă nedeterminat, îmi amintesc că am trăit în urmă cu mulţi ani într-un sat numit Wewelsfleth, în cîmpia Wilstermarsch din Holstein, în apropiere de digul fluviilor Stör şi Elba. Pe drumul spre atelierul meu, mă întîlneam acolo des cu un bătrîn; ca refugiat din Prusia răsăriteană, acesta era unul din numeroşii exilaţi care, după război, ajunseseră să se statornicească în Vest, chiar dacă nu şi să se simtă aici ca acasă. Vorbea în graiul lui tărăgănat din nord şi vorbirea lui respira o căldură prietenoasă, de grajd. Avea mereu pe buze sufixul *-kait*: *Ludrigkait* (scîrnăvie), *Damlichkait* (nătîngie), *Erbärmlichkait* (jălnicie). Cînd se afla îndărătul gardului, printre floarea-soarelui, îşi scotea şapca cu cozoroc şi mă saluta cu vorbele:

— Ee, drăguţule, cu poletica cum mai stăm?

Adresîndu-mi-se pe acest ton prietenos-familiar, îi dădeam lămuriri despre starea vremii în Războiul Rece

şi-i povesteam din mărunţişurile vieţii democratice cotidiene.

— Măă, ce ţi-e şi cu dreptătatea democratică! făcea el scărpinîndu-şi scăfîrlia pe sub şapcă.

Iată însă că, odată cu această invocare a democraţiei ce nu-ţi putea scăpa auzului, litera D se vîră şi ea în discuţie. D ca „damă“ şi ca „dudă“. El spune da şi pe dată te-ai dumirit. Cu D-ul, cele trei articole germane stau drepţi: *der*, *die*, *das*. Absurditatea acestora e de speţă nemţească, făcîndu-i pe toţi bobocii într-ale abecedarului, fie ei autohtoni ori imigraţi, să pară nişte nerozi, fiindcă nu vor să priceapă de ce *der Laut* (sunetul) e de gen masculin, *die Sprache* (limba) – de gen feminin, iar *das Wort* (cuvîntul) – de gen neutru.

Degețel și gros-cît-deștu'

„După cum *teutsch* stătea odinioară pentru *deutsch* (german), Luther mai folosea *tunkel* pentru *dunkel* (întunecat) și *tichten* pentru *dichten* (a face poezii)", spuse Wilhelm, căruia Jacob îi încredințase litera D.

După o introducere savantă, în care – luînd-o de la azbuche – trecuse în revistă tot Evul Mediu, nescăpînd picior de poet de la Freidank pînă la Walther von der Vogelweide[1], și-a început litera D cu demonstrativul *da* (aici): *Er steht da, das Buch liegt da* (El stă aici, cartea se află aici). După care l-a mai întărit cu imprecația lui Goethe: „Pfui, ci scuipați-o în față pe putoarea d'aci!". Avea de gînd ca, trecînd prin cuvinte precum „dar", „des", „dig", „dos", să sfîrșească cu *dwatsch* – ceea ce-i totuna cu „bleg" și „tont".

Oare i-ar fi putut trece prin cap, începînd D-ul cu *da*, că *dada* (bîiguiala de prunc) avea mai tîrziu să fie

1. Freidank (m. cca. 1233) – cleric vagant, autorul unei culegerei de aforisme rimate; Walther von der Vogelweide (cca 1170-1230) – minnesinger, cel mai important poet german al Evului Mediu.

spaima burghezilor și că i se va atîrna în coadă un *-ism*? Pe cînd aveam trei ani, fiindu-mi imposibil să-i pronunț prenumele de Waltraut, o strigam pe surioara mea „Daddau", și la fel fac și azi.

Dar mă-ntreb: de ce a renunțat Wilhelm să strecoare între „diacon" și „diamant", cuvîntul „dialect"? Că doar apreciase drept exemplar basmul dialectal „Pescarul și muierea lui", povestit în germana de jos, iar graiul din Hessa, cum putem presupune, îi rămăsese familiar pînă la adînci bătrîneți, folosindu-se de el cînd vorbea – ori să spun mai degrabă în discuțiile sau dialogurile? – cu Bettina, care în vremea cînd mai erau apropiați ședea deseori lîngă el pe divan, aruncînd în jur cu păsărele împăturite din hîrtie.

Bettina nu știa să țină cuvintele pentru sine: încă de-atunci cînd, fiind un deșt de fată descurcăreață, îl descususe pe bătrînul Goethe; și chiar în 1843, cuvintele dădeau pe dinafară din ea precum păsatul din ulcică, într-atît de tare-și dorea să publice în sfîrșit pălăvrăgeala ei cu mama lui Goethe, cu „madam Rath", sub titlul *Cartea asta îi aparține Regelui*. Cu dondăneala ce-i era proprie, căuta acum să-l lămurească pe Wilhelm, prietenul ei din tinerețe, de stringența unei prezentări socratice: „Trebe acu s-o scol din groapă pe bătrîna madam Rath, să-i citez bietul duh dezorientat, năuc, pentru ca dumnealui să se bată pentru mine și să se sfădească cu burtă-verzimea, pîn' ce iese dintr-asta frîntura de adevăr! A trebuit să-i pun totu-n gură, că altminteri nu m-ar fi crezut nimenea".

Chiar la început – călătoria cu trăsura la Darmstadt. Un diluviu de vorbe: „D'apoi, și ce?!". O debandadă frankfurteză și-o filozofare sprințară despre una-alta și poamele cîte mai cad din pomul cunoașterii, cînd văduvioara lui Arnim, cu îndrăzneală dementă, îl scutură spre-a doborî și dărîma orice dobitocie.

Dimpotrivă, anexa la *Maieutica doamnei Rath* – adică relatarea unui student pe care Bettina îl cunoscuse la cei doi Grimm acasă, în Lennestrasse și pe care-l luase în slujbă, plătindu-i cincizeci de taleri – nu trăda prin nimic graiul helvetic, deși documentația cu pricina, un reportaj social lucid, purta titlul „Experiențele trăite în Vogtland de un tînăr elvețian".

Pentru prima oară erau documentate aici sărăcia și mizeria de la porțile Berlinului – Poarta Hamburg, Poarta Oranienburg –, în așa-numitul Vogtland, unde țesători șomeri sosiți de la țară la oraș, soldați invalizi și văduve cu copii alungate din cartierele urbane formaseră „coloniile săracilor". Ce se petrecea aici era înjositor.

Heinrich Grunholzer, studentul pomenit, scria în introducere: „Cel mai ușor e să treci cu vederea acea parte din societatea săracilor care trăiește în așa-numitele case pentru o familie. Acestea sînt împărțite în multe odăițe, care slujesc fiecare cîte unei familii la cîștigarea existenței, la dormit și ca bucătărie. În 400 de încăperi locuiesc 2.500 de oameni. Am vizitat aici multe familii, ajungînd să-mi formez o imagine despre condițiile lor de viață. În odaia de subsol cu numărul 3, am dat peste un tăietor de lemne cu piciorul bolnav. În odaia cu numărul 69 locuiește țesătorul de pînzeturi Berwig. N-a mai găsit de lucru în meseria lui și a venit de șase ani la Berlin ca să lucreze ca salahor. Nevasta va naște curînd cel de-al zecelea copil. Șase dintre copiii lor mai trăiesc..."

Ce mai urmează e zbatere deznădăjduită, degringoladă dezolantă, lipsă de la o cămăruță la alta, pentru care cuvîntul-titlu ar putea fi *deposedare* ori *despuiere* lucie sau, folosind un cuvînt de azi: *deficit*. Ca mărturie în acest sens, în „Sfînta Evanghelie după Luca" fiul risipitor, „după ce a cheltuit partea sa din avere... a rămas

despuiat de toate". Iar Lessing pesemne că se are în vedere pe sine atunci cînd scrie: „Soarta așa a vrut-o iată-n veci: tu, barde, despuiat prin lume treci!". Iar Gryphius e de părere că „prea mult dres și suliman pot despuia un chip de orice frumusețe".

Cu totul altfel au fost despuiați țesătorii din Silezia, în 1844, cînd răscoala lor a fost înăbușită de armata prusacă cu focuri de mitralii. Motiv pentru care Bettina l-a copleșit din nou zadarnic pe rege cu scrisorile ei. Cînd tot mai mulți țesători din satele din Silezia și Vogtland s-au îndesat în suburbiile Berlinului, pînă și spiritele liberale, printre care și Alexander von Humboldt, s-au indignat împotriva fabricantului de pînzeturi Zwanziger, fiindcă acesta îi îndemnase pe înfometați să-și potolească foamea cu furaje tocate. Lucrul ăsta n-ar fi trebuit spus sau, cel puțin, nu trîmbițat așa de pe față.

Cînd, cu numai cincizeci de ani mai tîrziu, acești flămînzi l-au decis pe un tînăr dramaturg, pe numele lui Gerhart Hauptmann[1], să-și scrie piesa *Țesătorii*, în desfășurarea dramatică a căreia pe fabricantul de tristă faimă îl cheamă Dreissiger, s-a ajuns la un scandal în teatru și la încercarea de interzicere a altor reprezentații, pentru a stăvili succesul spectacolului, care a avut ecou în toată Germania.

Ni s-a transmis data premierei la teatrul Freie Buhne din Berlin – 1893; conform relatărilor unor martori din epocă, la premieră au asistat Wilhelm Liebknecht[2] și

1. Gerhart Hauptmann (1862-1946) – dramaturg și scriitor german, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură în 1912.
2. Wilhelm Liebknecht (1826-1900) – om politic, unul dintre fondatorii Partidul Social-Democrat din Germania (SPD).

August Bebel; eu, însă, știu doar că, pe la începutul anilor '70 ai secolului trecut, șeful Centrului de școlarizare Sprockhövel al IG-Metall m-a invitat acolo: urma ca, în fața comitetelor de întreprindere, adunate pentru a fi instruite despre drepturile participării la luarea deciziilor, dobîndite după lupte îndîrjite, să țin în completare un curs de literatură pe tema „Literatura și munca".

Pentru început m-am izbit de refuzul celorlalți docenți. La o discuție pregătitoare s-a spus: „Așa ceva e un lux burghez. Literatura nu face decît să abată atenția colegilor noștri de la acțiunile necesare, de la demonstrațiile iminente".

Mi s-a reproșat că doresc să disipez prin discuții sterile presiunea politică reală, „Știm doar – divagații și digresiuni ce nu duc la nimic!".

După dezbateri îndelungi, dorința nu mi-a mai fost refuzată: voiam să lămuresc, dialogînd cu duzina de comitete de întreprindere proaspăt sosite, dacă nu cumva există totuși un interes cît de mic și pentru literatură. Așa încît le-am propus bărbaților așezați în semicerc, originari din apropiatul bazin carbonifer Ruhrpott – n-aveam nici un dubiu după felul cum vorbeau –, să citim împreună *Țesătorii* lui Hauptmann, să discutăm datele istorice ale răscoalei țesătorilor, așadar să căutăm să demonstrăm „relevanța" (un cuvînt des folosit în acei ani) durabilă a conflictelor de clasă și, de asemenea, să comparăm discursul dramatic al fabricantului de barhet Dreissiger cu articolele de fond actuale din *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Mi s-a părut că observ un interes crescînd nu doar la comitetele de întreprindere, dar chiar și la cîțiva dintre docenții tineri. Urma ca prelegerile mele „decadent-burgheze" să dureze și să fie îndurate de trei ori cîte două ceasuri.

Drept care am distribuit volumașele editurii Reclam. Și-am citit scenă după scenă. Și-am declamat discursul lui Dreissiger, cu pasajul pe care-l rostește acesta în fața țesătorilor nemulțumiți: „Afacerile sînt pe dric, o știți și singuri. Dau bani de la mine în loc să cîștig. Dacă totuși mă îngrijesc ca țesătorii mei să aibă mereu de muncă, am pretenția ca acest lucru să fie recunoscut".

Tonul le era cunoscut și celor din fața mea. Văicăreala fabricanților e de durată. Exclamații precum cea ieșită din gura lui Dreissiger: „Fabricantul e țapul ispășitor!", le cunoșteau bine ca titluri de pagina întîi din ziare. De cîte ori presa burgheză voia să destrame doleanțele sindicatelor, din lamentațiile ei bine temperate răzbătea tonul inconfundabil al nemuritorului Dreissiger, cel care diminuează salariile cu orice preț: „Un asemenea bărbat are și el griji și nopți albe și-nfruntă riscuri mari, despre care muncitorul nici nu visează, iar uneori nici nu mai știe unde-i e capul de-atîta împărțit și adunat și înmulțit, de-atîtea socoteli și parasocoteli, și trebuie să judece, să chibzuiască și mereu să se bată și războiască cum ar veni pe viață și pe moarte, așa încît nu trece zi fără daraveri și deficit..."

Tonuri de-acestea sau similare le erau bine cunoscute comitetelor de întreprindere. Jelania lui Dreissiger – „Cîți nu se agață de fabricant, cîți nu caută să-l stoarcă vrînd să trăiască de pe urma lui!" – îi făcea să rîdă de caraghioasă ce li se părea. Doar cu germana sileziană din piesă, vorbită de țesătorii înfometați, au avut la început bătăi de cap, de pildă cînd bătrînul Hilse vorbește de vîrtelniță, iar bătrîna Hilse îi răspunde: „Păi, ad-o, ad-o, tataie", la care bătrînul Hilse îi pune în față depănătoarea, zicînd în bolovănosul său grai: *Sieh ock, ich wollt' d'rsch ja zu gerne abnehmen...*

Poate că, totuşi, unora dintre membrii comitetelor de întreprindere, care proveneau din familii sileziene de surghiuniţi, iar limba vorbită în zona Ruhrului se hrănise din numeroase dialecte, graiul ţesătorilor lui Hauptmann nu li se părea din cale-afară de străin. Chiar îşi împărţiseră unele roluri, citeau şi ei cu voce tare. Pînă şi digresiunile mele istorice au fost bine primite, aşa de pildă citatul din „Raportul despre sărăcie" întocmit de studentul elveţian, care la porţile Berlinului făcuse muncă de cercetare în mahalale pentru *Cartea asta îi aparţine Regelui* a Bettinei: „Odăiţa cu numărul 53. Ţesătorul Hambach are cinci copii micuţi. Face caşmir cu dungi colorate şi cîştigă în două săptămîni 3 taleri. A rămas dator cu cîţiva taleri pentru chirie. Majoritatea hainelor au fost amanetate. Fata de nouă ani a plîns amarnic cînd a trebuit să-i ducă creditorului şalul mamei. Vreme de două zile întreaga familie n-a mîncat nimic altceva decît pîine de patru parale..."

Cînd le-am declamat poezia lui Heine, „Ţesătorii silezieni", pe care poetul o scrisese în exilul parizian, inspirat de răscoala din 1844 a ţesătorilor de la Petersau şi Langenbielau, comitetele de întreprindere s-au înspăimîntat, de parcă ar fi simţit în ceafă suflarea de gheaţă a celor trei versuri ale sale: „Îţi ţesem, Germanie, giulgiul de moarte, / Blestem întreit în urzeala-i să poarte – / Noi ţesem, noi ţesem!"[1]. La fel şi cînd i-am îndemnat să-şi treacă din mînă în mînă un album cu gravurile lui Käthe Kollwitz despre răscoala ţesătorilor. L-au frunzărit grăbit şi numai unul singur dintre ei, un bărbat mai în vîrstă, a întors pagină cu pagină, cu încetineală

1. Heinrich Heine, „Ţesătorii silezieni", trad. de Lazăr Iliescu, în volumul *Versuri*, note, comentarii şi glosar de Alfred Margul-Sperber, ESPLA, Bucureşti, 1956, p 489.

și în tăcere, de parcă ar fi încercat să se vadă ca țesător, transpus în trecut.

Abia cînd m-am întins prea mult – mai întîi amintind de teza lui Marx și Engels conform căreia răzvrătirea revoluționară împotriva capitalului și a exploatării va porni din regiunile puternic industrializate, unde proletariatul s-a organizat, iar apoi declarînd că această afirmație s-a dovedit a fi falsă, căci, dimpotrivă, cei care s-au răsculat au fost țesătorii de la țară, cu frică de Dumnezeu și dezorganizați –, nici unul dintre cei care ședeau împreună cu mine la masa discuțiilor n-a vrut să mă aprobe. Iar cînd am continuat să divaghez și să mă pierd în meandrele istoriei, vorbindu-le despre Decretele de la Karlsbad, despre „prigoana demagogilor“[1] și pomenind de Arndt și de Buchner, de Herwegh, Freiligrath, Fallersleben, pe deasupra complicîndu-mă excesiv și vrînd să demonstrez cu documente înțelegerea contradictorie a democrației înainte și după Revoluția de la 1848, atenția celor de față a dispărut. Unii căscau.

După fiecare rundă de discuții, așa cum s-a întîmplat și după ultima, beam cu toții bere de Dortmund, cum

1. Așa-numitele Decrete de la Karlsbad, din 1819, au rezultat din conferințele ministeriale la care au participat cele mai influente state din Confederația germană și erau urmarea spaimei de revoluție resimțite la multe dintre curțile germane din acea epocă. „Decretele“ au însemnat, printre altele, o înăsprire a cenzurii, interdicția de-a mai ține cursuri universitare pentru profesorii de orientare liberală și, în general, o serie de măsuri de restrîngere a libertăților cetățenești. Ideile liberale și naționale erau percepute ca instigare la dezordine, iar susținătorii lor erau urmăriți ca așa-ziși „demagogi“ care agitau poporul. Grass citează în continuare cîteva nume de scriitori persecutați pentru asemenea idei.

cred a-mi aminti destul de deslușit, și îndrugam verzi și uscate. Printre altele, am discutat despre „Dalli Dalli", o emisiune televizată, și de asemenea despre fotbal.

A rămas la acest unic curs de literatură la Centrul de școlarizare Sprockhövel al IG-Metall. Nu mai este cerere, mi s-a spus. Au urmat greve de durată, demonstrații. Democrația se demonstra prin interminabile dezbateri despre decrete, care aveau drept urmare interdicția de-a mai profesa. Se discuta, disecînd, de asta, de aia, diametral diferit despre una și alta, doleanțe, îndrumări sau directive, dojeni și dăscăleli, deosebiri și dezacorduri conciliabile. Era vorba, desigur, pur și simplu, și despre *Dasein*, despre „existență" – sau mai precis: despre „a fi", „a exista *aici* (*da sein*)" –, căreia Wilhelm Grimm, cum văd, nu i-a dedicat decît o coloană.

După știința sa, cuvîntul apăruse abia în secolul al XVIII-lea, cînd *Dasein* n-a însemnat mai întîi decît „prezent" și „prezență". Abia după aceea a fost folosit în sensul mai elevat, ca de exemplu de Fichte, pentru care „existența divină înseamnă ființare nemijlocită, existență vie și puternică".

Goethe, spune Wilhelm, iubește cuvîntul *Dasein*: „siguranța existenței burgheze". Cu scrierea cu literă mică preluată de la fratele său (care a impus dicționarului această măsură draconică), Wilhelm înșiruie citate în care Goethe, regele poeților, celebrează existența, ca atunci cînd spune că „bogățiile moștenite au înlesnit desăvîrșita lejeritate a existenței". Sau: „confortul lăuntric al existenței sale părea a-i cuprinde pe toți ascultătorii lui".

Încă nu s-a aprins dura „luptă pentru existență", așa cum o vor declanșa interpretările defectuoase de mai tîrziu ale doctrinei lui Darwin despre dezvoltarea speciilor. Curînd, prin renunțarea la silaba *da* (aici) din

început, va domina *das Sein* (ființarea pură). De-atunci încoace îi avem pe cei care sînt, de-o parte, și pe cei care-au uitat că sînt, de cealaltă.

Dar despre toate astea – despre distincția dintre *Seiende* și *Seinsvergessene* și despre *Sein und Zeit* – Wilhelm nu bănuiește nimic. Constată, însă, că la Schiller cuvîntul *Dasein* apare „mai puțin frecvent". Doar asupra „plicticoasei nedeosebiri a existenței" mai atrage el atenția, existența slujindu-i la nevoie de noțiune abstractă: „Orice desăvîrșire a trebuit să dobîndească existență în deplinătatea lumii".

Pentru că, însă, chiar de la început mai tînărul Grimm, după ce abia se apucase să-i dedice literei D o introducere de o coloană, s-a văzut nevoit să demonstreze inconstanța dintre D și T, iar apoi a ajuns în mod necesar la silaba *da*, iată dar din nou *da*-ul, dichisit cu cele mai delicate citate, printre care și acesta al lui Goethe: „dibaci îndoi ce-i drept în strîmb, și-aflaide-a-ndoaselea că dăunașu-i delincvent".

După care urmează un șir de cuvinte cu da-: „dacă", „dactil", „dafin"... Dar puțin înainte mai e trecut un cuvînt azi dispărut: *Dafant*, adică „tafta". Și *däffeln* – „a bate", „a ciocăni".

Cuvințelele „dacă"... „dar"... „de"... Ai luat-o de bună? De, ce să-ți fac. Cutare e bogat, dar strîns la pungă. Credeai că-i darnic? Dimpotrivă. Da' ce caști gura la mine? „Dar dacă, dimpotrivă, o educare slugarnică strivit-a încă în inima-mi tînără sămînța delicată a iubirii?" (Schiller) Cînd o iei cu „dimpotrivă", poți să invoci durabilele daune îndurate în copilărie și să te debarasezi (ori, de dorești, să te descotorosești) de orice datorie. Sau... dimpotrivă! „Mă ia amarnic dimpotrivă, să trebuiască să-mi ucid stăpînul." (Hans Sachs) Cînd însă, dimpotrivă, cineva a fost ajutat și-n schimb își

zălogeşte devotamentul, deci dă devotament contra sau pentru ajutor, atunci, desigur, pro sau, dimpotrivă, contra-i totuna-n devălmăşie. „Contra pledează că mireasa-i slută, dar dimpotrivă, pro, că e deşteaptă.“ Şi alte cîteva exemple pro şi contra, pentru ca pînă la urmă pe orice oală să îndesi capacul şi-n orice doapă de muiere să se-ndese dopul.

Asta-mi aminteşte că în timpul luptei electorale, care avea să poarte în 1969 prin toată ţara Iniţiativa Alegătorilor înfiinţată de mine, am vrut să-i dau unui ziar electoral social-democrat numele de *Pro*. Însă pe dată am şi primit multe argumente contra de la autorii pe care i-am solicitat să colaboreze. Cîţiva dintre ei – exersaţi de ani în şir să fie contra, aşa cum Partidul Social-Democrat se exersase întru aceasta vreme de-un secol – au declarat că la nevoie sînt gata să-şi pună la bătaie contraargumentele pentru a scrie „pro“.

A fi pentru ceva era de-a dreptul dubios. Să fii împotrivă, din contra, te onora. Cine vota pentru era socotit de îndelung exersaţii „refuznici“ ca făcînd parte din masa obtuză de aprobăitori. Disputa ne delecta, nefiind, nici unii, nici alţii, diletanţi în „da“ şi „nu“, ci doctori în domeniu. Aceste două cuvinţele, „pro“ şi „contra“, erau sarea şi piperul oricărei dezbateri. Cine-i tare în a fi contra se deprimă şi se debilitează de îndată ce vrea să fie pentru – declină şi degringolează.

Dar poţi fi contra din principiu şi totuşi, cu rezerve, pentru: ce-i drept, de fapt sau cu rezerve, sînt de data asta pentru. Uneori e destul să te-arăţi pro cu un dram de ironie, păstrîndu-ţi demnitatea cu un contra ascuns în mînecă. Eram tari în de-alde astea.

După o dispută (sau un discurs – cum se mai spunea pe-atunci) de durată, istoricii Jäckel şi Sontheimer, ba

chiar și ziaristul Gaus[1], au fost în cele din urmă pentru *Pro* și-așa se face că ziarul nostru, care se prezenta destul de moțat-bălțat și dichisit, a putut totuși fi tipărit în tiraj mare, apărînd sub acest nume al său provocator. Și pentru că în el mai amestecaserăm și îndeajuns de mult contra, ziarul a contribuit la succesul acțiunii noastre „Cetățenii îl votează pe Brandt".

De-aici (sau „de aice", sau "de-acia", cum se spunea mai demultișor) se trage indecisa, fluctuanta existență a democrației. Asta îi și asigură sfada durabilă. Așa a fost încă din vremea cînd democrația mai trecea drept un cuvînt, desigur, dezirabil, dar fără doar și poate discutabil. Motiv pentru care Frații Grimm, ca să-și asigure o cît mai durabilă, discretă, domoală existență ca doi domni docți și erudiți de cabinet, aveau grijă să păstreze o distanță dubitativă față de orice pro și contra al epocii lor. Nici nu căutau apropierea de înaltele treburi de stat în Casa Savigny – acesta era un distins ministru al Justiției sub regele Frederic-Wilhelm al IV-lea, iar în salonul lui lucrurile decurgeau după rigidele deprinderi curtenești și musafirii erau serviți sau, dimpotrivă, deserviți de lachei în livrele –, nici nu împărtășeau neliniștea lăuntrică a Bettinei, mereu în căutare de diferende, dezacorduri și dispute, neliniște care se exprima cînd radical-democratic, cînd constituțional ori chiar get-beget creștinește și comunist, dar totdeauna într-un diluviu de cuvinte strașnice.

Înainte ca afacerea Fallersleben să-i fi îndepărtat, Jacob li se plîngea în scrisori lui Dahlmann și Gervinus

1. Eberhard Jäckel (n. 1929) – istoric german specializat în istoria național-socialismului; Kurt Sontheimer (1928-2005) – politolog și istoric german; Günter Gaus (1929-2004) – ziarist, diplomat și politician german.

cît de mult îl deranjau numeroasele vizite care li se făceau în Lennéstrasse, mai cu seamă atunci cînd sosea văduva lui Arnim aducîndu-le știri despre dezbaterile din politica de zi cu zi. Discuțiile ei surescitate, nesfîrșite, deși întotdeauna atrăgătoare îl tulburau cu dezordinea, nerăbdarea și agitația lor: „Natura ei e neobosită zi și noapte..."

Dimpotrivă, Wilhelm – care oricum edita de mai mulți ani opera postumă a lui Arnim împreună cu văduva sa – ținea în secret cu Bettina, iar asta chiar și atunci cînd se produsese ruptura și era mai curînd ispitit să se mînie pe prietena sa. În afară de clipele de deprimare, Wilhelm era mai sociabil decît fratele lui, care mereu se autodisciplina cu îndîrjire.

Îi rămăsese devotat Bettinei încă din tinerețe, pe cînd cei doi frați mai contribuiau cu sugestii și texte la *Cornul fermecat al feciorașului*. În plus, fratele ei, Clemens, și Achim von Arnim îl îndemnaseră să culeagă basmele din ținutul Hessa, ciulind atent urechea la familiile cu sămînță de vorbă la povestit – cum fusese familia Hassenpflug, de pildă; firește că la asta îl ajutase apoi și Jacob, astfel că în 1812, pe cînd domnia lui Napoleon încă mai era apăsătoare, a putut apărea prima ediție a *Basmelor*. Ce-i drept, tonul narativ dur, grosier din cauză că era neprelucrat, n-a atras un succes de vînzare. Abia cînd, în anul 1825, a fost scoasă o ediție restrînsă, *Basmele* au început să placă grație tonului Biedermeier rezultat în urma prelucrării lor temeinice. Trandafirii înfloreau acum cu mai puțini ghimpi. Tot ce la prima ediție sunase dur și drastic se domolise benefic de data asta: dejecțiile și duhorile dispăruseră, de la masa pusă se ridica un miros îmbietor. Iar după ce-o digerase pe bunicuță, lupul începuse să mănînce cretă.

Astfel *Basmele* și-au găsit un public larg. Au apărut ediții după ediții. Traducerile au difuzat basmele în numeroase limbi, făcînd cunoscute numele Fraților Grimm chiar dincolo de cercurile restrînse de cărturari.

The Grimm Brothers' Fairy Tales le poți găsi pînă în ziua de azi și în Noua Zeelandă, și în Alaska, le poți citi chiar și pe internet. Sînt folosite pentru a formula întrebări la emisiunile televizate de tip „Cine știe cîștigă". Drumul parcurs de basmul german împreună cu Frații Grimm – de la Hanau și Steinau, trecînd prin Marburg, pînă la Baunatal, Kassel și Gottingen – e jalonat cu dărnicie de monumente și plăci comemorative, într-atît de faimoși au ajuns Frații Grimm datorită unor personaje ca Rapunzel, Hänsel și Gretel, Albă-ca-Zăpada, Scufița Roșie și Frumoasa din Pădurea Adormită.

Pe Jacob mai degrabă l-o fi deranjat această faimă a lor care-i făcea populari; dar Wilhelm n-a uitat niciodată cine-l îndemnase atît de stăruitor să culeagă basme. De aceea îi și adresase surorii și văduvei prietenilor săi din tinerețe „Cuvîntul înainte" la o altă ediție a *Basmelor* apărută în primăvara anului 1843, la Berlin: „Această carte se întoarce iar la dumneavoastră așa cum porumbelul plecat revine din nou în patrie, sorindu-se aici în tihnă..."

Și spre finalul „Cuvîntului înainte" mai citim: „De data asta, dragă Bettina, vă pot înmîna eu însumi cartea care altădată vă venea de departe..." După care amintește de apropierea de Tiergarten, unde există o vegetație luxuriantă și ape întunecate deasupra cărora „se-nalță, zîmbitoare, divinitatea greacă".

Wilhelm se referă la Bazinul lui Venus, mai tîrziu numit Heleșteul cu peștișori aurii, în apa căruia se oglindea, încă din perioada barocă, acea sculptură din piatră, golașă cu desăvîrșire de la buric: o damă bine,

pe care chiar şi Jacob – de foarte aproape sau de la mică distanţă, dar totdeauna îndeaproape – o pipăia, cam deocheat, din ochi de cîte ori dădea în drumurile lui prin parc peste dumneaei.

În acel timp, amenajarea acestui teren iniţial mlăştinos ca grădină peisagistică fusese deja încheiată prin desecări, îndiguiri şi rambleieri conform planurilor lui Lenne. Tiergarten se întindea de la Poarta Brandenburg şi piaţa An den Zelten pînă la fazaneria situată la vest şi la un canal deversor, numit mai tîrziu Landwehrkanal, de ambele părţi ale Charlottenburger Chaussee, care era un drum deopotrivă pentru trăsuri şi călăreţi; de aici se ramificau o sută şi mai bine de drumeaguri şi poteci, care te duceau la iazuri şi la insuliţele lor, pînă la Neuer See, trecînd pe lîngă desişuri de arbuşti şi pomi, peste pajişti deschizîndu-se spre pîlcuri de arbori deosebit de falnici, peste poduri, de-a lungul unor pîrîuri, ajungînd la rondouri de la care se ramificau iar alte drumeaguri. Şi pretutindeni dădeai peste sculpturi din piatră: divinităţi, nimfe durdulii, dihănii de tot felul, monumente de prinţi şi generali, dar şi tăbliţe interdictive, ameninţîndu-i pe berlinezi, gradat, cu tot mai drastice amenzi băneşti sau, dacă preferau, cu detenţia, numai ce-ar fi îndrăznit să călărească pe drumurile pietonale, să rupă flori, să fumeze pipă ori trabucuri, să arunce pe jos deşeuri şi gunoaie ori chiar să se dedea-n desişuri dezmăţului. Parcul era supravegheat.

Cum nu-mi mai pot dezlipi privirea! Şi totuşi nu mi-e clar dacă noaptea, în parc, Bettina chiar se retrăgea cu nişte tineri domni (cu cîţi?) în decorul discret al naturii, fiind mereu dornică de desfatări... ori doar ca să-şi declare cu limbuţie dragostea pentru luna plină?! Oricum ar fi, îi văd mereu pe fraţii Grimm pe drum. Deseori încă de

dimineață. Nu trebuie să aștept mult. De data asta mă dosesc îndărătul unui desiș ghimpos. Cei doi se apropie încet, sînt în umbră, abia de-i pot distinge, dar iată-i că apar acum deslușit în poiană. E deja toamnă, poartă haine din stofa mai groasă și deasă.

Nu-s sigur în ce an merg împreună pe drumul comun spre piața An den Zelten și de-acolo mai departe pe Aleea Arțarilor. Aud însă cum Wilhelm povestește pe un ton discret tînguitor despre o călătorie: trecînd prin Leipzig, unde a poposit la Reimer și Hirzel, iar apoi, cum se spune în popor: dur-la-deal-dur-la-vale, în ciuda daraverii cu durerea lui de stomac, mai departe la Frankfurt, unde a luat parte împreună cu fratele său la cel dintîi Congres german al germaniștilor. Ambii au produs aici impresie cu două discursuri formulate desăvîrșit; lor doi, dar mai ales lui Jacob, li se datorează ideea deschizătoare de drumuri de a-i fi strîns aici pe filologi și pe istorici laolaltă.

Așa îi văd în Tiergarten, spre sfîrșitul lui octombrie 1846. Jacob îi scrisese lui Hirzel încă din septembrie: „Wilhelm se află la Teplitz și vrea – fară a se mai întoarce acasă – să meargă la Frankfurt, trecînd prin Viena și München. Cine-ar fi crezut să dea dovadă de-atîta curaj și dor de ducă?".

Fratele mai vîrstnic va mai auzi cîte ceva despre asta și, de asemenea, despre durerile de stomac care persistă: da, i-a întîlnit la Leipzig pe Haupt și pe Klee. Nu, despre dicționar nu s-a vorbit decît pe departe. Din păcate, pe întreaga durată a călătoriei stomacul deranjat i-a creat dificultăți.

Jacob tace la acestea, spre deosebire de Wilhelm, lui îi place să călătorească. De curînd a fost în Elveția, apoi în Italia, de unde i-a scris fratelui scrisori în care compară cîmpia mănoasă a rîului Po cu satele sărăcăcioase din Hessa.

Ajunşi în dreptul Grădinii de trandafiri, fraţii se despart. O iau pe urmele lui Wilhelm, care e în continuare preocupat de litera D. După „dărăpănat" şi „dăscălit" şi „decalog", „decan", „deces", „decît" vine cîndva şi „deget" sau, monosilabic popular, „deşt". Şi degetul ăsta mă duce cu gîndul la unul dintre basmele mele preferate din culegerea Fraţilor Grimm.

Sau mai degrabă sînt două: „Gros-cît-deştu"' şi „Călătoria lui Degeţel", ambele despre peripeţiile lui Degeţel: se doseşte într-o ureche de cal, dispare într-o gaură de şoarece, în burduhanul vacii, în pîntecele lupului, căutînd de fiecare dată adăpost şi dînd peste strîmtime-n beznă. După care o taie prin horn, se refugiază sub degetar, se vîră-n crăpătura uşii, se face nevăzut sub un taler, aterizează iar în burduhanul unei vaci, dar după tăierea porcului nimereşte în carnea de cîrnaţi, atîrnă ca sîngerete în cămara de afumat, de unde ajunge în botul vulpii, apoi însă, dat la schimb pe găinile tatei, scapă în sfîrşit şi, cu glăscioru-i pătrunzător, mă toacă la cap pe mine, care i-am fost tovarăş de călătorie încă de copil, să-l las ca în decursul altor peripeţii de mai tîrziu să supravieţuiască unor plicticoase vremuri de pace şi turbulente vremuri de război; aşa cum am şi facut-o acum mai bine de cincizeci de ani, cînd am zămislit un copiluţ de trei ani care nu voia să se facă mare, ci să rămînă năpîrstoc de trei deşte şi nicidecum s-ajungă om în toată firea. Oare mai ţii tu minte, Oskar[1], cum Degeţel te-a îndrumat cu dibăcie, te-a deprins cu dificultăţile vieţii facîndu-te să treci prin ciur şi dîrmon? În faţa lui, drăguţule, stai „drepţi" şi mulţumeşte-i!

---

1. Personajul Oskar Matzerath, protagonistul romanului *Toba de tinichea*, publicat de Grass în 1959.

El, care se dosea sub fustele bunicii
și care, din îndîrjire ori de-al dracu' a picat de-a dura pe scară-n beci,
care pe dedesubtul mesei se ținea deoparte
și din tribună, dinăuntru, ritmul dicta,
făcînd ca ordinea încremenită să se dizolve-n pași de dans,
el, care spaima îndurînd-o
stătea-n dulap ascuns cît ea dura,
dar pentru care nici o beznă nu era prea deasă
și nici o turlă îndeajuns deasupra,
care pe Diavol îl slujea,
și-al cărui glas sticla o deșira în țăndări,
iar toba să i-o dibăcească, dibuind-o, nu era fur să poată asta,
el, căruia i se dădea voie să se-apropie pe deșeuatelea
de-o damă circărească foarte tare –
acesta chiar, deștept de-a dreptul, nu voia să crească;
eu, însă, dimpotrivă, tot creșteam și mă dădeam mare
și destoinic
și orice bumb ieșit în cale cu dinadinsu-l dezbumbam
și firu-n patru-l despicam în toate, găsind în papură destule noduri,
mă desfătam stîrnind dispute, dezacorduri
și-n poze-aveam un aer dat naibii de matur și destupat.
Vai, Oskar, de-aș fi rămas ca tine doar
un neica Degețelu' gros!

Iată-l deci pe outsiderul în poporul degetelor, deștu' gros – conform izvoarelor filologice ale lui Wilhelm Grimm, chiar uriașii sînt capabili să facă lucruri uimitoare cu el; Fischart, de pildă, spune despre Gargantua al său că „ducea și-n vîrf de deștu-i gros o bîrnă foarte grea".

În viața de zi cu zi și în general, degetul gros e dominant, pedepsește, apasă și despoaie. De aici și

anumite instrumente de tortură care servesc la strivitul lui şi-al celorlalte degete. Iar în „Cartea Judecătorilor" se vorbeşte despre „şaptezeci de regi cu degetele cele mari tăiate de la mîinile şi de la picioarele lor"[1]; o metodă pe care Mafia, oriunde are ea un cuvînt de spus, a extins-o – în semn de avertizare – şi asupra celorlalte degete.

Fără acest deget, îndemînarea noastră lasă de dorit. E de folos la număratul banilor ori la împărţitul cărţilor de joc. Fără apăsarea degetelui gros, timbrul nu se lipeşte de scrisoare. Cînd ocazia-i prielnică, te mănîncă (dimpreună cu palma), pe unii îi mai ajută şi azi la iscălit. Mai bine-i să nu-l dai, ca să nu-ţi ia careva mîna toată. Marea s-o-ncerci nu are mare rost. Te poţi ascunde după el, de vrei, sau măsura cu el un deget-două de rachiu. Urmaşii lui Nero mai obişnuiesc şi azi să-l îndrepte în jos. Poţi sta cu deştu-n gură toată viaţa sau, dacă tot te sperie munca, fii lung în el şi-n celelalte. Pune-l pe rană, dacă te pricepi, nu-ţi da cu el în ochi ziua-n amiaza mare. Andersen i-a născocit o surioară, pe Degeţica. Toate astea şi multe altele mi le-a povestit degetul meu gros.

Cînd, în cursul plimbării zilnice prin Tiergarten, Wilhelm Grimm se întîlneşte iar cu fratele său, îi mai vin în minte şi alte expresii, care se referă însă la degete în general, nu neapărat la acesta anume: de pildă, o mîncare bună-bună „de să te lingi pe degete" (desigur şi pe cel gros); sau: „a nu-i ajunge cuiva nici la degetul mic" – darmite la cel mare, am putea spune. În fine, ce mai: noroc, vă ţin pumnii (cu degetele toate)!

1. *Biblia*, „Cartea Judecătorilor" (1:7), ed. cit., p. 263.

Iar cînd, ajunși la o răscruce de drumuri, cei doi frați se despart, își ciocnesc între ei buricele degetelor groase după un vechi obicei, despre care Wilhelm afirmă că mai există în Pomerania. La care Jacob strigă: „Și-acu', frățioare, ți se vor împlini trei dorințe!".

După ce Jacob rostește această cifră cu tîlc în multe dintre basmele culese de ei, frații pleacă fiecare pe drumul său, pe care acum au căzut frunzele colorate tomnatic. Iar Wilhelm își amintește pe dată de cele trei fire de păr de aur ale Diavolului și mai departe de trei pene, trei născuți cu căiță, trei țesătoare, trei pitici din pădure. Mai adaugă la urmă pe cei trei frați și basmul despre cele trei fiice care se numesc Un-ochișor, Doi-ochișori, Trei-ochișori, basm despre care știe că se povestea în ținutul Oberlausitz. La început, ce-i drept, Jacob, cu energia lui, i-a determinat să pună pe hîrtie aceste basme și altele și să caute să le descopere proveniența; apoi însă, cel ce-a dezbărat – am putea spune și „curățat" – basmele de bădărănii și de cele trupești spuse prea verde-n față, a fost Wilhelm, care le-a dat în același timp și poezie, și-un înțeles mai adînc. Astfel basmele au fost transpuse într-o limbă potrivită cu ce le era îngăduit copiilor să audă și care avea ecouri durabile chiar și pentru adulți.

Asta-i displăcea fratelui său, care în tot ce făcea socotea că prima lor datorie era față de textele din moși-strămoși și care, de aceea, vedea în orice presupusă îndreptare un fals, o deformare. Intervențiile de acest fel îi displăceau, ba mai mult: la apariția ediției *Basmelor* îngrijite de Wilhelm pentru uzul copiilor, audiența lor la publicul larg l-a bucurat, ce-i drept, dar tot l-a dojenit reproșîndu-i – fie și numai din principiu – felul neștiințific în care acesta tratase forma originară a

textelor: „la redactarea acestei noi ediţii s-a dovedit că Wilhelm nu stăpîneşte materialul".

Abia după destui ani şi după ce culegerea de basme se răspîndise parcă de la sine sub numele de *Basmele Fraţilor Grimm*, a renunţat la critica lui aspră – altfel probabil că nici nu i-ar fi încredinţat fratelui său litera D a dicţionarului, la care lucrul continua înaintînd mai degrabă anevoios, după cum avea să se dovedească; dar nici nu i-ai fi putut cere mai mult lui Jacob.

Wilhelm ştie bine cu ce etalon sever măsoară dragostea fraternă. După ce-au discutat între ei pe îndelete despre cifra magică „trei"[1], tot nu divaghează, ci rămîne pironit cu gîndul la „trei". Reluîndu-şi drumul, de data asta în direcţia unui iaz izolat, arareori descoperit de vreun trecător şi în apa căruia se oglindeşte o salcie plîngătoare pe care-o îndrăgeşte mult, îi vine în minte scăunelul cu trei picioare al cizmarului, apoi triunghiul şi – odată cu el – acea pălărie, despre care cîntecul spune că are trei colţuri şi care de aceea se numeşte tricorn. Îşi mai aminteşte că poeţii Opitz şi Fleming au scris cu delectare despre „de trei ori trei surori". Nu pot să nu fiu de acord cu asta, de vreme ce toate femeile care mi-au fost şi-mi sînt aproape provin din familii cu trei fete.

Deodată, Wilhelm aude răsunînd un „Do" ascuţit, din octava a treia. De la *Dreifaltigkeit* (treime), gîndul îl poartă la *Dreifaltigkeitsblume* (floarea-treimii), căci din cauza policromiei ei aşa se numea înainte panseluţa sau, mai popular, „trei-fraţi-pătaţi". În timp ce pe drum îi mai străfulgeră prin minte şi alte cuvinte legate de „trei" – de la „trifoi" şi sfeşnicul cu trei braţe pînă la

1. În germană, cifra „trei" începe cu litera D: *drei*.

Tripla Alianţă –, începe să se gîndească la articolele hotărîte *der, die, das*.

La drept vorbind, ar vrea mai degrabă să lase în seama ştiinţei gramaticale cuprinzătoare a fratelui său îndărătnicia fudulă a articolelor germane, felul pe deplin descreierat în care-şi găsesc fiecare substantivele cărora le determină genul – pe Jacob, într-adevăr, nu-l tulbură în nici un fel propoziţiile exemplificatoare pentru genul gramatical, ca de pildă: împotriva *lupului* ce vrea să fure *gîsca* n-ajută decît *glonţul*! Dar, înainte de-a se decide să-i prezinte fratelui reflecţiile sale generalizatoare despre masculin, feminin şi neutru, începe să aibă îndoieli cu privire la dispoziţia întîmplătoare în care se va afla cînd va fi să opereze selecţia şi să stabilească o regulă presupus corectă a distribuţiei genurilor. Dar la fel îmi pun şi eu întrebarea:

Cum de-ar putea Mehmed,
care învaţă la o şcoală generală din Duisburg,
dimpreună cu copii autohtoni
şi copii de origine străină,
să priceapă dintr-un foc –
după ce la ore au tocit îndeajuns, cîte-n lună şi-n stele, şi
că se spune *der Mond, die Sonne, das Himmelreich* – de ce
iaurtului îi zice pe nemţeşte şi *der*, şi *die*, şi *das Yoghurt*,
başca că acest cuvînt, desemnînd un produs dietetic,
e de origine turcească?
Întocmai ca şi altor copii îi este
dificil să potrivească *der, die, das* corect
'naintea lui „om", „carne", „suflet".
Dar aşa o vrea cultura germană de stat.
Articolele sînt o moştenire germană.
Cine vrea să trăiască aici, trebuie să bage la cap.
Neamţul ca atare nu-i dispus să ia de-alde astea-n
glumă.

Tocmai de aceea chiar şi ăi de folosesc mereu
cazurile cu defect, devălmăşind pe *den* cu *dem*, ei bine,
chiar şi ei îi pretind puradelului de turc să-l cumpere
pre el, „salamul",
bre, şi nu „salama", vai de ea – şi asta chiar şi-atunci cînd
sandviciul cu el sau ea a dispărut de mult,
cu dibăcie şterpelit de-o mîţă blîndă ori de un grivei.

Ce-i de mirare că, la dorinţa fratelui său, Jacob Grimm s-a ocupat de folosirea articolelor nu doar reflectînd la ele şi că mai tîrziu a şi scris douăzeci şi opt de pagini despre ele, necesitînd, deci, pentru introducerea lui un număr dublu de coloane ca să străbată întreg desişul de pronume derivate din *der*, *die*, *das*. Era vorba despre folosirea, respectiv eliminarea lor. A trebuit să defrişeze şi să smulgă mărăcinişului sălbatic luminişuri.

Desigur, a fost nevoie de numeroase citate şi trimiteri la surse pentru a justifica o risipă caracteristică limbii germane. Dacă azi se spune că „dativu-i moartea genitivului", trebuie ştiut că în vremea Fraţilor Grimm articolele genitivului, *des* şi *dessen*, erau încă zglobii nevoie mare.

Totu-i reglementat acum. Dar mie-mi plac particularităţile şi drăcoveniile limbii. Aşa, de pildă, dau în textul introductiv peste dublarea articolului hotărît, care întăreşte o exclamaţie: *das ungezogene Kind, das!* (Obrăznicătura aia de copil!).

Poeţii folosesc nu tocmai economicos, s-ar zice, *dies und das* (asta-aia; una-alta), aşa, de pildă, Rückert[1]: „atîta timp cît una-alta mi-au plăcut la tine". La fel şi Morike[2]: „prin minte-mi trece asta-aia".

1. Friedrich Ruckert (1788-1866) – poet şi orientalist german.
2. Eduard Morike (1804-1875) – poet şi prozator german.

Nici chiar atingerea a două pronume omonime n-a fost desconsiderată. De aceea dăm peste: *der, der sich ausgezeichnet hat..., die, die ich suchte...* (cel care s-a distins..., cea pe care o căutam...).

E lung șirul de substantive folosite deseori nearticulat în expresii metaforice și proverbiale – după cum va descoperi Wilhelm, aprobat și de Jacob. Spunem și azi: „cu cățel și purcel", „cu surle și trîmbițe". Și, se știe: nu-i de dorit să nimerești „din lac în puț". Dar ce-am putea spune despre unul care nu-i „nici cal, nici măgar"? E cert, se spune: „Ai carte, ai parte". Mai multă experiență nu strică, dar nu-i musai să treci prin „ciur și prin dîrmon".

Poetul popular face și rime cu substantive nearticulate: „mură-n gură", „n-are casă, n-are masă", „neam după Adam". Goethe, mai ales, a ajuns în poeziile sale la o frumoasă concizie, lăsînd deoparte articolele: „Umpli crîng și vale, mut, cu luciri de ceață"; și, de curînd, textierul unui lanț de prăvălii de electronice cu preț redus a produs, cert, răcnetul suprem în materie de reclamă, conform căreia zgîrcitul ar oferi un model de viață demn de urmat: „Frige-linte-i marfă!". Chiar așa.

Pentru că germanilor le place însă să se diferențieze între ei, se slujesc în acest scop de articole. Cînd sînt pomenite nume de persoane, obișnuiesc să spună: *der* Heini, *die* Gabi – la fel cum puneau articolul în fața numelui încă din vremea lui Hebel[1]: *der Friedrich.* Doar în nordul țării se mai înghit articolele *der, die, das.*

O atenție deosebită i s-a acordat atît de eufonicului genitiv, de parcă s-ar fi bănuit încă de pe-atunci că azi amenință să dispară: *Lasz dirs nicht übel gefallen des*

1. Johann Peter Hebel (1760-1826) – prozator german, dar și autor de lirică în dialectul alaman.

Knaben und der Magd halben („Să nu ţi se pară grele cuvintele cele pentru prunc şi pentru roabă“[1]).

Acum însă, basta, am isprăvit cu articolele, chiar dacă – şi greşit folosite – ele îşi păstrează fermitatea eufonică şi aş mai putea aduce în discuţie destule exemple ca să înviorez sporovăiala curentă. Cum însă, cît durează însorita vreme de toamnă a anului 1846, nu se întrevede vreun sfîrşit al plimbărilor berlineze ale fraţilor Grimm prin Tiergarten şi cum, cu ajutorul imperativ al lui Jacob, deocamdată Wilhelm intenţionează să se dedice în continuare literei D, aş vrea acum să ajung de la monosilabul *der* la *dererlei*, *derart* („de-acest fel“, „în aşa fel“) sau *derweil* (între timp) şi altele asemenea, totodată ţinînd cont şi de mersul vremii, căci în timp ce existenţa celor doi Grimm se desfăşura fără evenimente prea deosebite (excepţie facînd Congresul germaniştilor de la Frankfurt) – prin alte părţi se întîmplau multe.

De pildă, Hoffmann von Fallersleben era cînd ici, cînd colo. Pare-se că fusese văzut în ţinutul Mecklenburg. O dovedesc rapoartele poliţiei secrete. *Între timp*, acesta dăduse la tipar patruzeci de noi cîntece pentru copii, printre care şi cel despre daurita lună: „Ai cui sînt mieluşeii ăşti frumoşi...?“. Şi peste tot unde ajungea, oamenii cîntau o altă melodie a lui: „O, cum totu-a îngheţat de-acum şi-i trist şi-atîta de pustiu!“. Pe oriunde îşi căuta refugiu, mereu avea şi iscoadele pe urmele lui. Nicăieri nu putea rămîne mai mult timp ferit de necazuri. Cu toate acestea, culegea şi el cuvinte, chiar dacă dintr-un domeniu distinct de al Fraţilor Grimm, anume din argoul borfaşilor, tîlharilor şi ştrengarilor de drum

1. *Biblia*, „Facerea“ (21:12), ed. cit., p. 30.

mai mare sau mai mic, în vorbirea cărora „arcan“ și „ciubăr“ înseamnă „închisoare“, „decan“ sau „donator“ – „deținut“, iar „primar“ – „deținut aflat la prima condamnare“. Pe scurt: Lebăda nu se dă umplută de călăraș, ce-atîta cioandră! Mai tîrziu, istovit, s-a lăsat de politică și a luat de nevastă o Idă de optsprezece ani, alături de care și-a găsit în sfîrșit liniștea.

Între timp se evaporase – sau, mai bine zis, dăduse dos la față – orice speranță pe care oamenii și-o puseseră în Frederic-Wilhelm, cu barbetele lui.

Regele abia dacă frunzărise cartea Bettinei, care – dacă te luai după titlu – stăruia în a-i aparține chiar lui. Cu siguranță că anexa la carte – „Raportul despre sărăcie“ al tînărului elvețian – nu i se păruse demnă de citit. Așa se face că n-a aflat nimic despre mizeria crescîndă de la porțile capitalei. Și, dat fiind că Bettina nu i-a mai deranjat pe frații Grimm cu asemenea vești rele, necazurile țesătorilor, ale invalizilor și ale copiilor rahitici care cerșeau le-au scăpat și lor, după cum le-au scăpat și ravagiile făcute de mana cartofului undeva departe și, în consecință, și moartea prin inaniție a sute de mii de irlandezi.

După Congresul germaniștilor de la Frankfurt, Wilhelm era deseori suferind, îi boleau inima, stomacul, sufletul. *Între timp*, Jacob își ținea prelegerile de gramatică, fără a căuta să stîrnească interesul studenților săi, și, cu privirile întoarse spre trecut, începuse să scrie istoria limbii germane.

Așa se încheie anul 1846, fără a se întîmpla nimic mai însemnat, dacă n-ar fi să ținem seama de sărăcia care se întindea pretutindeni.

Între timp trena și lucrul la dicționar; oricum, însă, Wilhelm găsise la litera D un citat remarcabil de laconic din Fleming: „Dragostea e lucru mare“.

Între timp, Bettina continua să fie recalcitrantă, drept care magistratul din Berlin i-a intentat proces, în urma căruia a fost condamnată la două luni de închisoare. Într-un tîrziu, din încurcătură a scos-o, totuşi, cumnatul Savigny, pe care nu-l avea deloc la inimă. Cîtorva dintre copiii ei le era ruşine cu mama lor, printre aceştia numărîndu-se şi fiul ei Siegmund.

Între timp, în Anglia, Charles Darwin suferea de greţuri şi migrene, dar tot a reuşit să publice unele însemnări şi constatări la care ajunsese cercetînd preistoricul zoo al insulelor Galàpagos cu ani înainte de călătoria sa pe bricul Beagle. În paginile publicate se găseau şi desene de cinteze cu ciocurile diferite – devenite faimoasele cinteze ale lui Darwin.

Între timp urma să se nască cel de-al cincilea copil al lui Darwin, care continua să disece sub microscop una-alta, dar şi să ezite să-şi publice concluziile cu privire la selecţia naturală a speciilor. Drept care se ocupa de ciripedele din ordinul crustaceelor, procrea mereu alţi copii şi-şi ducea viaţa cîmpenească urmărind cadranul ceasornicului.

Între timp tot s-a mai întîmplat ceva în existenţa altminteri lipsită de evenimente a fraţilor Grimm, căci primul Congres al germaniştilor, desfăşurat la Frankfurt pe Main – la care Jacob, inspiratorul şi preşedintele congresului, vorbise despre „Valoarea ştiinţelor inexacte", iar Wilhelm despre *Dicţionarul limbii germane* –, avusese un impact atît de mare, încît urma ca în anul care venea să se organizeze un al doilea, şi anume la Lübeck.

La Frankfurt, Jacob considerase că trebuie să-i avertizeze pe ceilalţi în privinţa cuvintelor „cu nume latineşti glaciale": „Creuzetul chimic clocoteşte deasupra oricărui foc..." Încurajîndu-i pe germaniştii adunaţi acolo:

„Noi, însă, ne bucurăm mai mult de un cuvînt german dispărut și scos iar la lumină decît de unul străin"; dimpotrivă, în discursul lui, Wilhelm a atras atenția asupra severelor rînduieli ale Academiei Franceze privitoare la limbă – „Te simți ispitit să-i dorești limbii noastre degradate, maculate, care prea ades se arată la noi în întreaga ei goliciune, o asemenea supraveghere polițienească" – , trăgînd însă apoi concluzia: „Dar nu așa stau lucrurile la noi și cred că putem spune: spre norocul nostru. Limba noastră scrisă nu cunoaște nici o legiuire, nici o hotărîre judecătorească cu privire la ce-i îngăduit și la ce trebuie eliminat – ea se purifică singură, se împrospătează și se nutrește din solul în care e înrădăcinată..."

Te-ai fi putut aștepta ca asemenea discursuri să le dea un imbold și să dezmorțească oarecum căutarea cuvintelor pînă la predarea primei tranșe bune de tipar pentru volumul întîi. Cu toate astea, cei doi frați băteau pasul pe loc, erau dezordonați în căutările lor și săreau de la un cuvînt-titlu la altul. Pesemne că de aceea Wilhelm căutase să mai domolească speranța plină de nerăbdare a germaniștilor, care așteptau ca niște flămînzi apariția acestui dicționar: „O lucrare de acest fel – așa le spusese – necesită o îndelungată și anevoioasă muncă pregătitoare, a cărei încheiere nu poate fi forțată nicidecum..."

Oricum, dezvoltarea drumului-de-fier progresa *între timp* cu pași rapizi. Pe tronsonul Leipzig-Dresda, trenul a trecut peste valea de la Wurzen, circulînd pe primul mare pod de o lungime de patru sute de metri. La întreprinderea de vagoane de pe terenul Gării din Leipzig, constructorii au reușit – producînd vagoane de călători, clasa a treia, cu patru osii – să nu mai depindă de livrările din Anglia. Ceea ce principii căutau să frîneze

politic părea, dimpotrivă, să dea aripi acţionarilor căii ferate: pe ţesătura germană peticită începea să se contureze treptat reţeaua de căi ferate care promitea poate nu neapărat unitatea ţării, dar măcar posibilitatea unor legături accelerate – şi, după cum avea să se dovedească, asta şi în caz de răzmeriţă şi revoltă, asigurînd transportul rapid de trupe dimpreună cu încărcătura şi armamentul.

Între timp schimbul de scrisori dintre Fraţii Grimm şi editorii lor se desfăşura cu vioiciune. În scrisoarea din 6 februarie 1847, adresată lui Salomon Hirzel, Wilhelm insistă asupra unei limbi scrise alese: „Vrem tocmai să îndreptăm neştiinţa acelora care nu ştiu să distingă o bună exprimare germană..." Hirzel nu intră în detalii, are însă cuvinte de laudă pentru doi tineri colaboratori: „Cei doi norocoşi, care din zori şi pînă-n seară, cît timp e lumină, sortează fişele dicţionarului, se ocupă de vreo două săptămîni cu partea a doua a misiunii lor, adică separă cele două diviziuni principale, A-L şi M-Z, în literele fiecare luate în parte. Această muncă aparent întru totul mecanică exercită în mod vădit o influenţă spirituală asupra celor doi tineri..."

Între timp contribuţiile la dicţionar luaseră proporţii neprevăzute, chiar dacă unii dintre culegătorii de citate dezertaseră, ca de pildă Heinrich Otto Jacobi, care ca filolog alcătuise trei mii de fişe, cu extrase din poeziile lui Andreas Gryphius, dar prea puţine din opera lui Schiller. În schimb, consilierul financiar principal, Fallenstein, acum pensionar, îşi continua munca plin de sîrguinţă. Scosese citate din poeţii baroci Simon Dach şi Sigmund von Birken, din Ludwig Uhland[1] şi

1. Ludwig Uhland (1787-1862) – poet, jurist şi politician german.

din „Cuvîntările la masă ale lui Luther". Zeloși se mai arătau și destui alții, căutînd citate și puricînd operele literaturii germane de la A la Z, așa încît din fișiere se putea auzi murmurul a numeroase glasuri.

Și-așa, cei doi tineri lăudați de Hirzel – ale căror nume nu le știm, cărora însă editura din Leipzig le plătea lunar un salariu în taleri germani, care la cursul de azi se cifra la vreo 1.000 de euro – au fost copleșiți de o cantitate tot mai mare de fișe, din care cauză pesemne că nici n-au băgat bine de seamă cum trecea timpul și cum se acumulaseră tensiuni ce aveau curînd să se descarce exploziv.

Revoluția! O revoluție germană care, ce-i drept, pornise din Franța, unde-l măturase pe regele burgheziei, dar care la Berlin și-n alte părți nu triumfase decît scurt timp, pentru ca în cele din urmă să se stingă.

Desigur, la Viena, Metternich a trebuit să demisioneze, iar regele Prusiei a facut din nou o impresie jalnică atunci cînd a fost silit de cetățenii răzvrătiți să se descopere în fața celor uciși în 18 martie, întinși pe catafalc în curtea palatului, și să-i cinstească astfel pe morții revoluției; zarvă mare, fum de praf de pușcă... și nimic mai mult.

Frederic-Wilhelm al IV-lea, cuprins de spaimă, s-a furișat la Potsdam, de unde a dat o proclamație „către poporul meu și nația germană", în care făcea promisiunea că „de-aci înainte Prusia e totuna cu Germania".

Dar ce-a urmat a fost că în Berlin au intrat trupe, la fel cum mai tîrziu forța militară prusacă a intervenit în Saxonia, Hessa, Baden și în alte locuri: răscoalele populare au fost înăbușite și revendicările democratice reduse la tăcere, oriunde s-ar fi manifestat.

Dar unde trebuie căutată contribuţia Fraţilor Grimm la Revoluţia din 1848? Cu siguranţă nu pe sau îndărătul baricadelor ridicate în Berlin la multe răscruci sau în Alexanderplatz, unde s-au purtat lupte. La fel, degeaba i-ai fi căutat în locuinţa Bettinei, unde se întîlneau republicani care apoi se ambalau în dezbateri aprinse la marginea Tiergartenului, în piaţa An den Zelten. Se luau decizii şi se puneau pe hîrtie: revendicări şi ameninţări numai bune de trimis la tipar. Dar numele Fraţilor Grimm nu se găseşte pe nici una dintre numeroasele declaraţii revoluţionare.

Theodor Fontane, care – ca unul ce scrisese şi nişte poeme epice prusace eroice – nu se considera decît cu jumătate de inimă a fi din rîndul răzvrătiţilor şi care-şi agita prin aer flinta ruginită mai degrabă în joacă, l-a auzit vorbind o dată pe Jacob Grimm la o adunare populară: era frumos să-l priveşti, cu părul lui alb ca zăpada, îşi aminteşte el, şi cuvintele rostite sunau bine, dar fără a atinge fondul problemei.

Wilhelm, care se prezenta ca regalist convins, chiar dorea să fie promulgată o lege „care să supravegheze infamele afişe şi foi volante. Clubul democratic nu încetează să instige zilnic cu ele". Ba pe deasupra se mai şi indignează împotriva unui scriitor popular, facîndu-l cu ou şi oţet pe „acest cată-ceartă de Glassbrenner[1]", recunoscînd că „totuşi are duh şi sub această formă îi poţi servi berlinezului orice".

Cuvintele de mai sus şi destule altele batjocoritoare le putem citi într-o scrisoare adresată lui Jacob. Din mai, el a fost ales deputat al circumscripţiei electorale

1. Adolf Glassbrenner (1810-1876) – umorist şi scriitor satiric german.

Essen-Mülheim și, în această calitate, face parte din Adunarea Națională a Germaniei din Biserica Sf. Paul de la Frankfurt. Acest Parlament se străduie să-i dea Germaniei unite ca vai de ea o constituție. Jacob îi revede adunați acolo pe nu puțini dintre filologii și istoricii cu care s-a întîlnit în anul precedent la Lübeck, la Congresul germaniștilor. Din Parlamentul întrunit în Biserica Sf. Paul fac parte și trei dintre Cei Șapte din Gottingen: Dahlmann, Gervinus, Albrecht. Jacob Grimm e așezat în față de tot, alături de Ludwig Uhland. Nici unul dintre ei nu aparține vreunei fracțiuni. Chiar dacă venerați de cei din stînga, cît și din dreapta spectrului politic, cei doi nu au nici o influență asupra vieții parlamentare, dar măcar decorează și dau relief acestei adunări care altminteri bate mai degrabă în cenușiu.

Citind corespondența dintre cei doi frați Grimm, deduc că Jacob suferă de pe urma șederii lui la Frankfurt. Pe deasupra, Jacob a aflat că, la Berlin, soția lui Wilhelm, Dortchen, și fiica, Auguste, sînt – cînd una, cînd alta – mereu bolnave și că din această cauză vor pleca la cură la Heringsdorf, la Marea Baltică. Tot din scrisori mai reiese și că, după sfîrșitul luptelor de baricadă, valoarea acțiunilor la bursă crește și că impresia lui Wilhelm este că regele Prusiei are „cea mai mare bunăvoință și cele mai nobile intenții în privința Germaniei".

Jacob, însă, nu se încrede în discursurile fanfaroane ale regelui, din moment ce-i scrie fratelui următoarele: „Cu adevărat nu le doresc democraților victoria, dar nu se poate nega nici apariția unui element popular treaz, lucid, care a reușit să impună ceva, și nici necesitatea unei reconstrucții a patriei – mă rog la Dumnezeu să-i dea acesteia victoria".

Scrisorile se mai referă în treacăt şi la înverşunata luptă de la Berlin în jurul drapelelor – cel negru-roşu-auriu al republicanilor şi cel negru-alb al Prusiei. Wilhelm şovăie considerabil, în vreme ce Jacob le trimite Dorotheei şi fiicei ei „o băsmăluţă, şi-o alta lui Gustchen, dimpreună cu o cordea la pălăria de pai, amîndouă în cele trei culori pe care poate că acum nu va mai vrea să le poarte. Sper, totuşi, că simte ca orice bun german şi că le va purta".

Tot el îşi face griji, într-o altă scrisoare, că la Berlin ar putea izbucni din nou holera. De aceea îşi îndeamnă familia să plece de-acolo. Wilhelm, dimpotrivă, pare să se fi calmat, ştiind că sînt acum destule trupe care să asigure ordinea în oraş.

Jacob îşi mai exprimă, cumva în treacăt, dorinţa ca Wilhelm să-i trimită regelui un exemplar din *Istoria limbii germane*, în sfîrşit apărută – e mîndru de opera sa şi totodată se ploconeşte.

Îi mai împărtăşeşte fratelui său că „stînga extremă a declanşat un scandal grozav cînd cu negocierea amnistiei pentru Hecker şi tovarăşii lui". În fine, mai aflăm că, după Gervinus, şi Albrecht a părăsit acum dezamăgit Parlamentul din Biserica Sf. Paul. Şi i se plînge fratelui: „Ambii nu şi-au luat rămas-bun nici de la Dahlmann, nici de la mine".

Cu toate astea, Jacob mai rămîne acolo un timp. Ce-i drept, el e fala întregii Adunări Naţionale şi totuşi propunerile legislative pe care le înaintează adunării, însoţite fiecare de cîte un discurs bine şlefuit, vor fi respinse. Una dintre propuneri, care vizează o modificare la primul paragraf al Constituţiei, revendică: „Poporul german e un popor de oameni liberi, iar pămîntul german nu suferă înrobirea, eliberîndu-i pe străinii neliberi care sălăşluiesc pe el".

Poate că această doleanţă bine intenţionată n-a întrunit o majoritate, fiindcă era revendicată imperativ doar libertatea, nu şi – după modelul acordului triplu francez – egalitatea şi fraternitatea ca pietre de temelie ale viitoarei constituţii; pe cît de fratern se arăta faţă de Wilhelm, pe-atît de puţin preţuia Jacob fraternitatea extra-familială; cît despre egalitate – şi în ciuda modestiei ce-i era caracteristică –, se considera întru totul scutit de ea.

În alte propuneri vrea să desfiinţeze privilegiile de clasă ale nobilimii, precum şi orice fel de decoraţii. Şi din nou eşuează. Probabil că, pe lîngă republicanii din familii deconţi sau princiare, nici chiar democraţii radicali nu voiau să renunţe la tinichele şi, în nici un caz, la veniturile şi rentele moştenite; el, dimpotrivă, suspecta nobilimea ereditară încă din vremea cînd mergea la şcoală la Kassel, iar profesorii li se adresau cu „dumneavoastră" odraslelor cu sînge albastru, în vreme ce fraţilor nu li se cuvenea, în locul unui „tu", decît un umilitor şi distant pronume personal de persoana a treia: „El, Jacob, să facă bine să-şi bage minţile-n cap!".

Cînd, în septembrie, rebeli de stînga îi împuşcă în plină stradă pe deputaţii naţional-liberali Lichnowsky şi Auerswald şi armata ocupă oraşul, Jacob îi scrie lui Wilhelm: „Asta-mi întîrzie plecarea cu cîteva zile, dar îmi întăreşte decizia de a pleca pentru totdeauna din această Biserică Sf. Paul, care era să fie ieri luată cu asalt".

În octombrie se întoarce la Berlin cu amărăciune în suflet.

Experienţa mea cu Biserica Sf. Paul se rezumă la o singură dimineaţă. În octombrie 1997, la Tîrgul de Carte din Frankfurt, urma să-i fie înmînat unui scriitor turc

Premiul Păcii acordat de librarii germani. Asociaţia acestora mi-a comunicat că Yaşar Kemal, scriitorul premiat, îşi dorise ca eu să rostesc pentru el *laudatio*, discursul de elogiere. Mi-era lesne s-o fac, fiindcă-l ştiam pe Kemal ca pe un povestitor captivant şi un autor opoziţionist, de aceea aflat mereu în pericol în Turcia.

Cu ajutorul cărţilor sale m-am transpus, deci, în Anatolia şi-am parcurs cuvînt cu cuvînt saga lui Kemal. Discursul pe care l-am scris a provocat – cum altfel? – un scandal, fiind vorba despre un kurd din Turcia şi despre persecuţia kurzilor care continua acolo.

Biserica Sf. Paul era plină ochi de lume – tot ce putea oferi Frankfurt în materie de public cu o spoială de cultură şi cu idei valorice precise cu cotaţie la bursă. Pe lîngă Kemal, care e uriaş de statură, mi se părea că mă pipernicisem – dar nu era greu să priveşti la el în sus. După obişnuitul discurs de salut şi înmînarea premiului, mi-a venit mie rîndul. Pentru început am conjurat locul istoric în care ne aflam: „Din 1848-49 şi pînă la eşuarea ei, revoluţia şi-a căutat în Adunarea Naţională întrunită aici expresia ei elocventă". Am pomenit apoi de sfîrşitul unei elocinţe parlamentare exersate aici pentru prima oară: „Pentru viitorul Germaniei, determinantă a fost nu strădania depusă de Adunarea din Biserica Sf. Paul, aşa cum o zugrăveşte din perspectivă melancolico-ironică Johannes Grützke[1] în pictura de pe pereţii de jur împrejurul nostru – ci voinţa de putere a lui Bismarck".

Apoi a fost mai întîi vorba numai despre Yaşar Kemal: „M-am bucurat să dau curs dorinţei dumneavoastră, lăsîndu-mă provocat să parcurg în zbor, pornind de la Marea Mediterană, ogoarele întinse de argilă ale coastei, apoi Çukurova cea acoperită de hăţişuri de

1. Johannes Grutzke (n. 1937) – pictor şi grafician german.

mure, viță sălbatică și stufăriș și mai departe, spre interior, mlaștini și din nou ogoare mănoase, dealuri mirosind a mirt, podișuri dintre care unul se numește Dikenlidüzü și numără cinci sate – acum privind deja spre munții Taurus și vîrfurile lor înzăpezite".

Peste acest peisaj am desfășurat opera literară a lui Kemal. Ce face parte dintre scriitorii pentru care peticul de pămînt dăruit lor din născare e o întreagă lume. I-am numit aici pe Faulkner, Aitmatov și Joyce, în cărțile cărora, de asemenea, tot ce se petrece se învîrtește în jurul locului unor vătămări timpurii. Nu m-am exclus nici pe mine: „Această neputință de a te desprinde de provincii de mult pierdute. Căci fiecare frază pe care-o așterneam pe hîrtie – oriunde ar fi dus în cele din urmă – era înrădăcinată în ținutul dintre lunca Vistulei și dealurile Cașubiei, în orașul Danzig și suburbia Langfuhr, la țărmul Mării Baltice. Acolo se află statele mele americane din sud, acolo mi-am pierdut Dublinul meu și se întinde stepa mea kirghiză și tot acolo se află Çukurova mea".

În continuare vorbeam pe larg despre romanul lui Kemal *Șoimul meu, Memed* și despre alte romane ale sale, precum *Furia mării*, a cărui acțiune se petrece în Istanbul, la Bosforul cel distrus de petrol, purtîndu-te prin metropolă pînă în cotloanele ei cele mai umbrite.

Abia acum l-am prezentat pe Kemal publicului adunat în Biserica Sf. Paul ca pe un scriitor situat „dincolo de turnul de fildeș, a cărui conjurare – obișnuită pe la noi – e revigorată de la sezon la sezon". „De aceea e urmărit în justiție. De aceea se află în opoziție de-o viață. Condamnat ca socialist marxist, a cunoscut de timpuriu închisorile turcești. Mai tîrziu le va numi școala literaturii turcești."

Spre sfîrşitul discursului meu am citat dintr-un articol al lui Kemal, în care deplîngea persecutarea kurzilor în ţara sa, reamintindu-le totodată democraţiilor vestice că au la rîndul lor o responsabilitate comună: „În pragul secolului al XXI-lea nu i se pot refuza drepturile omului nici unui popor, nici unui grup etnic. Nici un stat nu are destulă putere s-o facă. Pînă la urmă, forţa oamenilor a fost cea care i-a alungat pe americani din Vietnam, pe sovietici din Afganistan şi a săvîrşit miracolul din Africa de Sud. Republica Turcă nu are voie să păşească în secolul al XXI-lea ca o ţară apăsată de un blestem prin continuarea acestui război (împotriva kurzilor). Conştiinţa omenirii va ajuta popoarele din Turcia să pună capăt acestui război inuman. Iar la asta vor trebui să contribuie cu deosebire popoarele ţărilor care-i vînd armament statului turc..."

Asta era la adresa germanilor. De aceea am încheiat apelînd la publicul din care făceau parte, aşezaţi în primele rînduri de scaune, aristocraţia financiară din Frankfurt şi, de asemenea – cu neputinţă să-i treci cu vederea –, un număr de politicieni de frunte: „Oricare dintre cei adunaţi aici, în Biserica Sf. Paul, şi care reprezintă interesele guvernului Kohl-Kinkel ştie bine că de ani de zile Republica Federală Germania tolerează livrarea de armament către Turcia, care duce un război de distrugere împotriva propriului popor. După 1990, cînd ceasul fast ne-a deschis posibilităţile unei uniri germane, au fost livrate acestei ţări aflate în război pînă şi tancuri şi blindate din dotarea fostei armate a poporului din RDG. Am devenit şi sîntem complici. Am tolerat o afacere pe cît de rapidă, pe atît de murdară. Mi-e ruşine de ţara mea decăzută pînă la a ajunge simplu amplasament al economiei, al cărei guvern îngăduie

acest comerț letal și care mai și refuză kurzilor persecutați dreptul la azil".

Aplauzele venite din cele două treimi din spate ale sălii te puteau induce în eroare, făcîndu-te să nu vezi că spre sfîrșitul discursului nimerisem de-a dreptul la țintă. Chipuri înghețate. Mai ales cei din primele rînduri – elita vîrîtă în stofe strîmte, cu dungi subțiri, și etalînd briliante mari – s-au arătat indignați că acest moment literar festiv a fost profanat de trimiterea profană la un profitabil domeniu special din exportul nemțesc. Acești oameni voiau să fie în continuare în fruntea comerțului cu arme.

S-a simțit și în consiliul de conducere al Asociației librarilor germani cît de mult mă îndepărtasem de tonul altor discursuri ținute în Biserica Sf. Paul, lezînd mult prea vădit normele unei neangajări îndelung exersate.

Yaşar Kemal și cu mine am mai stat mult timp pe podium. El – uriaș, eu – în format redus, alături. Pe cît de izolați, pe-atît de fraterni. Simțeam amîndoi respingerea dindărătul meterezelor de fudulie impenetrabilă. Ura îngusta pupilele. Am rămas indiferenți.

Cînd am părăsit Biserica Sf. Paul, i-am dat celui premiat cîteva lămuriri despre pictura murală circulară a maestrului Grützke. Deputații adunării istorice din Biserica Sf. Paul pășesc încet, înscriși într-o istovitoare procesiune. Pe un drum ce pare nesfîrșit de lung. Un alai al zădărniciei. Al neputinței exhibate. Cu toții bărbați demni de respect. Printre ei, scriitori și cărturari ca, de pildă, Ludwig Uhland și Jacob Grimm.

Cînd a părăsit Adunarea Națională, Jacob a resimțit, pesemne, drumul înapoi la Berlin ca pe un eșec, dar poate și ca pe o eliberare. Pentru parlamentări îi lipsea acea tenacitate care celor doi frați – stînd mai tot timpul

cloşcă acasă şi studiind în două camere alăturate – s-ar fi zis că le era, totuşi, înnăscută; trăiau printre cărţi şi în dialog cu ele, dar acum nu mai locuiau în Lennestrasse, cu vedere spre copacii peste care treceau anotimpurile.

Din cauza copiilor, care între timp crescuseră, se mutaseră într-o locuinţă mai mare din Dorotheenstrasse, la doi paşi de Poarta Brandenburg, şi din nou în apropiere prielnică de Tiergarten. Wilhelm, însă, care se ocupa de treburile gospodăreşti, neglijează să plătească chiria la timp, fiind cu gîndul la Congresul germaniştilor de la Frankfurt, pe deasupra şi chinuit de durerea lui de stomac. Prin urmare li s-a pus în vedere să părăsească neîntîrziat locuinţa. Presaţi să se mute iarăşi cu miile lor de cărţi, au fost copleşiţi de nelinişte.

Trebuia căutată în pripă o nouă locuinţă – de data asta fără ajutorul Bettinei. A fost găsit un spaţiu potrivit în Linkstrasse nr. 7, şi aici cu cele două camere de studiu lipite una de cealaltă – aveau să fie ultimele pentru fraţii Grimm.

De acolo, Tiergarten se afla cu cîteva străzi mai departe. Dacă mai ajungeau în parc, atunci era doar pentru că Dorothea le făcuse vînt într-acolo sau din cauza căutării de noi cuvinte (plimbările îi stimulau!), la care mai nou, după atîtea dezamăgiri politice, cei doi fraţi reveniseră cu-atît mai zelos. În sfîrşit urmau să fie trimise nişte prime teancuri de pagini la litera A. Probabil că erau însă înrobiţi şi de toate celelalte litere.

Jacob, care încă mai era deprimat de cele trăite în Biserica Sf. Paul, alcătuia cîmpuri lexicale în care, garnisite cu citate, figurau laolaltă *Drangsal* (nevoie) şi *Irrsal* (rătăcire), *Lobsal* (laudă) şi *Mühsal* (anevoinţă) dimpreună cu *Schicksal* (soartă). Pe un alt cîmp prosperau *Anmut* (graţie) şi *Armut* (sărăcie), *Demut* (umilinţă)

și *Frohmut* (voioșie), *Sanftmut* (blîndețe), *Schwermut* (melancolie) și *Unmut* (supărare). Wilhelm, în schimb, rămăsese limitat la litera D, autoimpusă.

Se poate să fi fost atras aici, cu deosebire, de un cuvînt drag, des folosit, dar dificil de deslușit politic: *deutsch* (german) – îndemnat fiind la asta și de dura dispută recentă dusă în jurul obiectului dorințelor multora: *Deutschland* (Germania).

Ar fi trebuit oare ca patria să se unească, după cum și-o dorea Jacob, ca o Germanie Mică, sub conducerea Prusiei? Ori mai degrabă ca Germanie Mare, cu Austria inclusă?

Oricum ar fi fost, în ce privește acest cuvînt-titlu a putut fi aplanată o dispută perpetuată din vremuri străvechi. In decursul acesteia, fiecare dintre părți credea a ști mai bine că monosilabul *deutsch*, derivînd de la *tiusch* (teuton), mai tîrziu *teutsch*, trebuia să aibă la început litera T (vai, surdă) ori, dimpotrivă, D (sonoră, vezi bine!), fiindcă provine de la goticul *diot* – așa încît, în cazul din urmă, să te poți declara, cît mai sonor cu putință, se-nțelege, pentru tot ce e *deutsch*: pentru patria germană, pentru firea germană, pentru femeia germană, pentru vinul și cîntecul germane; iar asta deși la Walther von der Vogelweide și în *Cîntecul Nibelungilor* dai peste *tiusch* și *tiutsch*!

Cum spre sfîrșitul anului revoluției Jacob s-a retras în cămăruța lui de studiu, înăcrit și suferind din cauza sfîșierii Germaniei, văd acum ca prin văluri de pîclă, dar deslușit de îndată ce închid ochii, cum Wilhelm se plimbă prin Tiergarten. Se oprește ici-colo. Ninge ușor și el lasă urme în zăpadă, reflectînd – chiar dacă departe de beția rea ce-o trezește în alții – la „germanitate“ sau

„germanism“ (care la Oswald von Wolkenstein[1] se mai numeşte *teutschikait*).

Ori poate încă de pe-acum a început să-i pară citabilă afirmaţia lui Goethe: „Poezia engleză dispune de un limbaj cultivat comic, de care noi, germanii, ducem lipsă pe deplin“, pentru ca mai tîrziu să poată introduce în dicţionar adjectivul *deutschkomisch* (comic nemţesc), dimpreună cu citatul complet: „Comicul nemţesc rezidă cu deosebire în sens şi mai puţin în tratarea limbii“.

Pe de altă parte, nimic nu ne semnalează că, pe drumurile înzăpezite din Tiergarten, dar deoparte de vălmăşagul patinatorilor din jurul Insulei Rousseau, cuvîntul „democraţie“ – atît de frumos, chiar dacă deschis tuturor abuzurilor – l-ar fi făcut să se poticnească şi să cadă pe gînduri: în cel de-al doilea volum al dicţionarului lipseşte ceea ce ar fi trebuit să descrie noţiunea de suveranitate a poporului; cu toată dragostea lor de libertate, fraţilor Grimm le rămăsese străină conduita democratică.

Aflat deja pe drumul spre casă şi singur-singurel cu sine însuşi, Wilhelm caută acum îmbărbătare la eroii din basme, al căror nume începe cu un D hotărît. Ninge uscat. Paşii îi scrîşnesc în zăpadă. Boneta de pîslă, pe care şi-a tras-o pînă peste urechi, străluceşte acoperită de fulgi mititei. Păsărelele caută hrană. Iată-l că a şi dispărut în învîrtejirea de zăpadă.

Cînd, aşa după cum ni s-a povestit din copilărie, după un somn de o sută de ani, prinţul îi face lui Dornröschen, Frumoasei din Pădurea Adormită, respiraţie artificială

1. Oswald von Wolkenstein (cca. 1377-1445) – minnesinger, compozitor şi diplomat german, aflat în slujba împăratului Sigismund I.

bouche à bouche, retrezind-o cu sărutul lui la viață, după care, de parcă în decursul timpului pierdut cu somnul nu s-ar mai fi întîmplat chiar nimic, fiecare continuă să facă ceea ce făcea înainte, așadar: curtea regală face iar ochii mari și îi dă peste cap, caii se scutură și bat din copită, cîinii se gudură, hulubii își iau zborul pe cîmpie, muștele, pînă mai adineauri încremenite, încep să bîzîie, focul din bucătărie prinde să ardă cu vîlvătaie, iar friptura să sfîrîie, bucătarul îi arde ajutorului său scatoalca îndelung așteptată și slujnica isprăvește de jumulit cocoșul – cînd, deci, s-au întîmplat toate astea, situația – lăsînd deoparte basmul și la un secol după Revoluția de la 1848, cînd orice speranță în democrație părea de mult apusă –, după atîta vreme, se schimbase pînă-ntr-atît, că totul zăcea îngropat sub dărîmături; iar celor ce supraviețuiseră le trecuse orice chef de-a se mai încrede în basme.

Lecție cu lecție, cuvîntul „democrație", cu regulile lui de comportament, a trebuit să-mi fie băgat în cap și mie, băiatului de șaptesprezece ani pe care războiul și opiniile dictate îl prostiseră. Așa s-a întîmplat cu toți cei cărora li s-a prescris, prin decret, o Lege fundamentală democratică – cum îi spunea la manual. Asta o făceau cu severitate învingătorii vestici, ca democrați ce nu puteau fi puși la îndoială. În schimb, învingătorii estici s-au îndărătnicit ca – în acea parte din țară ce le revenise – statul întemeiat sub foarte promițătorul nume de Republica Democrată Germană să devină o dictatură încremenită în principii.

Și așa, ca elevi-model ai patronilor învingători, au trăit germanii patruzeci de ani unii împotriva celorlalți. Considerîndu-se, de fiecare parte, a fi democrații mai buni. De cînd nu mai există însă statul din Est, iar cel din Vest s-a înecat cu resturile celuilalt, clădirea

democratică s-a deteriorat, fundaţia are fisuri, faţada se farîmiţează, ornamentele cad, stîlpii de susţinere au obosit, lemnăria acoperişului trosneşte. Banii, care la drept vorbind guvernează totul, au dispărut şi ei. Îmbătrînită pretimpuriu, ţara geme sub povara datoriilor. Şi doar încet-încet mijeşte înţelegerea că democraţia nu-i un bun ce ţi-e dat o dată pentru totdeauna. De îndată ce democraţia doarme sau se preface că doarme, ba pe deasupra speră că vine prinţul curînd şi-o trezeşte cu un sărut, sfîrşitul ei e sigur.

Cînd, însă, Frumoasa din Pădurea Adormită s-a trezit din somnul ei de o sută de ani, i-a văzut pe Fraţii Grimm şezînd în odăile lor de studiu ca şi cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Ca întotdeauna, îşi lucrau cîmpurile lor lexicale întinse, dintre care unele înfloreau, iar altele erau năpădite de buruieni. Vorbeau pentru sine încetişor. Dacă unul dintre ei încă mai era preocupat de articolele *der*, *die*, *das*, celălalt sărea de la opincă la vlădică şi de la *Demut* (umilinţă, smerenie) şi *demütigen* [a (se) umili], cu citatul din Arnim: „să fie blestemat orice cuvînt smerit ce l-am rostit vreodată“ – tocmai la „diademă“, cu citatul din Goethe: „Şi zvînturatu-şi rostuieşte diademe, / Pîn' ce-un potrivnic înciudat îl prăpădeşte“. Dar cuvîntul „democraţie“ a fost lăsat la o parte.

Cred că nu-i va deranja pe cei doi dacă voi încerca acum, ca succedaneu al omisiunii lor, să ajung de la litera D la E, deci să sar din volumul al doilea în cel de-al treilea al dicţionarului; pe care, însă, Jacob şi Wilhelm Grimm nu l-au mai văzut tipărit – ceea ce, totuşi, nu mă va împiedica să sfîrşesc aici cu două puncte:

Eruvimul, esenţa, extrema

Pe cînd Pămîntul mai era în era pre-pre-eolitică şi-n
parcul de euforii Eden – un adevărat event! – el, în
erectitudine, o cunoscu – ce eufemism! – pentru întîiaşi
oară pe Eva-n Eva, la care, după o evaluare rapidă,
arhanghelii i-au pedepsit exemplar, expediindu-i pe
ambii la munca de jos, pămînteană
ca să se-nmulţească şi ereditatea să şi-o
transmită mai departe şi cîştigul,
pe cînd, dimpotrivă, Esau şi-a vîndut, uite-aşa, in-
explicabil, dreptul exclusiv de întîi născut
pentru un blid de linte,
de parcă i-ar fi fost indiferent şi egal
şi n-ar fi fost însăşi esenţa codului ereditar;
în vreme ce impozitul pe ereditate
s-a emis abia mult, mult mai tîrziu:
şi de-atunci, certuri, emoţii rele, exasperări în eternitate.

Jacob o preţuia prea puţin. Mie, însă, îmi place cum sună, în diversitatea ei, litera E. Pronunţ cu plăcere „elefant“ şi „elan“, care-i un cuvînt elegant, sînt în elementul meu în genul epic, dar şi în cel liric – elegiac

sînt mai puțin –. egretele sînt păsări migratoare, iar eretele, cert, e-o răpitoare, să emiți de-aici o teorie despre caracter și literă e-o elucubrație – n-am fost exhaustiv cu-aceste exemple, nu le-am epuizat nici pe departe, dar e cum e și e destul, mai mult ar fi exagerat. Doar atît, încă: îmi place în limba mea germană neutrul *es* – nici de tot emasculat, nici prea efeminat – impersonal și-atît: „Es war", cum zice Goethe, „ein herzig Veilchen" („Era o viorea gingașă"), iar la evanghelistul Ioan stă scris: „Es ist vollbracht" („Săvîrșitu-s-a").

Dar în fața lui Wilhelm – care, după cum știm, nu se grăbea cu litera D, zăbovind cu plăcere la monosilabe precum „dar", „deci", „din" și „doar", însă ajunsese chiar pînă la „dur" sau „durd" –, Jacob, măcar că o luase mult înainte cu lucrul, îi tot găsea lui E nod în papură, descriindu-l ca pe o „vocală neoriginară și de aceea ezitantă, echivocă", pe care în plus o blama pentru că „s-a întins prea din cale-afară în limba noastră, afectîndu-i eufonia".

Dădea drept exemplu A-ul pur și puternic, așa cum se găsea el sonor în limba gotică: *vas manna habands ahman*[1]. Încerca să compare efectul diferit pe care-l au asupra noastră vocalele, de pildă într-o propoziție precum: „Oaia aia e a ei". Și, pe baza unei succesiuni de cuvinte construite didactic, găsea, dimpotrivă, că E-ul e cam debil, rămînînd mai degrabă palid: „Metehnele-s fel de fel de defecte", adăugînd că „o asemenea monotonie e aproape imposibilă în alte limbi".

1. Fragment din „Noul Testament" tradus de Wulfila în gotică: „[Iar în sinagogă] era un om avînd duh [de demon necurat]", *Biblia*, „Sfînta Evanghelie după Luca" (4:33), ed. cit., p. 1169.

Dar Hirzel presează: trebuie terminat și E-ul. Iar Wilhelm se referă la *Eisenhans* („Hans-cel-de-fier"), un basm pe care-l întîlnim deja la Arnim. Pentru că mai vîrstnicul Grimm caută însă mai zelos decît tînărul Grimm originea adevărată a cuvintelor – ceea ce la Jacob vrea să însemne „primordială" –, afirmă în cursul unui scurt schimb de vorbe între camerele lor de studiu, așa cum obișnuiesc să-l întrețină cei doi, că-l poți recunoaște pe „un negerman" mai ales după felul cum „arareori stăpînește gradațiile E-ului nostru".

După asta – tăcere. Doar scîrțîitul peniței de oțel a lui Jacob. Cum ușa dintre odăile lor, blocată multă vreme de niște rafturi cu cărți, era mai nou deschisă, frații se aflau acum într-un dialog tăcut: fiecare ca ecou al celuilalt. Jacob se enerva doar atunci cînd Wilhelm extrăgea din rafturile sale niște terfeloage, pe care apoi anevoie le mai regăsea în harababura fratelui.

Admonestările n-aveau mare efect, rămînînd fără ecou. Și totuși ceea ce stăpîneau în comun nu putea fi nici despărțit, nici împărțit. Iar cînd aveau o dispută prin ușa deschisă dintre ei, o făceau cu un zel mai degrabă estompat, însă – cu toată apropierea pe care-o căutau – uneori tot suna a ceartă conjugală.

Oricum, îmi imaginez asemenea dispute ca pe un schimb de replici eroicomic efervescent, erudit contra erudit, eschivă după eschivă urmată, eventual, de o directă exclusivă – nu totdeauna temperate de revenirea la seriozitate și nu totdeauna erorile de judecată urmate de-o erată. În închipuirea mea, care elaborează cu plăcere scene pline de energie eruptivă, cei doi aruncă unul într-altul cu cuvinte precum „edict" și „eden", „exces" și „erect", „elen" și „efect". „Elucubra" îi urmează lui „elucida". Ceea ce citatele fixează în dicționar pentru eternitate îi entuziasmează sau înveselește. Dar, fără

exagerare, tot pentru eternitate nu vor mai depune jurămîntul pe Constituţie – asta o ştiu amîndoi foarte exact, este? Este!

Şi din nou – tăcere. Wilhelm, care consideră E-ul fără excepţie demn de elogii, frunzăreşte prin cea mai recentă ediţie a *Basmelor*, pentru ca apoi, pe nepregătite, să-nceapă să povestească despre „Elsa cea deşteaptă“ – un basm în care se plînge mult din cauza unui fier de la plug şi care începe, se ştie, cu „Era odată un om...“ şi sfîrşeşte cu cuvintele speriate ale Elsei: „...eu nu sînt eu“. Drept care nici n-a mai fost văzută vreodată.

Dimpotrivă, Jacob polemizează împotriva E-ului dublat în *Meer* (mare), *Heer* (oaste), *Klee* (trifoi) şi *Schnee* (zăpadă). După modelul scrierii în germana medievală, ar vrea să renunţe la un E sau, aşa cum se exprimă el, să-l „elimine“.

Dar aş dori acum, din pură vanitate, să particip şi eu la disputa erudită dintre cei doi fraţi şi să iau partea germanei vechi, fiindcă – chiar dacă duşmanii mei nu ezită să mă ofenseze, etichetîndu-mă drept un „individ fără patrie“ – totuşi iubesc cu exaltare limba germană, cu logica ei exactă şi cu elucubraţiile ei, şi de aceea mă-ntreb împreună cu Jacob de ce *älter* (mai vechi, mai în vîrstă) şi *Eltern* (părinţi) încep cu acelaşi sunet şi derivă din *alt, Alter* („bătrîn“, respectiv, „vîrstă“, „bătrîneţe“), dar încearcă fiecare să marcheze diferenţa prin Ä şi E.

Ca pescuitor în izvoarele limbii, Jacob are pentru asta exemple ce pot fi înrămate cu citate. În timp ce Wilhelm povesteşte din odaia lui basmul „Prinţesa şi bobul de mazăre“ doar pentru ca, pornind de la această leguminoasă, să-l facă pe mai vîrstnicul Grimm *Erbsenzähler* (numărător de boabe de mazăre), ceea ce-i

totuna cu un frige-linte (tot o leguminoasă!), Jacob se ocupă în schimb de Luther, care în traducerea *Bibliei* foloseşte „invariabil *Helle*“ în loc de *Holle* (iad). Imediat apoi împărtăşeşte, totuşi, opinia fratelui său, că azi „teologii plini de zel religios“ nu vor cu nici un preţ să mai renunţe la O-ul din *Holle*, motiv pentru care întoarcerea la grafia originară – oricît de necesară – nu-i va convinge nici chiar pe editorii lor; dacă ar insista mai departe cu *Helle*, ar spune despre el că-i încăpăţînat.

Schimbul de scrisori se desfăşura în mod corespunzător. Avertizările lui Jacob rămîneau în cea mai mare parte fară efect. E drept că, din cauza interesului ştiinţific, Karl Reimer şi Salomon Hirzel nu voiau să renunţe la excursurile adesea excesive la unele dintre cuvintele-titlu, ca de exemplu la numeralul *eins* (unu), care era explicat şi comparat pe treizeci de coloane, în mod exhaustiv, cu latinescul *unus*, neerlandezul *een* şi goticul *ains* – editorii luaseră, desigur, în calcul încă de la bun început zelul devorator de hîrtie al Fraţilor Grimm de a oferi ample explicaţii şi exemplificări la fiecare cuvînt-titlu –, dar în ce priveşte grafia, obiectau în corespondenţa lor că o reformă ortografică de chintesenţă, care să ţină seama de originea fiecărui cuvînt, „l-ar speria pe orice viitor cititor să mai cumpere dicţionarul“. Trebuie să te aştepţi la pierderi financiare prin anularea unor comenzi. Iar aceste pierderi i-ar dăuna simţitor editurii şi ar scădea considerabil profitul. Stăruinţa lui Jacob în ce priveşte renunţarea la dublul E e exagerată. Mai curînd i-ar accepta scrierea cu literă mică, măcar că nu vor lipsi obiecţiile extreme ale unor învăţaţi, care doar atît aşteaptă.

După care în editură s-a petrecut o schimbare profundă. Karl Reimer a hotărît să se retragă. Voia

să-și înființeze o editură proprie. Dar asta n-a schimbat prea mult din editarea dicționarului. Cînd Salomon Hirzel, care preluase neîntîrziat tipărirea, a trimis pe 3 ianuarie 1852 – a doua zi Jacob împlinea șaizeci și șapte de ani – prima coală de corectură la Berlin, i-a scris mai vîrstnicului Grimm: „Îmi dau toată silința să mă obișnuiesc cu scrierea cu *sz*, însă ea continuă să mi se pară foarte străină și îl am mereu în fața ochilor pe bunul, vechiul *ss*, care mai apare atît de frumos tipărit în a dumneavoastră *Istorie a limbii germane*".

Dar Jacob a rămas la *sz*. Și a pus la încercare răbdarea editorului său cerîndu-i înnoiri suplimentare: „Vreau să renunț la liniuța de despărțire după *Flusz-* în cazul lui *Flusz- und Ortsnamen* (hidronime și toponime) și să scriu *Fluszundortsnamen*. Ce-i drept, e surprinzător, dar este corect așa și de mult justificat de scrierea împreună, de pildă, a lui *vierundzwanzig* (douăzeci și patru)".

Într-o altă scrisoare se exprimă și mai limpede: „După ce, de dragul obiecțiilor dumneavoastră, am renunțat la aproape toate intențiile de reformare a ortografiei noastre, nu mă mai întristați și cu *ſs*-ul, pe care-l numiți *bunul, vechiul*... Dar cît de vechi credeți că este? Și bun cu siguranță nu este, de vreme ce conține o minciună – noi îl numim *eszet*, în așa-zisa scriere germană îl scriem *ſs*, iar în tiparul cu caractere latine – de cînd am început să confundăm pe *ſ* lung cu *s* – îl nivelăm necugetat în *ss*... Împotriva lui *ſs* pledează imposibilitatea de a-l scrie cu majuscule, precum *sz* care devine *SZ*".

Fiindcă asemenea nepotriviri de păreri – și altele – au mai reușit să provoace chiar și de curînd un adevărat război ortografic, care a enervat, extenuat și dezbinat națiunea cum a făcut-o odinioară Războiul Rece, și fiindcă noile edicte mă privesc și pe mine și scrierea

numelui meu de familie, vreau să fie limpede că mă pronunț pe mai departe hotărît în cazul lui *daß* pentru *sz*, în timp ce numele „Grass“ tipărit îl vreau încheiat cu un *ss*, iar de mînă îl scriu cu *ß*. In schimb, tatăl meu mai folosea la semnat acea scriere „veche“ pe care Salomon Hirzel o găsise atît de drăgălașă și al cărei *ſ* – adică *s* lung – lumea îl mai considera eronat drept un *f*. E o consolare, totuși, că dincolo de „sau-sau“ mai există și alte cîteva posibilități. În orice caz, îmi face plăcere ca numele meu să se încheie cînd așa, cînd așa, poate și pentru că, astfel, evit deciziile definitive, pentru că exult cînd e vorba să schimb un „eu“ pe-un alt „eu“ și pentru că nu ezit să experimentez terțe căi de îndată ce împotriva celor mai vechi se ridică obiecții.

Jacob n-a cedat decît în ce privește scrierea împreună a lui *Fluszundortsnames*. Dar *sz* a rămas, chiar dacă spre sfîrșitul scrisorii el pretinde că ar putea ceda: „Mă simt într-o dispoziție atît de blajină, încît mi-ați putea impune chiar și *ſs* în loc de *sz*. Mă gîndesc mai mult la fondul chestiunii decît la formă“.

În acest fel s-a trecut la tipărirea dicționarului. La paisprezece ani după ce editorii din Leipzig le facuseră celor doi frați expulzați din Göttingen propunerea să alcătuiască un dicționar german, prime părți din acesta ajunseseră să fie trimise la cules, mai corectînd și adăugînd ici cîte ceva sau eliminînd acolo unde textul exceda, și în sfîrșit să fie tipărite – și anume, la dorința lui Jacob, cu caractere *antiqua,* care sînt atît de clare, fiindcă așa-numita *deutsche Fraktur*, căreia i se spune eronat „scriere gotică“, îi displăcea ca fiind extrem de întortocheată.

Dar, înainte să fie trimise, pe cale poștală, o coală de corectură după alta de la Leipzig la Berlin și retur și

să înceapă astfel tipărirea primelor tranșe aparținînd literei A, vreau să mai arunc o privire retrospectivă și, odată cu sfîrșitul jalnic al revoluției germane, să inserez un episod care aruncă o lumină asupra relației conflictuale a lui Jacob cu Danemarca.

Încă înainte de luptele de baricadă din Berlin și de răscoalele din Baden și Saxonia, reprimate cu tunurile în manieră prusacă, a izbucnit războiul pentru ținutul Schleswig, prin care danezii voiau să-l înhațe pentru eternitate. După o serie de victorii militare a fost instaurat un guvern provizoriu pentru Schleswig-Holstein. Apoi însă, regele Prusiei a cedat în fața presiunii marilor puteri Anglia și Rusia, motiv pentru care Jacob Grimm – la acea vreme încă deputat fără grup parlamentar în Adunarea din Biserica Sf. Paul, care votase acolo împotriva pretențiilor daneze – îi trimisese fratelui său o scrisoare indignată din cauza armistițiului încheiat cu danezii la Malmo.

Poate ar trebui adăugat că Jacob – cu toate că, la fel ca și Wilhelm, aprecia legendele daneze ca fiind de o mare valoare – era învrăjbit cu destui erudiți danezi, fiindcă pentru el limba daneză nu era una de sine stătătoare, ci mai degrabă un dialect german, iar ca loc de desfășurare al celui de-al doilea Congres al germaniștilor alesese, tocmai pentru a-i face în ciudă Danemarcei apropiate, orașul hanseatic Lübeck. În orice caz, Malmo reprezenta în ochii lui Jacob un aranjament dezonorant pentru patria sa, contribuind la plecarea lui din Frankfurt. Chiar la timp, fiindcă în anul următor, cînd Adunarea Națională a adoptat după nesfîrșite dezbateri Constituția, conform căreia Confederația germană urma să se supună unui imperiu ereditar sub conducere prusacă, Frederic-Wilhelm al IV-lea a declinat această invitație.

Cel de care se legaseră atîtea speranțe dezamăgea pe toată lumea pentru a nu știu cîta oară. Cel de la care lumea se aștepta la cîte și mai cîte nu voia să fie împărat german, ci doar conducătorul încoronat al Prusiei: egocentric și exaltat exclusiv de acest etalon prin excelență. Cert, negru-alb îi părea mai colorat decît negru-roșu-auriu.

La puțin timp după asta, Adunarea Națională s-a dizolvat. Totul rămînea mai departe neschimbat reacționar. După revolta din mai de la Dresda și o ultimă răbufnire a revoluției, în Saxonia s-a reinstaurat vechea orînduire. Cetățenii au fost lipsiți de putere, împotriva presei s-au promulgat legi severe și dreptul la adunare a fost îngrădit.

Numai industria trenurilor se dezvolta, ceea ce trebuia privit drept progres. Pe rute noi, numite și „căi ferate", locomotivele construite de Borsig[1] trăgeau după ele vagoane de persoane și de marfă. O consecință a fost circulația tot mai rapidă a scrisorilor. Cu toate astea, accelerația conformă cu mersul trenurilor nu putea anula stagnarea generală. De aceea putem presupune că revenirea la constrîngeri prerevoluționare l-a determinat pe editorul Karl Reimer să se despartă de Salomon Hirzel, să părăsească Leipzigul și să se mute cu propria sa editură la Berlin, chiar dacă acolo libertății cuvîntului i se aplica, în esență, un etalon la fel de restrictiv și erau epurate idei și cuvinte.

Se poate să mai fi existat și alte motive care au despărțit perechea de editori pînă atunci atît de unită. Să fi fost acestea de ordin familial? Fiindcă Hirzel era căsătorit cu sora lui Reimer. Dar corespondența fraților

1. August Borsig (1804-1854) – fabricant german, fondatorul uzinelor Borsig.

Grimm cu cei doi editori nu oferă nici un indiciu că ar fi intervenit o discordie.

Iar munca la dicţionar oricum n-avea de suferit de pe urma despărţirii. Hirzel a dovedit că stă pe propriile picioare, îndeajuns pentru a putea continua tipărirea deja începută a primelor tranşe. După ce cei doi tineri colaboratori, plătiţi de editură, aranjaseră sîrguincios în ordine alfabetică, în cutii construite special în acest scop, tot mai numeroasele fişe probatorii cu citate, fraţii Grimm şi-au împărţit literele între ei. Jacob se decisese deja dinainte pentru A, B şi C. Şi era gata să are şi ogorul lui F după ce avea să termine cu E. Wilhelm era mulţumit de munca lui la D şi i-ar fi plăcut să se ocupe, sărind peste alte litere, de M – poate pentru că se şi strînseseră atîtea şi atîtea poezii pline de farmec care elogiau „minunata lună mai" sau fie şi numai pentru cuvîntul-titlu *Märchen* (basm), la care ar fi urmat să scrie explicaţiile cuvenite.

Sînt însă sigur că mai vîrstnicul Grimm, stînd aplecat peste colile de corectură, care merg de la A trecînd prin „adamic" şi „alandala" şi ajungînd la „apocalipsă" şi mai departe, e de pe-acum indispus de litera E, căci după *eins* (unu), care-l trimite la cuvîntul-titlu *Einheit* (unitate) şi, odată cu acesta, îşi aminteşte iar de Adunarea Naţională din Biserica Sf. Paul din Frankfurt, ca ecou al acelor execrabil de lungi discursuri şi epuizante dezbateri ce conjurau zadarnic unitatea germană; cum, de altfel, şi pe mine începuse să mă enerveze această ereditate atunci cînd, în anul '90, Germania scindată în două s-a obligat la repezeală, prin jurămînt, să se considere unită, ceea ce însemna, de fapt, doar alipită – unirea existînd de-atunci încoace doar pe hîrtie. Fiindcă, de îndată ce acel strigăt care a răsunat mai întîi la Leipzig: „Noi sîntem poporul!" s-a îngustat, ajungîndu-se

la o afirmație prea puțin semnificativă: „Noi sîntem un popor“ și la ceea ce s-a numit „Tranziția“, s-a produs și unirea – atrasă de promisiunea că mărcile din est se vor schimba unu la unu cu mărcile din vest, ceea ce va transforma pustietățile în ținuturi înfloritoare – dar fară ca germanii să fie uniți. Numai muntele de datorii creștea. Totodată, lărgirea pieței a stimulat spiritul productiv.

Este motivul pentru care am pornit-o la drum: din Germania în Germania. Voiam să văd ce se schimbă și n-am văzut decît graba cu care vestul a deposedat estul de tot ce avea. M-am indignat rostind discursuri de mică audiență. De pildă, în localitatea bavareză Tutzing, unde – la o conferință a Academiei Evanghelice, la care am fost invitați Antje Vollmer, parlamentară a verzilor, și cu mine – am ținut un „Mic discurs al unui ins fară de patrie“, pledînd zadarnic pentru o confederație: „De-o parte, coșmarul, de alta, visul. Ce ne oprește ca printr-o echitabilă, de mult scadentă, compensare a daunelor să ajutăm în așa fel Republica Democrată Germană și pe cetățenii ei, încît statul să se poată consolida economic și democratic, iar cetățenilor săi să le fie mai lesne să rămînă la ei acasă? De ce trebuie să fie Confederația germană mereu încărcată peste cît poate duce – cînd ca stat federal, după ideea destul de vagă emanată din Biserica Sf. Paul, cînd sub forma unei republici federale mari prin aglutinare? Oare o Confederație germană nu înseamnă mai mult decît ne-am fi putut dori vreodată? O unire cuprinzătoare, o mai mare suprafață statală, o putere economică compactă – sînt acestea oare un adaos dezirabil?“.

Numai propoziții interogative. Spre finalul discursului, previziunile mele sumbre se intensificau: „Un

ajutor, un ajutor adevărat nu se acordă decît în condiţii vest-germane. Proprietate – da, dar nu proprietatea poporului, nu vă fie cu supărare. Ideologia vestică a capitalismului, care ar vrea să elimine fără substituent orice alt *-ism*, se pronunţă ca şi cum ar ţine pistolul îndreptat asupra ta: ori economie de piaţă, ori... În aceste condiţii, cine n-ar ridica mîinile sus, lăsîndu-se în voia binecuvîntărilor celui mai puternic, a cărui incorectitudine e atît de vădit relativizată de succes. Dar calculul la centimă nu va face ca problema germană să-şi găsească răspunsul".

În jurnalul meu de călătorie – care m-a însoţit la Schwerin, Stralsund, Neubrandenburg, la Cottbus, Bautzen şi Leipzig, în regiunea Lausitz, între Senftenberg şi Spremberg: un ţinut marcat de exploatarea lignitului, unde am fost rănit atît de uşor de două schije de grenadă, încît am supravieţuit „victoriei finale" trîmbiţate pînă la capăt chiar de pe ruine – mi-am notat, în chip de ecou, despre noua valută, valuta forte: „La două săptămîni după introducerea mărcii vest-germane în RDG: copilul care a căzut în fîntînă e găsit culpabil în instanţă".

Acum, cu douăzeci de ani mai tîrziu, noile landuri federale – doar alipite – încă nu reuşesc să stea pe propriile picioare, depinzînd financiar în continuare de stat. Aceste landuri se depopulează, sărăcia vine peste ele şi se instalează. Fiindcă a lipsit percepţia asupra celor două biografii trăite separat, socoteala după care din două ţări faci una n-a dus la o unire reală.

Jacob Grimm, care în Biserica Sf. Paul descoperise cît de greu le vine germanilor să fie uniţi, a introdus în dicţionar cuvîntul derivat din latinescul *unitas* cu

explicaţia că este „o expresie în circulaţie abia din secolul trecut, mai înainte încă neintrată în limbă".

Nici Luther însuşi, care-i furnizează destule citate, nu cunoaşte nici unitatea, nici trinitatea, ci vorbeşte de „unime şi treime". Doar folosind un citat din scrierile istorice ale lui Dahlmann, tovarăşul său de suferinţă de la Gottingen, din care reiese că în timpul Revoluţiei Franceze clubul iacobinilor dă dovadă de „o atitudine unitară la adunări", Jacob ajunge la cuvinte precum „univoc" sau „unison", pentru ca la echivocul unic să facă o lungă introducere şi să fixeze cuvinţelul cu un citat din Simon Dach[1]: „unul Dumnezeu unicul".

După care, preţ de cîteva coloane, îi acordă cinstea cuvenită numeralului *eins* (unu). Celebrează unicitatea, laudă unirea, numeşte „un', doi, trei" un hocus-pocus, îi permite unicornului din basme să se aciueze în dicţionar – de unul singur. Tot unul şi unul, dar unul cîte unul, întruna. S-o ţii una şi bună, zău aşa, nu-i a bună. Şi nici să-l faci pe unul una cu pămîntul, că-i păcat. Pînă una-alta, „este bine să te ţii de una, şi de cealaltă să nu te desfaci"[2]. Iar Fleming, în toiul Războiului de Treizeci de Ani: „Zodia în care m-am născut nu-i bună, fiindcă popor, regat şi cu mine ne ducem de rîpă unul ca unul". Ce să mai zici la asta? Una de jale.

În schimb, cuvinte care la un an de la căderea Zidului erau în gura şi la îndemîna tuturor se cumpărau ieftin şi se vindeau încă mai ieftin – precum *Einheitswille*, *Einheitsbegehren* (voinţă / dorinţă de unire) –, asemenea cuvinte nu apăreau la Jacob, oricît de mult şi-ar fi dorit el şi cei din Biserica Sf. Paul unirea germanilor.

1. Simon Dach (1605-1659) – poet baroc german.
2. *Biblia*, „Ecclesiastul" (7:18), ed. cit., p. 669.

Aşa încît Jacob pune în cele din urmă punct unităţii, numeralului unu şi lui Dumnezeu, Unul. Un', doi trei şi... gata cu-atîta *eins*! Elipsa e un cerc turtit. Enigmele se cer descifrate, enoriaşii – păstoriţi, epidemiile – eradicate, epigramele – gustate (dacă-s cu duh). Escapada – un eufemism: e mai rău de-atît! – nu mai poate fi escamotată şi erotomanul e dus sub escortă. Ei, asta-i încă una! Exigent, Jacob dă exemplu după exemplu, extras după extras, e de-a dreptul exorbitant: vrea cu tot dinadinsul s-ajungă la extremitate, dar ezită – e zelos, nu şi expeditiv. Eţetera. Deocamdată mai zăboveşte la *angelus*, pentru ca goticul *aggilus*, în germana veche *angil*, să ne scape ca *Engel*. Ca înger. Eruvim.

Sînt mulţi îngeri de-ăştia.
Fiecare din ei – aşa citim la Rilke, în *Elegii* – e groaznic.
Cel bun, păzitor,
cel rău, extrem de rău –
dar mai mulţi sînt din cei ce vestesc cîntînd şi-s
drăgălaşi ca nişte efebi,
nu atît îngeri, cît îngeraşi,
şi care la Dresda, în tabloul lui Rafael, îşi cam dau
coate, grobienii.
Eruvimii lui Klee şi alţi îngeri, cel plutitor al lui Barlach,
cel al lui Benjamin, care încifrează Istoria.
La cine se referea Wieland cînd
invoca un chip de înger?
În care îngereasă voia Fischart să îşi deşerte jetul
pe cînd, mai zăbovind în eden, o dezmierdase şi-o pupase
pe „îngeriţa-ştrengăriţă pe hăruitul, dulce-umezitu-i
zgău"?
Enfin şi-n fine, draci, eruvimi totuna-s
şi-aşijderea sînt eruvimi şi draci.
Dar Angelus Silezianul obişnuia s-aşeze
orice sfîrşit îndepărtat într-un Acum contemporan:

„Ziua de-Apoi e chiar acu',
nicicînd n-o vei găsi-n apoi sau după!".
Iar în RDG-ul cîndva real existent,
îngerașii erau o marfă căutată la tîrgurile de Crăciun
și care, fiind ciopliți în Munții Metaliferi din Saxonia,
erau buni la export, acasă însă
erau numiți nu îngeri-îngerași, ci „figurine-de-sfîrșit-de-an" – cum altfel, cînd Marx & Engels, *Opere complete*,
nu pomenesc o iotă despre nici un înger?

Jahresendfiguren (figurine-de-sfîrșit-de-an) este un cuvînt încropit, între timp cu totul uitat, a cărui a treia silabă, *Ende* (sfîrșit), ocupă în dicționarul Fraților Grimm – puțin înainte de *Enge* (îngustime) și *Engel* (înger) – nu mai puțin de douăzeci și două de coloane, căci „sfîrșit" pare a nu vrea să mai sfîrșească odată, poartă după sine, la extremitate, o coadă, un așa-zis „apendice terminal" interminabil, care crește și crește extras după extras: din „Ieșirea", din „Cartea lui Iov" și „Cartea a doua a Regilor", din Klopstock și Bürger și Kant și Goethe și Fleming și *Dicționarul de idiotisme elvețiene* al lui Franz Joseph Stalder, care ar putea pune capac și capăt cozii (dar n-o face): „partea prin care se termină ceva fie sus, fie jos se cheamă *sfîrșit* sau *capăt*, la fel și ceea ce rămîne la urmă din ceva..." Ei, da!

Dar pe cît de împătimit de începuturi ar păși Jacob pe un drum nesfîrșit de lung de la goticul *andeis* pînă la *Ende* cel de-acum de la sfîrșit – știind, în treacăt fie spus, și despre „toate locurile și sfîrșiturile creștinătății", extrăgînd din *Parzival* un „foarte curînd s-a fost sfîrșit cu dănțuitul" și citind din versurile lui Rückert: „Un bun sfîrșit începe mic cu mic, sfîrșind măreț după tipic" –, pe-atît de obsedate de sfîrșit îmi par viziunile

sumbre de azi ale sfîrşitului lumii: începînd cu nesfîrşitele văicăreli ale consumatorilor „finali la sfîrşit de reţea", cum li se mai zice azi, şi cu sfîrşitul ameninţător al creşterii economice şi sfîrşind cu depozitarea ultimă a deşeurilor radioactive. Cît despre determinantul cel mai îngrozitor alăturat sfîrşitului, acesta abia urma să fie introdus în şirul de cuvinte: cu puţin înainte de *Endreim* (rimă finală) s-a găsit loc şi pentru *Endlosung* (soluţia finală[1]), care ne-a marcat pe vecie.

Mai lipseşte sfîrşitul lumii, pe care filmele SF ni-l înfăţişează atît de plastic, şi, odată cu el, dispoziţia mereu reciclabilă a acestui sfîrşit. Despre o asemenea dispoziţie nici că putea fi vorba pe la jumătatea veacului al XIX-lea, oricît de apăsătoare ar fi fost situaţia politică. Dimpotrivă sau, mai degrabă, în sfîrşit – de parcă transportul pe calea ferată i-ar fi zorit şi pe Fraţii Grimm –. editorul Hirzel a reuşit să le publice primul volum al dicţionarului.

Ce eveniment! La Tîrgul din Leipzig se găsea acum totul la litera A, ce mai înainte nu putuse fi cumpărat decît în tranşe răzleţe. Critica literară şi filologică a reacţionat ditirambic. Numai catolicii şi-au manifestat dezaprobarea. Pe de-o parte, găseau că sînt citaţi aproape exclusiv numai autori evanghelici, iar pe de alta, lămuririle ce însoţeau cuvîntul *Ablasz* („iertarea păcatelor", dar şi „scurgere, evacuare a unui lichid") le-au oferit cîtorva prelaţi ai singurei Biserici cu-adevărat mîntuitoare argumentul să pună sub semnul îndoielii întreg efortul depus cu litera A.

---

1. Sintagma prin care liderii nazişti denumeau exterminarea evreilor.

Căci Jacob, începindu-și în aparență inofensiv explicațiile la acest cuvînt-titlu cu sămînță de scandal și pomenind de un sens neutru al termenului – și anume: „scurgerea apei dintr-un iaz" –, sfîrșește prin a scrie că „în principal, cuvîntul se referă la iertarea bisericească a păcatelor în schimbul unei sume de bani, situație împotriva căreia Reforma a luptat victorios".

Și, după obișnuitele lămuriri ce scociorăsc în grohotișul originar de sunete, Jacob citează din Luther, precizînd motivul indignării protestante, și amintește pe rînd de scrisoarea, anul și de întregul moft de iertare a păcatelor, întărind totul printr-un alt citat din Luther: „avînd ei dară stricăciune de nebiruit prin aceea că moftul iertării păcatelor a fost tîrît în noroi".

Ce-i de mirare că, din amvon, o seamă de preoți papistași s-au indignat, fiind gata să aprindă rugul; era de parcă predicatorul Abraham a Sancta Clara însuși i-ar fi condamnat plin de ardoare pe turci și pe necredincioși. Frații Grimm, însă, au rămas mai departe netulburați. Chiar dacă această critică subită redusese cercul de cumpărători în ținuturile catolice, dicționarul continua să apară tranșă după tranșă, iar Jacob să corecteze coală după coală de tipar, așa încît abia de-și găsea timp să se mai ocupe de E – mai ales că, pe lîngă strîngerea de cuvinte pentru litera D, fratele său Wilhelm avea acum și altele în cap.

Luînd-o din nou îndărăt în timp, Wilhelm făcea corecturile la cartea sa *Istoria rimei*, avînd la bază un șir de conferințe ținute în 1850. Printre altele, cartea tratează în mod critic prea desele rime în *-lich* din secolul al XIII-lea. Dar pe Konrad von Würzburg al său îl laudă pentru o rimă sextuplă cu *sne* și *kle.* E o lucrare scrisă cu mare sîrg, însă în care sensul ultim căutat de un iubitor al artei rimei amenință să se piardă în mărăcinișul citatelor.

În acest timp, Jacob se distanţează – lucru pe care-l înţeleg – de fratele său şi de întreg menajul familial îndeajuns de gălăgios, cu siguranţă, din Linkstrasse. Se plimbă prin Tiergarten, care nu-i foarte departe de casă, şi reflectează plimbîndu-se pe alei la substantivul *Ehe* (căsnicie) şi totodată, mai în treacăt, la căsătoria încheiată de Wilhelm în urmă cu mulţi ani.

De la exclamaţia uimită „eh!", pe care, fiind preluată din franceză, o consideră ca pe-o atenuare a strigătului „ah!", ajunge, trecînd prin conjuncţia *ehe* (înainte, mai înainte) – atestată şi ea prin numeroase citate – la „căsnicie" sau „matrimoniu", care – după cum constată mai tîrziu într-un citat din Kant – înseamnă „unirea a două persoane de sex diferit în scopul posesiunii comune pe viaţă a însuşirilor sexului fiecăreia".

Trecînd pe lîngă un fag, ale cărui două trunchiuri cu scoarţă netedă cresc din aceeaşi rădăcină, îi vine în minte un anumit Schlegel – însă nu-i nici Friedrich, nici August Wilhelm –, care, gîndindu-se la căsnicie, face trimitere la pacea şi la jugul conjugal: „Smintită e ura dintre oameni şi nelămurită căinţa – dar orăcăitul copiilor cîrpeşte căsnicia stricată". Cu toate astea, căsătoria fratelui său cu Dorothea nu e pîndită de asemenea primejdii, în orice caz, schimbul de scrisori dintre cei doi fraţi nu consemnează nici un scandal ori, mai rău, nici o infidelitate conjugală.

Căsătoria dintre Wilhelm şi Dorothea fusese decisă încă de la Kassel, cu mult timp înainte de perioada petrecută de ei la Gottingen. După moartea mamei, Jacob şi Wilhelm trebuiseră să le poarte de grijă fraţilor mai tineri, Ludwig Emil, Ferdinand şi Karl, care – în special Ferdinand – erau de felul lor mai nestatornici şi uşuratici. De gospodărie se ocupa pe cît putea sora lor,

Lotte. Însă apoi ea s-a căsătorit cu un anumit Hassenpflug, care – ajuns ministru și fiind urît de lumea din comitatul Hessa din pricina reacționarismului său – a fost poreclit *Hessenfluch* (Blestemul celor din Hessa).

Dar cine să mai vadă acum de gospodăria care mergea cu chiu și vai cîtă vreme frații mai mari primeau, ca bibliotecari, o biată lefșoară? Pînă acum Lotte avusese grijă de toate: gătise pentru toți frații, așternuse masa, le călcase cămășile spălate, le cîrpise ciorapii și ațîțase focul în sobă. Înainte de-a se mărita cu nesuferitul de Hassenpflug, îi sfătuise, probabil, să-și ia o menajeră. Însă Jacob și Wilhelm conveniseră că unul dintre ei trebuia să fie dispus să se căsătorească. Oare care era mai potrivit și înclinat s-o facă?

Asta e chestiunea fundamentală pe care caută să și-o limpezească Jacob în preumblările sale prin Tiergarten, dar se gîndește și în general la cuvîntul-titlu *Ehe*. Se oprește în dreptul statuii din marmură a unei zeițe – spre deosebire de Venus de lîngă Heleșteul cu peștișori aurii, aceasta e îmbrăcată cuminte – și se întreabă, poate: Care dintre noi era la vremea aceea gata să-și învingă spaima de căsnicie dovedită pînă atunci? Egoismul căruia se cerea convins? Care din doi s-a eschivat, care s-a arătat dispus?

Curînd ajunseseră la aceeași părere: Wilhelm e mai potrivit pentru căsnicie, fiind mai sociabil, vădit mai iubitor de copii, mai conciliant cînd e vorba de-o ceartă pe nimicuri și, pe deasupra, în stare să fie tandru nu doar cu vorba.

Sau noi, frații, se-ntreabă Jacob șovăind indecis la o răscruce de alei, ar fi trebuit mai curînd să ne încredem în noroc, să dăm cu zarul sau cu banul, unul dintre noi să tragă din pachetul de cărți dama de cupă și, odată cu ea, sorții conjugali?

Cu toate astea, fusese limpede de la bun început: dacă trebuia să fie unul, atunci Wilhelm era cel care avea stofa de soţ. Iar el, cel ales, a fost de acord.

Amintindu-şi de mersul în peţit, lui Jacob îi apare aievea Dorothea Wild, fiica farmacistului, căreia i s-a spus chiar de la început Dortchen – locuia la Kassel în vecinătatea lor, se purtase de ani de zile prietenos cu ambii şi, pe deasupra, mai era şi fată cinstită. Jacob o crezuse în stare de-a se căsători, odată cu fratele, şi cu el. Căci cine-l lua de soţ pe unul dintre cei doi Grimm îl primea şi pe celălalt la pachet – ce-i drept, nu culcat în patul conjugal, dar înfăşurat în legătura matrimonială. O asemenea relaţie în triunghi nu trebuise pusă pe hîrtie şi pecetluită. Nu fusese nevoie de o verighetă în plus, înţelegerea exista prin acord tacit şi se cerea trăită cu cel mai mare firesc.

Tot ceea ce în vorbirea curentă apărea ca jumătate şi pereche conjugală, iar în cazul unei certe se comporta ca o jumătate, trebuia de-aci înainte să se trifurce: fără Jacob alături, Wilhelm nu putea şi nu voia să fie soţ de unul singur. Fără să se plîngă, ba poate chiar zîmbind uşor, Dortchen l-a luat pe mai vîrstnicul Grimm ca pe un dar, pe care în mod vădit nu-i fusese greu să-l accepte. Cam aşa, sau pe-aproape, trebuie să fi fost: totul chibzuit pe îndelete şi orînduit prin bună înţelegere.

Îl văd acum pe Jacob în drum spre casă. Îmbogăţit cu multe cuvinte din echipa lui E. Nu intră în nici un local din piaţa An den Zelten şi în nici una dintre numeroasele cafenele ale oraşului, de pildă, la Stehely. Aţa îl trage acasă.

Şi-aşa, întreit, au ajuns în 1825 soţi şi soţie. Iar pentru că mireasa se arătase hotărîtă să-i lase mai departe pe cei doi fraţi în cotidianul lor obişnuit, ba mai

mult, să respecte paraxeniile fiecăruia, își trăiau într-o armonioasă trinitate – timpul curgînd cînd mai alert, cînd avansînd în pas de melc – fericirea lor conjugală care, fiind împărțită la trei, strălucea doar molcom. Cînd veniră și copiii unul după altul – primul muri curînd după naștere –, fără doar și poate că tatăl era unul singur, Wilhelm, dar nici Jacob n-a fost scutit de scîncete de sugaci și de miros de scutece; s-a conformat, însă, și adeseori s-a dovedit mai răbdător ca fratele său în a răspunde întrebărilor de copil. După cum aflăm din scrisori, nu după mult timp Herman și Rudolf îi spuneau „Apapa".

Astfel cuprinși într-o mai largă și armonioasă înțelegere a căsniciei, cei doi s-au mutat la Gottingen cînd au fost chemați acolo la post. Iar Dortchen avea grijă ca frații să nu apară la facultate decît în niște imaculate robe profesorale. Mergeau tustrei la evenimente sociale. Și, după protestul Celor Șapte, au suportat tustrei concedierea de la facultate și proscrierea lui Jacob în patria percepută ca exil. Anul în care au trăit despărțiți a fost dureros mai ales pentru băieți, dar și pentru micuța Auguste. Cînd mai apoi, la Kassel, treimea lor a renăscut, toți participanții la căsnicie erau mai fericiți decît ar fi permis-o strîmtimea locuinței.

Abia chemarea la Berlin, care le-a impus o nouă mutare, i-a oferit familiei un spațiu îndeajuns de mare: două odăi de studiu, camerele pentru copiii care creșteau, salonul mai degrabă modest, dormitoarele și restul dependințelor. Oriunde ar fi stat – în Lennestrasse, în Dorotheenstrasse ori, în cele din urmă, în Linkstrasse –, Dortchen avea mereu grijă de ambii frați. Nu-și permitea să cadă la pat decît atunci cînd Wilhelm nu avea vreuna din crizele lui de depresie, care cu vîrsta s-au înmulțit, tulburîndu-l nu numai pe el, ci cîtva timp

întregul menaj. Altminteri, însă, totul se desfăşura cu moderaţie şi în bună înţelegere. Nici gelozia, nici alte „scene dintr-o căsnicie"[1], turbulente sau erozive, nu le zguduiau viaţa din temelii. Cînd, pe la o mie opt sute cincizeci şi ceva, sub titlul *Cineva tot trebuie să se-nsoare*, un autor de mult uitat prezenta în maniera unei farse pactul utilitar al inseparabililor Grimm, în piesă era vorba mai mult despre teribila spaimă iniţială de căsnicie a celor doi fraţi decît despre monotonia vieţii conjugale de mai tîrziu, săracă în evenimente şi de aceea prea puţin potrivită ca subiect teatral.

M-am însurat de două ori. Între sfîrşitul primei căsnicii şi începutul celei de-a doua, m-am agitat luînd o serie de decizii pasionale care au dus la încurcături din cauza schimbării pripite a locuinţei, la certuri nesfîrşite şi, din nou, la despărţire. Numeam asta un „talmeş-balmeş familial". Dar, de fapt – sau, mai exact, din înclinaţia de-a trăi totuşi în doi viaţa mea proprie –, am ajuns între timp un familist experimentat, care ar vrea să-şi treacă în cont cei mai bine de treizeci de ani de apropiere de Ute – cu-atît mai mult cu cît nimic nu mi-a îngrădit în acest timp nici nevoia de solitudine, nici bolboroseala stăruitoare de vorbe ca sursă proprie de zgomot.

Mă văd, astfel, pledînd pentru căsnicie şi cîntărindu-i avantajele şi dezavantajele, aşa cum o mai facuse de-acum şi Johannes Fischart în *Gargantua* al său, tîlcuit pe germană cu un diluviu de cuvinte. Iar cînd, în anii '60 ai secolului trecut, prietenul meu Walter Hollerer[2] – care, la fel ca fraţii Grimm, fugea de căsnicie ca dracu'

1. *Scene dintr-o căsnicie* este titlul unui cunoscut serial de televiziune din 1973-74, regizat de Ingmar Bergman, ce prezintă o căsnicie în destrămare.
2. Walter Hollerer (1922-2003) – scriitor şi critic literar german.

de tămîie – s-a hotărît totuşi să-şi aleagă una dintre numeroasele mirese posibile şi s-o ia de soţie pe Renate a sa, m-au rugat ambii să pregătesc ospăţul de nuntă pentru ei şi musafirii lor.

Fiind, deci, invitat de amîndoi la unison ca maestru bucătar, am fiert la foc înăbuşit o duzină şi mai bine de potîrnichi pe ierburi aromate, am lăsat să se răcească în străchini piftia din cap de porc şi-am adăugat la asta un piure de mazăre şi o ciorbă de peşte care, dreasă cu tarhon, avea să deschidă festinul. În schimbul acestui serviciu prietenesc, le-am smuls celor doi promisiunea ca, în caz de divorţ, să-i invite pe aceiaşi oaspeţi şi pe mine ca bucătar la masa festivă dată în onoarea căsătoriei lor eşuate. Şi tot ca la cununie, aceleaşi bucate – o ciorbă de peşte, potîrnichi, răcitură de porc şi piure de mazăre – urmau să pună căsniciei lor un capăt cît se poate de gustos.

Dar nu s-a ajuns la aşa ceva. Căsătoria lor a ţinut pînă cînd moartea lui Walter a decis să-i pună capăt. Cine ştie dacă n-a avut oarecare efect şi simpla ameninţare cu repetarea festinului. Ori poate că Renate – la fel ca şi Dortchen pentru fraţii Grimm – a fost cu-adevărat singura femeie potrivită cu Walter.

Nici nu îndrăznesc să-mi închipui ce s-ar fi întîmplat dacă Wilhelm, contrar sfatului fratelui său, s-ar fi căsătorit după moartea lui Achim von Arnim cu Bettina, ca să se mute apoi – doar pentru că încă de copil simţise pentru fata asta cam de aceeaşi vîrstă cu el o atracţie mai degrabă visătoare decît pasională – pe una dintre moşiile înglodate în datorii ale lui Achim, Wiepersdorf ori Bärwalde. Sau dacă după cununie s-ar fi stabilit cu văduva şi cu liota ei de copii la Berlin, poate chiar împreună cu sensibilul Jacob, aşa încît firea de elfa a

Bettinei și felul ei de a gospodări haotic s-ar fi facut simțite, ca pulsații de neliniște, pînă în odăile de studiu ale fraților Grimm. Cei doi frați și munca la dicționar ar fi trebuit să suporte capriciile excentrice și ideile extreme ale unei soațe excesive în toate. Se poate ca în anul 1854 să nici nu fi apărut ediția legată a volumului întîi, de la *A* la *Biermolke*. Dimpotrivă, avînd-o alături de ei pe Dorothea Wild, munca de căutare a cuvintelor nu amenința să stagneze.

Așa trecea timpul. Zorit de scrisorile editorului Hirzel și nemaiscoțînd-o la capăt cu litera D, Wilhelm se plîngea de mizeria (*Elend*) și anevoințele muncii, drept care Jacob a și încorporat cuvîntul la litera E, împreună cu o mai lungă introducere. După părerea lui, *ellende* trimite, în germana veche, exclusiv la viața în exil: „Înțelesul originar al acestui cuvînt frumos, inspirat de dorul de casă, este locuitul în afara țării, printre străini".

Avea la îndemînă fișe probatorii pline de citate din Luther, Hutten, Lessing; își amintea și de răstimpul șederii lor forțate în ținutul Hessa, pe care totuși îl resimțiseră ca pe un surghiun în țară străină. Nu spunea oare Gryphius: „Vrăjmașii, cu turbarea lor, gonitu-l-au în mizeria de-afar"".

Dar Jacob n-a pomenit în dicționar nimic despre mizeria ce rezultă din sărăcie. Nu răzbate de-aici nici un vaier din odăițele ticsite de unde foametea le răpise bieților țesători patru copilași din zece.

Lumea privea în lături. Nici un cuvînt despre famelici, așa cum figurează ei pînă azi în statistici și rapoarte de sărăcie. Privitul în lături s-a practicat dintotdeauna, motiv pentru care de „ego" s-a și lipit un *-ism*; cît despre cartea cu titlul *Într-o țară bogată* – publicată de mine în urmă cu șapte ani împreună cu Daniela Dahn și

Johano Strasser, în care se relata despre sărăcie printre copiii din Germania şi despre existenţa jalnică a unor bătrîni –, aceasta n-a avut nici cel mai mic ecou. Căci nimeni n-avea chef să ştie asemenea lucruri cu lux de amănunte. Cu aer îndelung exersat, unii ori alţii se dădeau *cool* sau zoreau gîfîind de la un eveniment monden la altul. Cartea noastră – pe care o societate gonind după distracţii şi autocelebrîndu-se necontenit a expediat-o fară întîrziere, punîndu-i eticheta de „romantism social" – a rămas nebăgată în seamă. Şi totuşi mizeria şi sărăcia cresc pretutindeni în lume.

Dar Jacob abandonase şi el cuvîntul prea în pripă, deşi din experienţa dobîndită în Hessa ar fi trebuit să ştie ce consecinţe are sărăcia; o făcuse, poate, pentru că obosise şi căutatul altor cuvinte devenise o corvoadă tot mai mare pentru el. Sau pentru că Wilhelm nu se arăta dispus să-i mai ia din povară. Deprins, dintr-o experienţă crescîndă, cu dezamăgiri repetate în ciuda zelului depus şi aşteptîndu-se curînd la noi dezamăgiri copleşitoare, se prea poate ca Jacob să fi nimerit tocmai din aceste pricini pe un vast cîmp lexical unde silaba *ent-*[1] proliferează precum urzicile.

De cum a păşit pe acest cîmp, se şi apucă să sape la rădăcină: „Această particulă inseparabilă are legătură nu numai cu mai multe particule străine străvechi, ci în mod viu şi cu *Ende* (sfîrşit) al nostru".

Şi iată din nou cuvîntul *Ende*, care pune punct lucrurilor. Il dă la o parte, apoi îşi începe articolul introductiv

1. Element de compunere cu sens privativ şi nu numai, care în română echivalează în parte cu *des-*, *dez-* sau *dis-*, dar şi, cum vom vedea în continuare, cu *con-* ori cu alte particule.

la particulă criticînd „un *ent-* defectuos", care s-a „strecurat în *entzwei* (firînt în două) și *entgegen* (împotrivă, contra)". Iar în loc de *das Fasz enthält* (butoiul conține), Jacob ar prefera să se spună altfel: *das Fasz hält zehn Eimer* (butoiul ține zece găleți), deoarece „verbele simple sînt în mod apreciabil mai sugestive". De aici conchide: „Odată cu particula *ent-* intervine o anumită abstractizare".

Pentru că silaba se combină însă cu ușurință, Jacob e nevoit să includă în dicționar un lung șir de cuvinte: *entbehren* (a fi lipsit, a se lipsi de ceva), *entblättern* (a desfrunzi), *entblössen* (a dezveli, a despuia), *entdecken* (a descoperi), ba chiar și *entdeutschen* (a dezgermaniza), cu citatul corespunzător din Rückert: „Al nostru marș triumfător s-a preschimbat / În fugă, dar?! Franța-i zeflemitoare, / Iar alsacianul dezgermanizat / Ne ia în rîs și el? Ce dezonoare!"; apoi, firește, *entehren* (a dezonora) etc. Și cine s-ar fi gîndit că *entgleisen* avea să-și facă intrarea în dicționar așa de rapid: trenurile abia începuseră să circule și iată că și deraiau! Ar fi putut însă bănui Jacob că *entarten* (a degenera), explicat prin „a se depărta de tipul primar" și prevăzut cu citate din Klopstock – „Degenerați, voi, nepoți ai lui Romulus, / Asemuiți-vă fiarelor la voluptuosul banchet!" – și Schiller – „Dacă iubirea-i nesmintit aceeași, cum de-ar putea degenera a ei progenitură?" –, va sfîrși prin a deveni în ziua de azi un cuvînt oprit, compromis prin expresia nazistă *entartete Kunst* (artă degenerată)?

Apoi însă, după ce de la *entfleischen* (a descărna), trecînd peste *entfremden* (a înstrăina), ajunge la toate cuvintele compuse cu *entgegen* – *entgegeneilen* (a alerga înaintea cuiva), *entgegenhalten* (a obiecta) pînă la *entgegenwirken* (a contracara), cînd dintr-odată dă peste *entmenschter Mensch* (omul dezumanizat) la

Lohenstein[1], Voss[2] și Platen[3] și, mai la urmă, peste *entwickeln* (a dezvolta, a evolua, a împlini), la care îl citează pe Goethe din elegia „*Euphrosyne*": „M-am împlinit desluşindu-ți sublimele vorbe".

Dar pentru că Jacob Grimm cerceta originea (*Entstehung*) cuvintelor în același timp cu Charles Darwin, a cărui epocală carte *Originea speciilor* era în lucru, ce-i de mirare că, după consemnarea exclamației lui Schiller: „Mă înfior gîndindu-mă la cum vor evolua acestea toate!", ajunge la cuvinte ca: *Entwickelungsbahn* (calea dezvoltării), *Entwickelungsgang* (evoluție) și, corespunzător cu formarea cuvintelor de la Wulfila trecînd prin Fischart, pînă la Lessing, la *Entwickelungsgesetz* (legea evoluției).

Și pentru că am ajuns la acest cuvînt, îmi îngădui ca pe parcursul unui episod să mă depărtez de cei doi Grimm și să vă relatez despre începutul anilor '70 ai ultimului secol, cînd m-am decis să mă ocup de o marotă a mea, politica dezvoltării, sau cu alte cuvinte, cînd am încălecat pe-o șa a calului meu de bătaie ca să vă spun povestea așa:

După victoria electorală „la mustață" a social-democraților în toamna anului 1969, în cadrul guvernului de coaliție social-liberal s-a înființat un oficiu numit, pe scurt, Ministerul Dezvoltării. Care urma să se ocupe de dezvoltarea economică și socială a „țărilor subdezvoltate din lumea a treia", după cum le spunea. Ministrul de

1. Daniel Casper von Lohenstein (1635-1683) – jurist, diplomat, traducător și poet german din perioada barocă.
2. Johann Heinrich Voss (1751-1826) – poet german, traducător al *Iliadei* și *Odiseei*, precum și al clasicilor greci și romani.
3. August Graf von Platen (1796-1835) – poet german.

resort, Erhard Eppler, care era din Suabia, activa dintr-un simţ de răspundere creştin, fiind de aceea un social-democrat de o natură mai specială.

Fusese primul care inclusese pe agenda electorală o temă de viitor., politica dezvoltării, trezind astfel atenţia tinerilor alegători plictisiţi de nesfîrşitele dispute interne ale şaizecioptiştilor. Avea în jur de patruzeci şi cinci de ani şi aparţinea de generaţia mea – adică de cei care, încă prea tineri pentru a mai fi înrolaţi la sfîrşitul războiului, dăduseră o mînă de ajutor apărării antiaeriene. Pentru că era un vizionar, tezele lui despre „sfîrşitul dezvoltării" au fost expediate ca aparţinînd unuia care vede totul în negru – o etichetă ce li se pune multor profeţi. Mie, însă, mi-ar fi plăcut ca, sub conducerea lui, să particip un număr de ani la un proiect de dezvoltare, atît activînd practic, cît şi scriind totodată despre asta. N-a fost să fie. Aşadar, am încercat s-o fac pe cont propriu. Dar oricît de verosimilă ar fi părut ideea mea, era sortită eşecului încă de la început.

Proiectul urma să fie susţinut de sindicatele a trei ţări care politiceşte difereau: de Germania de Vest, implicată în Războiul Rece, de Suedia, aşa-zis neutră, şi de Iugoslavia, care se voia independentă de toate blocurile politice. Per Wästberg, un scriitor cu care eram prieten, a reluat ideea mea, dobîndind sprijinul Uniunii Sindicatelor LO din Suedia, aşa cum şi eu obţinusem aprobarea Uniunii Sindicatelor Vest-germane. Din partea ambelor organizaţii am primit promisiunea unui sprijin financiar de cîte un milion de mărci vest-germane. Am plecat cu Wästberg la Belgrad, obţinînd şi de aici asigurarea unui sprijin bănesc, deşi de valoare mai mică.

Încurajaţi de atîtea declaraţii de intenţie, am plecat cu avionul în Tanzania, aşadar acolo unde o colonie de

scurtă durată a Reichului, Africa de Est Germană, lăsase nişte urme. Il ştiam pe Wästberg ca pe un cunoscător al situaţiei politice din ţară şi din statele învecinate, Kenya şi Mozambic. Împreună cu noi călătorea Werner Holzer, ziarist şi redactor-şef la *Frankfurter Rundschau*, din cartea căruia, *Chipul nud al Africii*, desprinsesem cîteva informaţii utile şi al cărui ziar urma să însoţească proiectul nostru.

În cursul călătoriilor şi întîlnirilor pregătitoare cu experţi se vorbise tot timpul despre dezvoltare – de cele mai multe ori despre lipsa acesteia ori despre planuri de dezvoltare, precum şi despre proiecte eşuate ori la care încă se lucra; pe lîngă asta, se mai vorbea despre asistenţi prost pregătiţi, trimişi în ţări în curs de dezvoltare, care se întorceau acasă dezamăgiţi, ba uneori chiar de-a dreptul rasişti. Eu, în schimb, mă credeam bine pregătit – lucru adevărat numai pe hîrtie.

Cînd, ajunşi în capitala Dar es-Salaam, am început să discutăm cu funcţionari ai sindicatului unic tanzanian despre planul nostru de-a sprijini, într-o regiune subdezvoltată, producţia de utilaje agricole, construcţia unei fabrici de cărămidă şi dezvoltarea de ateliere-şcoală, s-a dovedit că preşedintele sindicatului lor îşi dorea exclusiv – şi-n cele din urmă a şi cerut cu insistenţă – finanţarea unei clădiri sindicale de mai multe etaje, ce abia urma să fie construită.

Contraargumentele noastre n-au fost de folos şi nici îndeajuns de stăruitoare. Chiar şi Nyerere, preşedintele statului – un om merituos, care reuşise să-şi desprindă ţara din Imperiul colonial britanic şi s-o facă independentă –, s-a dovedit neputincios în faţa unei pretenţii care nu ţinea seama decît de interesul personal.

Şi astfel ideea a eşuat încă dinainte de-a se putea dezvolta. Ne-am întors, deci, de-acolo unde ne duseserăm

prea bine, prea prost pregătiţi, aducînd cu noi doar suvenire de călătorie. De lipsa de vocaţie, de vădita inaptitudine îmi aduc şi azi aminte cu neplăcere, dar pe de altă parte mi-a rămas în minte şi discuţia purtată de noi cu Nyerere, pe care ne-a înlesnit-o Holzer..

Poate pentru a ne consola, Nyerere ne-a povestit despre un proiect de mari proporţii din regiunea Kilimanjaro – relata cu voce înceată, fără să se plîngă, despre un spital finanţat de mai multe ţări europene ce se construia acolo şi era dotat cu cea mai modernă aparatură medicală, pentru întreţinerea căreia urma să se plătească nu peste mult timp jumătate din bugetul de stat destinat sănătăţii. Ne-a mai spus că, pentru aceeaşi sumă pe care spitalul, desigur ultraperformant, avea s-o înghită, el şi-ar fi dorit înfiinţarea în toate satele din ţară a unor cabinete medicale simple; dar n-avusese succes cu această propunere la onorabilii finanţatori, fiindcă aceştia hotărîseră să-şi dea banii pe un proiect fară precedent, care să ia fără doar şi poate ochii lumii, şi în nici un caz pe ceva care s-ar fi putut eventual dezvolta în direcţia sistemului cubanez.

Julius Nyerere zîmbea în timp ce vorbea. Mai apoi ne-a povestit despre experienţele pe care le avusese ca profesor. Cînd ne-am luat rămas-bun, m-a rugat să-l salut pe Eppler.

Atîta osteneală zadarnică, un eşec jalnic, dar şi o prea uşuratică dorinţă de succes şi, în final, dezamăgirea, al cărei gust mai stăruie multă vreme. Mi-au rămas în amintire cîmpurile nesfîrşite de sisal de-a lungul coastei şi un cimitir întru cîtva îngrijit, datînd din perioada colonială germană. Clima şi Primul Război Mondial făcuseră să rămînă aici două şiruri de bărbaţi tineri, ale căror prenume aveau o sonoritate germană din nord.

Și-mi amintesc de un banian, ale cărui ramuri bogate își aruncau în jur umbra. Sub copac ședeau în cerc bărbați tineri și bătrîni. Refugiați din Mozambic, unde era război. Erau din tribul Makonde și erau cioplitori în lemn. Vedeam cum mîinile lor extrăgeau din blocuri de abanos niște forme oarecum abstracte. Ramuri despărțindu-se la nesfîrșit, cînd subțiindu-se, cînd iarăși îngroșîndu-se noduros, înfășurau precum o urzeală tot mai multe goluri și cavități. Grimase schițate întîmplător dădeau o față fantomatică acestor piese aflate în lucru, care se plimbau în cerc, trecînd din mîinile unui cioplitor într-ale altuia. Fiecare își avea contribuția sa. Blocurile de abanos, tot mai ușoare, treceau prin mîinile tuturor, fără excepție. Tinerii se ocupau de partea rudimentară a lucrului, bătrînii se îngrijeau de finețurile ultime. În afară de zgomotul făcut de dălți și de rașpele, nu se auzea decît un soi de cîntare iscată de vorbăria lor înfundată. Nimeni și nimic, nici un spectator, n-ar fi putut întrerupe acest circuit continuu.

Produsele finale le puteai cumpăra. Încă și azi, sculptura Makonde din atelierul meu – o piesă de abanos menită să alunge demonii – îmi readuce în amintire banianul cel umbros, cîmpurile de sisal, Tanzania și pe Nyerere, cimitirul din vremurile coloniale, ruinele dezvoltării și ideea eșuată.

Dar înainte ca acest cuvînt-titlu, *Erinnerung* (amintire), să mă retrimită la litera E și la cei doi frați culegători de cuvinte, așadar înainte de-a fi ispitit să înșir sute de cuvinte care încep cu *er-*: *erhaben* (sublim), *erkälten* (a răci), *erzählen* (a povesti) ș. a., țin să vă mai amintesc o dată că în anul 1854 apăruse în sfîrșit, fericind piața de carte germană, volumul întîi al dicționarului, care epuiza litera A și trecea la B.

Se prezintă ca un volum masiv, de circa 2.000 de pagini, pe două coloane fiecare. Prima pagină e împodobită cu un dublu portret în acvaforte. Wilhelm e așezat, uitîndu-se oblic pe lîngă cel ce privește gravura. Jacob stă în picioare, ușor înclinat spre fratele său, și pare istovit. Cel așezat are părul lins. Părul celui stînd în picioare mai face și-acum cîrlionți. Ambii cu părul cărunt-argintiu. Ai zice că s-a depus pe el praful din cărți.

Portretul celor doi frați renumiți – gravat după o fotografie – e lipsit de calitatea stampelor făcute de mîna lui Ludwig Emil, dar nu-i idealizează, ci îi prezintă într-un fel care te lasă să ghicești povara muncii lor. Gravitatea lor morocănoasă – și, în ce-l privește pe Wilhelm, subliniată – ascunde plăcerea căutării cotidiene de cuvinte, pe care poate încă o mai resimt amîndoi. La asta contribuie și redingotele negre. Cu nasturi îmbrăcați stofă. În hainele lor, frații au un aer sever și integru.

Cu totul altfel se prezintă „Cuvîntul înainte" la volum, nu mai puțin de vreo șaizeci de coloane, a cărui scriere și-a rezervat-o Jacob pentru sine. Începe cu o trimitere la încălcarea Constituției hanoverane, rezumă protestul celor șapte profesori din Gottingen – „căci la ce bun un jurămînt pe constituție, dacă acesta-i mincinos și nu trebuie respectat?" –, ajunge apoi la surghiun și la propunerea făcută de editura Weidmann „să ne umplem cu ceva timpul liber nedorit și să alcătuim un dicționar nou, de mari proporții, al limbii germane". Spre finalul excursului amplu, în care autorul se pronunță împotriva stilului gotic înzorzonat și pentru simplitatea caracterelor de literă latine, deplînge multitudinea neologismelor și germanizarea lor defectuoasă, în plus și ortografia încă

nepusă la punct, și totodată apără scrierea cu literă mică a dicționarului, precum și *sz*-ul final în cazul lui *grosz, strasze, fleisz* („mare", „stradă", „hărnicie").

După care, însă, Jacob nu-și mai poate stăpîni furia, pe care și-o varsă pe criticii tranșelor dicționarului livrate anticipat de doi ani încoace. Fără a le dezvălui numele, spune despre ei că sînt „doi păianjeni" care „s-au tîrît peste plantele acestei grădini de cuvinte, lăsîndu-și aici otrava".

Jacob numește apoi dicționarul o lucrare „patriotică" și li se adresează direct viitorilor cumpărători și beneficiari: „Iubiți compatrioți germani, de orice regat sau credință ați aparține – pășiți în această vastă hală, deschisă vouă tuturor, a limbii voastre moștenite, străvechi".

Dar cine erau cei doi păianjeni ale căror nume Jacob le trece sub tăcere? Pe unul dintre ei, pe Christian Friedrich Ludwig Wurm, apărătorii metodei Grimm l-au luat în tărbacă facînd aluzii sarcastice la numele său[1]; cît despre celălalt, Daniel Sanders, care critica haosul și bunul-plac ce domneau în dicționar, lipsa utilității sale practice, precum și citatele întîmplătoare furnizate de colaboratori care lucrau dezorganizat, spusele acestuia aveau mai multă greutate și nu puteau fi ignorate pur și simplu.

Sanders provenea dintr-o familie de evrei stabiliți la Altstrelitz, studiase matematica și filologia, ajunsese profesor de gimnaziu și apoi directorul Școlii evreiești din orașul natal. Karl Weigand, panegiristul lui Jacob și cel care mai tîrziu avea să prelucreze dicționarul, a încercat să respingă criticile aduse de acesta ridiculizîndu-l

1. *Wurm* înseamnă „vierme".

ca pe un provincial din Mecklenburg; în plus, socotea Weigand, Sanders fiind evreu și, deci, incapabil să aprecieze un dicționar german, asta-l scutea de a mai aduce contraargumente.

Căci Weigand era un antisemit declarat. Jacob Grimm, însă, care pînă atunci nu reacționase la defăimările ce în ultimul timp se întăriseră, ar fi trebuit să-i refuze sprijinul – dar n-a facut-o. Ba chiar a confirmat într-o scrisoare că Sanders se dovedește a avea „întru totul obrăznicia și indiscreția evreiască". Iar după ce criticul său a anunțat la rîndul lui publicarea unui dicționar propriu, Jacob l-a asigurat pe Hirzel că Sanders „e evreu, așa încît proiectul lui este un dicționar evreiesco-german, ceea ce explică unele lucruri din felul lui de-a fi".

Dicționarul lui Sanders, vizat de această prejudecată, avea să devină mai tîrziu popular, fiind de folos practic și conceput după o cu totul altă metodă decît aceea a Fraților Grimm.

Cît despre Salomon Hirzel, acesta nu a răspuns la scrisoarea lui Jacob. Dacă ar fi făcut-o, ar fi trebuit să se arate jignit, poate chiar indignat, pentru simplul motiv că editorul provenea dintr-o veche familie de patricieni elvețiano-evreiască, un fapt ce – din motive pe care doar le bănuim – fusese ținut sub tăcere, dar care în secolul următor avea să aibă consecințe.

Schimbul de scrisori dintre frații Grimm și editorul lor nu s-a întrerupt niciodată pînă la apariția primului volum. În cursul acestei corespondențe e tot mai des amintit numele celui mai destoinic dintre colaboratorii editurii, Rudolf Hildebrand; și vreau, la rîndul meu, să evidențiez stăruitoarea activitate a corectorului, cu-atît mai mult cu cît vom mai vorbi des despre el în paginile ce urmează.

Hirzel scrie: „În urmă cu opt zile, corectorul nostru s-a logodit. Logodnica lui e neîndoielnic cea mai drăgălaşă fată, pe care a şi încercat s-o introducă în dicţionar la începutul colii a cincisprezecea". Editorul – de altfel, un cunoscător şi colecţionar de Goethe, care a contribuit cu o mie şi mai bine de citate pe fişele întocmite la toate literele – nu voia prin aceasta decît să sublinieze cuvîntul-titlul *allerliebst* (drăgălaş), căruia Hildebrand îi adăugase comentariul conform căruia în acest caz avem de-a face cu o formă de superlativ.

În scrisoarea din 5 aprilie 1852 se pomeneşte şi de anunţul apariţiei dicţionarului, care în martie fusese publicat în formulări uşor diferite în mai multe ziare. După elogiile aduse Fraţilor Grimm în anunţ se mai putea citi: „Tipografia editurii s-a priceput să dea acestei lucrări aspectul cel mai potrivit. Cu mare iscusinţă şi fără a recurge la supărătoarele aldine, tipografia a reuşit – prin alternarea capităluţelor de mărimi diferite şi a scrisului drept cu cel cursiv – să obţină cea mai mare claritate în prezentarea diverselor părţi ale fiecărui articol. Întreg tirajul e tipărit in-quarto, pe hîrtie albă rezistentă..."

În anul următor este deja vorba despre volumul al doilea, de care – după cum promisese de mult – avea să se ocupe Wilhelm. Cu toate astea, cele mai multe dintre scrisorile editorului îi sînt adresate lui Jacob, care şi răspunde la timp cînd se discută litera B: „M-am interesat de un cuvînt obscen pe care zadarnic îl cauţi în dicţionare, dar care circulă în cea mai mare parte din Germania". Despre sămînţa bărbatului şi ejaculare citim: „*Der kalte Bauer* (literal: «ţăran rece»; metaforic: «spermă uscată»); expresia aceasta o găsim pe tot cuprinsul ţării pînă în Alsacia, pînă în Steiermark..."

Hirzel își amintește că ar fi auzit spunîndu-se în dialect elvețian, în regiunea muntoasă din cantonul Berna, despre un bărbat care practica onania: *Er hät en chalte Bur gemacht*[1]. Dar în coloana corespunzătoare cuvîntului-titlu *Bauer* (țăran) nu se găsește decît pe la început, înainte de citatele referitoare la țăranul care lucrează ogorul, o aluzie mai degrabă jenată la dezmăț, „căci ce-ar putea fi mai nimerit decît să-i spui plăcerii împotriva naturii: «plăcere rece»?". După care ni se atrage atenția asupra a ceea ce contrariază bunul-simț, recte obscenitatea anumitor sintagme în care apare cuvîntul, *kalte Träume* (visuri reci) și *kalte Ratschläge* (sfaturi reci) fiind declarate drept ceva „rău".

În felul acesta, Jacob – care în adnotările sale la „cuvintele spurcate" se arată a fi în dezacord cu sine însuși – se completează bine cu editorul său, mai degrabă lax în această privință. Contribuțiile acestuia la unele cuvinte aveau să se mai dovedească deseori de folos și, treptat, ele lasă să se întrevadă un om căruia vrem aici să-i ridicăm un monument alcătuit din cuvinte admirative: de felul lui răbdător, înțelept, gospodărindu-și cu simplicitate cunoștințele și capabil de un umor în surdină, dar înzestrat cu o judecată clarvăzătoare, el nu vorbește decît în treacăt despre spiritul lui de afacerist. Ca liberal de cea mai veche școală, Salomon Hirzel era totodată un patriot moderat, care din punct de vedere politic își urma rațiunea, așadar știa să-și țină sub control liberalismul ce-i era propriu. Pesemne că din acest motiv nici nu pomenește vreun cuvînt despre originile evreiești ale familiei sale – ceea ce explică și de ce atacul furios al lui Jacob împotriva lui Daniel Sanders, criticul detestat al dicționarului său, a rămas

1. „Și-a frecat-o la rece", în dialect alaman în original.

fără răspuns. Una din două: fie că, în mod deliberat, editorul Hirzel nu se vedea ca evreu, ci ca un creștin luminat, fie că avea motivele sale să-și tăinuiască originea. Cine știe, poate că bănuia primejduirea existenței sale, temîndu-se de lucruri îngrozitoare și ferindu-se de aceea să se expună, dar potolind spaimele ce se făceau simțite în familia lui. În orice caz, în corespondența păstrată nu se găsește nimic aluziv în acest sens. Dimpotrivă, unica lui grijă – încă dinainte de apariția primului volum – nu are în vedere decît livrarea tranșelor pentru cel de-al doilea, de care se ocupă Wilhelm. Fără a deveni prea insistent, Hirzel nu se arată îngrijorat în scrisori decît de continuarea lucrului la dicționar.

Jacob, în schimb, care credea a fi trecut între timp de literele B și C și de luni în șir se preumbla cu E-ul în cap pe aleile din Tiergarten, se prea poate să-i fi împărtășit editorului său că, după ce chestiunea „plăcerilor reci" fusese elucidată, îi dă ghes o plăcere mai degrabă inocentă – are acum chef, cum tot a isprăvit explicarea exhaustivă a pronumelui de persoana a treia, să cerceteze mai îndeaproape grupurile de litere premergătoare *er*-, pentru început, dar se desparte cu greu și de *el*- ori *en*-. Ceea ce începe cu *erachten* (a considera), pentru a trece prin *Erbarmen* (îndurare) și a sfîrși cu *erzittern* (a se înfiora), deschide perspectiva asupra unei porțiuni de drum înspăimîntător de lungi. Și, la urmă de tot, îl incită în mod deosebit și *ex*-ul.

Un cuvînt emergent din mediul înconjurător
al altora – eufemisme: extaziată expulzie, a exulta,
exit lichid seminal, ejaculare... Ei bine,
dacă în limba *Bibliei* asta e a cunoaște –
„Iacov a cunoscut-o pe muierea lui" –, însemnînd,

e literă de Evanghelie, că s-a culcat cu ea,
pe de altă parte, informaţia exhaustivă, expertiza
în exces, examinarea la sînge şi extinderea ei sînt
elemente ce ţin de existenţa oricărui serviciu secret,
fie el eficient
ori execrabil, care, împărţindu-ne pe căprării şi enorii,
scrie apoi despre fiecare note informative – adevărate
eposuri ce exhibă pe deplin echivoc sau escamotează
esenţialul din noi, şi extrage concluzii pentru eternitate,
în aşa fel încît,
cînd expiem, dosarul ar putea fi un frumos epilog,
de ale cărui elocvente elogii nu ne mai spală nici o
apă.

Şi cîte altele le mai urmează lui *el-*, *en-*, *er-* şi cînd ce *e* devine *ex*, expiază adică. În timp ce Jacob – ca-ntotdeauna luînd-o pe drumuri ocolite cu mult înaintea fratelui său – se plimbă prin Tiergarten, ce-i drept, nu pe sub exotici eucalipţi, ci pe sub frasini şi stejari indigeni, reflectînd la cuvinte cu E şi prinzînd tot mai mult gust de această literă, se apropie, etimologic, dinspre *etswer* şi *eteswa*, din germana medievală, de azi uzualul *etwa*, un cuvinţel care excelează în exactitatea aproximării (cumva, oare, ceva, poate, cam, circa, vreo) – dă un citat din Fleming: „De-ar fi, cumva, ca încă azi să mă sfîrşesc 'naintea duşmanului", pentru ca apoi să lămurească nelămuritul, dintr-o altă parte, cu un citat din Lessing: „Puţin tot e ceva" şi-un altul din Rückert, care-i strigă unui nerod de copil: „Nu totul vei putea s-ajungi, ci doar ceva!".

Mai tîrziu, acest cuvînt-titlu va avea mai bine de două coloane explicative, în care e tot mereu vorba despre „un anumit inexprimabil *ceva*, care poate tocmai de aceea e de neexprimat, fiindcă e mai nimica".

Pe cînd Jacob mai întoarce o vreme pe-o parte și pe alta acest ceva echivoc, care e tot mai fară sens, golindu-se încetul cu încetul pînă ce în final și-a pierdut tot înțelesul, ca orice cuvînt prea mult dumicat și răsdumicat, se întîlnește cu fratele lui – sau, mai bine zis, îl zărește și se înspăimîntă, căci Wilhelm stă la marginea unei ape care, ca unul dintre numeroasele fire de apă scurgîndu-se din Spree, canalizează Tiergartenul, fiind ici-colo traversat de cîte un podeț.

Wilhelm stă aproape de apă, prea aproape. O jumătate de pas și-ar fi prea mult. Jacob se înfioară: probabil că sub apă pîndesc alge, buruieniș și răgălii. De curînd, un copil s-a înecat într-alt loc. Wilhelm se uită țintă la apa care e întunecată și-aproape nemișcată. Întunecate par să-i fie și gîndurile, de o bună bucată de timp – de ce s-o spune „bună", cînd e rea?! – îl apasă ceva ce doctorii numesc „depresie"; cuvîntu-i un venetic căruia Frații Grimm nu-i îngăduie să intre în dicționar.

Jacob știe însă cîteva echivalente germane cu care încearcă să-i distragă atenția fratelui său de la apă. Zice, deci:

— O putem numi mîhnire. Dar și „posomorîrea" ori „scîrbia" ori „amărîrea" și „înnourarea" îmi par mai nimerite și mai frumoase ca sonoritate decît tot ce știu a spune medicii.

Mai încearcă o dată, înșirînd cuvinte care exprimă suferința: „îndurerat", „îndoliat", „abătut".

În cele din urmă Wilhelm se depărtează de apă.

— Cum vezi, Jacob, femeia aceea pictată cîndva de meșterul Dürer m-a acoperit cu văluri. O cheamă Melancolia și mă-ntreb dacă n-ar trebui, odată ajunși acolo, s-o includem la litera M. De fapt, însă, nu mai pot, nu mai vreau, nu mai am chef de nimic.

Dar cînd editorul Hirzel, îngrijorat de întîrzierea cu care sosesc la Leipzig tranşele la litera D, îi scrie lui Wilhelm propunîndu-i să lase munca sa în seama lui Jacob, primeşte un răspuns de om profund rănit: „Cu alte cuvinte, asta înseamnă ca el să modifice, să corijeze, să taie şi să facă adaosuri..."

Abia spre sfîrşitul scrisorii, care ni-l arată lezat în toate privinţele, Wilhelm ajunge să scrie că fratele lui „nici nu are de gînd să preia o asemenea muncă de prelucrare. Dacă ar avea însă intenţia să continue singur munca la dicţionar, atunci el e cel care va trebui să mi-o spună".

Nu fratele lui, ci moartea a pus capăt lucrului său. S-a întîmplat pe cînd Wilhelm se apropia de cuvîntul-titlu *Durst* (sete). Deocamdată, însă, mai lucra la seria de cuvinte precedate de silaba *durch-*, care începea cu *durchackern* („a ara adînc", de unde sensul metaforic: „a parcurge temeinic [o carte], a citi din scoarţă-n scoarţă").

Mai înainte l-ar fi putut lua în considerare şi pe locţiitorul lui *Tod* (moarte) în dialectele nordice, *Dod*; în schimb, s-a decis pentru *Dote*, adică „dodă, nană, persoana care năşeşte pruncul la botez, cumătra..."

Într-o veche legendă, Laurin spune: „Era botezat, naş îi fusese cavalerul Dietrich". Dar Wilhelm ar fi putut cita liniştit şi dintr-unul din basmele culese chiar de el, „Cumătra Moarte". Aici, un bărbat sărac îl refuză ca naş pentru al treisprezecelea copil al său mai întîi pe Dumnezeu, apoi pe Diavol, pentru ca în cele din urmă să aleagă Moartea să-i fie cumătră sau nănaşă; un basm în care la sfîrşit moare chiar finul, ajuns doftor vestit, fiindcă năşica supărată îi găseşte leacul.

În această perioadă au mai murit şi alţii: la mult timp după Ferdinand, care făcuse atîtea griji familiei – dar care în tinereţe îi atrăsese lui Wilhelm atenţia asupra *Prinţului de Homburg* al lui Kleist –. a murit acum şi fratele lor Karl.

Iar în iarna lui 1859 s-a prăpădit şi Bettina von Arnim, deja foarte bătrînă. Mulţi ani se ţinuse departe de Fraţii Grimm, ceea ce-l întristase cu deosebire pe Wilhelm – doar fiul lui, Herman, era apropiat de Gisela, una dintre fiicele Bettinei.

În mai s-a săvîrşit din viaţă, la aproape nouăzeci de ani, şi Alexander von Humboldt, după ce pusese pe hîrtie multe dintre lucrurile noi care-l impresionaseră în călătorii – multe dintre ele, dar nici pe departe toate.

Şi, în timp ce la Londra apărea, în sfîrşit, cartea lui Darwin, *Originea speciilor*, care deschidea o nouă perspectivă asupra tuturor vieţuitoarelor şi care de aceea a zguduit din temelii creştinătatea pioasă, la Viena se apropia de sfîrşitul său şi prinţul Metternich, sub a cărui politică ce apăsase întreaga Europă trebuiseră să sufere atîţia poeţi flămînzi de libertate, dar şi mulţi patrioţi merituoşi şi, nu în cele din urmă, tiparul şi, odată cu el, sistemul editorial în ansamblu.

Moartea şi doliul de după păreau a nu se mai sfîrşi. Căci, în timp ce căsătoria de curînd încheiată a lui Herman, fiul lui Wilhelm, cu fiica Bettinei, Gisela, îşi urma cursul ei straniu – Jacob îşi păstra părerea pentru sine –, undeva, departe, mureau soldaţi austrieci şi italieni, motiv pentru care Prusia şi-a chemat bărbaţii sub arme, iar Rudolf, fiul lui Wilhelm, a fost mobilizat. Tatăl lui, însă, deşi bolnăvicios şi mereu apăsat de stări sufleteşti întunecate, nu lua în seamă apropierea morţii, scriindu-i zglobiu lui Hirzel, de parcă ar fi relatat despre un joc de copii: „În fiecare dimineaţă, Rudolf

pleacă de-acasă la orele patru sau cinci să facă instrucție militară, ieri a luat cu asalt o fortificație..."

La sfîrșitul lunii noiembrie din anul morții, i-a trimis editorului, chiar și în ultima lui scrisoare, niște corecturi la dicționar. Colile de tipar conțineau acum toate cuvintele din seria începînd cu *durch-*: de la *durchaus* (neapărat, întru totul) la *Durchzug* (trecerea trupelor, curent de aer). Pe deasupra, Wilhelm mai oferea unele citate privitoare la *Durst* („sete"; dar, în sens vechi, și „fudulie") – *der wutenden tyrannen eitel durst* („deșarta fudulie a tiranilor furioși") despre care scria Luther și, de asemenea, setea chefliilor voioși, celebrată de Uhland, care găsea că *Wein* (vin) și *Schwein* (porc) rimează perfect și că *Wurst* (cîrnat) și *Durst* (sete) se potrivesc de minune. Dar nimic nu anticipa *dunkel* și *Dunkelheit*, nimic nu te lăsa să bănuiești „întunecimea" care avea să vină deodată.

Dacă Hirzel ar fi răspuns la această scrisoare, lămuririle sale cu privire la unele întrebări legate de cuvintele cu D ar fi sosit prea tîrziu. Wilhelm Grimm a murit pe 16 decembrie.

Abia o lună mai tîrziu, Jacob îi scria editorului: „Zăcea fără somn, bîntuit de năluciri agitate, vorbind aproape tot timpul – deseori frumos și cu înțeles, dintr-odată însă divagînd, amestecînd amintiri mai îndepărtate cu altele mai recente. Așa s-a îndreptat spre moarte, care a venit în liniște deplină, fără să mai observi o ultimă suflare..."

În restul scrisorii, care se voia obiectivă, fratele rămas în viață se arăta indignat din cauza necrologului scris de Herman, fiul lui Wilhelm, și publicat de *Vossische Zeitung*. Jacob critica în mod deosebit faptul că în text fusese pomenită și de curînd decedata Bettina von Arnim.

Considera că inserția e „inutilă și diminuează efectul necrologului".

Într-atît ajunsese de neîndurător și judeca cu asprime tot ce credea că lezează numele de Grimm. Într-o scrisoare sau poate chiar în public, Bettina i-ar fi răspuns numindu-l „filistin".

Despre ceilalți membri ai familiei îndoliate, văduva lui Wilhelm, fiica Auguste, soldatul Rudolf, nu se știe nimic. Cum vremea umedă și rece era prea neprietenoasă pentru o plimbare prin Tiergarten, Jacob rămînea acasă, șezînd cînd în odaia fratelui, acum lipsită de viață, cînd în a sa, dar nelucrînd la dicționar. I-a scris editorului: „Cel mai mult îmi place să citesc din *Basme* și să descopăr ce a mai lucrat Wilhelm la ele în timpul din urmă. Trebuie să mai aveți puțină răbdare cu mine".

Poate că în sfîrșit a început să-i placă felul în care rescrisese Wilhelm, mai pe gustul cititorilor, versiunile inițiale – de pildă începutul nou al basmului „Regele-broscoi sau Heinrich-cel-de-fier", care lui Jacob îi reamintea în chip minunat tonul pe care fratele lui povestea: „În vremurile de demult, cînd numai ce-ți puneai o dorință-n gînd, că ți se și împlinea, trăia un rege..." și unde la sfîrșit se frîng unul cîte unul cele trei cercuri de fier din jurul inimii credinciosului Heinrich.

Dar e lesne de presupus că, după „Regele-broscoi", Jacob a mai răsfoit și alte basme, precum „Pasărea lui Fitcher" sau „Vulpea și pisica", și s-a adîncit în lectura „Păsării-de-pripas", care începe cu „A fost odată un pădurar". În acest basm, Lenchen, fata pădurarului, și copilul Pasăre-de-pripas se transformă într-o tufă de trandafiri, apoi într-o biserică și la urmă într-un iaz cu o rățușcă ce înoată pe el. Iar la sfîrșit, cînd ambii copii sînt bucuroși nevoie mare că au scăpat de orice primejdie, se spune: „Și dacă n-au murit, mai trăiesc și azi".

Pe Wilhelm, însă, scăpat acum din strînsoarea complicatului sistem de reguli al raţiunii seci, îl păştea nemurirea chiar dacă nu mai reuşise să-şi dea obolul pînă la capăt cu cel de-al doilea volum al dicţionarului, care se întinde de la *Biermorder* (strică-bere) pînă la *Dwatsch* (găgăuţă). În locul lui, asta avea s-o facă în anul următor Jacob, care întotdeauna se arătase grijuliu faţă de fratele său.

Pîn' ce cade și fructul

Ceea ce ne roade și ne fărîmițează fără răgaz: cazul Fallersleben și altele cîte-au mai fost și sînt și nu-s fleacuri:
facerea de rău, felonia, fetișuri în loc de Dumnezeu ori problema deșeurilor ori a încălzirii globale, fir-ar ele să fie – fiecare din ele-i ca funia în casa spînzuratului!
Despre falsitate și fraude la politicieni
doar farfaralele de ziariști fac mare caz – ei, și?
În biserică și instanță nu se fluieră,
iar rufele se spală-n familie!
Pilat se tot frăsuia fară rost, fiindu-i cam frică să decidă și vrînd să se fofileze, dar fariseii, fierbînd de furie, i-au forțat mîna, la care el a zis: „Fie pe-a voastră!".
Fel de fel de proverbe care au ceva de-a face cu litera F te-ajută și ele: „Să faci din țînțar armăsar" sau: „Fier pe fier ascute", sau: „Fata frumoasă o iei și fară zestre", sau: „Fiecare grăunte are făină, dar și tărîță", sau: „Foamea gonește fiara din pădure", dar „Frica păzește via" și-n fine:
„Fructul oprit mai dulce-i ca fagurele". Și-atît.
Ei, dar fructul ce cade nu-i oprit, ci doar copt.

Întîmplător, adică în cursul plimbărilor prin Tiergarten, şi la răscruce de drumuri, unde mereu îl încearcă îndoiala dacă ceea ce face mai are vreun sens, lui Jacob îi vin în minte şi alte cuvinte cu F. Dar după ce a reflectat temeinic la F-ul iniţial, cel median şi cel de la sfîrşitul cuvîntului şi a demonstrat cît de ades în vremurile dinainte F şi V se înlocuiau reciproc, părînd chiar a le face plăcere jocul acestor alternanţe, în cel de-al treilea volum al dicţionarului, litera F urmează să-nceapă cu un cuvînt cu sonoritate frumoasă: *Fabel* (fabulă), care se trage din latină. De la cartea cu fabule, Jacob ajunge la Hans cel care, în lipsa unei realităţi mulţumitoare, fabulează şi iar fabulează, inventă, născoceşte – ce mai, e un adevărat scornitorinc, o fiinţă fabuloasă, fără doar şi poate, una dintre acelea despre care Schiller afirmă că „azi nu mai există".

Acel Grimm care mai e în viaţă îşi continuă seria cu fabulele lui Esop şi cu morala lor, în schimb nu vrea să ştie nimic despre marea poftă de fabulaţie a lui Goethe, citîndu-l însă cu un cuvînt mai neobişnuit, *Fabelwahn* – „ai pomenit şi tu de-o astfel de idee falsă dintru început" –, pe care-l lămureşte prin două expresii latineşti: *opinio falsa*, *error*. După sfîrşitul vremurilor fabuloase şi-un ultim elogiu adresat fabulatorilor, o breaslă de care în alte vremi mi-ar fi plăcut să aparţin – mai nou, unele lucruri cotidiene mi se par de-a dreptul fabuloase, ca de pildă funda care-mi izbuteşte cînd îmi leg şireturile –, Jacob se întoarce la realitate prin cuvîntul-titlu *fabrică*, la care se mai adaugă cuvîntul *fabrikenmäszig*, sprijinit pe un citat din eruditul Kant: „diviziunea industrială a muncii".

Totuşi, înainte de a continua cu litera F şi de a putea să se indigneze împotriva „celor ce cultivă şi păzesc

bălăriile dublării literelor", care nu mai vor să scrie *Schif*(vas, corabie), ci scriu *Schiff* și *Griff* (prindere cu mîna; mîner) – la urma urmei se mai scrie și-acum *Dorf*, *Wolf*, *Schaf* („sat", „lup", „oaie") –, mult iubitul frate (chiar dacă mai degrabă mocăit la găsirea cuvintelor) va trebui înmormîntat.

Asta s-a petrecut în cimitirul Bisericii Sf. Matei. La înmormîntare au venit prieteni și străini, care i-au prezentat condoleanțe. Ningea, zăpada acoperea pămîntul înghețat. Oricît era patria de dezbinată, întreaga Germanie deplîngea pierderea suferită. Un preot a rostit cîteva cuvinte ca la carte, pe care mai tîrziu nimeni nu și le-a mai amintit. Brazi și molizi înmărmuriți de ger. Cîțiva copii erau încredințați că printre oamenii îndoliați văzuseră siluete îmbrăcate ciudat, semănînd ca două picături de apă cu niște personaje din basme. De-aici încolo, mai tînărul Grimm avea să lipsească.

Se spunea că Wilhelm, care fusese bolnăvicios toată viața, murise din pricina unei tumori ce-i fusese extirpată din spinare. La asta se mai adăugase, pare-se, și o pneumonie, poate că și bătăile inimii lui, care se mai poticneau încă din tinerețe.

Lui Wilhelm îi fusese dat să trăiască șaptezeci și trei de ani. După studii universitare și culegerea zeloasă a basmelor, după trezirea la viață a unor vechi scripturi precum poemul *Gudrun*, *Cîntecul lui Hildebrand* și a scrierilor lui Konrad von Würzburg, după revigorarea legendelor germane, irlandeze și daneze, a versurilor *Eddei*, după studiul runelor și cercetarea de mai tîrziu a istoriei rimei, care-l îndepărtase mult de litera D, după cîte și mai cîte ce-l siliseră să se gheboșeze și să aspire ani în șir praful din bibliotecile pierdute mai apoi, în urma celor întîmplate la Gottingen – după toate

astea voise la început să se dedice cu entuziasm acelei părţi a dicţionarului care începea cu monosilabul *da*, iar apoi – trecînd prin *Dwal* (odinioară: „smintit“) şi *dwalichter Mensch* (omul smintit) se termină cu *dwatsch* şi cu un citat din Kleist, care face troc cu litere: D la schimb cu T – „gut, aber twatsch“: „bun, dar tont“. Umorile lui schimbătoare îl împiedicaseră însă pe Wilhelm Grimm să tragă grijuliu mai departe la jugul lui D.

A încheiat, ce-i drept, volumul al doilea, dar n-a mai apucat să scrie şi „Cuvîntul înainte“. Prin urmare, pe acesta l-a scris îndoliatul Jacob. Cum a ieşit mai scurt decît cel de la volumul întîi, laudele şi criticile lui Jacob se îngrămădesc pe doar cîteva coloane.

Mai întîi scrie despre Wilhelm că „lucra încet şi potolit, dar curat şi desluşit“, pentru a remarca apoi că „de cîte ori am lucrat împreună, mi-a fost totdeauna superior în ce priveşte un stil de prezentare lin şi atractiv“, după care se plînge însă: „Fratele meu iar s-a abătut de la unele chestiuni pe le credeam stabilite şi pentru care la început am fost nevoit să dau tonul...“

În continuare, Jacob critică şi alte lucruri făcute sau omise de defunct, de parcă mai rămăseseră socoteli neîncheiate din timpul vieţii sale: regretă, de pildă, renunţarea la prescurtări, care face textul mai aspectuos, ce-i drept, dar totodată necesită mai mult spaţiu. Nu vrea să înţeleagă nici de ce fratele său renunţă în mare parte la explicaţiile latineşti prin care este introdus cuvîntul, micşorînd astfel folosul tras de alte popoare, căci „dicţionarul nostru german nu trebuie să fie doar pentru germani în sens restrîns, ci să se deschidă şi înspre scandinavi, neerlandezi, englezi, francezi şi alte popoare romanice...“

O iritare şi mai mare i-o stîrneşte dezicerea fratelui de regula, altminteri respectată în dicţionar, „referitoare

la particulele atașate verbului". Știe că-i e superior lui Wilhelm în finețuri gramaticale, dar ajunge la concluzia că „din mai multe pîraie confluează într-un rîu ape diferite și totuși cel mai adesea asemănătoare".

Iar spre finalul prefeței scrise în locul defunctului Wilhelm, Jacob se tempereează pe sine și critica sa, admițînd: „Pierderea lui e mult prea proaspătă încît să cutez a spune ceva ce i-ar aduce vreo atingere, fie și de departe".

Apoi exprimă mulțumiri. Nu cu belșugul de cuvinte care ar fi curs din condeiul lui Wilhelm, ci mai degrabă laconic, sînt numiți, într-o ordine aleasă cu grijă, toți cei ale căror „contribuții însemnate" au îmbogățit volumul al doilea. I se mulțumește și editorului Hirzel.

Dar asta nu era de-ajuns, nu putea fi de-ajuns. Cîrteala lui prea avea iz de belfer. Legătura de-o viață dintre cei doi frați fusese prea zgîrcit evocată în prefața oricum succintă. La puține săptămîni după moartea fratelui, Jacob a fost nevoit să-i ridice un monument printr-o mai lungă cuvîntare, scrisă în februarie 1860. La numai o jumătate de an după pierderea suferită și încă neconsolat, Jacob și-a ținut cuvîntarea în fața membrilor convocați ai Academiei Regale Prusace de Științe, din care – lucru obișnuit în cercul unor academicieni – făceau parte mulți bărbați aflați în preajma morții.

A vorbit stînd în picioare. Se pare că vocea i-a răsunat limpede și solemn pînă în cel mai depărtat colț al sălii. Numai cîteodată, spre sfîrșitul propoziției, vreun cuvînt suna ca un murmur nedeslușit ori se pierdea în cine știe ce alt fel.

Oare s-au auzit aplauze? Să-i fi mulțumit ascultătorii printr-o tăcere emoționată? Nu există mărturii despre cum a fost receptată cuvîntarea lui Jacob „Despre fratele meu Wilhelm", dar de la o distanță de ani și

într-un soi de instantanee ușor tremurate îmi amintesc cum discursurile mele, ţinute în faţa membrilor Academiei de Arte din Berlin – aflată pe-atunci pe Hanseatenweg din zona Tiergarten –, în parte au găsit ecou, în parte au provocat indignare.

Așa s-a întîmplat cu discursul ţinut în 1964, despre „Evenimente anterioare și ulterioare tragediei lui Coriolan de la Livius și Plutarh la Shakespeare, ajungînd pînă la Brecht și la mine", discurs împănat cu citate, în cursul căruia am schiţat tragedia mea germană *Plebeii fac exerciţii de revoltă*. Referirea mea la greva muncitorească din '53, începută pe șantierul din Stalinallee[1], a provocat chiar în timp ce-mi rosteam discursul o ceartă care doi ani mai tîrziu, cînd piesa a fost pusă în scenă, m-a ștampilat ca dușman deopotrivă în Est și în Vest. Așa cum, din punctul de vedere al doctrinei din Est, răzvrătirea muncitorilor a fost condamnată ca puci contrarevoluţionar și înăbușită cu tancurile, tot astfel interesul celor din Vest a transformat-o mincinos într-o revoltă a întregului popor; așa și numai așa avea ea să intre în istorie.

Discursul și, încă mai deslușit, piesa mea contrazic ambele falsificări. La sfîrșit eșuează cu toţii, muncitori și intelectuali. Tragedia amintește de *Elegiile din Buckow* ale lui Brecht: „Necunoscătorilor! Știindu-mi vina, vă acuz".

1. Revolta muncitorească izbucnită la 17 iunie 1953, în Berlinul de Est, s-a extins și în alte orașe ale RDG, constituindu-se într-un reper politic major, un memento înfricoșător pentru conducerea statului comunist, dar un semnal dătător de speranţă pentru cealaltă Germanie. Din 1954 și pînă la reunificarea celor două Germanii, în 1990, data de 17 iunie a fost sărbătoarea naţională a RFG („Ziua unităţii germane").

Altfel au stat lucrurile cu discursul „Învățătorul meu Doblin“, pe care l-am ținut în 1967. Încercam aici să amintesc Academiei cum a fost exclus în ’33 unul dintre membrii săi: un capitol sumbru din istoria ei. Doblin a trebuit să fugă din țară. Întoarcerea din exil a eșuat. A murit plin de amărăciune. Încă un scriitor german ce-i rămînea străin patriei sale. Intenția mea era să-l recomand auditoriului, să trezesc curiozitatea ascultătorilor pentru aventurile lui ce răsturnau bolovănișuri de cuvinte, să-i „seduc întru Doblin pentru a fi citit“. În încheiere mă adresam sălii direct: „Vă va neliniști; vă va împovăra visurile; veți înghiți greu; nu va fi pe gustul dumneavoastră; e nedigerabil, ba chiar nesănătos. Îl va schimba pe cititorul său. Cine-și este suficient sieși să se păzească de Doblin“.

Elogiul pe care i l-am adus învățătorului meu a fost înmormîntat în aplauze. Dar cînd, la patruzeci de ani de la sfîrșitul războiului, pe 8 mai, am vorbit iar în plenul Academiei, discursul ținut sub titlul „Libertatea de dar“ a stîrnit indignare mai ales la secția Arte plastice, fiindcă pe un fir secundar al demonstrației mele am ajuns să vorbesc despre situația artelor și atitudinea artiștilor în perioada postbelică, anume comparînd între ele îngustimile dogmatice ale Estului și Vestului și luînd peste picior mai întîi partinitatea impusă în Est și apoi cultul din Vest pentru pictura desprinsă de orice scop: „Pe cît posibil, trebuia ca nimic să nu fie recognoscibil din întreaga urîțenie pe care sperai s-o fi lăsat în mod fericit în urmă. Încifrare – da. Elemente ornamentale – desigur. De asemenea, materiale și structuri din belșug, forma pură. Dar cu nici un chip ceea ce-ți sare în ochi, nimic care să te doară ca imagine. Nici un Dix, nici un Kirchner, nici un Beckmann care să fixeze pe pînză grozăvia trăită“.

Fireşte că pictorii prezentaţi în cataloage drept artişti „informali" nu puteau ori nu voiau să înghită aşa ceva. Ei, care se prefăcuseră orbi la realităţile trăite, mi-au oferit în dar o banderolă pentru orbi dintre cele galbene cu puncte negre. Ei, care se credeau liberi, se supuneau de bunăvoie tiraniei pieţei. Cu toate astea, discursul meu era mai ales despre noţiunea de libertate, *Freiheit* – a celei lipsă, a celei dăruite, a celei abuzate, aşadar a celei care sub sloganul „Cale liberă pentru cetăţeanul liber" se dezlănţuie pe drumurile interurbane –, şi în cele din urmă despre libertatea la care ne referim totdeauna noi şi nu ceilalţi, adică de-o parte libertatea burgheză, care se dezinteresează de drepturile sociale, iar de cealaltă parte cea comunistă, pentru care drepturile cetăţeneşti sînt nule şi neavenite.

Am spus: „În prezent cumpănirea obsesivă ar vrea să înăbuşe orice dispută intelectuală. Libertatea dăruită se supune des invocatei foarfeci din cap. Egoismul de grup al societăţii pluraliste se manifestă nestăvilit. Acestui fapt îi corespund următoarele: folosirea fără jenă a coatelor în spiritul unui darwinism vulgar liberal; dezinteresul plictisit al celor asiguraţi economic de îndată ce se vorbeşte despre suferinţa socială în creştere; iar în domeniul artelor, întoarcerea la dezangajare ca modă sezonieră, prezentată cu neruşinare ca o noutate. Sînt foarte la îndemînă tot soiul de noţiuni interşanjabile pe care le-am putea rezuma cam aşa: Inovarea multimedială a Noii Corporalităţi se desfăşoară ca mit înscenat al autorealizării în cercurile alternative şi sub semnul unui postmodernism neoliberal".

Un gunoi de cuvinte pe care fraţii Grimm l-ar fi adunat cu făraşul şi l-ar fi aruncat, dar care în anii '80 era la mare preţ şi chiar şi azi vezi la televizor cîte-un

filozof frazeolog dintre cei fandosiți și faloși, care tot flutură și-nfloresc vorbe ce le zboară de pe buze ca baloanele colorate de săpun: sclipesc cît sclipesc și plesnesc – o neînfrînată flecăreală afinată pe care-o regăsești apoi în foiletoanele cine știe cărui ziar.

Dar pentru firoscosul Jacob, atunci cînd și-a ținut cuvîntarea despre Wilhelm în fața membrilor Academiei Regale Prusace de Științe, delimitîndu-se cu exactitate de fratele său – „încă de copil am avut în mine o sîrguință de fier, ceea ce lui nu i-o îngăduia nici sănătatea șubredă; lucrările sale erau învăluite în priviri ca de argint, în vreme ce eu nu eram înzestrat cu ele" –, așadar pentru Jacob, cuvîntul *Freiheit* (libertate) trebuie să fi fost sfînt, căci oricît de armonios ar fi vorbit și s-ar fi ținut de manuscrisul său, lăuntric rămînea totuși liber, era cu gîndul într-alt loc: cu precădere acasă, în odaia de studiu, aplecat peste fișe și liste de cuvinte care toate – la fel ca frumosul, deși zadarnicul, strigăt după *Freiheit* – i se supuneau literei F.

Discursurile lui la Academie, discursurile mele. Ceea ce s-a stins ca ecou, însă a trebuit spus. Așa că am numit libertatea o fufă pe care-o poate f... oricine o plătește. Așa că el a căutat libertatea în păduri virgine de mult defrișate, unde-și găsise ea odinioară refugiul. Așa că am strigat după învățătorul meu Doblin. Așa că și-a celebrat fratele mort ca pe eul său mai bun: „El își găsea bucuria și liniștea lăsîndu-se în voia muncii, privind în jur și înseninîndu-se cu ea – bucuria și seninătatea mea stau tocmai în munca în sine". Totodată, însă, era cu gîndurile în altă parte, se sustrăsese adunării lor academice și era altundeva de găsit.

Îl voi căuta. Căci bănuiesc unde te duc subterfugiile ce-mi sînt la îndemînă și mie, în timp ce vorbesc și vorbesc verde-n față...

Pesemne că în timp ce vorbea de pe podium, cu gîndul departe, Jacob se vedea, dacă nu în odaia lui de studiu, atunci ca de obicei în Tiergarten, și-anume împreună cu fratele său, fiindcă fară el se simțea doar jumătate de om. Oricît ar fi moartea de sigură, chemarea îndărăt la viață rămîne oricînd posibilă. L-a chemat îndărăt așa cum și mie mi-e cunoscut trucul ăsta.

Iată că-i și văd pe amîndoi: se-apropie mergînd alături de-a lungul unei alei străjuite de ulmi, se despart în dreptul unui rond de flori pentru ca apoi să se întîlnească iar în apropiere de Luiseninsel. Wilhelm, cel de fapt mort, îmi pare mai plin de viață decît fratele său.

Se imprimăvărează: o făgăduință care face muguri. Cei doi arată spre niște ghiocei, o salcie de la malul apei. Acum vorbesc: cînd unul, cînd celălalt. Jacob mai mult decît Wilhelm. S-ar zice că s-a strîns în el un puhoi de cuvinte. Vorbesc amîndoi tare, prea tare – cu trecerea anilor au ajuns tari de urechi. Sînt zgîrciți la gesturi. Oare de unde are Wilhelm cojile de pîine, din care rupe bucăți ca să le arunce rațelor?

Mă apropii de ei, le dau tîrcoale, dornic să mă amestec în discuția lor, îmi iau libertatea să-ntind spre ei cuvintele *frei* și *Freiheit* ca momeală: Libertatea cuvîntului! Liber-arbitru! Profesie liberă, mînă liberă!

Iată că Jacob își notează sugestiile mele și, în timp ce Wilhelm hrănește mai departe rățuștele ascultătoare, el introduce cuvîntul *frei* prin latinescul *liber*. „În gotică: *freis*, în germana veche: *fri*“ – spune el trecînd apoi la proprietatea liberă și de la *frei* la verbul *freien* (a peți). După părerea lui, *frei*, *froh* (bucuros) și *freuen* (a se bucura) sînt cumva înrudite. Vorbește despre robul eliberat și mă scapă dinadins din vedere pe mine, cel care i-am furnizat cîteva cuvinte-titlu. Îi amintește lui

Wilhelm cît de zadarnic a fost discursul ținut atunci, în Biserica Sf. Paul – o majoritate a votat împotrivă –, cînd le-a cerut celorlalți să renunțe (nu ăsta fusese cuvîntul, ci: „să ne eliberăm...“!) la tinichelele decorațiilor, la titlurile nobiliare ereditare și la privilegii: „Gata cu ele!“.

După care caută să se elibereze de reminiscențele apăsătoare din vremuri care-au trecut. Întețit de sosirea primăverii, ciripitul păsărelelor îl duce cu gîndul la cuvîntul *vogelfrei* (liber ca pasărea), care sună cumva a binefacere, dar înseamnă cu totul altceva: liber ca pasărea e cel scos în afara legii! Aici, în parc, Jacob se simte laolaltă cu Goethe „în aer liber“; apoi rîde frivol, cum arareori l-am auzit rîzînd, ne trimite la „despuiată, Nivula cea cu țîțele în libertate“ a lui Logau și, pentru că *frei* poate însemna și *frech* (nerușinat), îl citează pe Luther, cu ale sale „fetișcane slobode-n purtări“.

Dimpotrivă, pentru Wilhelm, liberă și frumoasă e doar natura. Arată spre niște muguri de castan ce promit să înflorească, le spune pe nume păsărilor cîntătoare, face risipă cu fărîmele de pîine și se bucură de aerul primăvăratic care tăgăduiește moartea. Cu belșug de cuvinte, dă frîu liber senzației de libertate pe care-o resimte. De parcă l-ar fi potopit o stare de fericire.

„Desigur“, spune Jacob păstrîndu-și gravitatea, „însă putem vorbi deopotrivă despre liberul-arbitru al omului, ca și despre pendulul care oscilează liber.“

Încerc să lărgesc aria cuvîntului cu cîteva sensuri mai din vremea noastră – zi liberă, vînzare la liber, liber-schimbism, liber-profesionist – și continui să fac fițe și fasoane cu acest cuvînt frumos.

La care Wilhelm îl citează pe Lessing, cu *Ernst și Falk. Dialoguri pentru francmasoni*, și le aruncă rațelor niște ultime firimituri.

Jacob îi zbiară fratelui său la ureche:

— Cuvîntul *Freimut*, pe care-l întîlnim la Schiller, înseamnă mult mai mult decît „gîndire liberă".

La cuvîntul-titlu din dicţionar avea să precizeze, recurgînd la latină, că *Freimut* însemna în germana veche *fortitudo animi* – o cutezanţă peste măsură, neîngrădită de nimic – şi că mai tîrziu a dobîndit mai mult sensul de francheţe şi de gîndire liberă. Lasă apoi, după cum se va putea citi mai tîrziu în dicţionar, ca libertatea să iasă din *Freihafen* (port liber) şi să navigheze preţ de două coloane cu toate pînzele sus. „Cea mai veche şi mai frumoasă expresie pentru noţiunea de libertate a fost sugestivul *Freihals*[1], care nu poartă nici un jug. Libertatea a ajuns pentru noi un termen tehnic, opus robiei şi subjugării."

După o cuvîntare ţinută liber în Tiergarten, şi de aceea mai lungă şi divagantă, ce îl convoacă mereu pe fratele defunct, atrăgîndu-l în discuţii la răscruce de alei sau forţîndu-l, cu vocea ridicată a celui fudul de urechi, să-i devină auditor – în tot acest răstimp pe mine mă acceptă în preajmă cel mult ca pe un furnizor de noi cuvinte-titlu –, Jacob se întoarce, grăbindu-se peste podeţul unei remarci lăturalnice puse în ghilimele: „da, frate drag, aşa eram odinioară: beţi de libertate", înapoi la manuscris şi la sala plină de academicieni înaintaţi în vîrstă.

Ne putem totuşi imagina că, în timp ce lumea îl mai comemorează pe decedat şi îi recunoaşte meritele legate de litera D, lui Jacob îi vine în minte şi protestul lor de la Gottingen, cînd cei doi fraţi au făcut uz de libertatea lor, refuzînd să-şi încalce jurămîntul pe Constituţie; la fel cum şi eu, vorbind în faţa plenului Academiei de

1. Grumaz liber.

Arte despre „Libertatea de dar“ şi urmărind totodată, pe-un firicel de gînd paralel, de departe, D-ul lui Wilhelm, m-am pomenit desprins din imediat şi depus la infirmeria din Marienbad, unde-am nimerit dezmeticit îndeajuns, c-o rană uşoară, la început de mai ’45.

Totul era înverzit, păsările ciripeau ca la comandă. Naturii nici că-i păsa de ce se mai întîmplă în rest. Oricum ceva lua sfîrşit. Oricum se scrisese o dată. Oricum eşafodajul crezului meu se prăbuşise, lăsînd în urmă o lacună, motiv pentru care, în ziua capitulării necondiţionate a Reichului german, abia de puteam pricepe ce-nseamnă libertate, ce poate ea pune în mişcare şi cît de scumpă poate deveni cînd ai pierdut-o. Scriam în textul cuvîntării mele ţinute pe 8 mai 1985: „Imediat după certitudinea că am fost învinşi, capitularea necondiţionată a însemnat pentru mine şi mulţi alţii care zăceau în paturile de spital învecinate, mai înainte de toate: eliberarea de spaimă. Odată ce puterea fusese smulsă din mîna superiorilor militari – un lucru realizat de noi doar treptat –, acea lipsă de libertate intrată în obişnuinţă şi parţial acceptată a început să dispară, fără ca totuşi libertatea, marea necunoscută, să-şi fi făcut simţită prezenţa“.

Şi pentru Jacob Grimm cuvîntul „libertate“, despre care spunea că se numără „printre monumentele limbii germane“, fusese întotdeauna doar un ţel îndepărtat şi de aceea apărea în discursurile sale rostite în Biserica Sf. Paul ca un dezirabil bun constituţional. Mişcările îi erau mereu îngrădite de constrîngeri pe care le îndura supus şi uneori gemînd sub povară.

Aşa cum avea să se întîmple după moartea fratelui. În discursul de la Academie se plîngea: „La urmă, deja ajunşi în amurgul vieţii, am luat asupra noastră o lucrare de imense proporţii – mai bine-ar fi fost dacă asta s-ar

fi întîmplat mai devreme, însă preparativele îndelungi au fost inevitabile; iar acum, povara acestui dicţionar german a rămas doar pe umerii mei".

Şi-aşa va rămîne. De cum pleacă de lîngă pupitrul de la care a vorbit şi-n timp ce încă răsună aplauzele acestor academicieni a căror viaţă stă într-un fir de aţă ori care se cred departe de moarte – unii dintre ei au aţipit şi-acum tresar speriaţi, făcînd ochii mari –, litera F l-a şi-nşfacat iar de guler. E asaltat de verbe, adjective, substantive, de particule cu nemiluita. Un fir i s-a prins de rever, aşa că Jacob o ia temeinic, de-a fir a păr şi din fir pînă-n aţă, urmînd firul călăuzitor: după părerea lui Wieland, firul roşu al poeziei nu-i perceptibil. Pomeneşte de tot ce-atîrnă de un fir ori trebuie strecurat prin urechea acului, lămureşte cum e să-ţi pierzi firul (şi şirul) cînd vorbeşti – asta dacă nu te ţii, ca Jacob, de textul scris: vorbă cu vorbă, fir cu fir – sau să cobori pe firul apei... Toate astea îi curg din peniţă în timp ce-şi aruncă din cînd în cînd privirile în odaia de studiu pustie a fratelui.

Mai tîrziu, înconjurat de membrii Academiei, care-i aduc elogii, şi pus în încurcătură de întrebările lor în parte absurde, în parte perfide, îşi vede mai departe de cuvinte cu F, fără a da atenţie ordinii lor alfabetice, preocupat acum de cele din regnul animal: *Fohlen* (mînz), *Fuchs* (vulpe), „fenec", „fazan", de la *Ferkel* (purcel) ajunge la *Fisch* (peşte) – în germana veche: *fisc* –, se ajută cu citate şi expresii: *weder Fisch noch Fleisch* (nici peşte, nici carne), ceea ce vrea să însemne: „nici cal, nici măgar".

Apoi, pentru o mai bună perspectivă, caută să privească pe fereastră (*Fenster*), împrumutată din latinescul *fenestra*. Şi ajunge la concluzia că acest cuvînt, aşa cum era el scris în cea mai veche limbă gotică – *augadauro* –, era totuşi mai sugestiv.

Ii explică unuia dintre academicienii care caută să-l rețină de ce cuvîntul folosit pentru a desemna ferestruica rotundă din acoperiș, *Ochsenauge* (ochi de bou), mai păstrează și azi goticul *Auge* (ochi al casei).

Și pentru că s-a împăcat acum cu originea străină a cuvîntului „fereastră", dintr-odată îi place ca, sub impulsul unei inspirații, ceea ce în sudul Germaniei se numește *fensterln* – în latină: *fenestrare* – să denumească o serie de activități, de la prozaicele *fenestris ornare* (a face ferestre la casă ori a da pe fereastră afară) și pînă la mai agreabilele: a intra la iubită pe fereastră ori a te plimba pe sub fereastra ei. Jacob chicotește așa cum fac moșnegii de îndată ce-și amintesc de isprăvile tinereții. Deodată însă, de sub pervazul ferestrei năvălește asupra lui cuvîntul *Fall* (caz) și-l prinde în gheare.

„În cazul morții mele"..., strigă el mai tare decît ar fi vrut și amuțește pe dată, fiindcă se vede înconjurat de toți acești bărbați faimoși, care adineauri mai erau auditorii lui, dar care acum s-au apropiat mult prea tare de el: cu ochii urduroși, chei, sfrijiți și boțiți, știrbi, care molfăie și bălmăjesc, vor să-i strîngă mîna, să-l bată pe umăr, să-l amețească cu vorbe dulci în falset. Jacob se teme deja că a căzut în capcana unor panegiriști deșănțați și că a fost mult prea amabil.

Iese în fugă din încăperile Academiei, de parcă ar fi nimerit într-o societate inoportună. Mă duc după el să-i dau manuscrisul, pe care l-a uitat pe pupitru, pentru ca acesta să poată fi tipărit mai tîrziu.

Își revine abia cînd se regăsește în ordinea din odaia lui de studiu. După o scurtă privire aruncată prin ușa deschisă în odaia goală a fratelui, mîzgălește din nou cuvinte și derivate ale lor pe colile de corectură destinate unei prime tranșe din volumul al treilea, care tratează litera E. Și observă imediat că minusculul *es*,

derivat din latinescul *id* şi din goticul *ita*, s-a lungit pe numeroase coloane. Deci scurtează ici-colo şi scrie apoi: „Cuvinţelul acesta, *es*, la fel ca articolul *das*, împînzeşte întreaga noastră vorbire şi-l găseşti pretutindeni".

Apoi un belşug de exemple şi citate, care vin spre el în zbor, ca un stol de vrăbiuţe cărora le-ai aruncat nişte firimituri. La început, ca prea de multe ori, iarăşi Goethe: „Cîndva o drăgălaşă viorea..." Apoi citează din *Mesiada* lui Klopstock şi din Luther.

Şi continuă să corecteze în coloanele lui *es*, taie, adaugă lămuriri, modifică, dar curînd se rătăceşte în hăţişurile de cuvinte medievale, ajunge de la Neidhart[1] la Tristan, de la Parsifal la Lohengrin, dă în *Nibelungi* peste versul: „Ez weinte ouch manec meit"[2], iar la Uhland peste: *„Sprach es die Jungfrau fein"* („Spuse gingaşa fecioară"). Şi niciodată nu-i este de-ajuns. Orice scurtare e urmată de adăugiri şi complicaţii.

Apoi însă, F-ul îl înhaţă din nou.

Sau îşi îngăduia un răgaz? Poate căzuse pe gînduri la proxima literă G ori la vreo literă mai îndepărtată a alfabetului? La O sau la P? Ori poate frunzărea fără chef prin ziare, în *Vossische Zeitung* cumva, fiind în fapt total străin de politica de zi cu zi?

Mai degrabă înclin să cred că Jacob cerceta cu oarecare curiozitate, extrăgîndu-le dintr-o mapă, un număr de produse ale artei portretistice ajunse brusc la modă – adică nişte fotografii –, bănuind, poate, că în vremea ce avea să vină *Photographie* va ceda locul mai simplului *Fotografie*: fotografii nenumărate, fotografii ale fiştecăruia,

1. Neidhart von Reuental (cca. 1190-1237) – minnesinger german.
2. „Plîngeau şi multe fete", în germana medievală în original.

fotografii înrămate, albume de fotografii în fiecare familie. Și fiecare album de fotografii un cavou familial.

Le găsește îngrămădite în odaia de studiu a lui Wilhelm, pînă acum încă neatinsă de o mînă care să rînduiască vraiștea de hîrtii. Zac pe sub manuscrise neterminate sau scrisori îngălbenite pe care Wilhelm le-a legat în teancuri cu panglică de mătase. Jacob nu se atinge de scrisori, deschide însă mapa și îl și văd cum cercetează deosebit de atent două fotografii în nuanțe maronii, prinse într-un oval – fotografii făcute în urmă cu puțini ani în atelierul fotografului Siegmund Friedländer, care le-a fost recomandat celor doi frați.

El și Wilhelm, amîndoi cu părul argintiu. Dar și acum, ca și în tinerețe, unul cîrlionțat, celălalt cu părul lins, ușor încrețit, imortalizați ca în gravurile în acvaforte ale lui Ludwig Emil. Privirea tulbure a fratelui, iar a sa – severă. Wilhelm cu o cravată sub bărbia flască, el cu un guler sub bărbia energică. Ambii îmbrăcați în afara modei. Ceea ce odinioară desenele și gravurile prezentau dintr-un profil estompat artistic și nivelat armonios e scos acum la lumină de perspectiva frontală a pozelor: diferența, distanța. În vreme ce unul a simțit mereu nevoia să se disciplineze, celălalt a cedat tot mai mult în fața melancoliei sale înnăscute. Jacob, cu puterea lui de voință, în comparație cu Wilhelm. Ceea ce spun, dezvăluie, trădează fotografii și poze.

Gata iute, la fix,
ele atîrnă prin birouri, sînt publicate,
transmise în format poză de pașaport, fiind ale unor
persoane date în urmărire: vedere din față și din profil.
Dai peste ele în albume de familie
care, salvate din foc,
nu s-au pierdut în timpul fugii

și le ferești ca pe ochii din cap.
Așa au rămas lipite *for ever*,
fiindcă-s fixate cu adeziv:
photoshop, fotografii – cu și fără *ph*, după cum
odinioară *ph* se folosea firesc în loc de *f*
într-o vreme cînd în germana veche,
Apfel (măr) se mai numea *Aphul*.
Acum scriem fotogen, fotofob.
Aproape totu-i fotografiat, strîns fir cu fir în arhive.
Clipe trase-n frigare, fulgerări digitale ce-ți dau de
furcă.
Poze de-ale mele, fel de fel, circulă liber, mă furnică
de furie: fost-am fotografiat pe dos și pe față.

De pildă, de farfaralele de fotoreporteri, care răspîndesc imagini în loc de fraze bîrfitoare. Se aflau în preajma mea încă din '65, cînd eram în drum spre Würzburg, aflîndu-mă într-un compartiment de tren al Bundesbahn, pe calea ferată ori pe drumul-de-fier – Jacob Grimm mai agățase cîteva cuvinte de vocabula „fier", introducîndu-le în dicționar.

Citeam ziarul, ținîndu-l larg deschis. Fila exterioară își dezvăluia titlurile principale. Așa se face că, pe fotografiile rămase de-atunci, gazeta pe care-o citeam șezînd într-un compartiment de tren s-a dovedit a fi o foaie de extremă dreapta, *Gazeta națională și soldățească*.

Mă aflam în călătorie electorală și voiam să știu care mai e pulsul în publicistică. Un partid nou înființat se numea NPD (Partidul Național-Democrat din Germania). Care cîștiga pretutindeni auditori. Ziarul pe care-l citeam trecea drept „cartea de rugăciuni" a partidului. Acolo unde neonaziști dintre cei tineri ori învechiți în rele se strîngeau în grupuri zgomotoase, auzeam pretutindeni lozinci ca niște chemări de fanfară: „Germanie, trezește-te!" –

azi e la fel; aceste lozinci nimeriseră pe-atunci în vizorul fotoreporterului care călătorea cu mine.

Cînd am ajuns în fine la Würzburg, oraș episcopal catolic pînă în măduva oaselor, doi membri ai Tineretului social-democrat m-au condus la locul manifestării. M-au prevenit că e posibil să se iște tulburări, căci circulă foi volante care îndeamnă la asta.

Chiar în fața intrării la Huttensaal, se putea citi scris cu litere gotice pe o placardă: „Ce caută ateul în orașul Sfîntului Kilian?".

Oare ar fi trebuit să mă documentez dinainte cum se numea acel misionar irlandez care, fiind omorît, a ajuns martir și sfînt protector al orașului Würzburg?

Întrebarea asta, care ne privea pe mine și pe sfîntul respectiv., am mai auzit-o răsunînd și în sala arhiplină. Cîteva coruri vorbite exersaseră înainte de zor. Și ceea ce exersaseră se cerea scandat mereu. Discursul meu electoral n-a răzbit decît cu greu, frază cu frază, înfruntînd zbieretele. Abia cînd corurile și-au îngăduit o mică pauză, am reușit să răspund la întrebarea pusă:

— Îl caut pe Tilman Riemenschneider[1]!

Numai în felul acesta, prin strigătul îndreptat înapoi, spre veacul al XVI-lea, și cu privirea ațintită asupra acelui sculptor care le luase partea țăranilor răsculați, fiind de aceea torturat de slugile popilor, sala a putut fi potolită. Nu s-au mai auzit coruri vorbite, doar cîteva sîsîituri.

Și, întrucît îmi sărise în ajutor însuși Tilman Riemenschneider, cel care săvîrșise minuni pioase, cioplite

1. Tilman Riemenschneider (1460-1531) – unul dintre marii sculptori germani, care a trăit la Würzburg. Ajuns consilier municipal, a participat la Războiul Țărănesc din 1525, cînd cetățenii orașului s-au aliat cu țăranii în lupta lor împotriva arhiepiscopului din Wurzburg.

în lemn, am reuşit cu discursul meu, „Elogiu pentru Willy“, să mă apropii de tinerii alegători, mai ales studenţi, şi să mă fac auzit. Prin amuletele purtate la brîu şi prin caschetele colorate, unii dintre ei dădeau de înţeles că aparţineau de-o asociaţie studenţească ori alta. S-au auzit nişte aplauze şovăielnice. Fluierături – aproape deloc. După care am dat autografe pe afişe.

Există fotografii şi ale acestor momente: eu ca vorbitor, cu gura căscată. Eu în faţa afişului pe care desenasem cocoşul ce cucuriga Es-Pe-De! Eu în mulţime. Eu şezînd la margine de peron pe-un geamantan – pe drum încotro?

Sau fotografiile făcute de Mariechen: cu ţigara răsucită de mine în colţul gurii, stau în picioare la pupitru, pe care mi-am aşezat mica mea Olivetti. Sau în faţa planşei de desen, pe care am schiţat un melc, mai tîrziu în faţa unor sculpturi din lut încă umed: capete de peşti, Aua ca zeiţă întreit ţîţoasă[1], şobolani care fug şi şobolani care exersează mersul erect pe două labe.

Dar fotografiat şi cu diferite femei. Eu cu părul cînd lung, cînd scurt, plasat între mulţi, tot mai mulţi copii. Eu, istovit, cu faţa golită de expresie, cu privirea voalată, inexpresivă, fadă, fiindcă mi s-au terminat toate cuvintele.

Sau cu pipă, în fotografii făcute de Ute – Ute a mea: pe jos la Calcutta. Eu în faţa unor ruine locuite forfotind, foind, fojgăind, furnicînd – edificii coloniale de unde proliferează verdeaţă, spărgînd faţadele pe care

1. Aua este o născocire a lui Grass din romanul *Calcanul* – zeiţa caşubă cu trei sîni (*cf.* regiunea Caşubia din nordul Poloniei).

se tîrăsc curpeni şi maschează declinul. Eu, rămînînd străin în acest oraş potopit de ţărani fugiţi de la ţară, în slum-urile căruia e interzis să fotografiezi, în schimb e permis – privit cu o uimire încîntată de copii – să fixez în desene fugare şirurile de colibe, refugiaţii din Bangladesh, care stau ciuciţi în grupuri, grămezi de sticle, vaci umblînd brambura, ciori cocoţate pe mormane de gunoi – la fel cum şi Ludwig Emil Grimm, cu mult înainte ca renumiţii săi fraţi să încremenească în fotografii într-o atitudine demnă, îi desena cu peniţa lui sprintenă – ori în creion moale – pe fraţi, laolaltă ori pe cîte unul în parte, mereu plini de viaţă: ici Wilhelm, încă tînăr şi bucălat, colo Jacob, în faţa ferestrei, cum şade cu capul adînc plecat peste cărţi ori umblînd la cutia cu fişe.

Un desen din 1843 îmi pare deosebit de reuşit, în creion, cu umbre fin haşurate – o foaie ale cărei înţepături delicate pe conturul profilurilor te fac să bănuieşti că a slujit drept tipar acelei gravuri care, fiind apreciată de editor, a fost mereu folosită în anii următori pentru a face reclamă dicţionarului. Abia mai tîrziu editura a decis să multiplice, drept emblemă, o fotografie cu cei doi fraţi.

La scurt timp după moartea lui Wilhelm, Salomon Hirzel mulţumeşte într-o scrisoare datată 17 februarie 1860 pentru prefaţa la cel de-al doilea volum al dicţionarului, trimisă în fine la corectură. În scrisoare îşi mai exprimă şi o dorinţă: „Îmi îngăduiţi să fiu neruşinat şi să vă spun ce-mi trece prin minte? Aşa cum îl cunosc pe ipohondricul Hildebrand, un cuvînt de recunoaştere a ajutorului său neobosit – care la litera D a ajuns într-adevăr deseori să fie o colaborare – i-ar întări încrederea în sine".

Iată-l din nou: profesorul de la Thomasschule din Leipzig desfăşoară o activitate secundară la editura lui Hirzel. După cum putem citi, Jacob, care altminteri e zgîrcit cu laudele, a dat curs rugăminţii editorului, amintindu-l pe corectorul pătimaş în partea finală a „Cuvîntului înainte".

Ştia, cu toate astea, că Rudolf Hildebrand căuta între timp – din proprie iniţiativă ori îndemnat de Hirzel – să dea de capăt unei litere aflate dincolo de G, H, I şi J. Saltul acesta îl cutezase din lipsă de astîmpăr şi cu totul arbitrar, probabil fară consimţămîntuul lui Jacob, care interzisese orice gînd la o succesiune sau continuare a muncii fară supravegherea sa expresă. Există însă indicii care ne fac să bănuim că avea un ochi aţintit asupra acestui sprijinitor mînat de sîrguinţă, care-l ajutase pe fratele său mult prea delăsător să parcurgă lungi porţiuni ale literei D.

Într-o scurtă scrisoare din august, scrisă înainte de a pleca la cură la Bad Ems, el îi comunică lui Hirzel: „Înainte de plecare vă mai trimit tot ce am, pp. 1639-1670, la care mai adaug fişele la F ce mai pot fi inserate, de asemenea cîteva fişe la K pentru Hildebrand. Rămîneţi cu bine, nu mă mai simt foarte sigur de mine".

Aşadar, accepta faptul că Hildebrand îşi însuşise cu de la sine putere litera K. Ba chiar îl sprijinea cu fişe, sperînd poate ca, după încheierea lui F, să-şi poată îndrepta nestingherit atenţia spre litera G, plecînd chiar de la acest sunet glotal, care în germană poate fi şi aproape mut.

Tranşa pe care o anunţa scrisoarea cuprindea cuvinte de la *Erstling* („prima roadă" sau „întîiul născut") la *ertulpen* (cuvînt astăzi dispărut, însemnînd „a snopi în bătaie"), precum şi fişe pentru volumul al treilea al dicţionarului. În ce priveşte fişele la K trimise lui

Hildebrand, e posibil ca printre ele să fi fost și cuvîntul *Kammer*, provenit din latinescul *camera*, de vreme ce Wilhelm și cu el, copii fiind, apoi, elevi și chiar studenți, împărțiseră aceeași cameră, unde studiau și dormeau împreună. Întinși în pat aproape lipiți unul de celălalt, de parcă ar fi fost unul, de nedespărțit, ca o singură respirare.

Destăinuirea lui Jacob privind propria-i nesiguranță, adăugată salutului de rămas-bun trimis editorului, se prea poate să fi avut mai multe motive. Pe de-o parte, fratele îi lipsea ca o bucățică ruptă din el însuși, iar pe de alta, surzenia progresivă îl izola tot mai mult. Cu cît văduva lui Wilhelm și fiica ei erau mai neliniștite de starea lui, asaltîndu-l cu grija lor excesiv de zeloasă pe cel care se apăra de ele vociferînd; cu-atît mai mult se îngropa el în cărți, la vreo mie și ceva, îndărătul cărora cei doi frați își căutaseră în decursul anilor adăpost ca în spatele unui meterez și pe care acum, de cînd îl speria odaia lui Wilhelm – o carcasă ticsită cu de toate, dar părînd complet goală –, le căra încolo și-ncoace, rearanjîndu-le mereu din nou și gîndindu-se îngrijorat la ce se va întîmpla cu ele atunci cînd, într-o zi nu foarte îndepărtată...

Or mai fi fost în plus și alte motive mai mărunte care contribuiseră la starea lui de nesiguranță. În vara anului 1860 multe dăduseră greș. Era un anotimp ploios. Tiergarten nu te îmbia decît arareori la o plimbare. Orașul și agitația lui îl plictiseau. Jacob simțea că are febră. Cura de la Bad Ems fusese un eșec. Ceva părea totdeauna să lipsească. La Leipzig se pierduse fără urmă – așa se jura corectorul Hildebrand – o coală de revizie, dimpreună cu însemnările facute de Jacob pe ea. Dar care într-un tîrziu a reapărut, lucru de care

depunea mărturie o telegramă: „Hirschfeld a găsit corectura".

Astfel, neglijența tipografului a putut fi dată uitării, munca în sfîrșit reluată, dar abia spre sfîrșitul lui octombrie Jacob va scrie: „Trimit corecturii noul manuscris 1725-1780 și sînt bucuros că m-am eliberat de *Erz* (minereu), deși ajung acum la foarte încurcatul *es*".

Și din nou impersonalul *es*. Pe care-l știm de-acum: *Es regnet, es reicht, es nimmt kein Ende* („plouă", „ajunge", „nu se mai sfîrșește"). Și totuși se sfîrșește. Căci, la începutul anului care vine, Jacob comunică următoarele: „Alăturat trimit sfîrșitul lui E, care – după părerea mea – umple aproape integral coala 75. Puneți-l pe zețar să calculeze ce spațiu mai rămîne liber, pentru a mai trimite în completare cîteva coloane din F".

După care munca se împotmolește iar. Hirzel se plînge fiindcă jumătatea de Grimm rămasă întîrzie lucrînd la un alt manuscris: după discursul despre defunctul Wilhelm, lucrul la dicționar tronează acum din cauza discursului „Despre bătrînețe" – tema i-a bătut la ușă cu insistență, forțînd intrarea, îl somează și se vrea așternută pe hîrtie fie și cu o mînă tremurătoare.

În plus, urmează ca, odată cu al patrulea volum al *Cutumelor*, să încheie o lucrare începută în anul 1840. Într-o serie de scrisori stăruitoare, editorul își exprimă repetat aceleași griji, ascunse sub politețuri. Dar nu se-ntîmplă nimic altceva decît că timpul trece.

Apoi, primăvara, prime plimbări prin Tiergarten. Pe drum întîlnește călăreți, tineret gălăgios, bărbați cu pălării înalte, la modă, femei cu pălării înfricoșător de aventuroase. Ocolește cu sfială piața An den Zelten, o ia pe drumuri lăturalnice, evită Bazinul lui Venus, cu zeița pe jumătate goală.

Îl aştept în apropiere de fazanerie, vrînd să-i dau curaj, să-l momesc cu cuvinte – doar am mai încercat asta de multe ori şi nu fără succes. Dar oricît mă strădui, rămîne adîncit în sine, bolborosind eventual lucruri nedesluşite, care te fac să crezi că rătăceşte pe undeva prin anii copilăriei sale, în codrii de pe lîngă Steinau, întunecaţi, fară poteci, înfricoşători: Unde eşti, Wilhelm? Unde?

Abia cînd vine vara lucrează iar la litera F, trimiţînd într-o a şasea tranşă paginile de la „fad“ la „fagure“. Mai departe progresează rapid. De la *fecior* trecînd prin *„fedeleş“* şi ajungînd la *„fee“* şi *„feeric“*. La *„fee“*, în germana medievală *feie*, citatul e din Goethe: „Ia uite, colo, ce frumoase ziduri 'nalte! De parcă fee şi crăiese le-au izvodit prin vrajă“.

Spre sfîrşitul anului ajunge la la *Festungsbau* (fortificare, ridicarea unei fortificaţii) pînă la *Feuerreich* (împărăţia focului). Şi, imediat după *feuchtwarm* (umed şi cald), îi sînt dedicate focului (*Feuer*) şapte coloane. În chip de explicaţie citim: „Focul, dintre toate elementele cel mai plin de viaţă, a fost imaginat ca un animal zăcînd pe jos legat, de parcă ar dormi, dar care poate fi dezlegat şi trezit, iar atunci o ia din loc, păşeşte, sare, înşfacă şi pradă ca să-şi potolească foamea insaţiabilă: el linge, îşi întinde limba, mistuie, devorează, se ghif-tuieşte“. Adaugă la asta un proverb: „A pune paie pe foc nu înseamnă a-l stinge“ şi un citat din Goethe: „Ah, bravo! Te-ai aprins, te arde-un foc? Curînd, Gretchen va fi a ta cu tot“.

Şi-a continuat aşa: tranşă după tranşă, coală de corectură după coală de corectură. În martie '62 a ajuns la „finanţe“, dar – pentru că simte mereu nevoia altor reglementări privind postumele lui Wilhelm şi propriile *Cutume* – e nevoit să-i relateze lui Hirzel despre accidentul

survenit, care caracterizează relația lui Jacob cu cărțile: „La aranjarea bibliotecii mele am căzut pe spate de pe o scară, izbindu-mă de un dulap. A rezultat o gaură în cap cu sîngerare abundentă, fiind secționată o arteră. Țeasta putea fi vătămată, după aceea s-a văzut că nu-i așa..."

Parcă-l văd căzînd. Își pierde echilibrul, în cădere vîră mîna în bibliotecă pentru a căuta un sprijin în cărți, care însă se prăbușesc odată cu el. Se clatină parcă în ralanti, apoi cade și cade, ca și cum scara, dintr-un film care-i celebrează prăvălirea, ar fi avut înălțimea unui turn. Se izbește cu capul de podea, e întins pe jos, rămîne așa. Sîngele îi colorează părul argintat. În jurul lui, cărțile care au căzut odată cu el, printre ele unele groase de tot, niște foliante.

O zăresc și pe văduva lui Wilhelm, care-i sare în ajutor. Strigă după Auguste. Ascultătoare, aceasta vine cu lădița de prim ajutor, se dovedește îndemînatică. Iată, capul e bandajat într-o clipită. Nu mult mai tîrziu, Jacob șade iar la birou și-i scrie o scrisoare lui Hirzel, relatîndu-i despre conferința ținută în fața membrilor Academiei, în ciuda accidentului suferit: „Conferința trata despre somnul la păsări".

După „fugar" urmează „fum", dar nu imediat.
Oricum, în *Nibelungi*, „fum, fierbințeală – ambele
chinuitoare sînt".
Harnică era Bettina ca furnicuța în tot ce făcea: turna
copii, scria scrisori, cărți de ficțiune și de analiză
socială – totul fuga-fuguța, cenzura prusacă asuda și
fierbea, o treceau fiorii întrezărind
felurite fantasme periculoase prin văluri de
fum – dar unde-i fum e și foc, așa că, ferea!, mai bine-i
punem cărțile sub obroc, căci se știe:

rufele murdare se spală numa' și numa' foarte-n familie!
Burckhardt, viitorul faimos istoric de artă, o întîlnește
ca student la Berlin: „O măicuță... fetișoara cu trăsături
de țigancă interesante, cum rar la un cap de femeie, cu
cei mai frumoși ochi căprui văzuți de mine vreodată".
Să fi fost firoscoasa Bettina într-atît de primejdioasă,
de fulminantă, de fioroasă, încît să scoată din țîțîni și
fire puterea de stat?
Ei aș, cu totul fals – fantome verzi pe pereți! Părerea
mea-i că, cenzurînd, Cenzura cădea din lac în fîntînă...
În fapt, Bettina era mai curînd dreaptă, fără
fumuri și fasoane, ce-i în gușă, și-n căpușă –
așa era de felul ei.

Jacob, care – cum se știe – scosese foc pe nări de furie din cauza dublării literei F în cuvinte precum *Griff* și *Schiff* – „*ff* e acceptabil doar în interiorul cuvîntului, după o vocală scurtă" –, a mai adăugat totuși apoi, la punctul 11 al „Cuvîntului înainte", dublul F: *etwas aus dem ff thun* vrea să însemne „a face ceva cu stăruință, cu tot dinadinsul"; și pînă la urmă doar așa – dar poate și simțind că îl zorește timpul – a reușit în cele din urmă să ducă la capăt și volumul al treilea al dicționarului.

Acesta a apărut cu întîrziere din mai multe motive. La dorința lui Jacob, corectorul Hildebrand a trebuit să se îngrijească și de tipărirea *Cutumelor* – ceea ce a costat timp. La fel, i-a mai răpit cîteva zile prețioase și o călătorie cu trenul pînă la München și naiba mai știe pe unde; bătrînul Jacob, care spre deosebire de Wilhelm călătorea cu mare plăcere, se convinsese singur de necesitatea acestui drum, parcă mînat de-un neînfrînt dor de ducă, dar s-a întors din călătorie gutunărit și cu febră, fiindcă la Nürnberg vremea fusese ploioasă, și fără să se fi ales cu nimic altceva decît cu niște biete

flecăreli filologice. Cînd a apărut în sfîrşit, volumul al treilea conţinea, ce-i drept, toată litera E şi destule cuvinte cu F, pînă la termenul-titlu *Forsche* (cu sensul, azi învechit, de „întrebare") – dar lipsea, supărător, tocmai ce-i fusese promis editorului: anume „Cuvîntul înainte".

După asta n-a mai urmat nimic – sau doar puţin. A mai durat luni de zile pînă a trimis urmarea de la *Forsche*, începutul volumului al patrulea, pornind de la termenul *Forschel*, deja neuzitat, pentru a continua cu *forschen*, *Forscher*, *Forschung* („a cerceta", „cercetător", „cercetare"). La care nu i-au venit în minte, ca exemple, decît cercetarea istoriei ori a limbii, însă nu şi *Naturforschung* (cercetarea naturii), aşa cum o practicase Alexander von Humboldt şi o continua în îndepărtata Anglie un contemporan – teoria lui evoluţionistă a declanşat un scandal ce a pus sub semnul întrebării sau chiar a bagatelizat, privindu-le ca pe nişte fantasmagorii puerile, toate religiile, cu istoriile lor ale Creaţiunii. Au urmat dispute înfierbîntate, al căror ecou mai răsună şi azi, căci din perspectivă cucernică Dumnezeu tot în numai fix şase zile a finalizat tot ce fiinţează pe pămînt, în apă ori în aer.

Şi cînd te gîndeşti că Jacob Grimm ar fi putut vedea în Charles Darwin un frate! Aşa cum acesta observase şi demonstrase continua evoluţie a speciilor – apariţia, dispariţia prin selecţie naturală, supravieţuirea lor prin iscusita adaptare la condiţii de viaţă schimbate –, tot astfel Grimm, care cerceta limba, avea certitudinea mutaţiilor consonantice, a dispariţiei şi evoluţiei cuvintelor de la sanscrită şi pînă în prezentul său tot mai trecător şi fugarnic. Motiv pentru care în dicţionar – cum Darwin dăduse în insulele Galápagos peste diverse

soiuri de cinteze (*Fink*) –, imediat după *Fink*, în latinește *fringilla*, și urmînd formei germane vechi, *finco*, fără îndoială că printre atîtea alte *Blutfink* (cinteză africană), *Distelfink* (sticlete) ori *Mistfink* („cinteză-de-munte", dar și „om nespălat") etc., etc. și-ar fi găsit loc și hrană și cintezele lui Darwin – doar se spune: „Pasărea cu grăunțe se prinde, omul – cu vorbe frumoase".

Dar, cu toată plăcerea lui de a da citate, Jacob n-a dat atenție nici scrierilor lui Humboldt, nici celor ale lui Darwin; pentru el, adevăr grăiau numai poeții și scriitorii: de la Walther von der Vogelweide pînă la Goethe, la limită poate și Jean Paul, care compară înfurnicarea și fierberea dintr-un cuib de cinteze cu fojgăiala și frămîntarea vrăjitorească de pe Blocksberg în noaptea walpurgică – ce mai, un cuibușor de nebunii, în care „ibovnicii... își fac mendrele copulîndu-se".

Voi căuta, totuși, să-mi imaginez cum cei doi cercetători, unul al limbii și celălalt al naturii, cărora le veneau idei în timp ce făceau plimbări prin natură, s-ar fi putut întîlni pe un vast teren comparabil, de pildă, cu Tiergarten din Berlin ori cu un parc englezesc, pe care-l am acum în fața ochilor hașurat și colorat – și dintr-odată iată-i colo, apăruți ca prin farmec, de parcă aș fi pocnit din degete și-aș fi zis: „Vreau să..."

Unul dintre ei, deși mult mai tînăr, dar deja aproape pleșuv, cu ochii înfundați în orbite, străjuiți de sprîncene stufoase, cu barba înfoiată și cu pielea pătată de boală, pare din această cauză mai bătrîn decît celălalt, care, cu obrajii scobiți, cu părul alb și spinarea gîrbovită, întruchipează un moșneag, părînd cu toate astea tînăr; așa le citesc fotografiile, pe care le am în fața mea spre comparație.

Încă tac amîndoi în timp ce pășesc pe drum. Au ajuns acum la marginea unei pajiști cu cîțiva pomi care-și

aruncă umbra, în fața unui răzor proaspăt săpat, pesemne pregătit de grădinari pentru a sădi – poate o tufă de trandafiri, cine știe. Mai aproape ori mai în depărtare se înalță solitar stejari bătrîni și pîlcuri de fagi. O axă a privirii duce spre orizontul ușor vălurit de coline, deasupra căruia se ridică, grațios, un pavilion în formă de mic templu.

Tot mai sînt taciturni, se simt stingheri, nu vor să știe nimic unul de celălalt. Aplic metoda brevetată și-ncerc să-i momesc pe cei doi pe care mi i-am dorit aici cu un cuvînt-titlu ca să-i fac să intre în vorbă.

— Vierme (*Wurm*)! îmi dă prin minte.

Imediat după acest strigăt, Darwin scociorăște cu bastonul în pămîntul de flori mănos și, dînd peste o rîmă (*Regenwurm*), numai ce-l vezi că-ncepe să peroreze despre funcția digestivă și despre utilitatea acesteia – asta în timp ce Jacob Grimm prășește un alt domeniu de cultură, demonstrînd existența în gotică a lui *Wurm* la Wulfila, reînviind apoi printr-un citat, ca „balaur", pe *Lindwurm* din legendele nordice și ajungînd, fără vreo legătură, dar cu vocea ridicată, la un critic al dicționarului, pe numele său Wurm, pe care-l ocărăște – de neînțeles pentru Darwin – făcîndu-l un „păianjen ce-și lasă otrava".

Vorbesc acum fiecare pentru sine, doi singuratici, ba mai bine: doi individualiști cu sticleți în cap, incapabili să poarte un dialog. Și totuși Darwin ar avea și el motive să-i ia în răspăr pe criticaștrii teoriei sale evoluționiste, ca și pe caricaturiștii care își bat joc de el înfațișîndu-l ca pe o maimuță – dar, ca naturalist, preferă să vorbească despre cintezele de Galápagos, pentru a trece apoi la țestoasele gigantice și de la ele la ciripede, apoi iar la păsările lui adaptabile și, în cele din urmă, tot la maimuțe și la transformarea lor în specia umană

încă neterminată. Nu peste mult timp se opreşte, însă, şi începe să vorbească despre plante căţărătoare, la care filologului, preocupat acum de litera F, îi este la îndemînă să pomenească despre floarea-pasiunii, iar apoi – după o scurtă privire aruncată petelor de pe faţa lui Darwin – să treacă la cuvîntul ***Fleck*** (pată, petic, loc), care, ce-i drept, nu se regăseşte în gotică, dar apare în germana medievală sub forma *flec* şi, încă de la bun început, se află în proximitatea lui ***Flick***, la fel ca *flecken* şi *flicken* („a păta", respectiv „a petici").

Şi-l copleşeşte pe interlocutorul său, care amuţeşte curînd, cu felurite sensuri în evoluţia lor: „a flecui" sau „a aplica un flec" (petic) pe tocul pantofului tot de-aici vine, iar „fleac" se ţine şi el pe-aproape. Iar cu sensul de „loc": „a sta locului", „a nu te urni din loc". Şi cu sensul de „pată", un citat din Schiller: „Orice virtute e făr' de pată pînă în clipa încercării".

Încearcă acum, totuşi, să-i vină în întîmpinare naturalistului englez, lăudînd Britania spaţiilor vaste, ce stăpîneşte atît de falnic valurile oceanelor, şi deplîngînd, prin comparaţie, starea de fărîmiţare a patriei sale – velinţa germană de petice şi flecuri. De îndată, însă, ce Darwin, de parcă ar vrea să-l consoleze, îi răspunde pomenind de creşterea treptată a recifelor de corali, populîndu-le spaţiul de viaţă cu făpturi pentru care Jacob nici nu găseşte cuvinte, se refugiază – apelînd anticipat la al patrulea volum al dicţionarului – în multiplele modificări ale cuvîntului-titlu *Friede* pînă la forma lui finală, după părerea sa mai firavă, de *Frieden*, ceva întru cîtva asemănător raportului dintre „a vrea" şi „a voi".

Pe cînd întîrzie amîndoi la umbra unui arţar, îl aud pe Jacob citîndu-l din memorie pe Hans Sachs, cu o formă prescurtată a cuvîntului: „Da kam ein Knecht,

schrei Fried, Fried, Fried!" („Veni o slugă ţipînd: Pace, pace, pace!"). După care, cum interlocutorul a rămas din nou fără grai, aduce în discuţie „solul păcii", „focul păcii" (n. *ignes marini*, „dioscuri, focurile Sf. Elmo"), „îngerul păcii", îl omagiază pe „principele păcii" (m. sp. *principe de paz*) al lui Schiller: „Ei văd în duce-un principe al păcii / Şi-al altui timp de aur ctitor", îl aminteşte pe Goethe, care spune: „Cum după o fugară nădejde-a păcii se iscă o nouă frămîntare...", pentru a sfîrşi, aparent, cu porumbelul păcii, a cărui prea insistentă încărcătură simbolică îl face pe naturalist să clatine din cap, însă apoi, venindu-i în minte firma birtului lui Kant, La Pacea Veşnică, ajunge pe această cale la *Friedhof* (cimitir), a cărui simplă rostire îl alungă pe Charles Darwin – căci se teme de moarte mai abitir decît orice popime ignorantă. Îl zăresc fugind pe pajişte, dispărînd printre tufişurile de rododendroni, reapărînd micşorat, acum grăbind spre orizontul deasupra căruia se ridică micul templu cu înfăţişare de pavilion.

Pe Jacob Grimm, însă, numeroasele citate ce tivesc cimitirul îl conduc la mormîntul fratelui său şi, curînd după asta, la alte morminte în care prieten şi duşman şi-au găsit împreună pacea veşnică.

Dahlmann, tovarăşul de luptă din vremurile petrecute la Gottingen, murise departe, la Bonn. Multe nu mai avuseseră să-şi spună.

La un an după asta sosise şi clipa despărţirii de cîndva iubitul său profesor Savigny de la Universitatea din Marburg, pe care între timp viaţa îl îndepărtase de el. Veghease la patul său de moarte în tăcere, dar lăuntric doldora de cuvinte.

Ludwig Uhland – cu doar cîţiva ani mai în vîrstă, despre care Jacob crezuse că ar fi „mai copt ca el" şi

alături de care își avusese locul în Parlamentul din Biserica Sf. Paul – muri cam tot pe cînd apărea cel de-al treilea volum al dicționarului. Cînd îi fu răpit și acest prieten, se gîndi cu regret că, în ce-l privește, nu va putea sfîrși precum Uhland, ca un „democrat vădit".

Îl pierdu, la Kassel, și pe ultimul lui frate, Ludwig Emil, căruia de-atîtea ori îi pozase din profil, împreună cu Wilhelm, pentru schița la gravurile lui.

Prea mulți morți. Șușotitul necontenit al acestora. Încăperi cîndva locuite, iar acum golite de tot. Și, înșirate pe hîrtie, belșugul de cuvinte odinioară pline de viață, iar acum moarte: *Fluder*, *fludern* („plută", „a plutări")... Pe lîngă toate astea, îl dezamăgise și editorul său, Salomon Hirzel, pînă atunci atît de atent la nevoile lor și plin de răbdare, care însă, vizitînd în fugă Berlinul, venise cu cîteva propuneri menite să-i strice orice bucurie a muncii la dicționar.

Simțindu-se atît de însingurat și istovit de munca înrobitoare la niște nesfîrșite succesiuni de cuvinte, Jacob îi scrie o scrisoare de mai multe pagini celui pe care îl socotise pînă acum ca pe un om „ce ghicește dintr-o privire ce îi este altuia pe voie. De data asta, însă, nu ați citit pînă-n străfundul meu".

Îi reproșează lui Hirzel că a insistat „în mod repetat asupra grăbirii dicționarului" și că i-a pus în vedere luarea unor „măsuri silnice". El, dimpotrivă, nu vede nici un pericol pentru munca la dicționar, „chiar dacă lucrul avansează mai încet", atît timp „cît mai sînt eu în viață; în cazul unui deces, care – ce-i drept – e tot mai aproape și poate surveni brusc, trebuie într-adevăr luate niște decizii..."

Cu toate astea, Jacob nu avea defel intenția de „a scăpa din ochi" dicționarul. Scrisoarea continuă: „În toiul altor lucrări am mai citit, între altele, cu toată

atenția, patru volume de vechi romane, extrăgînd expresiile întîlnite și adăugînd scrupulos la primele șase litere ceea ce aparținea de ele".

După care declară ritos: „De cîte ori nu m-am bucurat în avans cu gîndul la literele L, M, N, care formează oarecum mijlocul alfabetului și îi vor fi celui ce le lucrează cele mai agreabile din întreaga lucrare. Ar trebui ca ele să intre aproximativ în volumul al cincilea – dacă eu însumi voi mai ajunge pînă la ele, iată ce mai rămîne de văzut. Socoteala mea a fost să continui cît timp mai trăiesc și mai am forță de muncă". La sfatul editorului de a se mărgini să supravegheze „prelucrarea cuvintelor de către alții" – un sfat întărit, de altfel, și de medici, de nepotul Herman și de filologul Moritz Haupt –, răspunde scurt: „Pentru așa ceva ar fi fost nevoie de niște învățăcei, pe care însă nu mi i-am format – naturii mele îi corespunde să învăț eu însumi, nu să-i învăț pe alții. Nici măcar nu știu dinainte cum va arăta la sfîrșit articolul pe care îl iau în lucru..."

La urmă își revendică dreptul de a-și continua munca „fără a fi pus sub presiune", în caz contrar „voi renunța (fiindcă altminteri rostul meu nu încetează decît odată cu viața) și mă voi retrage. Dar, în acest caz, începînd chiar de-acum, fără să mai scriu o singură literă. Hildebrand sau Lexer sau oricare altul cu care ajungeți la o înțelegere în privința continuării va putea să intervină de la coloana 33 mai departe, la fel ca și din orice alt loc. Mi-ar fi însă cu neputință să mai contribui la continuarea străină, fie și numai cu o singură fițuică".

Jacob Grimm a așternut pe hîrtie această jelanie în data de 18 februarie 1863, într-o miercuri. Incăpățînarea lui, despre care gurile rele șușoteau mai demult,

admirată de frații Wilhelm și Ludwig Emil, temută și luată în rîs de Karl și de Ferdinand, această încăpățînare care îl punea în postura unui om de neînlocuit ținea deja de luni de zile. De anul trecut, din august nu mai trimisese la Leipzig nici o tranșă de manuscris. Acum însă, poate însuflețit de cuvinte din scrisoarea lui pe cît de lungă, pe-atît de fundamentală, care încep cu particula *fort* (pe mai departe, în continuare; ideea de desprindere), trimite o tranșă destinată celui de-al patrulea volum al dicționarului. Aici, această particulă – neîntîlnită nici în gotică, nici în germana veche – e explicată în două feluri în cele trei coloane și jumătate ale ei: „Astfel, în *fort* sînt cuprinse atît mersul înainte, progresia, cele ce urmează, cît și ieșirea, plecarea, ceea ce e departe..."

Și aici Luther îi oferă citatele justificative: „De-aci înainte *nu mai* găsesc iertare cei ce cu bună știință îi silnicesc pe alții și se lasă silniciți". Iar Paul Gerhardt[1] scrie versul: „Să *nu* te *mai* spăimînte-a dușmanului îndrăcire". La Opitz dăm peste o dublare: „Noi, marea tulbure-a rătăcirii străbătînd-o, *mai* și *mai*, cu o cumplită spaimă". În afară de asta, mai folosește și „încă și încă" în loc de „mai și mai".

Apoi, în tranșa trimisă de Jacob se mai îngrămădesc o sumedenie de cazuri care să lămurească scopul și semnificația acestei particule – de pildă în cuvîntul *fortarbeiten* (literal: „a lucra mai departe", „a continua să aibă efect"), ce printr-un citat din Jean Paul reușește totodată să explice, ca în treacăt și totuși nimerind drept la țintă, atitudinea sa față de editor: „A moșneagului

1. Paul Gerhardt (1607-1676) – teolog luteran și, alături de Martin Luther, unul dintre cei mai importanți poeți bisericești de limbă germană.

dorinţă orgolioasă şi mînie, care sub gheaţa părului lucrează *mai departe*".

Mie în schimb, care fac ce fac şi scriu
mai departe cu peniţa lui şi-a mea, îmi revine,
fireşte, să continui lucrarea începută de
mai vîrstnicul frate,
ducînd-o spre un final dincolo de
finalul ei previzibil.
El încă-i mai face faţă literei F,
o mai fugăreşte o vreme.
Ca mai-nainte, îl frige grija pentru
dăinuirea cuvintelor din filoanele vechi,
ascunse-n firide de lexic,
dar şi a celor de filiaţie ori care s-au format, răsformat
mai departe – îl taie, însă, pe *fortissimo*, fără regret,
ca pe un neologism.
Cine va frunzări, continuînd, prin cărţulii şi foliante,
va da filă de filă, furca vîrînd-o pînă-n afund şi
scociorînd în maldăre de cuvinte, dînd la iveală fel de fel?
Chiar dacă timpu-i fuge de sub picioare,
el se frămîntă şi sforţează cu puterile rămase,
care i se fărîmă şi desfiră treptat, pentru ca aceste
cuvinte să prolifereze
pin' ce, în fine, c-un ultim cuvînt-cheie
cade şi fructul.

Ce se mai găseşte în notele următoare şi aparent pune un punct final cu *fortzwitschern* (a ciripi mai departe), la care se adaugă apoi, totuşi, o serie de substitute – cuvinte sau expresii – ale lui *fort*, toate cu sensul, aici, de isprăvire, terminare a ceva: bani-s pe sponci, i-am mîntuit, s-au dus naibii şi pe apa sîmbetei; ia mai du-te-n plata Domnului; hai, pîrţ!

Iar dacă tot sîntem aici, ce urmează după *Forz*, transformat curînd în *Furz* (pîrţ) şi trîmbiţat de cine altul

dacă nu de Luther în „Cuvîntările la masă"? Urmează *Fotze* (fofoloancă), despre care Jacob spune că este „un cuvînt necuviincios, evitat, în privința căruia, totuși, lingvistica ar avea ceva de spus".

Ceea ce și face cu pasiune pe trei coloane, îmbrăcînd *vulva* și *cunnus* în multiple perifraze pînă ce ajunge la „floci" sau „floace" și la mai drăgăstosul „flocușori". După *Fud* și *Fut* – tot pentru *cunnus, vulva* – și elveticul *Fotzel* (părînd un diminutiv grațios al lui *Fotze*), tranșa de manuscris expediată editorului nerăbdător se-ncheie cu un citat din Gotthelf[1]: „Decît să ia vreo fleorțotină de pe uliță ori vreo fată bătrînă – mai bine nu, chiar de ar fi să moară flăcău stătut".

Atare fermecări și desfătări ale simțurilor nu-l tulburau pe Jacob Grimm; rămas, pe de-o parte, becher, iar pe de alta strîns înfășurat cum fusese în menajul lui Wilhelm și al Dorotheei, lui Jacob pofta i se scula doar la cuvinte și la împerecherea lor gramaticală: la cuvinte care săreau pîrleazul și se f...eau de nu mai puteau sau care deveneau infidele, fugare ori se refugiau cine știe pe unde și care, sătule de cît f...seră buha și făcuseră labă, se voiau acum înșfăcate și readuse în familie; Jacob era furnicat de poftă după poftă, îi era foame de mai multe, tot mai multe cuvinte, trecînd de la o vorbă la alta precum fluturele din floare în floare...

1. Jeremias Gotthelf (1797-1854) – preot și romancier elvețian, cunoscut pentru evocarea realistă a diferitelor aspecte din lumea țărănească.

De la cimitir
la nesfîrșite konflikte[1] armate

Cefalopode, dar din cele ce nu prin branhii
își trag suflarea
și care oameni se numesc, consideră că
Cupa femeiască, așadar,
devenită *Chop* și *Kopp* și-n fine *Kopf* (cap),
kum supranumerar de multe capete proliferau,
scurtat-a fost de unul –
căci poporul atît a tot urlat „Deskăpățînați-l!",
pînă ce Carol, rege-al Engliterei, citat de Logau,

1. De ce „konflikte"? Fiindcă am ajuns la litera K, foarte sărac reprezentată în vocabularul nostru. Și cum germana, pentru a-i cita pe Grimm & Grass, s-a folosit adeseori fluctuant de C și de K, cochetînd, capricios, cînd cu o literă, cînd cu cealaltă, am optat la rîndul meu pentru tratarea acestui capitol în registrul ludic. Cu-atît mai mult cu cît unele cuvinte din română care încep cu C se trag din inițiala K în slavă, greacă, turcă, germană sau maghiară... Dar nu fac operă filologică. Karevasăzikă, după cum se nimerește, cu C și cu K, claie și kăpițe peste grămadă, pe kap tuflite skufe și scufițe – fără canon!

„făr-de-kap“ ajunse ori, mai bine, cu
capu' stînd akolo unde-i stau picioarele (ce drastik).
O vorbă e de-ajuns ka să plăteşti ku capul!
Cine şi l-a mai jucat la noroc, pierzîndu-l?
Katte[1], de pildă,
kamaradul prinţului moştenitor.
Alţii? Păi, îşi aprindeau paie-n cap ori şi-l plecau,
şi-l frămîntau ori îşi făceau de kap, pe kît cuprinde,
ori se kăutau de păduchi în kap
şi dădeau cu banul: kap sau pajură?
Unora li se urca la cap, alţii se dădeau
cu el de toţi pereţii
pînă şi-l spărgeau, dar pe negîndite, krezînd totuşi că
aveau cap, nu glumă; kînd însă se iscau konflikte armate,
„noroadele“ – spune Gryphius – „stăteau
parcă lovite cu leuka-n kap“. De-atunci înkoace,
insomniacii se-nkaieră cu perna din kăpătîi, vai...
Poţi să-l scuturi şi să-l clatini, să laşi
să ţi se frece ridikea: nici kapul nu mă doare!,
să-l sprijini cînd eşti kopleşit de-atît amar
pînă ce eşti iar cu capu' sus; unul, însă,
ka lumînarea de drept – pe ce stă oare? –
se miră peste poate cu-ale sale două picioare, altora
li se suie copiii în cap, în timp ce Daja[2] a lui Lessing,
„răvăşită, se furişează-n urma mea,
căzîndu-mi pe cap cu taina ei“.
Nu mai suportă asta, îl ia cu ameţeală,

1. Hans Hermann von Katte (1704-1730) – locotenent în armata prusacă şi prieten de tinereţe cu Frederic al II-lea, condamnat la moarte şi executat de tatăl acestuia, Frederic I.
2. Personaj feminin care apare în piesa *Nathan înţeleptul* de G.E. Lessing, doamna de companie a fiicei adoptive a lui Nathan.

i se-nfierbîntă capul şi îl doare,
cu-atît mai mult ku kît e greu
să konciliezi atîtea opinii diferite
strîngîndu-le pe toate sub o kasketă.
De-aceea vei şi întîlni la Luther, laolaltă,
„tare de cap şi kapsoman la inimă",
în timp ce, dimpotrivă, Heine, care ajunge-n fine
citat şi el
în dicţionar,
susură gingaş: „Kulcă-ţi kăpşorul pe inima mea".
Şi alte kîte şi mai kîte citate-n care
în jurul lui se-nvîrteşte totul.
Un glonţ în ceafă ori în kap? Nu doar în filme
nişte vînători de capete rîvnesc să-şi înkaseze kapitaţia.
Unii-s căpăţînoşi, iar altora le merge capul,
există capete seci şi capete de pod
ce trebuie kucerite ku orice preţ.
Kiar şi munţii au în susul lor un cap şi-un kapăt,
culme, creştet, koamă, kreastă sau se numesc Capu-omăt
sau Kap-de-bou[1].
Şi tot mai des – aşa se plînge Kasa de asigurări
sociale – kancerul îi sare omului la beregată, rozîndu-i
kartilajele
traheii – în konkluzie:
kosturile se ridică, ce k... t!
Pe kînd eram kopil, făceam prăpăd
prin păpădii, dekapitîndu-le cu sîrg, şi pe-nserat
vînam vreun cap-de-mort ce, bietul, da ţipăt askuţit
kînd era prins; iar pînă de kurînd mai reuşeam
să stau în cap.

1. În germană, Schneekoppe şi Ochsenkopf, numele a doi munţi: primul este cel mai înalt vîrf din munţii Sudeţi, aflat la graniţa dintre Cehia şi Polonia, iar al doilea, un vîrf din masivul Fichtelgebirge, situat în Bavaria.

Păi kum așa, kiar și eu karele nu-s un Zeus
am reușit să isk și să skornesk din capul meu
himere și înkipuiri.
Și kînd și kînd am nimerit
un kui în kap din prima lovitură – cît despre
cele pe kare tot din prima le-am koroiat,
acelea sînt legiune!
Poezia asta-i prea de tot căpoasă, așa-zikînd
bătută-n kap (dar kumva-kumva, de voie, de nevoie, tot
i-am dat de cap –
zik bine?!).

În timp ce departe, la Leipzig, Hildebrand lucrează la litera K mai întîi în secret, dar curînd și cu știrea lui Jacob Grimm, și trece de la *kopfhängerisch* (textual: lăsînd să-i atîrne capul; descurajat, demobilizat) la *kopfheister*, care-i totuna cu *kopfüber* (a se da peste cap, a veni de-a berbeleacul), ultimul Grimm aflat încă în viață îi rămîne fidel literei F, pregătind în odaia lui de studiu alte tranșe pentru a fi trimise. Or, cum absența fratelui său îl deprimă încă mai mult decît respirația uscat-prăfoasă a cărților, îl găsești mergînd pe alei principale sau lăturalnice prin Tiergarten, unde în zilele însorite întîlnește în drumul său orășeni bălțați și-mpestrițați, ceea ce pe dată îi și mută gîndul de la *Fummelholz* (rama de încălțăminte a cizmarului) la „acea persoană feminină care se risipește cu ușurătate, frivolă, flușturatică, îngălată, căreia i se spune *Fummel* (fîfă, fliușcă)", așa cum va nota mai tîrziu în fișele sale. După care, aruncîndu-și privirea asupra doamnelor ce se plimbă „cu zorzoane bătătoare la ochi, purtate pe cap ori în păr", care tot *Fummel* se cheamă, adaugă un citat potrivit: „...dasz dir der Fummel vom Kopfe fliegen sol" („Ți-oi spune una, de să-ți zboare fasoanele din cap"). Jacob

grăbește pasul de parcă ar fugi de el însuși. Nu-l face să se oprească nici chiar ispititoarea Venus, care-l așteaptă la marginea bazinului, înfășurată-n văl pînă sub ombilic, dar cu sînii strălucind în toată goliciunea lor.

Ajuns din nou acasă și singur cu cărțile lui, pricepe dintr-odată de ce *fummeln*, verbul derivat din *Fummel*, poate avea și sensul de „pipăială obscenă". Cu toată sfiala lui în fața cuvintelor porcoase și a distanței la care s-a ținut de sexul feminin vreme de-o viață, nu poate fi trecut sub tăcere „că «a (o) freca» se situează în apropiere de «a f... e»". Mai scrie și că *abfummeln* poate însemna și „a te împreuna, carnal, în desfrînare", după care se refugiază zorit în definiții nevinovate. Scrie că *fummeln* se mai referă și la o muncă făcută superficial, la „a te învîrti fără rost", altfel spus, la „a freca menta sau mangalul'", și din nou la haine purtate neglijent (*Fummel*).

În timp ce Jacob încheie cu *Fummeltasche* (muiere îngălată) pentru a trece imediat apoi, din fondul doldora de cuvinte, la *Fund* (lucru găsit, descoperire), cu toate anexele sale lungi ca o zi de post, altundeva departe un oarecare Hildebrand, la fel de flămînd după cuvinte ca Jacob, a sărit fără încuviințarea acestuia peste literele G și H, peste I-ul lui *Ich* (eu) și peste J-ul lui *Ja* (da); tot ce face e să umple fișă după fișă cu acele cuvinte ce nu ascultă decît de komanda lui K.

De ce acest salt? Oare de ce nu s-a dedicat lui G sau lui H, ridicînd mormane de cuvinte în jurul lui *Gott* (Dumnezeu) și *Geist* (spirit) ori *Himmel* (cer) și *Holle* (iad)? De ce a nesocotit ordinea alfabetică?

Din motive ce ne vor rămîne necunoscute, s-ar zice kă sokotea ka prioritară litera K. Ori poate Jacob însuși îl incitase să se pripească? Să fi vrut el să se

deskotorosească, pe tronsonul cîtorva litere din dicționar, de corectorul său ca să respire mai în voie? Ori poate prevedea că, dintre toți ceilalți împătimiți de fișe și citate, Hildebrand va fi într-adevăr continuatorul muncii neterminate a celui ce simțea că i se apropie ceasul și moartea cum îi suflă-n ceafă?

Sînt întrebări rămase fără răspuns. Putem doar presupune că Jacob, poate determinat tot de-o intenție călăuzitoare, îi trimitea lui Hildebrand, cumva în treacăt, mereu alte fișe la litera K, de pildă cele la cuvîntul-titlu *Knoten* (nod), despre care va mai fi vorba aici.

Korektorul. Fără el treaba n-avea cum să meargă. La început e numai rareori prezent în corespondența cu editorul, apoi apare mai frecvent. Deseori ascuns printre rînduri, de parcă Hirzel și-l păstra în caz de necesitate. Pe cînd lucrurile nu se mai sfîrșeau cu litera A, Jacob refuzase adaosurile lui Hildebrand la cuvîntul-titlu *Alpe* (pășune alpină), și anume derivatele *Alpenlandschaft* (peisaj alpin), *Alpenroschen* (bujor de munte), *Alpental* (vale alpină), nevrînd să le introducă pe acestea alături de cuvintele alese de el; apoi, totuși, inserase *Alpenglut*, dînd un citat din Uhland (nu însă și mult mai răspînditul *Alpenglühen*, acea lumină roșiatică ce se ivește în Alpi la răsăritul și apusul soarelui, propus chiar de editor, care – din motive atît familiale, cît și comerciale – călătorea des în Elveția). Hirzel încerca astfel, poate, să-l și sprijine pe corectorul său, care se considerase încă de la bun început un furnizor de cuvinte.

Cine era însă cel fără de care lucrul la dicționar nu mergea? Ce-l îmboldea ca, pe lîngă activitatea neîndoielnic istovitoare depusă la Thomasschule, să se tocmească atît de pătimaș pentru niște cuvinte și rețelele lor ramificate?

A supravieţuit pe cîteva coli de corectură cu scrisul lui citeţ – ca de pildă pe acea coală care cuprinde cuvintele de la *ahnen* (a presimţi, a bănui) pînă la *Ahnfrau* (străbună). Pe care a mai notat un citat din *Wallenstein* al lui Schiller: „Ea presimţise, pare-se, o nenorocire". Şi alte cîteva adaosuri care sporeau articolele la cuvintele *aber* (conjuncţie: „dar") şi *als* (prepoziţie: „ca, drept"; conjuncţie: „cînd").

Mai tîrziu, într-o scrisoare a lui Hirzel, corectorul e prezentat ca „Dr. Hildebrand", iar într-un alt loc, drept un „om învăţat". Deşi n-a împlinit încă treizeci de ani, se konstituie totuşi într-un punct de reazem al procesului trenant de strîngere de cuvinte: Hildebrand converteşte dubii în interogaţii şi sprijină comentariile lui Jacob cu citate suplimentare.

Cînd Karl Reimer părăseşte editura Weidmann în 1852, aceasta intrînd mai apoi în istorie drept editura Hirzel, curînd dispar zeţari şi cîţiva tipografi, iar alţii vin şi pleacă – dar Hildebrand rămîne. Cu toate astea, Jacob reacţionează acru la cererea epistolară a editorului de a-l pomeni nominal pe colaboratorul său în prefaţa la volumul întîi, mulţumindu-i, şi în plus de a-l recomanda ca pedagog: „Nu-i cîtuşi de puţin în stilul «Cuvîntului meu înainte» să-l prezint pe Hildebrand drept profesor la Thomasschule. Pentru cazul că ar exista la Leipzig mai mulţi Hildebranzi, pot cel mult să-i adaug şi prenumele".

Trebuia să-şi hrănească ceata crescîndă de copii: doi băieţi, două fete. În urmă cu cîţiva ani, cînd se născuse Emmy, primul lui copil, evenimentul fericit făcuse să întîrzie trimiterea la tipar a cîtorva coli de corectură. Ceea ce adusese editurii unele prejudicii. Zeţarii aveau motive să se plîngă. Curînd după aceea, însă, tînărul tată corecta din nou greşelile de tipar, nota pe marginea

oglinzii zațului destule întrebări judicioase, găsea soluții ce nu-i fuseseră cerute, făcînd propuneri printre care unele străluceau prin nemaipomenita lor înțelepciune, în timp ce altele se dovedeau a nu fi decît rodul unui kapriciu.

De la el ni s-a păstrat și un kîntecel pentru copii, despre care nu se știe bine dacă în afara uzului familial – Emmy trebuia învățată să se țină departe de țelina (*Sellerie*) care-i plăcea așa de mult lui täticu'! –, acesta nu-l scrisese cumva și ca pe un omagiu adus încă îndepărtatei litere S, ori poate mai degrabă literei I, peste care sărise?

Sellerie, Sellerie,
țelinioară, nici nu știi,
cît îmi placi, ba încă și,
iz de scutec și pipi,
de-ale tatei ironii,
nu se știe, n-ai să știi,
de-i de rîs ori ce mai și,
cînd te chem, acuș să-mi vii,
Emmy, și te-oi altoi
de-ai să țipi: A-leu! Ai-iiii!!
Nu mai fac, nu-nu, deși...
nu mai pap în nici o zi,
nici aci, nici vizavi,
țelinioară-țelini –
a tătuței... *Sellerie*!

Din varii motive, dintre care unul se referea la ideile ghidușe ale kolaboratorului său, Hirzel a bănuit încă de la început că Hildebrand avea să fie pentru el mai mult decît un simplu corector. Grijuliu, a căutat să-l pregătească din timp pe mai vîrstnicul Grimm în privința

celui care pe viitor avea să lucreze singur unele litere, fără a pomeni însă explicit de litera K.

Dar cînd, mai apoi, a fost propus pentru una sau alta dintre litere și un anume Karl Weigand, care – spre a-i fi pe plac lui Jacob – desfășurase cu ani în urmă o polemică nekruțătoare împotriva kriticilor primului volum, Jacob a refuzat totuși să-i prezinte pe cei doi la începutul volumului al treilea: „E mai bine ca numele lor să fie cunoscute abia atunci cînd vor lucra efectiv. Încă nu mi-am putut forma o părere exactă nici despre Hildebrand, nici despre Weigand – acesta din urmă ne este devotat și se arată a fi un om onest, muncitor, însă poate că nu posedă și forța de care este nevoie".

S-ar fi zis că nici nu luase la cunoștință despre atacurile lui Weigand, care-l făcuseră pe Wurm, defăimătorul dicționarului, să amuțească, zdrobindu-l de-a dreptul, iar pe Daniel Sanders îl bagatelizaseră drept un intelectual de provincie, pe deasupra exprimînd și îndoiala „dacă în vinele celui ce se-arată cu adevărat neobosit în mustrările sale curge barem o singură picătură de sînge german". Ca și cum Sanders ar fi fost anatemizat, filologul Weigand, crezîndu-se de rasă pură, îl țintuia la stîlpul infamiei ca evreu.

Jacob nu voia să aibă nimic de-a face cu așa ceva. Ori poate ajunsese să creadă că tot ce făcea devenise între timp mai presus de orice critică, sustrăgîndu-se vieții cotidiene, cu vacarmul ei? Ku siguranță că, pe lîngă asta, și înkăpățînarea l-a determinat să se vadă părăsind scena fără vreun urmaș potrivit.

Dar pe Hildebrand nimic nu-l abătea din calea lui. În ciuda unor prăbușiri în melancolie – trecea drept ipohondru –, se înkleșta mai departe de lucrul la dicționar, adunînd, atunci cînd tranșele la F întîrziau, cu același sîrg exemple justificative pentru K: „kabală",

„kapsulă", „klar", „kruce", un citat din Goethe la „kras", un altul din Schiller la „krater".

Dar Jacob, după moartea fratelui său, se ținea la distanță de articolul de mare întindere referitor la cuvîntul *Feld* (cîmp, cîmpie), nu voia să știe de *Feldameise* (furnică de cîmp), de *Feldarzt* (medic militar) și de *Feldflüchter* (porumbei de cîmp) – acei porumbei care dimineața își părăsesc porumbarul, luînd-o haihui peste cîmpie, devenind deci *feldfluchtig* (dezertori), pe care-i găsise chiar și la un contemporan, Fritz Reuter, ce scria în germana de jos; porumbeii ăștia, de altfel, pot veni și ei să pigulească în miriștea romanelor mele citate potrivite, umplîndu-și gușa cu ele.

Nemaifiind dornic să găsească mereu alte cuvinte și citate, Jacob s-a folosit de prilejul oferit de starea lui debilă, reușind să-și termine discursul „Despre bătrînețe", scris cu greu, pe care l-a rostit în repetate rînduri, mai întîi, ca de obicei, numai în fața academicienilor, apoi însă și cu ocazia sărbătoririi publice a zilei de naștere a lui Frederic al II-lea, numit „cel Mare", pe data de 26 ianuarie 1860. Se prea poate să fi avut intenția să-și pregătească obștescul sfîrșit reiterîndu-și, nu de puține ori, cîntecul de lebădă.

Era vorba de bătrînețea în sine, dar și de el, bătrîn. La drept vorbind, atunci cînd primul volum se ocupase de litera A, cuvîntul *Alter* (vîrstă, bătrînețe) fusese deja tratat exhaustiv. De la *alt* (bătrîn) și *alto*, vocea mijlocie în muzică, trecînd prin *Altentheil* (partea părinților care și-au cedat averea copiilor), *altersschwach* (slăbit de bătrînețe), documentat printr-un citat din Platen, și „arta antichizantă, creștinizantă" despre care vorbește Goethe, se ajunge la copiii precoce (*altklug*). Mai putem citi aici și despre *Altweibergewäsch* (trăncăneală de

băbătii) sau despre zei venerabili, *altehrwurdig*, la care se referă același Goethe.

Astfel prevăzut cu un prisos de cuvinte și conștient de propria vîrstă, Jacob își scrise discursul. Ca și toate celelalte discursuri ale sale de mai înainte – de pildă cel despre filologul Lachmann ori cel despre Wilhelm ori discursul profund „Despre originile limbii", care pleca de la o conferință ținută cîndva de Johann Gottfried Herder pe aceeași temă și în care acesta semnala căile bune și căile greșite pe care putea merge o asemenea cercetare –, și acest discurs a fost ținut în fața unor oameni precumpănitor bătrîni, care i-au ascultat cîntecul de lebădă ca și cum le-ar fi fost dedicat lor. Și nu-i de mirare că au venit să-l asculte și alții, din vremuri de mult apuse – ca de pildă însuși Herder cel adineauri pomenit.

Șade în primul rînd de scaune, ca strămoș al tuturor celor ce meditează asupra cuvintelor și al celor ce veghează comori de manuscrise crezute pierdute. Ceva mai în spate, unde mă înghesui, fară a stîrni rumoare, între doi domni care tremură, mi se pare că-l zăresc pe Gottfried Wilhelm Leibniz, care a fost unul dintre întemeietorii Academiei și ceruse încă de mult un dicționar aprofundat al limbii.

Și, dacă nu mă-nșală tendința mea de a exagera, îl văd pe pastorul Schleiermacher[1] șezînd între doi filozofi, a căror alegere ca academicieni a împiedicat-o cîndva: îl încadrează Fichte și Hegel; cel din urmă mai poartă și-acum, îmi pare, urmele holerei.

De numele altora, odinioară vestiți și care-ar vrea acum să scape de uitare, nu-mi mai pot aminti. Acesta

1. Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834) – teolog protestant, filolog clasic, filozof și publicist german.

de-aici, însă, ar putea fi Adelung. Iar colo, da, chiar acolo, purtînd o perucă barocă pe cap, şade Schottel, care-şi spunea Schottelius. Ambii – autori de dicţionare despre care Jacob nu are o părere prea bună şi care sînt dornici să vadă de ce-i în stare succesorul lor. Nu reuşesc, din păcate, să-i atrag pe doi faimoşi eretici, cum sînt ei consideraţi de catolici, care în calitatea lor de furnizori de citate au o legătură strînsă cu dicţionarul – şi anume pe episcopul arian Wulfila, care ca vizigot a avut probabil o mamă grecoaică, şi pe călugărul apostat Luther; nu reuşesc, deci, să-i fac să asculte acest discurs care, întrucît tratează despre bătrîneţe şi treptele ei, se cuvine să existe în manualele şcolare.

Încep de pe-acum să-mi notez cîte ceva: propoziţii scurte, care concentrează tot ce se-aude în jur. Căci ceea ce expune de la catedră moşneagul – a împlinit între timp şaptezeci şi şase de ani –, cu o voce încă limpede, dar care se frînge cînd frazele sînt mai lungi, se referă la mine, mă vizează, e corect, se întreabă şi mă povăţuieşte să mă folosesc de anii ce-i număr acum, de la optzeci în sus, ca de-un posibil cîştig adiţional: o ultimă recoltă ţinîndu-se într-un pai.

Aşadar, ceea ce spune Jacob citind din psalm – abia-l zăreşti colo în faţă, iţindu-se dindărătul pupitrului – se referă la mine, codaşul printre parlamentari: „Viaţa noastră atîta ţine, şaptezeci de ani şi, de e să fie cu vîrf, sînt optzeci de ani, iar de va fi fost minunată, a fost osteneală şi muncă".

Sau, după cum se-apucă el de îndată să măsoare viaţa omului după o socoteală din vechime: „O îngrăditură ţine trei ani, un cîine trăieşte de trei ori cît îngrăditura, un cal – de trei ori cît un cîine, un om – de trei ori cît un cal", ceea ce, adunînd totul sub linie, corespunde cu

numărul anilor mei de pînă acum, chiar dacă părul meu, ce nu vrea defel să-ncărunţească, n-are cum ţine pasul cu buclele colilii, pînă la umeri, ale oratorului, care vorbeşte stînd în picioare.

Dar, aşa cum i se-ntîmplă şi lui, de cîte ori sînt înconjurat de lume, şi pe mine mă izolează o surzenie progresivă. Amîndoi devenim tot mai fuduli de urechi. Astfel sîntem scutiţi de-a mai auzi unele vorbe de clacă sau gura lumii. Apăraţi ca de un clopot de sticlă, nu ne mai auzim decît pe noi înşine, dar ne prefacem că sîntem la curent cu toate şi răspundem corect la întrebări prost puse. Savurăm tăcerea ce creşte în noi, ne distrăm fiecare de unul singur, dar bănuim şi tic-tacul ascuns, neîntrerupt. Ii dau dreptate lui Jacob Grimm şi atunci cînd, după o digresiune sau alta, în care cuvîntul „trudă“ cere un articol aprofundat, ajunge de la A la Z, asta întrucît *Alter* (vîrstă) este pentru el totuna cu *Zeit* (timp), motiv pentru care numim etapele timpului „epoci“ (*Zeitalter*).

Epoca lui, epoca mea. A lui a început cu Revoluţia Franceză, trecînd apoi la războaie şi la domnia lui Napoleon, care a făcut ca patria lui, Hessa, să se dizolve în regatul de scurtă durată Westfalia, iar lui, ajuns în slujba francezilor., i-a răpit independenţa. A urmat perioada Restauraţiei, izgonirea din Gottingen în „răgazul nedorit“ al exilului, apoi oferta editorilor din Leipzig şi mutarea la Berlin, unde un rege cu barbetă a trezit mai întîi niţică speranţă, dar curînd de-a lungul şi de-a latul ţării s-a dat comanda pasului bătut pe loc – în ciuda faptului că în întreaga Europă începea epoca locomotivei şi a drumului-de-fier. Cînd, în martie 1848, s-a ivit şi mult dorita libertate, ea s-a manifestat mai întîi şovăielnic spre a se aprinde apoi cu vîlvătaie, stingîndu-se

însă curînd după ce fusese omorîtă cu vorbăria la Frankfurt. Lui Jacob nu i-a mai rămas după asta decît studiul îndreptat spre trecut al monumentelor limbii, care – fiindcă fuseseră fie îngropate de trecerea timpului, fie terfelite – abia de mai erau recognoscibile. Şi munca asta de cercetare prin diverse odăi de studiu nu voia să mai sfîrşească: uneori trebuia să caute silabele dispărute în mîzgă, iar alteori regăsea cuvinte cîndva impunătoare în nişte sfrijituri de vorbe care-şi pierduseră orice noimă. Şi mereu se vîrau în vorbă şi poeţii, care insistau să fie citaţi. Apoi i-a murit fratele. Şi ceea ce n-avea cum bănui: survenită la timp, propria sa moarte avea să-l scutească de înfiinţarea Reichului sub biciul lui Bismarck, fundamentat pe „sînge şi oţel" – ceea ce voia să însemne pe trei războaie; Bismarck, ce-i drept, privea dicţionarul cu bunăvoinţă, considerînd că, după cum spunea el, căutarea cuvintelor e făcută să consolideze unitatea Germaniei.

Epoca mea a început cînd Republica de la Weimar tocmai îşi mai revenise puţin de pe urma atacurilor ei cronice de slăbiciune pentru ca apoi să piară însă cu-atît mai rapid; cel de-al Treilea Reich n-a durat decît doisprezece ani, dar a fost suficient ca să-l împovăreze pe fiecare din noi, ca şi pe mine, cu un genocid care, redus la toponimul Auschwitz, ne-a marcat pe veci ca un semn al lui Kain. După care bunăstarea răsărită din dărîmături ne-a invitat să uităm. Konkomitent, cele cîteva războaie îndepărtate unul de altul kare au urmat au adus profit industriei de armament, maşina şi avionul i-au răpit trenului klienţi dornici să călătorească, moda s-a mai schimbat de cîteva ori, antikoncepţionalele au permis planificarea familiei, demokraţia a trebuit învăţată, eu însumi am scris karte după carte, făcîndu-mi un nume, luînd atitudine ca social-demokrat şi crezînd

a vedea konsolidat statul social, iar acum văd cum sporeşte corupţia în timp ce drepturile fundamentale dispar şi libertatea se goleşte de konţinut pe măsură ce bogaţii se-mbogăţesc cu neruşinare, iar săracii sărăcesc fără să se kăineze, aşa înkît – ajungînd la sfîrşitul timpului ce mi-a fost dat – spun împreună cu Jacob Grimm: „Cu cît mai aproape sîntem de marginea gropii, cu-atît mai departe fie de noi teama şi îndoiala încercate odinioară să-i spunem kurajos adevărului pe nume atunci cînd de noi depinde s-o facem".

Aşa vorbeşte el în faţa plenului Akademiei. În felul lui uşor kolorat încă de graiul din Hessa. Îl ascult vorbind aşa cum, pe durata discursului său, fac şi reînviaţii Herder, Leibniz, care şade în fundul sălii, la fel ca Adelung, Schottelius şi Schleiermacher, cel încadrat de Fichte şi Hegel. De-ar fi prezenţi, lui Wulfila şi Luther cu siguranţă le-ar trece orice kef de dispute teologice.

Vorbind fără grabă, Jacob cumpăneşte avantajele şi dezavantajele bătrîneţii. Dacă e să o compare cu toate celelalte infirmităţi, crede că surzenia lui treptată nu e decît o deficienţă măruntă, fiindcă „vorbăria fără rost, pălăvrăgeala de prisos nu mă mai întrerup dintr-ale mele". Faţă de pierderea vederii, surzenia i se pare un defect mai uşor, căci orbirea ar însemna renunţarea la „obiceiul cititului, care curînd după inventarea tiparului s-a răspîndit pretutindeni".

Oarecum senin, enumeră toate kalifikativele care de la Cicero încoace se pun în kîrka unui moşneag: e morocănos, ursuz, posac, kapsoman şi kăpos, kălkător pe nervi. Trece drept zgîrie-brînză şi frige-cîine, drept cloşcar oţărît, bufniţă ori bufniţoi mahmur, drept kobe,

piază-rea și bou-de-baltă. Drept dovadă îl citează pe Hans Sachs: „Șade-acasă cloșcă și freacă buha".

Cît despre boul-de-baltă, cu pîntecele lui galben ori roșcat, animalul acesta despre care se spune că țipătul lui cobește se ține scai de mine. Fiindcă prea ades, deschizînd ochii bine și nevrînd să-i închid, am văzut răul ițindu-și capul. Ca de pildă într-una din cărțile mele, intitulată *Cobeli*, care relatează despre o Asociație Funerară germano-poloneză și despre eșecul acesteia, prezicîndu-i în schimb un viitor taxiului-ricșă.

Un alt eșec m-a facut să ridic glasul. Căci odată cu vîrsta cobelile sporesc, după cum o știa și Jacob Grimm despre sine. Ori poate se înmulțesc prilejurile ce provoacă un țipăt de avertisment? Propriile icnete de prevenire pe care le scot din mine cînd și kînd, fiindcă demokrația pare să se sfărîme — oare nu sînt decît kobeli ce-i calcă pe alții pe nervi? Ce anume ar putea contrazice certitudinea că noi – unica specie kapabilă de autodistrugere – le vom supraviețui șobolanilor? Însă poate că acea kîtime a seminției umane numită „germană" se va fi stins încă dinainte – după cum o bănuiam cu decenii în urmă în cărțulia mea *Skorneli*? Și oare viziunea învățătorului meu Alfred Doblin din *Munți, mări și giganți*, privitoare la dezghețarea Groenlandei, nu-i confirmată de schimbările climatice?

Îl aud vorbind acum, în plenul adunării formate din bătrînii membri ai Academiei și din invitații lor din vremuri apuse, despre kusurul cel mai urîcios al senectuții: zgîrcenia. Ba nu – Jacob nu le vorbește despre asta, ci mai degrabă le-o țipă în față, tare, prea tare, așa cum înclină s-o facă cei tari de urechi. Unii dintre ascultătorii care stau aproape de el – ca de pildă Herder, cel dovedit nemuritor, dar și Leibniz, care șade ceva mai

departe – tresar atît de speriaţi, încît din perucile lor se ridică trîmbe de praf.

Ridicînd vocea, îl citează pe Cato, konkizînd apoi: „În toate comediile, zgîrciţii sînt întotdeauna bătrîni". Îi osîndeşte apoi cu voce tunătoare pe cei care „vor să-şi păstreze pe degete preţioasele inele şi cer să li se-ngrămădească în sicriu aur, ba chiar şi bancnote, fie pentru a-şi lua avuţia cu ei, fie barem pentru a le-o sustrage moştenitorilor pe care-i urăsc".

Ei bine, eu n-am asemenea dorinţe. Aş ruga cel mult să mi se pună în koşciug una dintre pipe, ceva tutun şi chibrituri ca merinde. Pe deasupra, un kreion sau kariokă şi cîteva foi de hîrtie. Căci se prea poate ca drumul în neunde să se lungească din kale-afară.

Doar în ce priveşte remunerarea cuvenită a tuturor produselor ivite din muncă – fie ele cărţi, desene ori sculpturi – am fost întotdeauna atent, la fel ca Wilhelm Grimm, care îl reprezenta pe fratele său în toate chestiunile băneşti, negociind la sînge – aproape de necrezut la un culegător de basme – procente şi drepturi de autor. Şi-ntr-adevăr a apărat cu succes *Basmele* lor de tipărirea unor ediţii frauduloase.

Mi-a plăcut în schimb – fie şi pentru a nu-i împovăra pe numeroşii mei moştenitori, pe fiii şi pe fiicele mele, cu bani nemunciţi – să finanţez cu surplusul de bani nişte fundaţii, patru la număr – printre care una ce ar urma să vină în ajutorul seminţiei desconsiderate încă şi azi a romilor. Această fundaţie acordă un premiu ce poartă numele unuia dintre învăţătorii mei, desenatorul şi sculptorul Otto Pankok, care şi-a petrecut toată viaţa printre ţigani şi care nu numai în autoportretele lui, ci şi în fotografii şi, mai mult, în amintirea mea, apare ca un moşneag frumos; un cîştig al vîrstei înaintate, pe care Jacob Grimm îl remarcă şi el, rostindu-l de

la catedră: „Pesemne de aceea se și spune că, uneori, bătrînii devin mai frumoși decît au fost mai înainte".

Oricum ar fi, îl văd în fața mea, iradiind o frumusețe pe care declinul încă o mai sporește. Adevărat: obrajii i s-au scofîlcit, părul cîndva cîrlionțat a ajuns scămos, pe deasupra îi mai lipsesc și cîțiva dinți – cu toate astea, bărbia lui încă exprimă o voință fermă. Iar ochii nu i s-au împăienjenit, ci pare că-i încălzește un foc lăuntric. Vorbește despre plăcerile unei plimbări pentru cei bătrîni și spune că omul aflat în floarea vîrstei arareori își ia răgazul să iasă în natură, „căci sute de treburi și proiecte îl rețin în oraș. Dimpotrivă, orice ieșire la aer devine pentru moșneag o promenadă de plăcere".

Imediat apoi își moderează obișnuita critică adusă neologismelor insuficient autohtonizate, făcînd o excepție pentru *spazieren* (a se plimba) și comentînd astfel cuvîntul *Lustwandel* (plimbare; textual: plimbare de plăcere): „Această germanizare ar putea părea rigidă, dar de data asta a nimerit la țintă". Și, după ce mai pomenește în treacăt de-o altă expresie, ajunge pe dată să vorbească despre un vechi obicei al său, pe care-l mai cultivă și acum, anume de-a se plimba pe cărări retrase, chiar „cu pas de două ori mai iute", adeseori venindu-i idei bune în timpul acestor preumblări, iar alteori întîlnind în drum oameni ce-i erau dragi: „Cum mă mai bucuram să dau în Tiergarten peste fratele meu – ne salutam dînd tăcuți din cap și pășeam unul pe lîngă celălalt; asta nu se mai poate întîmpla acum".

Asemenea întîlniri ori unele asemănătoare mi se-ntîmplă și mie atunci cînd sînt pe drum, însoțit de cîinele nostru – odinioară a fost Kara, acum este Minka –, plimbîndu-mă fie de-a lungul canalului Elba-Trave, fie

prin pădurea daneză sălbăticită Ulvshale şi, cu cît îmbătrînesc, dau tot mai ades – poate pentru că nu am nici un frate – chiar peste mine însumi şi, neputînd să-mi evit sosia, mă salut înclinînd din cap în tăcere, dar plin de vorbele lăuntrice din care ţes de fiecare dată firul potrivit, acum pe cel al cuvintelor Fraţilor Grimm, tot mai lung – chiar şi din cuvinte din acelea care, în pofida duratei de viaţă garantat scurte, se formează mereu din nou.

Ce mă-ngrijorează este fratele încă în viaţă, a cărui muncă la litera F întîrzie din nou, asta fiindcă discursul „Despre bătrîneţe“ l-a împiedicat să mai înainteze de la „front“ şi „frontieră“, de la *froh* (bucuros) şi *fromm* (pios) în direcţia „fruct“. Nu mai reuşeşte să-şi sfîrşească discursul, mai adăugînd cîte-o frază după ce abia a tăiat un număr de cuvinte.

În orice caz, acum că publicul său academic începe să obosească, iar invitaţii din alte vremuri fac sforţări să nu caşte, ceea ce le mai spune este chiar rodul experienţei sale cumulate, şi anume că bătrîneţii îi este proprie capacitatea de a duce lucrurile odată începute la un sfîrşit: „Un filolog a îndrăznit în cele din urmă să se-apuce de un dicţionar al cărui ţel final – aflat în depărtare şi aproape trăgîndu-se îndărăt – nu-i lesne să-l mai atingă în scurtul răgaz al vieţii rămase, unde stropii de ploaie se îndesesc“.

O bănuia. La finalul discursului invoca moartea celui ajuns la senectute, fiind convins că asta includea şi propriu-i sfîrşit apropiat. Pomenea de „stingere“ şi „scăpătare“ şi de „roşeaţa cerului în amurg“, punînd apoi un punct final vieţii: „Urmează un crepuscul sumbru, după care se lasă noaptea“.

Nu găsea nici un cuvînt care să poată transfigura această stare de fapt. Moartea era doar un cuvînt printre altele ale literei M: „mal“, „melc“, „miel“, „moft“, „mut“. Găsea nimerite doar cîteva expresii mai brutale: „şi-a mîncat mălaiul“, „a dat colţul“, „s-a prăjit la lumînare“.

Au răsunat nişte aplauze mai degrabă leneşe. Fantoma lui Herder a pălit. Schottelius, Leibniz, Adelung şi alţi purtători de peruci s-au retras fiecare în firida sa de timp. Triada formată din Schleiermacher, înghesuit între Fichte şi Hegel, pesemne că nu fusese decît o nălucire. De asemenea, ultimele sale cuvinte i-ar fi alungat pe Wulfila şi Luther, de-aş fi reuşit să-i convoc prin puterea imaginaţiei pe aceşti doi martori principali ai căutărilor sale scormonitoare. Sala s-a golit. Imediat după el m-am strecurat şi eu afară.

Acum însă moartea îmi dă şi mie ghes. Nu, amice Jacob, nu mă gîndesc în general la moarte, ci la moartea mea – la punctul pe care-l pot prevedea şi care se cere pus după toate propoziţiile mai scurte ori mai lungi. Cu destulă vreme în urmă mă mai răscolea moartea unor prieteni de-ai mei, fără ca totuşi să-mi închipui că m-ar putea stinge şi pe mine atît de neaşteptat ori cu o dureroasă tărăgănare. De cîte ori îmi mai răpea pe cineva drag, mă simţeam jignit personal de moarte. Şi pentru că întîmplător mai trăiam, percepeam viaţa ca pe un cadou, fie el meritat sau nu. Moartea a milioane de oameni ucişi sistematic sau, în clipa de faţă, moartea cotidiană prin înfometare din ţări îndepărtate, care an de an se cifrează şi ea la milioane de oameni – moartea aceasta în masă consemnată în statistici mă umple de ruşine, mă revoltă şi totuşi rămîne cumva departe, în vreme ce moartea lentă a mamei mele nu vrea să se mai sfîrşească, de parcă ar fi murit abia ieri.

Acum însă mi-a venit şi mie rîndul. După... nu va mai fi nimic. Poate că cel care m-apropie de moarte este chiar somnul meu dereglat de bătrîneţe, care mă ocoleşte tot mai des. Aflat în haosul general şi exersat cum sînt să mă gîndesc la o bună rînduială, iau măsuri, închei bilanţul, fac ordine. Desigur, mi-a mai rămas o curiozitate în ce priveşte primăvara viitoare, perioada sparanghelului, a căpşunilor. Proiectata fundaţie August Bebel se mai cere iniţiată, cartea presupus ultimă mai trebuie pregătită pentru tipar şi, pe deasupra, nu-mi vine să mă despart de nevastă-mea, de fetele şi băieţii şi nepoţii mei, de vălmăşagul a tot ce se mai petrece pe lume, de distracţiile mele, de *montagnes russes* în care-mi place să mă dau, precum şi de rezultatele la fotbal de la sfîrşit de săptămînă. Deoarece însă, înconjurat cum sînt de tot mai multe incertitudini, doar moartea rămîne o certitudine, mă strădui s-o întîmpin, precum Jacob, ca pe un oaspete neinvitat, dar inevitabil, rugînd-o cel mult atît: să fie iute şi fără dureri.

Nu se simte încă în largul ei, dar cu fiecare noapte de insomnie devine tot mai familiară. Ştiu bine: te poţi încrede în ea.

Jacob Grimm a mai rezistat doi ani. Sau mai degrabă a cerut acest răgaz pentru sine. A fost îngrijit de văduva lui Wilhelm şi de fiica acesteia, Auguste, în măsura în care le-a îngăduit el s-o facă. Herman trecea arareori să-l vadă; deşi filolog, fiul lui Wilhelm era mai interesat de propriile-i versuri, luîndu-l pe Arnim drept model, ca şi de artele plastice, şi prea puţin de căutarea de cuvinte. Nimeni nu-l ajuta aici pe Jacob. Dar el nici nu cerea ajutorul nimănui, ba chiar îl refuza de îndată ce i se oferea.

Îl văd cum, încărcat de cărți pe care le aranjează mereu din nou, se duce din camera lui în cea a lui Wilhelm. Unele dintre aceste cărți le-a dat la legat, comandînd coperți skumpe; e considerat un om econom, dar nu se zgîrcește defel. De curînd poartă, de altfel, un halat de casă în culori vii, care desfide orice austeritate calvină.

Reîntors în odaia lui, se apleacă peste koli de corectură, skotocește prin fișiere pline de citate la litera F. Cele două odăi seamănă între ele, sînt mobilate în același stil Biedermeier și, cu toate astea, îmi par vădit diferite. Fără a intra în detalii: pe biroul acum nefolosit al lui Wilhelm îți sar în ochi mănunchiuri erecte de pene de gîscă, ce lipsesc de pe masa ordonată a lui Jacob; acesta folosește la scris penițe de oțel.

Ce mult mi-ar plăcea acum să-i fac cadou un stilou – un Montblanc cu peniță de aur – și să-l conving cu șiretenie să-l încerce nițel barem pe-un petic de hîrtie.

Cuvîntul acesta, *Feder* (peniță), în latinește *penna*, *fedara* în germana veche – ca să nu-ți împroaște hîrtia și s-o facă ferfeniță, trebuie s-o proptești bine, s-o legi fedeleș de condei –, în dicționar e nevoie de nouăsprezece coloane pentru a-l explica pe îndelete, de la *Feder* se trece prin *Federlecker* (linge-peniță, ia, un „scîrța-scîrța pe hîrtie") și se ajunge în cele din urmă la *Federkiel* (pană de scris), despre care Schiller crede că-i înzestrată cu forță de creație: „Astă pană-n astă mînă – nou creată-i lumea dintr-o trăsătură".

Trebuie să recunosc: stiloul pare ciudat în mîna lui Jacob; ar fi la fel de ușuratic și prostesc să vreau să-i dau mașina mea de scris Olivetti ori un *notebook* cu cea mai nouă versiune de Windows.

Jacob ia tocul, înmoaie penița în călimară, șterge de marginea ei surplusul de cerneală și scrie: „Cuvîntu-i

încă în peniţă, a rămas în peniţă; cuvîntul i-a murit în peniţă" – apoi adaugă autorul, pe Jean Paul, şi-i dă cuvîntul lui Kant: „Cei învăţaţi strigă după libertatea peniţei".

După ce a epuizat acest cuvînt în dicţionar, îl văd ieşind la o plimbare – aşa cum a lăudat-o în discursul „Despre bătrîneţe": pas după pas prin Tiergarten. Grăbit şi-acum. La Heleşteul cu peştişori aurii, în jurul lui, pe cărările ce duc printre copaci şi arbuşti – dintre cei autohtoni sau dintre cei aduşi din afară, care-i reamintesc de aproape toate literele cuprinse pînă acum în dicţionar: „arţar", „brad", „cedru", „dafin", „frasin" şi „fag". Apoi se gîndeşte însă la arborii ce mai urmează, care aşteaptă să li se indice originea cuvîntului ce-i desemnează dimpreună cu comentariul şi citatele de rigoare.

Cînd murmură ceva pentru sine, pare că vorbeşte cu fratele său, pe care-l îndeamnă, odată cu litera G, să privească cu luare-aminte gorunul falnic de lîngă heleşteul din Tiergarten ori să-şi amintească, la litera H, de frumoasele hortensii din grădina casei. După care-i pune în vedere I-ul, ce îngăduie preţ de numeroase coloane să întîrzii la cuvîntul *Ich* (eu), celebrîndu-l, ridicîndu-l pe-un piedestal, transformîndu-l într-o obsesie ori, dimpotrivă, scriindu-l cu modestie cu literă mică. Tot de I mai ţin, iată, şi „iarna", „iarba", „iasomia", „iazul" cu peştişorii aurii şi... şi... dar mi s-a făcut gura iască.

Jacob a ieşit acum la plimbare într-o zi de iarnă. Neaua împovărează crengile golaşe. Paşii scîrţîie în zăpadă. Vrăbiile scotocesc sub ea în căutare de hrană. Venus se zgribuleşte, dar Jacob nu ia în seamă gerul.

Acum e din nou primăvară, totul înmugureşte – castanii înfloresc alb şi roşu – te trec fiori de fericire, ambele prevăzute cu numeroase citate în care cuvintele se prind ca într-un dans.

Acum, vara, o ia înaintea umbrei sale, apoi e din nou pe urmele ei, calcă cu grijă, căci frunzișul foșnește, iar el vrea s-o surprindă; e cald, speră să vină o ploaie răcoritoare, nu departe de drum e o fîntînă...

Iar acum, toamna, îi vin în minte cuvinte precum *Fron* (clacă, robotă, muncă forțată) sau *Fran*, respectiv *Frone*, în dialect și – fără a putea dovedi că sînt de origine gotică – te trimit la un înțeles timpuriu, din vremea cînd *Fron* mai însemna „sfînt", „minunat", iar îngerul Domnului se numea *fronebote* (solul, trimisul sfînt), apoi însă, un H furișat în cuvînt, *Frohn*, i-a alterat înțelesul, ducînd la munca de clacă, la ogorul lucrat de iobagi, la truda slugilor și argaților care roboteau zi de zi pentru stăpînii lor – fapt pentru care Johann Elias Schlegel[1], aflat sub cerul Danemarcei, a și exclamat: „Mai mult îmi place să fiu liber aci decît să robotesc în palatele de-acasă!".

Hippel[2], dimpotrivă, spune: „...deși, la drept vorbind, nu sînt un slujitor al Domnului, ci un clăcaș al Lui". Revenind acasă după o mai lungă plimbare prin Tiergarten și îngrămădind pe birou tot ce ține de acest cuvînt, Jacob Grimm, care și-a sacrificat decenii la rînd puterea de muncă pe altarul dicționarului, dă în fișierul lui doldora de citate lămuritoare peste următoarea fișă, care îl face să suspine laolaltă cu mai vîrstnicul dintre frații Humboldt: „In fiecare zi silit amarnic să trudească, buhaiul înjugat trage în plug".

Cînd iarna îi înălbește din nou răsuflarea-n aerul înghețat, frigul-gerul îl însoțește perceptibil pe drumurile

1. Johann Elias Schlegel (1719-1749) – poet și jurist german, emigrat în Danemarca.
2. Theodor Gottlieb von Hippel cel Bătrîn (1741-1796) – om de stat și scriitor german.

înzăpezite. Simţindu-se de îndată sigur şi pe alte cuvinte, chiuie pe latineşte *frigus* şi *gelu*, apoi – calmîndu-se – îl derivă de-aici pe goticul *frius*. Cum sîngele i s-a pus în mişcare mergînd, nu i se mai pare atît de rece gerul, drept care ajunge să deosebească între un „ger uşor" şi un „frig năprasnic".

De cum începu să ningă cu fulgi mari de zăpadă, îşi aminti încîntat de un citat din Fleming: „Peste pămînt plutea zăpada blîndă şi-un zdravăn frig..."

În sens metaforic putea fi citat şi poetul Voss: „Dar frigul anilor tîrzii va domoli el focul tinereţii".

În plus îl mai ajuta şi Jean Paul, cel împătimit după neologisme, care născocise după modelul lui „paratrăsnet" un nou cuvînt pentru mult aşteptata primăvară – „parafrig".

Numai Iov continua să susţină că „la suflarea lui Dumnezeu (se face frig,) se încheagă gheaţa..."[1]

Abia la întoarcere, pe cînd se uita uimit la patinatorii care lunecau cu dibăcie peste Luisenteich – printre ei şi cîteva perechi graţioase –, străduindu-se cu toate astea să rearanjeze în şirul alfabetic mereu alte cuvinte, simţi dintr-odată cum gerul – pentru a-l parafraza din nou pe Jean Paul – „îi împunse inima cu un tăiş de frig", aşa încît îl mai lua cu fiori chiar şi ajuns acasă, în odaia lui de studiu. Văduva lui Wilhelm şi mereu îngrijorata Auguste se temeau pentru el, văzîndu-l că se întoarce murmurînd cu buze tremurătoare propoziţii în parte fără nici o noimă; fără îndoială că Jacob n-ar fi simţit nevoia să le noteze dacă n-ar fi avut acea stare febrilă, dar mie îmi plac cu-atît mai mult cu cît li se mai pot adăuga şi altele:

1. *Biblia*, „Cartea lui Iov" (37:10), ed. cit., p. 560.

Fericirea femeilor îi dădea fiori de frig.
Cuvintele spînzurau încremenite de frig la ferestre,
îndărătul cărora era beznă de nepătruns,
căci în decursul anilor de război lipseau
de toate, în afară de foamea și frigul fară sfîrșit.
În film ca în viață: îndrăgostiții
își iau un adio friguros.
Libertatea dîrdîia de frig, acum flacăra ei frige din sobă,
așa scriam încă tînăr fiind în poezia „Flamura poloneză".
Se uita pe furiș la fața-nghețată a principelui,
își freca mîinile de frig și-n jur vedea curteni
ce s-ar fi vrut firoscoși, dar nu erau decît
niște fosile frizate.
Și din nou se spunea că tătuca Frig a facut ce-a
facut și-a salvat-o pe maica Rusia.
Cînd însă iarna
n-a mai vrut a se sfîrși
cardinalul Frings[1] i-a absolvit de păcate pe toți furii de
cărbuni,
drept care poporu-nfrigurat și-nfometat
a numit furatul de hrană pentru burtă și foc
după numele lui – *fringsen*.
Și totuși au continuat să moară de frig femei
și bătrîni și copii, care în statistici erau trecuți
la rubrica „Alte pagube provocate de frig".

Jacob Grimm a supraviețuit iernii 1862-63. În primăvară, editorul Hirzel i-a scris entuziasmat că fiul său Heinrich, care tocmai își încheiase ucenicia de librar într-o editură de renume din Londra și revenise acasă,

1. Josef Frings (1887-1978) – arhiepiscop de Köln, primit în 1946 de papa Pius al XII-lea în rîndurile Colegiului cardinalilor. În timpul celui de-al Treilea Reich a numit public, de la amvon, persecuția evreilor o „nedreptate strigătoare la cer" și doar marea lui popularitate l-a ferit de represalii.

dăduse buzna în odaie, într-o frumoasă dimineaţă de duminică, fluturînd un manuscris – sosise în sfîrşit o nouă tranşă din dicţionar!

Hirzel îi mulţumea din inimă „dragului meu Grimm“, adresîndu-i-se cu titlul de consilier aulic, „căci acum simt că renasc şi nădăjduiesc că nimic nu se va mai împotmoli“.

Tranşa trimisă de Jacob la Leipzig cuprindea cuvintele de la *fränkisch* (franc, iniţial: aparţinînd tribului vest-germanic al francilor) pînă la *Frauenwürde* (*dignitas feminae*). Din nefericire, la scurt timp după asta Salomon Hirzel s-a îmbolnăvit grav, aşa încît următoarele tranşe au fost toate îngrijite de fiul căruia tatăl, un om prevăzător, îi dăduse o procură în acest sens. În mai au mai sosit nişte manuscrise care ajungeau pînă la *freudig* (bucuros); *frei* (liber) şi *Freude* (bucurie) au fost însoţite de adevărate torente de citate.

Apoi însă a căzut la pat şi corectorul Hildebrand, drept care s-a întîmplat tocmai ceea ce-l înspăimînta cel mai tare pe Hirzel – totul s-a împotmolit. La sfîrşitul lui mai, Jacob îi scria editorului său reînsănătoşit: „Boala şi decesul altuia te zguduie şi slăbesc foarte tare. Luna trecută l-am pierdut, la Kassel, şi pe ultimul meu frate şi, dintre cei nouă copii ai părinţilor mei, n-am mai rămas decît eu“.

Între timp, Hirzel căuta la Goethe un citat potrivit pentru *frech* (obraznic, îndrăzneţ) şi sursa unui citat din Schiller, care pune în relaţie cuvintele *frei* (liber) şi „conştiinţă“. Pentru primul, citatul s-a găsit în *Claudine din Villa Bella*, o piesă cu cîntece a lui Goethe, iar în al doilea caz, sursa a fost identificată în actul al V-lea din *Don Carlos*. Alte scrisori se plîngeau de vremea rea.

La următoarea tranşă a trebuit ca un zeţar să-l înlocuiască pe corectorul care continua să zacă la pat. Luna iunie, foarte ploioasă, Hirzel şi-a petrecut-o în Elveţia,

avînd de încheiat niște afaceri. Și aici a plouat întruna. După ce o altă tranșă părea să se fi pierdut pe calea poștală, editorul a găsit la întoarcerea sa alte cîteva coli, care se terminau cu *fromm* (pios).

Pentru că iar era bolnavă cumnata lui Jacob, plecarea în vilegiatură a trebuit amînată. A mai trimis un adaos la cuvîntul „fărădelege" și a mai cerut alte coli de corectură.

Între timp se găsise și coala crezută pierdută. La începutul lunii august 1863 erau gata exemplarele de semnal ale primei tranșe din volumul al patrulea; avea să fie ultimul pe care mai reușea să-l termine Jacob Grimm.

După care e mersul la vale. Mai pleacă totuși, cu văduva lui Wilhelm și fiica ei, într-o vacanță de mai multe săptămîni, întorcîndu-se acasă din stațiunea Suderode la începutul lui septembrie. La cîteva zile după asta se îmbolnăvește de friguri biliare. E tratat cu lipitori, dar febra nu cedează. Îi dictează nepoatei sale, Auguste, o ultimă scrisoare către editor, regretînd aici noua întîrziere a muncii la dicționar. Mai spune că îi pare rău că nu se va alege nimic de proiectata călătorie la Meissen și mai departe la München pentru întîlnirea cu filologi și istorici. El, care călătorise o viață întreagă cu o atît de mare plăcere, resimțind totuși din depărtare de fiecare dată dorul după pădurile din Hessa, mai încercase o ultimă oară...

Deodată pare să intervină o ameliorare. Așa susțin medicii. Mănîncă cu poftă, se ridică din pat, frunzărește cărți pe care le scoate din bibliotecă, șade la birou îmbrăcat în haine pestrițe, umple fișe cu însemnări folosind o peniță care zgîrie, scotocește prin fișier, muncește cu sîrg timp de cîteva zile – și dintr-odată e pălit de apoplexie, care-i paralizează jumătatea dreaptă.

Își dă ultima suflare pe 20 septembrie. E înmormîntat lîngă fratele său. M-amestec și eu printre cei prezenți la înmormîntare și știu de pe-acum că și pe mormîntul lui va fi scris cu simplitate, ca și pe-al lui Wilhelm: „Aici odihnește Jacob Grimm".

A lucrat pînă la sfîrșit la litera F. Ajungînd pînă la cuvîntul „fruct", care vine din latină și care în germana veche se mai scria *fruht*, iar la plural *frühte*. Curînd însă, ceea ce avea el să culeagă e fructul pomului, sînt fructele sau roadele pămîntului. Și, precum odinioară, citînd din *Parzival*: *„ein muoter ir fruht gebirt"* („o mamă fructul ei îl naște"), la fel și mai mai tîrziu sînt luate la ochi progeniturile dușmanului: „îi veți cunoaște după fructul lor..."

Din cele coapte foarte, care cad, făgăduite,
fade, fermentate, fermecate –
mereu amenințate de năvala drosofilelor.
Fructe ce cad din cer, fructul ceresc și
fructele lecturii, focalizate în citate.
Schiller văzuse, înfocate, fructele de aur,
Gottsched vorbea despre fructele credinței,
Uhland se ruga: „Lasă-mă să mă bucur
de fructul muncii mele".
Binecuvîntat să fie – auzi Maria –
fructul pîntecelui tău.
Și totuși lefegiii, Gryphius mi-e chezaș, au tot tăiat
cît a ținut – treizeci de ani! – războiul cela, cu sabia
din burta rotunjit-a mamei, fructul nenăscut.
Așa se face că fioroșenii se petrecură iar și iar,
geaba strigară mustrătorii:
Desferecat, fecund e pîntecele încă și va mai prăsi...
Iar Ceres, a roadelor zeiță, plîngea fierbinte
văzîndu-și pustiite cîmpurile ajunse nefertile.

Și alte rele consecințe, asta dat fiind că la fiece-
ntîlnire de la vîrf, ce-ar fi trebuit
să ne ferească de primejdie,
a domnilor mult desfirată flecăreală
cu totul infructuoasă fu.
Și-ndată, uite, o *fruit-company* sau alta a și-nceput
un fruct modificat genetic să cultive:
fructul cel interzis și fructele mîniei.

Nu se pomenește de nici un praznic. După moartea lui Jacob, văduva lui Wilhelm a renunțat la casa din Linkstrasse. Au fost golite ambele odăi de studiu. Cine a moștenit penele de scris și cine tocul cu peniță? Ce s-a întîmplat cu miile de cărți și cu fișierele?

Dorothea Grimm, născută Wild, a murit după numai cîțiva ani. N-a putut sau n-a vrut să fie înmormîntată acolo unde fuseseră îngropați cei doi frați. Fiica ei, Auguste, nu s-a căsătorit, la fel și fiul Rudolf, care lucra ca jurist. Și, fiindcă din căsătoria istoricului artei și filologului Herman cu Gisela, fiica Bettinei, n-au rezultat copii, moștenirea Fraților Grimm a ajuns încetul cu încetul în mîna statului prusac.

Mai tîrziu, Herman a desconsiderat dicționarul, socotindu-l depășit din punct de vedere științific și necesitînd o temeinică revizuire. Lumea lua în derîdere toată rîvna depusă zadarnic. Bîrfeala obtuză nu se mai sfîrșea. Și totuși întregul Tiergarten berlinez, cu toți arborii și arbuștii lui, care își găsiseră fiecare locul lor alfabetic, de la „arțar“ pînă la „zmeur“, simțea pesemne lipsa celor doi frați care obșnuiau să se plimbe pe-acolo. Așa cum îi aștept și eu acum, șezînd pe-o bancă vizavi de Insula Rousseau și simțindu-le lipsa, căutînd să-i momesc, fară ecou, cu vorbe cu L ce-mi stau pe limbă, „lirum larum linguroi“, „laie“, „laie-bucălaie“..., lunecînd

apoi printr-o manevră mlădioasă la M (uite şi-un „mesteacăn"!) şi, pe nesimţite, la N: „nicicînd", „nimic", „nimicnicie", „nimicire" – ce nu te nimiceşte te întăreşte, ceea ce am simţit şi eu.

Sau îmi încerc norocul cu litera sărită I, vocala cea mai ascuţită, şi strig: „I-a!", aşa cum strigă măgarul, şi-apoi: „Ia-iacoob!". Mi-l imaginez, îl citez cu propoziţii garnisite cu punctişoarele de pe I, ajung de la „iavaş-iavaş" la „iute-iute"; şi deodată mi se pare că şade alături de mine pe banca din Tiergarten.

Îi vorbesc insistent, încerc să-i dau curaj. Lucrul merge mai departe – aşa-i spun –, pe Hirzel ne putem bizui, la fel şi pe Hildebrand, care-i dă înainte cu litera K. Kît despre Weigand, întru totul devotat idolului său, cu siguranţă că va respecta atît scrierea cu literă mică, cît şi toate celelalte indicaţii stricte, continuînd cu F-ul după cuvîntul „frucht". Lor li se va adăuga în curînd şi Matthias Lexer, bun cunoscător al germanei literare medii. Şi ei toţi vă sînt fideli vouă, Fraţilor Grimm, Grimm Brothers, Grimm-ilor, pînă în ultimul amănunt, pînă la *Semikolon* (punct şi virgulă) după fiecare citat...

Aşa a şi fost: munca a continuat, chiar dacă şovăielnic în ce priveşte volumul al patrulea, care avea să apară abia la cincisprezece ani după moartea lui Jacob; oricum, în josul coloanei a 259-a, dedesubtul cuvîntului „frucht", o notă de subsol tipărită mărunt aminteşte de el: „Din păcate, odată cu acest cuvînt, Jacob Grimm a depus pana pentru totdeauna. Restul, pînă la capătul acestei litere ajunse într-un stadiu atît de avansat, este munca mea".

Acest necrolog neobişnuit e semnat de Karl Weigand, cel care l-a susţinut orbeşte pe Jacob. Volumul ce i-a fost încredinţat trece de la F la G, acest sunet gutural

aproape mut, care se situează între K-ul mai dur și CH-ul care se pronunță ușor aspirat.

După moartea lui Jacob, Hirzel n-a avut rețineri de nici un fel să se asigure de colaborarea acestui antisemit declarat. Poate pentru că polemicile duse împotriva lui Daniel Sanders, cel care criticase dicționarul, i se păreau nu numai depășite, ci și pentru că atît Weigand, cît și Hildebrand – aflați acum în concurență – erau, dimpotrivă, dispuși să țină seama de criticile lui Sanders acolo unde ele se dovedeau îndreptățite. Astfel, în dicționar au început să fie incluși, ca furnizori de citate, și o serie de autori pe care Jacob îi neglijase sau nesocotise.

De altfel, editorul îl prețuia și pe Weigand ca pe un „tip citit", care – în această privință de aceeași părere cu Hildebrand – deplîngea în „Cuvîntul înainte" la litera G faptul că, deși mai tîrziu s-a renunțat pe drept la ortografierea îndrăgită în secolul al XVI-lea a unor cuvinte precum *bergk* (munte) și *burgk* (cetate, castel), fiind astfel combătută această „urîtă scriere", totuși „ar fi trebuit îndepărtat G-ul și nu K-ul corect".

Povestea continuă pe coloane în șir pînă la dublul G din *Dogge* (dog) sau *Flagge* (steag, pavilion), pînă ce în sfîrșit se ajunge la primul cuvînt al literei G – *Gaban*, care denumește o „manta de ploaie din pîslă", cunoscută încă și azi ca obiect vestimentar, dar un cuvînt aproape nefolosit.

Mai încolo, litera te conduce la numeroasele cuvinte care îi urmează silabei *ge*-. După citatul din Heine: *„O ich kenne das Geflunker künftiger Unsterblichkeit"* („O, cum mai cunosc tromboanele despre o nemurire viitoare") și *Geflüster* (șoapte, șușoteală), mai urmează două cuvinte azi uitate. După care îi vine rîndul lui *Gefolge* (alai, suită), cu o introducere de o coloană și jumătate – în care figurează și un citat din Goethe: „Locuințele miniștrilor

şi ale suitei lor" –, cu o coadă mai degrabă scurtă de cuvinte în siaj, precum *Gefolgschaft* (personal, suită, raport de vasalitate) sau *Gefolgsmann* (vasal, supus), de care – de îndată ce m-ajung din urmă anii tinereţii mele – îmi aduc aminte cu groază, căci în conformitate cu ele şi ca membru al Tineretului hitlerist trebuise să jur şi eu supunere pînă la moarte.

De aceea mă pregătesc să fac iute saltul de la G – căruia patru volume abia dacă-i erau de ajuns –, trec peste neglijatele H, I, J şi, depărtîndu-mă de *Galgen* (spînzurătoare, ştreang), în gotică *galga* – cunoaşteţi expresia: „Cine-i născut s-atîrne-n ştreang nu piere înecat" –, m-apropii iar de K, de kare se ocupă-n continuare Hildebrand: între timp a ajuns la cuvîntul *Knoten* (nod), iar aici îmi vine în minte o istorie, care se cere povestită nu doar pentru că e elocventă deopotrivă pentru „spînzurătoare" şi „nod".

Era vorba despre un monstru. Chipul îi circula pe ecranele televizoarelor, pe fotografii alb-negru sau color, ba în unele regiuni ale satului nostru global era prezent chiar pe postere. El, în mărime supranaturală. Oriunde apărea, lumea îl vedea: strîngînd mîini, mîngîind copiii pe cap, trecînd trupele în revistă, primind în dar un pistol automat placat cu aur, inaugurîndu-se pe sine însuşi ca monument.

Prieteni şi duşmani sînt de acord în această privinţă: e fotogen. Chiar şi mai tîrziu, cînd e scos dintr-o groapă în pămînt, tot mai dă bine în poză aşa cum e, cu părul vîlvoi şi nespălat. La fel şi atunci cînd, mai pieptănat şi îngrijit de data asta, e judecat ca asasin în masă şi trebuie să întruchipeze răul.

Cînd însă, în cele din urmă, după ce sentinţa a fost pronunţată, nu vrea să poarte gluga care trebuie să-i

ascundă fața, așa încît privește țintă trapa, cu chipul descoperit, nu el apare în imagine sub spînzurătoare, ci juvățul de la capătul funiei și, deasupra, nodul voluminos, ce împreună formează o natură moartă.

Care, fiind concretă și palpabilă, al naibii ce ți se imprimă în minte: spînzurătoarea, funia și nodul au fost mai memorabile decît figura lui uzată.

Această trinitate o știam, ce-i drept, din westernuri, în care hoții de cai, spărgătorii de bănci și alți pistolari de marcă sînt atîrnați în ștreang și de copaci – Luther îi mai numea „spînzurătoarea verde"–, dar de data asta nodul ni s-a părut deosebit: îngroșat sugestiv., pînă ce-a dobîndit masivitate, a devenit o operă de artă și nodul absolut. Nu, acesta n-a fost legat ca cel din *Minna von Barnhelm* de Lessing, despre care se spune: „...de parcă n-ar trebui să se desfacă de la sine în curînd".

De aceea, unii – iar eu cu siguranță – ne-am pus întrebarea, cui altcuiva în afară de Saddam i-ar fi putut fi destinat drept colier un nod atît de artistic dimpreună cu juvățul? Cine în afară de Saddam l-ar fi meritat? Cumva toți cei care, fiindcă era mai profitabil pentru afacerile cu țițeiul, i-au strîns mîna, l-au înarmat cu arme de orice calibru, în plus l-au aprovizionat cu gaze toxice și alte chimicale eficiente, pentru ca el să-l învingă pe vecinul dușman care jucase înaintea lui Saddam rolul răului?

Cum însă, după atîta moarte în numele libertății, ne-am mulțumit cu-acest spînzurat unic și cum în principiu, civilizîndu-ne între timp, sîntem împotriva pedepsei cu moartea, ne-am speriat din cale-afară atunci cînd – la scurt timp după execuție – trei copii s-au spînzurat cu mîna lor. Am putut citi asta în știrile pe scurt, care pomeneau cazul în treacăt: chiar dacă nodul l-au legat mai puțin artistic, acești tineri au imitat cele văzute.

Un copil de zece ani din Houston, Texas, s-a inspirat din ceea ce televiziunea americană îi oferea ca imagini în mişcare, sacrificîndu-şi viaţa în locul preşedintelui său rînjit. Băiatul din Pakistan, care şi-a petrecut sub nod juvăţul pe după gît, avea nouă ani. Şi nu mai mult de doisprezece ani un altul din Arabia Saudită. Ambii şi-au urmat idolul.

Dar nici o fotografie nu stă mărturie. Toţi trei – anonimi. Nodul l-or fi legat mai mult sau mai puţin dibaci, la fel şi-au petrecut şi juvăţul pe după gît. Apoi au sărit în gol de pe masă, scaun sau găleată, atîrnînd fiecare de unul singur.

După *Knoter* – cum era numit odinioară călugărul kapucin, cu rasa lui de postav încinsă cu o funie cu noduri – urma o plantă, numită *Knöterich* (troscot), şi curînd după asta un diminutiv, „noduleţ". Hildebrand a terminat volumul al cincilea mai iute decît Weigand pe-al patrulea. Cuprindea cuvintele de la *K* pînă la *Kyrie* – aşadar încheia nodul la funia spînzuratului; Jacob îi mai trimisese lui Hildebrand un citat din Vergiliu în traducerea lui Voss, în care însă nu era vorba decît despre nodul din păr.

În timp ce mai mulgea, cu spor sau nu, F-ul, trimisese la Leipzig şi alte cuvinte – îl hrănea, aşa-zicînd, pe Hildebrand; am, deci, un motiv să-l rog pe mai vîrstnicul Grimm să vină la mine pe o bancă din Tiergarten, unde o să-i spun, liniştindu-l, cu voce scăzută: să aibă încredere, căci se poate bizui pe corectorul lui. Acesta, care poate fi socotit ca un fiu adoptiv al Fraţilor Grimm, manifestă toată grija faţă de dicţionar. Supus şi totuşi critic, şi-a dovedit prin prefaţa la volumul K întregul devotament. Desigur, respectă pe mai departe cu stricteţe scrierea cu literă mică prescrisă de cei doi fraţi.

Păstrează de asemenea şi *sz*-ul la *Kusz* (sărut). E drept că e animat şi de inşi care, cu mult timp în urmă, au pregătit cu dicţionarele lor munca la acesta şi pe care Jacob i-a desconsiderat – un Schottel, de pildă, sau un Adelung. El personal, Rudolf Hildebrand, se consideră filolog, dar nu vrea să treacă drept germanist, scriind, dimpotrivă: „*Germanistica*, *germanistul* sînt şi rămîn pentru mine nişte barbarisme". De asemenea, nu dă multe parale pe demonstrarea la fiecare cuvînt a originii latine sau, încă mai vechi, sanscrite. Atrage atenţia în mod expres că există oameni, „care nu-şi cunosc anul naşterii, fară ca asta să le ştirbească valoarea cu ceva".

Nu ştiu dacă, spunînd toate astea, am reuşit să-l liniştesc pe colegul meu de bancă. Jacob tăcea retras în sine, voia să fie prezent doar ca auditor. De aceea i-am relatat celui amuţit despre felul cum concordau părerile lui Hildebrand cu cele ale Fraţilor Grimm şi i-am reprodus citatul pe care acela îl dăduse din Goethe: „Oricît ar fi de dorit ca întreg fondul lexical german să se regăsească într-un dicţionar general, comunicarea practică prin poezii şi scrieri rămîne totuşi cu mult mai rapidă şi mai vie".

În sprijinul acestei teze, corectorul şi, acum, editorul Hildebrand îl invocase pe Jean Paul, anume că „fie şi numai din operele lui Fischart ai putea extrage un întreg dicţionar" – motiv pentru care, am adăugat eu, se şi citează atît de des pe parcursul dicţionarului din traducerea lui din *Gargantua* şi, mai apoi, din *Simplicissimus* al lui Grimmelshausen.

Colegul meu de bancă n-a reacţionat nici acum. Şedea de parcă fusese gravat în acvaforte de Ludwig Emil: un profil frumos. Doar cînd am pomenit în treacăt că Hildebrand nu sfîrşeşte cu Goethe şi Schiller, ci îi

citează și pe contemporani, ba chiar și pe Heinrich Heine, mi s-a părut că observ la cel de lîngă mine o tresărire de spaimă. Curînd după asta mă aflam singur pe bancă, dar n-am încetat să mormăi fară noimă, în vînt – cel mult o dovadă că încă mai eram viu.

Rudolf Hildebrand își încheie „Cuvîntul înainte" la litera K cu o profesiune de credință care se raliază „gîndirii concrete" despre care vorbește Goethe și respinge „gîndirea abstractă maladivă". Îl invocă tot aici și pe Jacob Grimm, care „în gramatica sa a pășit în domeniul filologiei pe calea gîndirii concrete". Apoi însă, evenimentele cotidiene sau, în orice caz, politica îi strică cheful de-a mai „gîndi concret". La doi ani după întemeierea Reichului, scrie: „Renașterea națiunii depinde într-adevăr de propășirea și înrîurirea filologiei germane în general și, nu în ultimul rînd, de cea a operei noastre. Meșteșugul guvernării și cel al războiului, la fel ca și curajul, i-au oferit, în sfîrșit, copacului bolnav și închircit al națiunii terenul de creștere și aerul și lumina ce-i erau necesare".

Așa ceva n-ar fi scris Jacob. Sau, poate, totuși? Oare Frații Grimm, care de atîtea ori își declaraseră dragostea pentru patrie, s-ar fi lăsat tîrîți atît de departe încît să ridice osanale acelor războaie succesive care au premers și au slujit întemeierea Reichului și care, din voința lui Bismarck, fuseseră purtate împotriva Danemarcei, Austriei și Franței?

Nu știu ce să răspund, dar voi căuta cuvîntul *Krieg* (război) în volumul K al dicționarului – îl găsiți imediat după *Kriechsucht* (slugărnicie).

La începuturi cuvîntul denumește un șir de unelte războinice, ca de pildă „întinzătorul de arbaletă", și doar mai tîrziu înseamnă *bellum*, dar el nu-i de găsit în

limbile germanice. Abia în *Tristan* și în alte poeme medievale în versuri apare sub forma scrisă de *kriec*, cu sensul de „rezistență". Deseori se referă la duel, „război la cuțite" și la dispută, concurs sau întrecere, așa de exemplu „întrecerea cîntăreților" de la Wartburg. Disputele în căsnicie devin război conjugal.

În vremurile de demult, atunci cînd aveai de-a face cu o ciocnire în luptă, se mai spunea *urliuge* sau *orleuge* și *orloch*, precum și orlog. Apoi însă, cuvîntul „război" se impune cu sensul de „înfruntare militară". Țara întreagă e trecută prin foc și spadă. Războiul se hrănește prin el însuși. Poți asmuți oamenii la război, poți dezlănțui războiul, poți să fii în el și una cu el, să-l cauți cu lumînarea. Se spune: „Războiul iute-i ațîțat și greu de încheiat". În *Wallenstein* al lui Schiller se vorbește despre intenția „de a purta războiul în țările împăratului". Există războaie religioase, de independență sau de eliberare, de agresiune sau de apărare – și să nu uităm nici de războaiele de succesiune. Cînd dușmanul extern lipsește, războaiele civile sînt un surogat valabil.

Se desfășoară în munți, între nave, în Crimeea, în prezent în Afganistan. De la micul război de frontieră escaladează la un război mondial. Se spune: „Războiul îi mistuie pe cei mai buni". O dispută verbală poate duce la războiul vorbelor. A fi pe picior de război cu cineva. La fel cum îi declari iubitei iubirea, îi poți declara război peste gard și vecinului. Luther vorbește despre „moartea și viața, care purtau una cu alta un război mai ciudat. Cum însă viața a-nghițit moartea, ea războiul l-a cîștigat".

După presocratici, războiul e părintele tuturor lucrurilor, iar după Clausewitz – continuarea politicii cu alte mijloace. Voi sări însă peste orice altceva mai scrie în dicționar despre război pentru a mă opri doar scurt la

acel război care, în ciuda artei militare pe care-o laudă Hildebrand, m-a învățat ce-i frica și a ajunge apoi de îndată la războaiele care se tot poartă pînă în prezent și nu vor să se mai sfîrșească – cu-atît mai mult cu cît celălalt cuvînt de care s-a mai îngrijit Jacob Grimm, și-anume *Frieden* (pace), își tîrăște mereu zilele numai între două războaie.

Am supraviețuit întîmplător războiului. Și, după aruncarea bombelor atomice asupra a două orașe japoneze – o altă crimă de război, care însă nu se trece la răboj fiind săvîrșită de învingători –, urma ca în sfîrșit pacea să fericească lumea întreagă.

Curînd însă a început Războiul Rece, însoțit și de cel fierbinte din Coreea. Marile puteri au pus la cale niște războaie purtate de suplinitori ai lor. Mai multe războaie din Orientul Apropiat, printre care și războaie-fulger, n-au făcut decît să nutrească ura pătimașă, fără a le aduce însă pacea nici israelienilor, nici palestinienilor. Iar cînd s-a dezmembrat Iugoslavia, europenii obosiți de războaie au privit pasiv cum se războiau sîrbii și kroații, și-n acest timp sîrbii, printre altele, îi kăsăpeau de zor pe vecinii lor de credință musulmană.

Prea multe s-au întîmplat konkomitent. Abia s-a reunificat pe hîrtie țara mea, care în urma războiului a fost scindată timp de patruzeci de ani, că iată, undeva departe, mărul discordiei a fost din nou petrolul, ceea ce a dus la război, și încă la unul repetat. Războaiele din Golf, în decursul cărora rachetele teleghidate nimereau de regulă drept la țintă; ce nimerea alături se trecea la rubrica „pagube colaterale".

Neputința s-a manifestat protestînd împotriva acestor războaie. În mod repetat, am scris și eu împotriva lor cîntecele mele de jale, ieremiadele mele – zadarnicele

tînguiri ale unui literat. Aşa de pildă în 2003, cînd am avertizat printr-un citat din Matthias Claudius[1] împotriva ameninţării unui nou război în regiunea Golfului:

„E, vai, război! Tu ne păzeşte,
Îngere, şi ne alină!
E, vai, război şi-s prins în cleşte,
Să cad nu vreau în nici o vină!".

În mai 2006 am luat cuvîntul în faţa participanţilor la Congresul P.E.N. internaţional de la Berlin. În discurs, care în mod impus avea ca temă războiul ucigaş din Irak, ce continua, am citat din sonetul „Lacrimile patriei" de Gryphius şi apoi din *Poezii de consolare în faţa vitregiei războiului* de Martin Opitz:

„Măreţul soare caii săi şi i-a mînat,
Pămîntului dînd cerc, de trei ori măsurat,
De cînd în ţară s-a fost scoborît
Marte cel crud, iar vrajba a-nceput..."

După care urmau versurile lui Simon Dach:

„Ce s-a ales, Germanie, de tine?
Omoruri, prădăciuni, rău după rău
Treizeci de ani în şir, necontenit,
Făcut-au să ajungi propriu-ţi călău..."

Gryphius, Opitz, Dach: tustrei poeţi baroci, dragi mie, care pentru că Fraţii Grimm îşi doriseră asta, furnizaseră dicţionarului german un belşug de citate, ca să nu spunem că fuseseră puşi să-şi doneze chiar sîngele şi seva vieţii lor. Dar în centrul discursului meu

1. Matthias Claudius (1740-1815) – poet şi jurnalist german.

se găsea un apel, rostit la primirea Premiului Nobel pentru Literatură de scriitorul englez Harold Pinter., un ins pe care-l găsesc scandalos în mod exemplar: „Oare cîți oameni e nevoie să ucizi ca să-ți cîștigi dreptul să fii considerat un asasin în masă și un criminal de război?".

Pinter vorbise atunci despre războiul din Irak, despre infamii prezente și trecute ale SUA și despre felul ipocrit de a număra al Occidentului – așa-numitul *body count*[1] –, pentru care nu contează decît morții proprii. A proferat și scuipat din el lucruri știute de toți, dar pe care puțini se-ncumetau să le rostească.

Ei, și? Totul degeaba, kanci, pentru a rămîne la K – discursul lui, ca și al meu: vorbe-n vînt sau duse pe kopcă, orz pe gîște, kăpșuni pe kămile! Și ce s-a auzit, totuși, s-a înecat într-o pălăvrăgeală dezlînată.

Așa s-a întîmplat și cu eseul meu „Libertate după cum e cotată la bursă", pe care l-am scris în mai 2005 și care anticipa starea de criză actuală ca pe o răceală socială: „Nu Parlamentul, ci industria farmaceutică și asociațiile de medici și farmaciști, care depind de ea, decid cui trebuie să-i fie necesară – din perspectiva lor, citește: *profitabilă* – reforma în sistemul sănătății. În loc de obligația socială a proprietății, valoarea fundamentală e considerată a fi maximizarea profitului. Parlamentarii liber aleși se supun presiunii interne și globale a marelui capital. În felul acesta nu statul e distrus, ce-i drept – statul rezistă la multe! –, dar în mod cert, democrația".

Și fiindcă, odată cu acest citat, iar mă salută litera K, o literă care în dicționarul Fraților Grimm umple un întreg volum, am să rămîn nițel la cuvîntul *Kapital* și la emanația lui ca religie atotmîntuitoare – kapitalismul,

1. Numărul total de morți dintr-o bătălie (în engl., în orig.).

adică. Ambele cuvinte se găsesc în volumul al doilea, îngrijit încă de Jacob Grimm. În acest volum, *Kapital* se mai scrie cu inițiala C. Și pentru a-l susține pe capitalistul derivat din capital, grijile sărmanului Lessing, pe care l-au apăsat toată viața datoriile contractate la masa de joc – căci nu era cazinou care să-i scape! –, se regăseau într-un citat: „Ce-nseamnă pentru un capitalist dintr-ăștia o mie de taleri?!".

Cum însă, în Manifestul Partidului Comunist, chiar și Marxengels și-au luat adio de la C, noi, germanii, scriem azi *kapital* și *konsum*. Și de-atunci există konkurența și lupta de clasă. Iar în prezent trăim prăbușirea kapitalismului de kazinou ca pe un drum al Krucii cu toate stațiile sale, culminînd cu Învierea ce făgăduiește profit.

Kopiii, da, și ei joacă azi Monopoly
și trag învățăminte de-aici.
Fiindcă atunci cînd komunismul
s-a likidat cu propria-i mînă,
doar grupurile K își mai tîrau zilele,
în timp ce kapitalul domina,
koncentrîndu-se în koncerne,
sau se fărîmița în exoduri,
în cele din urmă nutrindu-se din kredite koțkare,
panglikărești și skamatoare, pehlivănești
sau calpe-kalpuzane
și alte kîte și mai kîte.
Așa ceva nu putea, s-a zis după aia, inkorect cum era
să se sfîrșeaskă ku bine, nu-nu.
Akum el kolabează și kolidează, prekum mai înainte
komunismul și, între timp, și
katolicismul canonizat.
Și de-atunci kîștigă bani buni sindikul falimentului.
Keful de kumpărare s-a risipit,

o kriză
o trezeşte k-un sărut pe-o alta.
Ka nişte doftoroaie kokîrjate,
komentatorii kaută-n zaţul de kafea
katastrofele viitoare.
Vor să ştie ce vine după kapitalism
şi cine – în kondiţii klimatice skimbate –
ne-ar mai putea fagădui
mîntuirea, krucea ei...

Cînd Rudolf Hildebrand a introdus litera K în volumul al cincilea – numărat apoi ca fiind al unsprezecelea al dicţionarului Fraţilor Grimm –, a spus despre acest sunet kă e „un sunet gutural mut, dur“, kare „întreţine raporturi cu C, rivalul său“. Pe deasupra, K „a avut destinul să nu poată răzbate în poziţiile ce i se kuveneau ori să fie izgonit de-akolo“, de pildă de G.

Dar litera asta, G, şi-a găsit abia mai tîrziu, mult mai tîrziu, pe cineva care s-o redacteze: „galben“, „gît“, „gînd“ şi „glas“, „greutate“ sau „gură“ – ce-i în guşă, şi-n căpuşă! Tronsoane din drumul vorbelor, al cărui sfîrşit nu se vedea. Cine avea să umble cu limba scoasă după L, fără să se lehămetească? Pe cine l-ar fi ispitit să-ntindă nadă după nadă cuvintelor cu N? Cu degetul la tîmplă să tîlcuiască T-ul, să-i îndure tirania? Să urzească o răzbunare, să facă reverenţe dimpreună cu R? Cine să se opintească ku O, să se-arate perspicace cu P, să înalţe-n slăvi S-ul, să coboare pe serpentine, să scurme prin cuvinte pe simbrie mică? Ori să se lase luat în zeflemea de Z? Zexe!

Pesemne că toate aceste întrebări şi multe altele i-au trecut prin minte şi editorului Hirzel atunci cînd Jacob Grimm s-a prăpădit şi mai erau atîtea de facut.

Ubicuu, cîntatul cucului

După moartea lui Jacob, mult timp nu s-a întîmplat nimic, în afară de asta: pentru a sta mărturie celor trei războaie care au condus la unitatea Germaniei, făurită din sînge şi oţel, au fost dăltuite în piatra plăcilor comemorative numele a mii de soldaţi, pe care le mai poţi vedea şi azi în biserici de la oraş şi sat aflate pe pămînt danez şi austriac, francez şi german, completate apoi pretutindeni de datele celor căzuţi în următoarele războaie; s-au mai adăugat apoi gropile comune şi cimitirele speciale, unde crucile „stau în front“ pînă departe. Vizitatorii dau peste această expresie ultimă a ordinii militare pe cîmpurile de luptă saturate cu oseminte din cele două războaie mondiale, care – fie şi numai din acest motiv – sînt peisaje memorabile, invitîndu-te să le fotografiezi sau să le priveşti măcar pentru cîteva clipe în tăcere.

Aproape fără ca zornăitul armelor să-i aducă vreo atingere şi, chiar dacă dispariţia lui Jacob putea lăsa impresia că încetase acea şuşoteală a unor capete aplecate peste şpalturile dicţionarului şi că plăcerea resimţită

în fața vocalelor și consoanelor pierise pentru totdeauna, ba mai mult: că, odată cu el, preocuparea pentru monumentele limbii germane din vremuri de demult își pierduse susținătorul suprem, munca la dicționar continua totuși, se căutau mai departe cuvinte și citatele potrivite care să le întărească.

E adevărat că, dacă te uitai la calendar, vedeai că se scursese mult timp cu toate astea. De altfel, nici înainte timpului nu-i rămînea nimic altceva de făcut decît să se scurgă. Așa face el mereu. Pentru a ne asigura de el, îl datăm. De aceea și știm cu certitudine că abia în 1878 – după crahul și marea criză bancară, care au pus în circulație și adus la modă cuvinte și expresii precum „bancrută" sau „faliment", „febră bursieră", „prăbușirea acțiunilor" ș.a., concomitent fiind legiferată persecutarea social-democraților – a apărut la editura Hirzel prima tranșă din volumul al patrulea, de la *Forschel* (investigație, scotoceală) la *Gefolgsmann* (vasal, persoană din suita cuiva), a cărui elaborare încă mai poartă semnătura lui Jacob Grimm, pe lîngă cea a lui Karl Weigand și Rudolf Hildebrand. Cea de-a doua tranșă (*Gefoppe – Getreibs*) a apărut cu vreo zece ani mai tîrziu, cea de-a treia (*Getreide – gewöhniglich*) în secolul următor, cea de-a patra (*gewöhnlich – gleve*) abia în 1949, cea de-a cincea (*Glibber – Gräzist*), la un deceniu după. Cît despre a șasea (*greander – Gymnastik*), inserată în afara șirului, aceasta era gata de tipar încă din 1935.

Dar în paralel și pentru ca nici una dintre literele sărite să nu fie neglijată pe termen lung, în 1877 a fost publicat într-un volum tot ceea ce se strînsese pînă acum la literele H, I, J. Volumul al cincilea, însă – semnat în exclusivitate de Rudolf Hildebrand, cel care încă din vremea lui Jacob, corector fiind, lucrase cu patimă la K –, îi fericise cu apariția lui pe toți prietenii dicționarului încă din 1872.

Recunosc: o mare brambureală, căreia i se mai pot adăuga şi alte încîlceli – de altfel, am uitat să menţionez că volumul al şaselea, care urma să cuprindă literele L şi M, putea fi achiziţionat din 1885 – în el figura şi cuvîntul *Märchen* (basm), tratat mult prea succint.

Istoria – desfăşurată cronologic şi, aparent, în succesiune logică – totuşi, cenerorînduială, ce frămîntare de-a lungul şi de-a latul! Literele – ieşite din şirul lor, dar ţopăiala fusese pur întîmplătoare. Porţiunile de dicţionar sărite nu se grăbeau să vină din urmă. Unele litere încă mai întîrziau, altele se vîrîseră în faţă, rîzîndu-şi de orice succesiune alfabetică. Dar, în general, tot ce se întîmpla era absurd. Orice pace încheiată chema la noi războaie, blocurile de raport urmau să rezolve „problema socială", regresul sedădea drept progres, iar în crîşme, tovarăşi de pahar cîntau şi chefuiau, sărbătorind victoria asupra boxerilor răsculaţi din îndepărtata Chină. Bine dispuşi, cereau mai multe colonii şi o flotă a Reichului. În acest timp, omenirii i-au fost dăruite becul electric, stîlpii de telegraf şi motorul diesel.

Concentrînd timpul, cronica germană continua să scuipe, însă, mereu alte date: în vreme ce de la litera F şi pînă la ultimul cuvînt aparţinînd lui G trecuse aproape un secol, în decursul căruia muriseră cîteva duzini de culegători de vorbe, îngrijitori de cuvinte-titlu şi căutători de citate, două războaie care au cuprins întreaga lume au schimbat aproape totul şi, cu toate astea, nu îndeajuns, Reichul lui Bismarck a dispărut, lăsîndu-şi în sănîn urmă funcţionarii, o revoluţie aeşuat, poticnindu-se în ea însăşi, Republica de la Weimar a pierit jalnic, grozăviile Reichului Milenar n-au durat, ce-i drept, decît doisprezece ani, dar efectele se mai simt pînă în ziua de azi, iar din dărîmăturile sale au ieşit două state germane, care ambele voia u în mod decisă

fie cu totul altceva, motiv pentru care nu răbdau să împărtăşească unul cu celălalt nimic altceva în afara muncii tăcute – cu impact doar asupra hîrtiei – a cîtorva cloşcari din Est şi Vest la dicţionarul încă neterminat al Fraţilor Grimm: cîteva ultime adaosuri la G, toate cuvintele de la S şi T., apoi de la V şi W şi, luînd-o înainte în zbor – zero zăbavă – spre litera Z. Şi aşa s-a tot mers mai departe, cuvînt cu cuvînt, pînă ce n-a mai lipsit nimic – sau cel puţin aşa părea.

Dar despre asta, mai tîrziu. Mă mai abţin. Căci Rudolf Hildebrand kontinuă să vrea să-mi prezinte aglomerarea lui de kuvinte guvernate, toate, de K: „kazarmă", „kărbune", „keie", „kikiţă", „kior", „koardă", „kur" şi „kurkan". N-a omis nimika-nimikuţa. Dar tot îmi vine să strecor printre cele găsite de el alte cîteva cuvinte din vremea mea: „kartel", mărire de „kapital", schimbare „klimatică", „konsum", „konsumator" şi, în cele din urmă, un nume propriu drept cuvînt-titlu: Kurras, Karl-Heinz.

Dar ca să ajung la el şi la glonţul lui bine ţintit în cap: punct ochit, punct lovit – din 2 iunie 1967 –, se cere mai întîi povestită o pre- şi postistorioară legănătoare. Ea a început cu doi ani mai înainte şi a continuat samavolnic. Istorioara se referea la mine şi la început a produs niţică vîlvă în ziarele din Berlinul de Vest şi din întreaga ţară.

S-a întîmplat în septembrie, fiind mai degrabă vorba de-o pîrpăleală prăpădită decît de-un pîrjol. Aproape fără pagube materiale. Drept amintire nerămînînd decît nişte urme arse.

Willy Brandt candida pentru a doua oară la funcţia de cancelar federal. Cu puţin timp înaintea votării, m-am întors destul de împestriţat de la Cloppenburg,

locul ultimei mele manifestări electorale, fiindcă cei de-acolo încercaseră să mă reducă la tăcere aruncînd în mine cu ouă, care erau foarte ieftine în cea mai „neagră“ cirkumscripţie elektorală din întreaga republică. Să mă redukă la tăcere? Ei, aş – pe mine nu mă puneţi voi cu botul pe labe!

Fusese ultimul dintre discursurile pe care le rostisem kap-koadă între Passau şi Flensburg. La Cloppenburg şi în împrejurimi, în mijlocul unei regiuni în care pînă şi vacile tărcate alb-negru erau de konfesiune katolikă, existau o mulţime de ferme de păsări unde găinile erau ţinute în koteţe sau kuşti – ceea ce explică surplusul de ouă de calibru normat.

Ajuns înapoi acasă, la Friedenau, m-am prăbuşit într-un somn adînc şi-mi închipui că am continuat, chiar şi în vis, să vorbesc şi iar să vorbesc în faţa unor săli ticsite de lume şi de fum, răspunzînd cu prezenţă de spirit unor interpelări, luptînd pentru orice alegător indecis, căutînd să am mereu ultimul cuvînt, cînd... kînd m-au trezit nişte ţipete:

— Arde! Fooc!!

La drept vorbind, numai uşa de intrare de la tamburul construit din lemn. Sau pentru a o spune mai pe după piersic: de afară se vedea arzînd doar uşa de la intrare a casei. Nişte buni prieteni, Ulli şi Herta Härter, care – aflaţi în vizită – locuiau la noi şi observaseră primii fumul suind pînă în pod, au stins în scurtă vreme incendiul.

Între timp se treziseră şi copiii, punînd întrebări la care abia dacă li se răspundea sau numai vag. O sticlă spartă şi nişte cîrpe murdare erau un indiciu că focul fusese pus. Aşa susţinea căpitanul pompierilor; aceştia fuseseră chemaţi de vecini şi sosiseră mai repede decît poliţia. Existaseră mai înainte nişte scrisori de

amenințare, cîteva telefoane anonime în care fusese folosit obișnuitul vocabular ce trăda pofta de sînge. Totuși autoritățile au ezitat să vadă în asta o tentativă criminală a extremiștilor de dreapta.

Ziarele din ziua următoare scriau că renunțarea la fostele provincii germane răsăritene, altfel spus necesitatea recunoașterii graniței Oder-Neisse, la care mă referisem în discursurile mele electorale, provocase o „golănie de tineri necopți la minte". De bună seamă, cine seamănă vînt culege furtună și alte zicale asemănătoare. De altfel, se mai spunea, nimeni nu pățise nimic – ceea ce era adevărat.

Nu s-a mai întîmplat nimic altceva, în afară de faptul că, de la sfîrșitul lunii septembrie, în camera copiilor ședeau doi polițiști înarmați, de la lăsarea serii și pînă mult după miezul nopții, ținînd grădina sub observație și pîndind dacă nu cumva vreun ins ar fi vrut să repete tentativa. Conversam cu polițiștii, le aduceam cafele cu lapte și sandviciuri cu brînză, iar copiii se obișnuiseră cu aceste vizite prescrise de poliție. Tinerii polițiști au tot venit și plecat de la noi pînă la sfîrșitul anului, raportînd superiorilor: nici un fel de incidente deosebite.

Nici în rest nu se prea întîmpla nimic, în afară de faptul că mă chinuiau niște dureri de dinți care, după ce-am așteptat prea mult să mă lase de la sine, au dus la un tratament de lungă durată al prognatismului meu. Ceea ce a avut urmări – căci mai tîrziu am putut utiliza lungile ședințe petrecute în fotoliul cabinetului stomatologic, ca și pe dentistul care mă trata, în povestirea-cadru a romanului *Anestezie locală*. Anul 1967 s-a desfășurat, circulînd pe mai multe „benzi" narative, într-un neîncetat pe-de-o-parte-pe-de-altă-parte: pro sau contra, niște prime proteste ale elevilor și studenților, războiul îndepărtat din Vietnam, napalmul și efectele

lui, calmul stoic al dentistului, necazurile profesorilor incapabili de acțiune, perechea de elevi care se iubesc și se ceartă tot timpul, șoricarul ce urma să fie ars de viu în fața hotelului Kempinski: din protest împotriva oricăror violențe.

A mai trecut apoi un timp, la fel ca și prin alte părți – și meseria de scriitor m-a facut să scriu împotriva scurgerii lui, ceea ce a dus la zăpăcirea sedimentelor materiale și verbale ale mai multor segmente de timp, așa încît a trebuit să mă ajut cu o noțiune de timp inventată, compusă din toate cele trei timpuri – „trezentorul". Romanul meu *Calcanul* l-am așternut pe hîrtie încetul cu încetul, cu tărăgănări și poticneli pricinuite de prea desele schimbări necesare ale locului de ședere.

Și cînd, spre sfîrșitul anilor '70, am citit în public, nu mai știu în ce oraș, cîteva episoade din *Calcanul*, m-a abordat după lectură un bărbat, prezentîndu-mi-se ca fiind unul dintre polițiștii care supravegheaseră în septembrie '65 grădina casei noastre din Niedstrasse. Îmbrăcat în civil, stătea lîngă masa la care dădeam autografe; la întrebarea mea dacă mai lucrează și acum, mi-a răspuns că a demisionat din Poliția berlineză: nu mai vrusese să fie polițist din cauza lui Kurras.

Și iată-l din nou pe trăgătorul mortal, care mă îndepărtase de dicționarul Fraților Grimm și de cuvintele cu inițiala K. Fostul polițist, al cărui nume nu mi-l mai amintesc, socotise că din partea lui ar fi fost „iresponsabil să mai continue" să-și facă serviciul alături de ucigașul studentului Benno Ohnesorg.

„Pentru mine a fost o problemă de conștiință", mi-a spus. Fusese pur și simplu dezgustat de felul în care, în instanță, colegii săi îl acoperiseră pe Kurras *in corpore* cu depoziții false. „Doar sîntem camarazi", susțineau ei într-ascuns. Deviza fusese atunci: „Să strîngem rîndurile".

Dar o camaraderie astfel înţeleasă îi făcuse scîrbă. Şi, în general, după acea zi de 2 iunie, Poliţia berlineză i se păruse o mocirlă. Unii gradaţi superiori se lăudau cu realizările lor militare de-altădată împotriva partizanilor din Ucraina sau din Balcani. „Şi pretutindeni vedeai complicităţi şi klici!"

Privind în urmă, mă mai uimeşte şi-acum atitudinea acestui om, care predă pistolul din dotare, trînteşte pe masă insigna de poliţist, renunţă la carieră, la statutul de funcţionar, precum şi la pensia viitoare, şi se îmbracă de-atunci în civil. Omul ăsta nu-mi iese din minte şi figura lui dobîndeşte chiar limpezimi de kristal: de curînd – pe cînd şedeam la biroul meu şi coboram îndărăt în timp, pe urmele Fraţilor Grimm în căutare de mereu alte cuvinte – mass-media a făcut cunoscut, ba chiar a trîmbiţat triumfător prin toate kanalele ei descoperirea că numitul Karl-Heinz Kurras, în calitatea sa de consilier criminalist al Poliţiei din Berlinul de Vest şi de trăgător de elită dovedit, a fost totodată un agent al Securităţii din RDG – drept care nişte prime comentarii în presă au demonstrat dorinţa de a pune uciderea studentului Benno Ohnesorg pe seama statului est-german între timp dispărut şi a guvernanţilor săi, ba încă mai perfid, de a prezenta protestul studenţesc de-atunci ca pe unul telecomandat de comunişti; şi pe dată am avut în faţa ochilor o succesiune nesfîrşită de imagini cu poliţia vest-berlineză aflată în exerciţiul funcţiunii şi lovindu-i pe demonstranţi cu bîta şi knutul. Trebuie spus că forţa ei kombativă a fost într-un timp echivalentă cu cea a Poliţiei din Berlinul de Est.

De fapt, nu fusese vorba decît despre una dintre obişnuitele vizite de stat în oraşul divizat. Trebuia să treacă drept o vizită normală şi să decurgă normal. Însă vizita la nivel înalt s-a dovedit a fi aceea a unui dictator,

care se menținea ca șah al Persiei cu ajutorul poliției sale secrete și cu sprijinul SUA. Dar municipalitatea și președintele federal Lubke, sosit în mare grabă, l-au întîmpinat ca pe un prieten și aliat în lupta împotriva comunismului: o vizită la primărie, o alta la operă, covorul roșu întins – totul după protocol. Împotriva acestei primiri au demonstrat o mie și mai bine de studenți. Printre ei, dar mai mult pe margine și ca spectator, se afla studentul Benno Ohnesorg.

Mai întîi și-au facut intrarea în scenă așa-numiții „aplaudaci persani", mardeiași plătiți care i-au ciomăgit pe demonstranți cu niște pari; apoi a intervenit și poliția, care – după ce comandantul le ordonase trupelor „Scoateți bîtele!" și dăduse liber la „Vînătoarea de vulpi" – i-a scos pe protestatari din Piața Operei, împingîndu-i în străduțele lăturalnice, punîndu-i pe fugă – printre ei și pe Benno Ohnesorg.

Pe el, însă, l-au nimerit nu numai bîtele. Kurras și-a scos pistolul de serviciu. Consilierul criminalist Kurras a tras țintit la mică distanță, fiind însă achitat în instanță în mai multe procese, la fel cum nici ziarele concernului Springer n-au fost urmărite în justiție, deși îi ațîțaseră pe polițiști, deci și pe Kurras, cu agresivitatea titlurilor lor de-o șchioapă; odată cu polițistul Kurras, mai mulți făptași dintre cei de la masa de scris au apăsat și ei degetul pe trăgaci. De-atunci, pofta de a ucide a ajuns salonardă.

Și a mai trecut timp. Oficiul vest-german pentru respectarea Constituției a radiat dosarul Kurras. El nu s-a păstrat decît în Est, în arhivele Stasi, unde era înregistrat sub un nume de acoperire.

În timp ce mai reflectez la fermitatea morală a polițistului meu, care și-a dat demisia, și urmăresc totodată

şi un alt fir de gînd, căutînd s-ajung din mocirla vest-berlineză a anului 1967 în Tiergarten-ul de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, îmi doresc deodată să apară aici unul dintre Fraţii Grimm: cum Jacob refuză să vină, va trebui ca Wilhelm să ia loc pe banca de vizavi de Insula Rousseau. Dar cu oricîte cuvinte caut să-l momesc la minut – mă gîndeam să recurg la cuvintele literei M: nu, nu la „marasm", „mort", „mortăciune", ci la „Muzicanţii din Bremen" sau la moşul din „Fata moşului cea cuminte" –, prezentul dă neîncetat năvală.

Încerc să dau deoparte murdăria, m-am antrenat să fac asta. Ţara mea, a cărei limbă o iubesc atît de mult, mă face să sufăr şi mă dezgustă. Simt că se răzleţeşte de mine, că-mi devine străină. Ca să-mi abat gîndurile, mă uit după lucruri agreabile aparţinînd altui timp, frunzăresc prin cronica succintă a editurii Hirzel, străbat o porţiune dintr-un drum lăturalnic al istoriei germane şi ascult cucul cîntînd afară – asta m-ajută! –, cîntînd neîncetat, de parcă ar vrea cu tot dinadinsul să-l nemurească pe careva, oricine ar fi acela; vrînd să mă întorc la cei doi Grimm, am dat mai înainte chiar peste cuc şi *Kuckuck* – dar nu, cum s-ar putea crede, la C sau la K, ci în preajma literei G; căci acolo l-am găsit pe *Gauch*, aşa cum se numea odinioară pasărea asta.

Aşadar, nu vrea să mai sfîrşească odată. Sau nu poate s-o facă. Se poticneşte uneori, se bîlbîie, se îneacă, e iar prezent, vrea ca eu să număr de cîte ori îşi rosteşte apăsat numele, celebrîndu-l ca pe un eveniment de durată – căci cîntecul acestui uzufructuar deocheat al cuiburilor străine (i-a mers buhul, nu glumă!) i-a şi dat în cele din urmă păsării numele său de *Kuckuck*. Aflu din dicţionar că *Gauch* însemna cîndva „nebun". Dar încă dintr-un vers al lui Reinmar von Zweter, poet şi autor de aforisme din prima jumătate a secolului al

XIII-lea: „*Swer einen gukgouch haben wil*"[1], numele de *gukgouch* pe care i-l dă păsării te face să-l presimți pe cel de azi: *Kuckuck*. Pasărea asta ce cîntă, numărat sau nenumărat, își este suficientă sieși, știe cum o cheamă.

Dar mai zăbovesc la *Gauch*, care în unele dialecte, de pildă în germana elvețiană, a supraviețuit ca injurie. Un *Gauch* poate fi și un „găgăuță". Unui *Gauch* i se pun în cîrcă felurite deprinderi urîte. Și el prinde chipuri diferite. În *Gargantua* cel tradus de Fischart, *Gauch* denumește, nu, nu cuculețul, că doar sîntem oameni în toată firea!, ci belengheru', sugiucu' sau ștrumeleagu', taragotu' sau țuricanu' bărbatului, fie el flasc sau cu sparanghelu' zbîrlit, pe care muierea drăgăstoasă va face bine să i-l acopere cu o pătură groasă de nu vrea „să-i înghețe cu-coaiele". În plus, dicționarul Fraților Grimm mai pomenește și de un gîndac de-un verde otrăvit și cu picioare lungi, care pute ca un *Gauch*. Cît despre acel *gauchberk* la care Hans Sachs se referă ca la Muntele nebunilor, el are în vedere un munte real, Muntele Gauch, pe care în cursul unor preumblări din tinerețe Wilhelm Grimm îl văzuse în regiunea Pfalz și pe care poate chiar s-a urcat – dar pe care, în orice caz, l-a glosat mai tîrziu în felul său erudit și cu trimitere la *Corabia nebunilor* a lui Sebastian Brant[2].

Îmi confirmă această descoperire imediat după ce-am reușit să-l ademenesc pe banca din Tiergarten. Și aici e primăvară. Și aici cucul cîntă ca nebunul, de parcă ar vrea să confirme nemurirea lui Wilhelm. De fapt, vreau

1. „Cine vrea să aib-un cuc", în germana medievală în original.
2. Sebastian Brant (1457-1521) – jurist și scriitor german, autor al celebrei satire *Corabia nebunilor*.

să intru de-a dreptul în subiect – adică litera M! –, o literă pe care i-ar fi plăcut s-o redacteze, dacă – după cum a spus de-atîtea ori pe cînd mai trăia – i-ar mai fi rămas timp de-ajuns. Totuşi mă abţin să mă întind la vorbă despre marafeturi precum „macac“, „magiun“, „metempsihoză“, „mototol“ sau „muşuroi“ ori despre cîntul „mierlei“, care-i mai cu moţ decît al cucului, ci-i spun mintenaş cît de mult îmi plac „Muzicanţii din Bremen“ (unde măgaru-i unul dintre ei!), „Pune-te, masă!“ şi alte basme de-ale sale şi cum mi-a mai mers la inimă mintosul ăla de Degeţel, aşa încît mai tîrziu am născocit o creatură, care din proprie dorinţă rămîne măruntă de statură, o piticanie, ce mai, pe care-am botezat-o Oskar...

Însă, de îndată ce încep să-i povestesc istoria lui Oskar prea cu de-amănuntul şi-apar – cu mic, cu mare – şi celelalte figuri ale romanului, de parc-ar vrea să depună mărturie pentru mine, Wilhelm ameninţă să dispară. Deci revin la chestiune, adică la volumul al doisprezecelea al dicţionarului – litera M – şi-i reproşez redactorului acestuia, Moritz Heyne, că a tratat prea sumar cuvîntul-titlu *Märchen* (basm). Şi i-l pîrăsc că în acest volum, ei înşişi, Fraţii Grimm, nu-s amintiţi decît într-o notă de subsol la un citat din Freiligrath: „Ia daţi încoa' a voastră carte de minciuni şi basme!“. O asemenea minimalizare a unor merite manifeste e nedreaptă mai ales faţă de Wilhelm, care – în „Basm despre unul care-a plecat în lume să-nveţe ce-i frica“ – nu numai că a subliniat încă din titlu specia literară a basmului, ci m-a şi ajutat în momentele cînd războiul chiar asta m-a-nvăţat şi pe mine şi cînd...

Dar Wilhelm n-are chef nici să audă cum eu – aşa cum am scris în cartea cu „descojitul cepei“ – m-am pomenit în spatele liniei frontului rusesc şi nici să discute despre litera M, ci revine la Muntele Gauch descoperit

de el. Și mă lămurește că *gaucheyerbrutler*, acest cuvînt peticit, face aluzie la dreptul cutumiar al cucului de a-și strecura, ou după ou, puii în cuiburi străine.

Însă, în timp ce mai vorbește, facînd – cu un potop de citate – din *Gauch* un cuc, mi-e teamă dintr-odată că așa are să-i cînte cucul, fiindcă pălește pe la margini și se fofilo-fărîmițează, ca să zic așa. Doar cît să mai aud: „...motiv pentru care *gauchen* însemna odinioară *a înșela*, așa că Paracelsus nu greșea spunînd: «*also geucht ein Narr den anderen*»[1]".

Ce spectacol mai dă și primăvara asta, ce tărăboi mai face! Mugurii pocnesc. Fantasme te ademenesc, se sting, te coțcăresc și boscăresc, din cuc fac, cît ai zice pește, cuc-armenesc. Într-un arin din apropiere, cucul tot mai cîntă. Și-acum se-aude un al doilea, mai din depărtare. Cîntă, pesemne, dintre crengile salciei plîngătoare de pe malul de dincolo de Insula Rousseau. Nu vrea să preia ștafeta de la celălalt. Amîndoi cîntă de zor, pe întrecute, pluseazä, vor să biruie. Nu, n-am să număr. N-au decît să cucăie pin'le-or ieși cucuie, că tot de flori de cuc cîntă – timpul meu s-a scurs, o știu prea bine!

Anticipîndu-l pe Z: pe vremea lui ori a mea.
Dar oare timpul există, îi poți pune zăbală,
te poate zori din urmă?
Cumva e măsurabil doar pentru că-i zămislit?
Nu-i mai curînd o cîrjă – cînd tu ai vrea să zbori,
zadarnic însă! – în care să te sprijini, zălezit,
cînd vei străbate pînă-n zarea cea din urmă
pîcla netimpului?
Noi zicem: letopiseț sau hronic și istorie,

1. „Astfel înșală un nebun pe celălalt".

date-nşiruim pe clipe şi minute, ore, zile, şi asta zi de zi,
nezbuciumîndu-ne prea mult,
cînd zile ne e dat să mai avem – dar alteori,
cu sufletul la gură, vai, şi zilele în mînă,
căci teamă ni-e să ne-auzim strigaţi: E timpul!
Întrebi cu timpul ce poţi face? Timpul e zestre şi,
de eşti zevzec, ţi-l iroseşti în zaiafeturi
ori dînd în bobi şi căutînd în zodii, zburătăcind fără
folos şi iară zăbovind pînă se-alege
zer din brînză – şi gata-i!
Timpul trecutu-ţi-a în zbor şi s-a sfîrşit!
Cînd, dimpotrivă, chibzuind îl vrei agonisit, trudeşti
din zori şi pînă-n seară, nezorit, cu zor, cu fiecare za
din lanţul timpului bătînd mătănii ori cîte şi mai cîte:
zloţi zimţaţi, zorzoane de zlătar,
tot căutînd să scoţi din piatră seacă, zeamă.
Să nu uiţi: eşti al timpului sîrguitor zilier –
dar timpul nu ţi-e zbir!
Hei, oameni buni, ia auziţi: ubicuu, de nesfîrşite ori,
se-aude cucul iar cîntînd... şi timpul luînd în zeflemea.

În sfîrşit a tăcut. Mai înainte ca tăcerea neaşteptată să fie potopită de palavre din ziua de azi, mă-ntreb preventiv cu mare iuţeală: oare cum s-a comportat Salomon Hirzel cînd n-a mai existat un Jacob Grimm? Care a fost istoria editurii Hirzel din secolul lui în următorul? Ce s-a petrecut între coperţile uneia ori alteia dintre litere în timp ce perioadele de secetă ale literei G deveneau tot mai lungi? Cine s-a ocupat de literele H, I şi J, tustrele uitate, şi cine a găsit citate pentru „han“, „herb“, „hil“, „hoit“ şi „hun“ ori pentru „idee“ şi „izlaz“ ori pentru „jale“ şi „julit“? Şi pe cine l-a desemnat Salomon Hirzel ca succesor al Fraţilor Grimm?

Cum, odată cu moartea lor, corespondenţa cu editorul a încetat, iar Herman, fiul lui Wilhelm, avea prea

puține de spus pe cale epistolară, va trebui să recurgem la „Cuvîntul înainte“ al lui Jacob din volumul întîi pentru a ne putea face o imagine despre importanța lui Hirzel. Jacob îl laudă acolo ca pe un exemplu unic de „devotament dus pînă la sacrificiu“. După care mai spune: „Înainte de tipărire, citește atent fiecare coală, iar cunoașterea intimă a limbii și a scriitorilor, dar mai cu seamă, cum se știe, a lui Goethe, îi inspiră sumedenie de observații fine. Își poate oare dori un autor condiții mai favorabile?“.

La fel judecă și Karl Weigand, al cărui antisemitism uneori zgomotos Hirzel a încercat să-l ignore ori să-l bagatelizeze ca pe-o marotă specifică epocii. Lui și lui Hildebrand le-a încredințat Hirzel continuarea dicționarului de îndată ce cuvîntul-titlu *fruct* a însemnat despărțirea de Jacob. Weigand îl numește pe Salomon Hirzel „un editor în stil mare“.

Dar cum îi văd eu pe editorii mei – căci în decursul anilor n-am rămas doar la unul?

Primul a fost Eduard Reifferscheid și era șeful editurii Luchterhand sau, mai precis: era principalul ei proprietar. „Înc-un saxon care-ți divulgă lumea flecărind“, am scris eu într-un poem în care-l elogiam cu prilejul împlinirii unei zile de naștere rotunde. Căci era vorbăreț și flecar – ar fi putut fi un personaj din romanele lui Fontane –, iar asta mai ales în scrisorile lui, care legau orice de orice, extrăgînd sevă chiar și dintr-o prună uscată. Un mecena epicurian, durduliu, care-și cîștiga banii comentînd legi noi ori lucrări juridice de bază – altfel spus, un om de afaceri plin de talent. Copilul răsfățat al iubirii sale pentru arte era literatura, la care nu voia să renunțe cu nici un preț – fiindcă de cele mai multe ori ieșea în pierdere, dar nu și atunci

cînd, după un volumaş de poezii care prin definiţie nu raportase nimic, i-am sporit dintr-odată cu romanele mele cifra de afaceri.

Se bucura de succesul autorului său, dar rămînea în culise, evita tîrgurile de carte, purta un pedometru la picior atunci cînd îşi făcea obligatoriile plimbări zilnice, nu era zgîrcit decît la sume de cîţiva bănuţi, cîştiga întotdeauna la jocul de *skat* cu angajaţii lui în poziţii de conducere, schimba tot mai rapid redactorii-şefi şi a acceptat în final, după o împotrivire acerbă, întîlnirile cu traducătorii cerute de mine ca şi un statut al autorilor, care urma să ne apere de vînzarea drepturilor asupra cărţilor noastre. Mi-a fost prieten – asta în măsura în care poţi fi prieten cu editorul tău – pînă în clipa cînd, ajuns la o vîrstă înaintată, şi-a vîndut la iuţeală editura cu gîndul doar la cîştigul personal şi uitînd în mod infam de autorii săi, de parcă ar fi avut de gînd să spele putina cu banii la chimir pe lumea cealaltă.

Cine i-a urmat ca editor a strălucit prin incapacitate şi nu merită să risipim vorbe pe el; de la Luchterhand m-am mutat la altă editură.

Nu mă atrăgea nici una dintre marile edituri. Aşadar m-am dus la Gerhard Steidl, care se arătase dispus să-mi cumpere de-acolo unde rămăseseră drepturile la cărţile mele deja scrise; pe deasupra, îl ştiam ca pe un editor pasionat.

Îşi vede neîncetat, fără oprire, de editura şi tipografia lui cu sediul în nişte clădiri întortocheate din centrul vechi al oraşului Gottingen, tot timpul urcă scări, coboară scări, îşi comunică deciziile comandînd, socoteşte inutile cuvintele precum „vă rog“ şi „mulţumesc“, fiindcă îţi pierzi vremea cu ele, şi este permanent gata să plece în călătorie cu cele două serviete ale sale pline de hîrtii şi documente. Doarme numai cînd este

forțat s-o facă și îl consider de aceea ca fiind unul dintre acei zărghiți plini de creativitate pe care – oricît ar fi de insuportabili uneori – nu poți să nu-i îndrăgești, fiindcă ei nu se opresc din a face, a crea mereu ceva și, ca în cazul lui Steidl, sînt nebuni după editarea de cărți.

Îmi scoate cele mai frumoase cărți și, n-ai putea crede, se poartă cu gingășie cu produsele lui, verificînd – cum făcea odinioară și Salomon Hirzel – fiecare coală de probă ce iese din mașină, se îngrijește ca aceasta să aibă tot timpul „hrană" proaspătă, revenind din scurte călătorii în America sau în Emiratele Arabe cu noi comenzi pentru ca minunăția lui de mașină tipografică (pe care l-am văzut mîngîind-o) să n-aibă liniște nici o clipă – căci, în ciuda internetului și a Google-ului, crede în viitorul cărții, dacă aceasta folosește o hîrtie aleasă, e legată îngrijit, e prevăzută în mod desuet cu un semn de carte și are o frumoasă oglindă a paginii.

Un schimnic în necontenită activitate, care vine și pleacă. Venirea îi e anunțată de felul cum își drege glasul. Corespondența o rezolvă pe cît poate în timpul călătoriilor. Restul rămîne neatins, vraful crește de la sine. Cine așteaptă un semn de la el trebuie să aibă timp. Steidl cel mereu zorit. Un ins haotic care pretinde că e preocupat de ordine. Înainte îl puteai lua drept paznicul de noapte al editurii sale, dar mai nou poartă niște sacouri bătătoare la ochi, cu care îl îmbracă mentorul lui, creatorul de haine de lux de la o casă de modă pariziană. Pentru bijuteriile sale vestimentare, faimoase în lumea întreagă, Steidl tipărește și tipărește cataloage pline de frumuseți anorectice și orice altceva mai interesează lumea elegantă.

Cu totul altfel sînt cele două editoare care mi-au fost și mi-au rămas deosebit de apropiate. Una dintre ele, Maria Sommer, e șefa impresariatului de teatru Gustav

Kiepenheuer din Berlin şi, de pe la mijlocul anilor '50 ai secolului trecut, ea răspundea de piesele mele de teatru nejucate, ca şi de drepturile de ecranizare şi de televizare; cealaltă, Helen Wolff, mi-a îngrijit scrierile timp de treizeci de ani, de la *Toba de tinichea* pînă la povestirea *Cobeli*. Totodată supraveghind fiecare traducere a cărţilor mele pînă în ungherele celor mai temerare acrobaţii verbale.

Maria Sommer şi-a întemeiat impresariatul de teatru imediat după război, de cum şi-a încheiat studiile. La început au ajutat-o drepturile pentru *Mătuşa lui Charlie*, o piesă care va fi oricînd de efect la public, iar apoi a avut ca autori scriitori francezi şi belgieni de succes. E în permanentă căutare de talente şi, din principiu, plăteşte întotdeauna la timp.

Helen Wolff şi bărbatul ei, Kurt Wolff, care ca editor tînăr publicase nişte prime povestiri ale lui Kafka, au emigrat după '33, via Italia şi Elveţia, în America, unde – după ce au schimbat editura – au scos la Harcourt Brace Jovanovich colecţia de cărţi „Helen and Kurt Wolff Books", printre care se numărau şi cărţile mele traduse în engleza americană.

Maria Sommer, care se apropie acum de nouăzeci de ani, nu este numai o editoare de teatru. Este şi o apărătoare combativă a drepturilor de autor şi, ca să zic aşa, îngerul păzitor al autorilor într-o perioadă cînd clauzele de expropriere din contracte, tipărite mărunt, precum şi exproprierea mascată, prin digitalizare, devin cele mai noi practici ale tipăririi frauduloase. Dar Maria Sommer descoperă cu ochi infailibil toate stratagemele şi şmecheriile. Adeseori mi se pare că în ea s-a păstrat partea mai bună a Prusiei.

După moartea lui Kurt Wolff, am purtat cu soţia sa, vreme de mai multe decenii, o corespondenţă în care

s-au reflectat – de la un președinte la altul – toate faliile și speranțele Americii și în care, în paralel, viața mea familială cu suișuri și coborîșuri a lăsat și ea urme. Helen Wolff a murit în 1994. În necrologul meu, ținut în timpul Tîrgului de Carte de la Leipzig, care ar fi trebuit, de fapt, ca *laudatio*, să-i reliefeze meritele de editor, spuneam spre final: „Helen Wolff ar fi trebuit să fie azi aici, într-un oraș unde, cu puțini ani în urmă, mai multe mii de oameni le-au strigat guvernanților de-atunci: Noi sîntem poporul! Ce mult mi-ar fi plăcut să-i mulțumesc prietenei și editoarei mele. Îmi lipsește".

Ambele sînt – erau – mai familiarizate cu odăile mai retrase ale locuinței mele și cu regulile jocurilor mele de-a v-ați ascunselea decît îmi place mie să recunosc. Ambele îmi sînt dragi și nu suferă comparație cu nimeni – pe Maria Sommer și pe Helen Wolff le pot cel mult așeza alături de Salomon Hirzel, al cărui „devotament dus pînă la sacrificiu" îl lăuda Jacob Grimm. Iar cînd l-am îndemnat, recent, pe Gerhard Steidl – tipograful pătimaș și editorul meu, aflat într-un continuu progres – ca în timpul călătoriilor sale cu trenul sau avionul să citească corespondența purtată de Hirzel cu Frații Grimm, mi s-a părut a descifra în mimica lui, care dezvăluie foarte puțin din viața lui interioară, că – în ciuda grabei cu care obișnuiește să se miște – e dispus să se apropie de editorul dicționarului german.

I-am zis:

— Hirzel răspundea cu prima poștă fiecărei scrisori a autorilor săi și nu uita niciodată să spună „vă rog" și „mulțumesc".

Dar asta însemna să-i ceri prea mult, pesemne; numai ce sosise, că Steidl și dispărea iar.

După Hildebrand şi Weigand, Salomon Hirzel a reuşit să mai atragă şi alţi colaboratori, încheind contracte cu ei: Lexer, Wunderlich şi Heyne. Ceea ce nu reuşise din cauza încăpăţînării lui Jacob – împărţirea literelor între nişte colaboratori destoinici – a devenit acum practică curentă: Moritz Heyne a preluat literele H, I, J. El numea H-ul un „sunet aspirat pur din cele mai vechi timpuri“ şi atrăgea atenţia asupra rîzătorului „ha-ha“, a înfricoşatelor „uh“ sau „hu“ şi a lui „aha“, ce exprimă uimire; I-ul îl socotea a fi „cea mai înaltă dintre vocale“, care e scurtă în *ich* (eu) şi lungă dacă-i adaugi un E, de pildă în *viel* (mult); iar pe J (iot) îl considera o semivocală ce necesitase mult timp pînă să fie „complet încetăţenită“, cum spune Heyne – în culegerea de cuvinte a lui Schottel – ca de pildă în *Jahr* (an), *Joch* (jug) şi *jemand* (cineva). Pentru *Ja* (da) a avut nevoie de unsprezece coloane.

Cele trei litere au apărut în 1877, ca partea a doua din volumul al patrulea sau, în ediţia mea, ca volumul al zecelea. În acelaşi an a murit şi Salomon Hirzel, drept care Heyne a scris în scurtul său „Cuvînt înainte“: „E dureros să simţi cum cei mai devotaţi ochi, care au vegheat asupra lucrării şi-au însoţit-o cu un cald interes, au trebuit să se închidă cu puţin înainte ca acest volum să fie terminat“.

Editura a fost preluată de Heinrich, fiul lui Salomon. În perioada cît a fost el editor, au mai apărut volumele cinci, şase, şapte şi opt ale dicţionarului. De L şi M s-a îngrijit tot Heyne. De la N la Q dicţionarul a fost redactat de Lexer şi de la R la *Schiefe* (oblicitate), din nou de Heyne.

Mi-e greu acum să aleg între cuvintele-titlu *literatură* şi *minciună*, *negru* şi *ocru*, *rezistent* şi *şubred*, dar în cele din urmă mă decid pentru *Märchen* (basm),

murmur descîntecul, strigînd-o: „Rapunzel, Rapunzel, părul tău scoboară-l" – căci toată viața m-am cățărat pînă la ea, oricare i-ar fi fost numele –, și în felul acesta caut iar să-l atrag pe Wilhelm în Tiergarten din Berlin; dintotdeauna s-a dovedit înzestrat pentru asemenea întîlniri în afara timpului, fiind în această privință mai ușor de sedus decît Jacob.

De data asta ședem pe-o bancă în apropiere de monumentul lui Lortzing[1]. De pe soclu gînguresc porumbeii. Soarele ne încălzește amintirile. După o sporovăială anodină despre societatea berlineză de-atunci și de-acum și despre persoane de mult răposate – continuă să sufere din cauza disensiunii cu Bettina –, ajungem să vorbim despre basmele lor „pentru copii și casă", care între timp s-au răspîndit în lumea întreagă în milioane de exemplare, ca și despre interpretările lor analitice. Vreau să aflu de ce-a ascuns sarcina lui Rapunzel în a doua versiune a acestui basm. Apoi mă refer la sondările abisurilor sufletești pe care le întreprinde Bruno Bettelheim, care consideră că înțepătura cu fusul de tors a condus la maturitatea sexuală.

Wilhelm pare să asculte, își ia un aer pe jumătate morocănos, pe jumătate uimit, dar iată-l acum că-mi zîmbește – un lucru care în timpul vieții nu-i reușea decît arareori – și chiar își apropie urechea de mine.

Cotoroanța-i veșnic bună de pus pe foc.
Osînda se cere executată în
butea în care-au fost bătute cuie.
Iar maștera-i totdeauna haină.
Blestemă toate fîntînile,

1. Gustav Albert Lortzing (1801-1851) – compozitor, dirijor, cîntăreț și actor german.

morala aferentă ca pe-o haină, așa încît în ultimă instanță sărăcia și bogăția se conciliau, iar lipsa și abundența păreau a fi date de la Dumnezeu și natură; așa stînd lucrurile, sînt la rîndul meu ispitit să vă servesc, în chip de basm cu dus și-ntors, o halima adevărată din cea mai recentă perioadă, care aproape că nu mai strigă la cer.

A fost odată un bărbat, care pe dinafară părea bine-crescut, dar pe dinăuntru era hîrsit în rele. Stăpînea întreg sistemul Poștei, fie el prin cablu sau fără fir. Își supraveghea miile de angajați pînă și în cele mai ascunse cotloane. Cunoscîndu-i-se duritatea și manierele alese, se bucura de o bună reputație, ceea ce-i și facea pe guvernanți să-i caute sfatul, care nu costa puțin – halal de el.

Cum însă stăpînirea sa îl facea tot mai bogat și norocul nu se dădea dus de lîngă el, nu mai știa în ce fel s-o scoată la capăt cu mormanele de bani. În cele din urmă, după o scurtă discuție cu niște consilieri școliți tocmai pentru a-i sfătui pe oamenii ajunși la asemenea ananghie, și-a ascuns bănuții într-o țărișoară ai cărei ocîrmuitori trăiesc regește de pe urma lucrurilor ascunse. Făcînd asta, a uitat din grabă – dar cu siguranță că și din bucuria anticipată a unor cîștiguri suplimentare – să-și plătească impozitele după cum e drept.

Asta i-a displăcut unei femei, pe care lumea o socotea înțeleaptă fiindcă studiase temeinic Dreptul și care veghea acum să nu fie știrbită dreptatea; această femeie îl văzuse pe omul nostru apucînd-o pe căi nu drepte, ci strîmbe, și-l prinsese cu ocaua mică. Bărbatul a fost arestat și fotografiat: în fotografii pare ușor jenat și mirat. Caută să-și ia un aer nevinovat, purtînd ochelari de o calitate aleasă, după cum se pare – astfel de ochelari încă se mai vînd bine pretutindeni în țară.

S-a întîmplat, însă, că bărbatul care nu-şi plătise impozitele, între timp poreclit de popor „Regele Cotlon“, nu a fost adus în instanţă de femeia înţeleaptă care veghea asupra dreptăţii – dimpotrivă, ea s-a văzut transferată într-o provincie îndepărtată –, ci a primit din partea unui judecător predispus la blîndeţe pedepse cu care, pe de-o parte, te puteai consola, şi care, pe de altă parte, nu trebuiau executate în spatele gratiilor, ci erau date cu suspendare, putînd fi ispăşite în libertate şi, pe vreme frumoasă, chiar afară, la soare.

Atunci poporul a-nceput să murmure. Şi-a murmurat încă şi mai tare cînd omul, credincios poreclei sale de „Cotlon“, s-a refugiat într-o ţară muntoasă învecinată, în văile căreia se mai ascundeau destui alţi evazionişti fiscali. Putem deci spune că se afla în societate bună. Ca să nu-i lipsească nimic fostului mai-mare al Poştei, i s-a plătit un milion bătut pe muchie din Casa de pensii a regatului rămas acum fără conducător: cu grijă pentru bătrîneţile lui şi, după cum afirma el, întru totul pe merit.

La care poporul, exersat în murmure şi cîrteli, a-nceput să murmure şi mai tare. Murmurele au sporit şi din cauză că, tot atunci, o femeie care nu mai era foarte tînără, o casieră prost plătită de la filiala unui lanţ de magazine cu preţuri reduse – a fost concediată fără preaviz. Era învinuită că păstrase pentru sine – că delapidase, aşa s-a spus – suma de un euro şi treizeci de cenţi; ceea ce-i pasibil de pedeapsă şi condamnabil, vezi bine. Şi asta tot pe bună dreptate.

Deşi fusese timp de treizeci de ani o casieră fără pată şi prihană, ea n-a primit, precum Regele Cotlon, pedeapsă cu suspendare şi nici nu i s-a acordat binevoitor vreo pensie în euro – nu, trebuia să-şi trăiască restul zilelor în sărăcie, căci e dovedit: pedeapsa-i ruptă din rai!

Cum însă, spre deosebire de odinioară – pe cînd încă nu existau nici euro, nici cenţi, ci numai taleri, şilingi, pfenigi –, nici un prinţ salvator, nici o zînă bună ori cancelarie de avocaţi şireţi nu i-au sărit în ajutor bietei femei – şi nici nu ploua cu taleri din cer, ca într-un alt basm –, poporul, sau cel puţin acea parte mai săracă şi murmurătoare a sa, i-a pus gînd rău îndepărtatului rege în cotlonul său, trimiţîndu-i un blestem împotriva căruia banii n-ajută defel, şi-anume: veşnice mîncărimi şi-o bătrîneţe cu chinuri şi văicăreli.

După care murmurul poporului s-a potolit din nou, aşa cum e obiceiul pe la noi. Casiera şomeră mai putea totuşi spera – aşa-şi dorea majoritatea care tăcea acum din nou – într-un cîştig la loto sau pronosport pentru a putea apoi tot restul vieţii să tîrguiască din belşug pentru scumpii ei nepoţei cotlete de porc şi piept de curcan, bere la pachete de şase, ciocolată şi ursuleţi gumaţi; căci, unde nu-i dreptate, nu te mai ajută decît să-ţi pui o dorinţă...

Între timp, vremea trecea – că tot nu-i rămînea nimic altceva de facut. Heinrich Hirzel a mai apucat să vadă tipărit volumul al optulea al dicţionarului, de la *R* la *Schiefe* (oblicitate), care cuprindea şi cuvîntul-titlu *Recht* (drept) pomenit mai sus şi ajuns discutabil. Moritz Heyne l-a tratat în peste şaptezeci de coloane: *Recht, rechtens* (pe bună dreptate), *Rechthaber* (persoană încăpăţînată, voluntară), *Rechtsanwalt* (avocat), *Rechtsordnung* (legislaţie), *Rechtsbeugung* (abuz de drept procesual) şi, derivînd de-aici, nedreptatea exercitată în mod „legitim“, în fine, în numeroase discursuri des invocata dreptate. Nu lipseau nici citate din *Vechile cutume germane* cercetate de Jacob Grimm.

După moartea lui Heinrich, editura a fost preluată de fiul său Georg, care era încă prea tînăr pentru a lua povara pe umerii săi. I-a venit în ajutor Academia Prusacă de Științe, unde s-a creat o subsecție plătită tocmai pentru lucrul la dicționar.

Georg Hirzel a mai apucat sfîrșitul Imperiului german, murind în timpul inflației, în mai 1924, într-un an în care totuși au mai apărut volumele *sprechen* (a vorbi) – *Stechuhr* (ceas de pontaj) și *W* – *Weg* (drum); și din nou un Heinrich – în cronica editurii Hirzel numit Heinrich cel Tînăr – a preluat succesiunea în vremuri grele: începînd din 1933 și aflat sub supraveghere specială.

Ceea ce a fost trecut sub tăcere în scurta istorie a editurii publicată în Republica Democrată Germană în 1953, ulterior a ieșit totuși la lumină: în perioada celui de-al Treilea Reich, cînd erau în vigoare legile rasiale și în plus ți se cereau certificate genealogice, iscoade în solda statului au descoperit că editura Hirzel era și ea, în termeni naziști, „jidovită" – drept care a fost „arianizată", un procedeu practicat pretutindeni în Reich, ai cărui uzufructuari lasă pe mai departe moștenire bunul furat atunci. Ultimii descendenți ai familiei de editori au emigrat în Elveția, de unde era Salomon Hirzel. Cît despre editură, aceasta – de parcă n-ar fi suferit nici o nedreptate și fără a-și schimba nici numele – și-a continuat netulburată activitatea, la fel cum și subsecția din Academie, fără a lua în seamă vremurile, a finalizat completarea la volumul al patrulea, de la *geander* la *Gymnastik*, și în plus a livrat și partea întîi din volumul al unsprezecelea, de la *T* la *teftig*.

Se ridică o serie de întrebări rămase fără răspuns, fiindcă în nici una din numeroasele scrisori dintre

Salomon Hirzel şi Fraţii Grimm nu vom da peste vreun cuvînt ori vreo propoziţie secundară care să se refere la originea familiei Hirzel. Nici Jacob, nici Wilhelm n-au comentat tendinţa antisemită din *Debit şi credit*, roman de succes, apărut în 1858, al lui Gustav Freytag, autor al editurii, care trecea drept prieten al familiei Hirzel. Şi totuşi numele de familie al unuia dintre eroii principali ai romanului, Veitel Itzig, le-ar fi putut cel puţin reaminti Fraţilor Grimm de o întîmplare reală din viaţa prietenului lor de tinereţe Achim von Arnim: în vremea stăpînirii lui Napoleon, aflat la o petrecere într-un cerc de poeţi cuprinşi de-o exuberanţă romantică, Arnim îl provocase prin nişte tirade cumplit de antisemite pe-un tînăr, pe numele lui Itzig, la care acesta îl provocase pe Arnim la duel; acesta însă refuzase: un jidov, declarase el, nu-i în poziţia să ceară satisfacţie.

La puţin timp după asta, Itzig cel care fusese jignit a murit ca voluntar în războiul de eliberare împotriva lui Napoleon; Achim von Arnim, în schimb, a supravieţuit în calitate de căpitan în trupele de rezervă prusace. La fel a supravieţuit şi cuvîntul injurios „Itzig", fără însă a atinge în vreun fel familia editorului Hirzel, după cum şi ieşirile violente ale lui Karl Weigand împotriva lui Daniel Sanders, criticul dicţionarului, au fost primite fară vreo reacţie. Ca bun cunoscător al lui Goethe şi simţindu-se într-o afinitate electivă cu germanii, în plus de credinţă protestantă, Salomon Hirzel se considera, cu bunăvoinţă, legat intim de poporul „poeţilor şi gînditorilor", aşadar în afara oricărui pericol venind dinspre o barbarie incipientă.

Pentru că, însă, în perioada copilăriei mele, injuria „Itzig" – ceea ce pe-atunci nici n-am vrut să-mi închipui – era mortală, am transpus-o în romanul meu *Ani de cîine*. În această carte, Eddi Amsel, un ins care confecţionează

sperietori de ciori, e insultat de-o fată pe nume Tulla Pokriefke: ea-i spune „Itzig“ fiindcă a îndrăznit să deseneze după natură – cu mare exactitate, din bot și pînă-n vîrful cozii – un ciobănesc german de rasă pură, care păzește, legat, un atelier de tîmplărie.

În dicționarul german, la litera J redactată de Heyne, imediat după *Judas* (Iuda) se găsește cuvîntul-titlu *Jude* (evreu). Comentariul explicativ ne spune: „Condiția socială și juridică a evreilor este coborîtă, chiar dacă ei se află sub nemijlocita tutelă a Reichului și sînt servi ai Coroanei împărătești; ei trebuie să se osebească printr-un însemn al straielor, purtînd în văzul lumii un inel galben la haină ori la kippa întru recunoașterea lor“.

Această informație care sună arhaic se referă la documentul Reformației de la Augsburg, din anul 1530, dar acesta avea să poată fi luat în serios și mai tîrziu. La fel și următorul citat din Zinkgref[1]: „Era mare lipsă de evrei, drept care grozav s-au mai înmulțit creștinii“.

Apoi continuă preț de șase coloane de la *Judenbart* (barbă de evreu) și *Judenbengel* (termen injurios desemnînd copilul evreu) pînă la *Judenwitz* (glumă mușcătoare) și *Judenzins* (camătă). Pe parcurs e pusă și problema evreiască „din cauza condiției sociale și juridice a evreilor“. Un răspuns parțial la aceasta – înainte de-a se ajunge la „soluția finală“, care nu se găsește în dicționarul Fraților Grimm – va fi „arianizarea“ editurii Hirzel.

1. Julius Wilhelm Zinkgref (1591-1635) – poet, autor de aforisme și editor german.

De asemenea, toţi redactorii ştiinţifici din cadrul subsecţiei Academiei, care lucrau la dicţionar, au trebuit să prezinte un certificat de arian, dar numai unul dintre ei, pe numele lui Hans Neumann, a fost concediat din cauza bunicului său evreu; el a supravieţuit celor doisprezece ani, ba chiar şi războiului, ca soldat.

Clădirea editurii de la Leipzig, însă, din Konigstrasse nr. 2, a ars complet după bombardarea oraşului în 4 decembrie 1943. Odată cu ea au fost distruse stocurile de cărţi şi felurite documente, printre care se numărau şi colile de corectură cu însemnări făcute de mîna lui Wilhelm ori a lui Jacob.

Din fericire, cu puţin înainte de-a lua foc clădirea, au mai fost terminate tranşele de la *Stehung* la *stitzig* şi de la *Strom* la *Szische*. Şi încă dinainte de-a începe războiul, în anul 1936, apăruse în librării partea a treia a volumului al unsprezecelea, de la *U* la *Uzvogel*. În scurtul „Cuvînt înainte“, editorul Karl Euling are cuvinte de laudă pentru conlucrarea dintre secţia din Berlin a Academiei şi o filială din Gottingen; această conexiune, despre care se pomeneşte aici pentru prima oară, urma să continue după război – lucru despre care voi mai povesti.

Mai spune Euling tot acolo: „Volumul de faţă, care în esenţă reprezintă încercarea de a cuprinde nesfîrşitele combinaţii de cuvinte cu *un-*, *unter-*, *ur-* în trăsăturile lor fundamentale, este totodată şi primul volum terminat dintre cele redactate unitar sub conducerea Academiei Prusace...“

După *un-* (ne-) şi *Unart* (obrăznicie, necuviinţă), după *undeutsch* (negerman), *Unflat* (gunoi, obscenitate), *Unheil* (nenorocire, dezastru) şi *Unhold* (demon, om rău, monstru), mai urmează *Unmensch* (neom) şi *unser* (al nostru) – ca în *Vaterunser* (Tatăl Nostru) – şi, pe alte şase

sute de pagini a cîte două coloane, *Untergang* (pieire, declin) i se subordonează cuvîntului-titlu *unter* (sub, dedesubt); dar să dăm cuvîntul aici cîtorva vocabule cu U din volumul al unsprezecelea:

Tot ce a fost şi s-a dus – a facut umbră
sau nu pămîntului şi-a dispărut altundeva: Soarele,
de pildă, zilnic se tot duce undeva, iar noaptea
lucrează *underground*,
sau Occidentul – un anume Spengler aşa credea –
sau urîciunea
celui de-al Treilea Reich,
cu ucigă-l-toaca şi cu ucenicii săi, dusu-s-a!
Vorbe şi proverbe: Un pas după altul departe te duce –
se zice, dar scepticul se-ntreabă, unde...
Totul merge uns pentru unul,
dar mai puţin pentru altul – de vrei să meargă carul,
ungi roţile, de vrei să nu scîrţîie, ungi osia...
umbla o anecdotă – că tot veni vorba mai sus –
din cele neprietenoase, umilitoare, la adresa
unui Iţic bătrîn, care vrînd să se facă mai bine înţeles,
preciza: „cu U de la uţet“ – uşor e-a da cu tifla, cînd
uite paiul, nu
e bîrna – după cum uşor e şi-a da din al altuia!
Unu' macină, altu' mănîncă, dar tot aşa:
altu-nghite cînd unu' cască gura – de!
Sau: Unu' umblă şi străbate, şi pe alt' norocu-l bate. Cît
despre tine, vezi să nu rămîi mofluz,
bătînd din buze-uze:
cînd ursu-i în pădure, nu te zori să-i cumperi
pielea-n tîrg, altfel va zice lumea că eşti într-o ureche!
Dai din umeri?! Fie pe-a ta.
Oricum: Urciorul nu merge de multe ori la apă şi:
Urîtă-i pasărea ce-şi spurcă cuibul şi:
Nici usturoi n-a mîncat, nici gura nu-i miroase.

Şi-atît – că prea multă minte strică şi ea.
Ăstimp, Fraţii Grimm se preumblau prin Tiergarten, secretînd necontenit noi şi noi cuvinte cu iniţialele V. şi chiar Dublu V.

Ajuns la ţintă, în zare

Oriunde ai fi privit, cît de departe şi pe orice ţi-ar fi căzut privirea: Tiergarten era distrus. Din faţa ruinelor înnegrite ale Reichstagului şi ale Porţii Brandenburg însemnate de cicatrice şi pînă la buncărul antiaerienei, a blocului de beton de la Neuer See, se întindea pustiul în care bombele şi grenadele săpaseră cratere, şenilele tancurilor trăseseră brazde, cîteva ultime detaşamente de recruţi crestaseră şanţuri. Mai existau nişte copaci, utilaje de război, bălţi mocirloase. Nu se zăreau nici raţe, nici pescărei, dar peste cîmpul de luptă rămas se roteau ciori. Singure sau în pîlc, ţipătul lor era ca într-un film mut ilustrînd stadii terminale – fără sunet, dar cu neputinţă să nu-l auzi.

Privirea mea, întoarsă îndărăt, zăboveşte pe monumente crăpate sau care stau strîmb, pe nimfe decapitate, pe zeiţa pîngărită, pe principele elector de Brandenburg detronat. Pe soclul ce-i înalţă n-au mai rămas decît cizmele comandantului de oşti cîndva victorios. Şi, de parcă ar fi fost aruncate în această sălbăticie, animale din specia om care, fiindcă se apropie iarna, taie cu

fierăstrăul leşuri de copaci dezrădăcinaţi, fac aşchii din buturugi şi rădăciniş, leagă vreascurile în mănunchiuri pe care le cară apoi în cartiere distruse de bombardament precum Moabit, Tempelhof şi ajung cu ele pînă în Wedding, Friedrichshain şi Prenzlauer Berg.

Ce-a mai rămas din Wehrmacht şi din arme: fier vechi. Şi ce mai ţine de litera V: „vuietul" luptei, „vacarmul" bombardamentelor, „vijelia", „violenţa" s-au potolit, totul zace prăpădit, răvăşit, spulberat, vătămat, zdrobit. În *Sfidînd privighetoarea* de Spee[1] dăm peste o „pustietate rămasă vraişte". Luther, în schimb, găseşte că viaţa omului „e precum o vraişte varvară şi-o noapte". Iar în legendele culese de Fraţii Grimm, zace „pe patul vraişte un şarpe mare".

Ceea ce s-a confirmat: *Die Wüste wächst* (ustiul creşte) şi ceea ce ne previne neîntrerupt: *Weh dem, der Wüsten birgt!* (Vai de cel ce-acoperă pustiile!). După care urmează un car de ciulini de citate, care toate încolţesc din nisipul pustiei.

De aceea, în volumul al treizecilea al dicţionarului ce-mi este accesibil – ale cărui tranşe s-au succedat din 1913 pînă în 1960 – poţi citi de-a lungul a treizeci şi şapte de coloane despre *wüst* („deşert", adjectival), trecînd apoi prin *Wüste* (deşert), *Wüstling* (desfrînat, libertin) şi a sa viaţă desfrînată (*Wüstlingsleben*), pe care-o găseşti la Thomas Mann, şi ajungînd pînă la *Wüstung* (pustiire, devastare), cum se spunea înainte vreme atunci cînd războiul şi ciuma provocaseră pustiiri întinse.

Iar şi iar. Nu-mi pot desprinde privirea. Aruncat îndărăt, în anul 1945 al secolului XX, văd Tiergarten-ul din Berlin defrişat aproape ca-n palmă. Abia dacă se

1. Friedrich Spee (1591-1635) – iezuit, poet religios german, critic vehement al proceselor intentate vrăjitoarelor.

mai disting aleile și potecile pe care altădată îi întîlneam pe frații Grimm, de îndată ce reușeam să-i ademenesc prin chemările mele ori silindu-i să vină la simpla mea dorință.

Plecînd din piața An den Zelten – ale cărei clădiri cîndva animate, promițînd distracții și desfătări, sînt acum niște dărîmături –, o porneau pe drumuri diferite, unul mergînd agale, oprindu-se pe poduri, zăbovind pe mal fiindcă nu avea nici o țintă, în timp ce celălalt, mînat de o voință precisă, umbla cu pas rapid. Se întîlneau apoi la Bazinul lui Venus, de unde zeița lipsește acum: o apă plină de gunoaie, în care atunci, la ora zero, pluteau cadavre puhăvite, ale căror uniforme îl semnalau pe dușman; în Tiergarten se mai dăduseră lupte pînă de curînd.

Frații se despărțeau pentru a se mtîlni iarăși – deseori vizavi de Insula Rousseau. Și de fiecare dată aduceau cu sine cuvinte la care trimiteau nenumărate citate, într-atît de multe lecturi evocau ele. Jacob s-a plimbat mult timp cu literele A, B, C asupra lui, avînd pe buze „aer“ și „apă“, „basm“ și „brutar“, „cambulă“ și „cireașă“; cît despre Wilhelm, s-a mulțumit cu litera D, ajungînd de la „dar“ la „durere“ și ținînd pregătite o serie de expresii: „a umbla în vîrful degetelor“, „a i se dezlega limba“, „e tot un drac“, „sărac cu duhul“. Sau îl cinsteau pe H cu vocale mediale: „har“, „hău“, „herb“, „hil“, „hîd“, „hoț“, „hun“.

Mai tîrziu, cînd timpul nu le mai acorda îndeajuns răgaz, cînd începuseră să piară prieteni și dușmani, au sărit peste o serie de litere, vrînd s-ajungă la țintă, la sfîrșitul alfabetului, care se contura în zare. Așa că au anticipat monosilabe precum „zar“, „zer“, „zor“, apoi au zăbovit îndelung la „a zice“, „zicere“, „zicală“, „zicătură“ și altele asemenea, unde e nevoie să dai din gură și din

limbă care, cînd e prea zglobie, se cheamă că suferi de limbariță. Și, chiar dacă locvacitatea sau limbuția le ofereau cuvinte-titlu berechet pentru litera L sau dacă lipsa de opoziție politică a acelor ani i-ar fi putut ispiti să se ocupe de litera O, pe care mai tîrziu avea s-o redacteze Matthias Lexer, ori dacă, pe neprevăzute, trecînd pragul literei P., se pornea perechea de frați să plesnească apa-n piuă cu ea – visul amîndurora era tot să vegheze o vreme, vrăjiți, printre voluptuoasele vorbe ale literei V., drept care, după alte verzi și uscate, au vuit cu voioșie vorbulițele: „vai“, „vechi“, „vid“, „voi“, „vulg“.

Cuvintele-titlu potrivite pentru descrierea felului în care a fost devastat Tiergarten-ul mi le furnizează coloanele ultimului volum din cele patru cuprinzînd Dublu V. Cine-ar fi putut bănui că va trece atît de mult timp de la volumul al douăzeci și șaptelea, pe care Karl von Bahder l-a predat în 1922, dîndu-i bun de tipar, și pînă la volumul al treizecilea, cu care s-a încheiat provizoriu, în 1960, munca la dicționarul Fraților Grimm?

Următoarele două volume cu Z, în care se găsește și cuvîntul-titlu *zare*, erau gata încă de la mijlocul anilor '50. Truda căutării neîncetate de cuvinte reiese însă cu deosebire din volumul ce se întinde de la *Wilb-* la *Ysop* (isop), care a consumat în decurs de jumătate de secol munca a mai mult de douăzeci de colaboratori, de la Ludwig Sütterlin pînă la Hartmut Schmidt; dintr-o serie de articole devin perceptibile, în intervalul de timp scurs, atît guvernările politice schimbătoare, cît și constrîngerile rămase constante.

Asta-i valabil și pentru volumul treizeci. La care introducerea succintă e semnată de Theodor Frings și Hans Neumann. Înaintea datei întru cîtva aproximate –

„decembrie 1960" – sînt indicate locurile unde a fost lucrat volumul: la Berlin și Gottingen. Ca redactori în comun, profesorul Theodor Frings, originar din Leipzig, care a activat în estul orașului divizat, și Hans Neumann, care a supraviețuit celor doisprezece ani cumpliți, și-a semnalat prezența la sfîrșitul războiului și curînd după aceea s-a facut util în cadrul muncii istovitoare la dicționarul Fraților Grimm, au reușit să evite orice zavistie și zîzanie între ei, care perturbaseră timp de decenii și uneori chiar paralizaseră lucrul la dicționar și care-i zădărîseră și zgîndărise pe mai mulți editori.

Sînt amintite doar pe scurt întîrzierile provocate de război. E drept că au trebuit apoi să se supună situației de necesitate a țării divizate, dar își subliniază coeziunea: „După 1945, locurile de activitate din Gottingen și din Berlin și-au împărțit munca reluată". Era recomandabil să fii rezervat. În completare, doar cîteva cuvinte despre felul cum, cu o jumătate de an înainte de sfîrșitul războiului, locul de activitate estic a trebuit mutat, din cauza bombardamentelor tot mai dese, din capitala Reichului la castelul Fredersdorf, în apropiere de Belzig.

Adaug: toate fișele, împreună cu biblioteca, fuseseră depozitate în siguranță într-o mină de potasiu de lîngă Bernburg, pe malul rîului Saale. Acolo, într-o galerie curățată de la cea mai mare adîncime, s-ar fi putut la nevoie continua lucrul la literele Dublu V și Z, fie și la lumina de opaiț al lămpilor de carbid.

Însă fiindcă frontul și, odată cu el, Armata Roșie se apropiau tot mai mult, în aprilie '45 – conducătorii Reichului nazist se pitiseră deja în buncăre – au mai fost duse din Fredersdorf pe o moșie din Blumental, în apropiere de Magdeburg, patru lăzi pline cu cuvinte-titlu

neterminate încă. Răspîndite pe o arie largă, mărturiile comprimate ale literaturii fuseseră puse la adăpost de o distrugere iminentă: un tezaur din belşugul căruia mai bine de un milion de citate aşteptau să-şi dovedească elocvenţa.

Curînd după sfîrşitul războiului, administraţia militară sovietică a sprijinit înapoierea tuturor fişelor. Castelul Fredersdorf, ce-i drept, fusese jefuit de mai multe ori şi în special biblioteca departamentului estic avusese de suferit de pe urma prădăciunilor; de asemenea, nici cele patru lăzi transportate la Blumental n-au mai fost recuperate vreodată. În plus, un comandant al Armatei Roşii de la faţa locului ordonase închiderea puţului minei de potasiu. Cu toate astea, pentru munca viitoare au putut fi obţinute în curînd două săli în Universitätsstrasse din Berlin şi asigurate cu hîrtii parafate de autoritatea de ocupaţie; era vădit că în interiorul aparatului de putere care controla totul existau şi cîţiva iubitori ai limbii germane.

Chiar la începutul anului următor, prin mijlocirea Academiei de Ştiinţe Sovietice a fost iniţiat transportul de întoarcere din Fredersdorf şi din mina de potasiu de la Bernburg. Masa de fişe cu citate – a cărei polifonie mai sporise din epoca lui Jacob şi Wilhelm Grimm şi care acum, stîrnită de transportul inopinat, şuşotea năucită cine ştie ce pentru sine – era dusă îndărăt la Berlin în camioane ale Armatei Roşii, care circulau încolonate şi sub pază strictă. Astfel fişele, puse la păstrare în depozite din motive impuse de război, au început din nou să circule. Gottingen aparţinea, ce-i drept, de zona de ocupaţie britanică, totuşi a luat legătura cu Berlinul de Est; iar în Berlinul de Est se ştia că la Gottingen există un colaborator de nădejde, supravieţuitorul Hans Neumann.

Privind însă îndărăt, la acel an al prăbușirii și al eliberării, cînd lumea întreagă spera la pace, mie Tiergarten din Berlin continuă să-mi pară devastat, „precum o vraiște varvară". Mi-e greu să-i fac pe frații Grimm să iasă din nișele veacului lor, mobilate în stil Biedermeier, și să se-nfiinţeze printre cioturi de copac carbonizate, deșeuri militare și băltișuri năpădite de stuf.

Îmi încerc norocul cu promisiuni de viitor: „Munca se reia curînd! Dicționarul mai crește cu siguranță! Frings și Neumann au luat legătura unul cu celălalt!".

Și strig: „Z urmează să fie terminat încă înainte de Dublu V".

Și le confirm fapte: „Sigur că da! Toate fișele cu citate au fost depozitate într-o mină de potasiu. La adăpost de orice infiltrație!".

Le spun chiar și unele lucruri ce-mi vor deveni cunoscute abia mai tîrziu: „O coloană de camioane, toate de cinci tone, a livrat de curînd totul în Universitätsstrasse nr. 3b, unde între timp profesorul Frings și colaboratorii săi..."

Dar ceea ce speram să-i atragă să vină rămîne fără ecou. Mă postez acum sub un fag aproape neatins de război, cercetez pustietatea întinsă căutînd niște cuvinte-titlu care zac răzlețite prin preajmă, mă-mpiedic în tocuri de măști de gaze și în căști de oțel găurite, de forme diferite, sînt ispitit să culeg de jos cartușe goale, schije și nasturi de uniformă, îmi rănesc genunchiul într-un afet de tun, simt scrîșnindu-mi între dinți zdrumicături de cărămidă purtate de vînt și depăn în minte cîntece bisericești pioase pentru a da de un citat care atestă mînia lui Dumnezeu. Îmi amintesc de destrămarea și zdrobirea descrise de mine, care cu altă ocazie erau un semn al războiului și al violenței distructive, răgușesc

tot ţipînd: „Lucrurile se succed zorit – fără zăbavă, înainte!". Iar apoi – descurajat cum am ajuns între timp şi sfîşiat de îndoieli cu privire la tot ce promite o ţintă finită – vreau să abandonez căutarea lor şi strig: „Totu-i în zadar!" – cînd dintr-odată iată-i pe cei doi apăruţi ca prin vrajă, cum nu-i cu putinţă decît în basm.

În faţa soclului statuii lui Lortzing, în mod miraculos rămasă aproape intactă în afara cîtorva urme de schije, îi văd pe cei doi şezînd într-un vehicul de teren deja mîncat de rugină al fostului Wehrmacht, căruia îi lipsesc volanul, toate anvelopele, precum şi mecanismul de transmisie şi motorul.

S-au aşezat pe locurile din spate. După cum mi-e cunoscut din desene şi fotografii, sînt îmbrăcaţi, inconfundabil, după moda germană din vechime, însă pe stofă, păr şi piele pare să li se fi depus praf de mortar: ai crede că, sub stratul cenuşiu, fraţii Grimm sînt pietrificaţi.

Mă apropii şi mă-nvîrtesc în jurul bucăţii de „ciubăr", cum i se spunea vehiculului de patru cilindri. Din nou, dorinţa mea a dobîndit putere. Fiind în afara timpului, îmi sînt prezenţi amîndoi – e drept că năpădiţi de praf, dar în acord cu situaţia postbelică generală. Cei doi mai tac încă. Să le fi pierit graiul? Oare pot fi forţaţi cu vorbe din prezent să-şi iasă din muţenie şi atraşi într-un dialog?

Nu prea sînt sigur cum ar trebui începută discuţia. Să le dezvălui originea „canapelei" lor spintecate şi devastate – uzinele Volkswagen din Wolfsburg – unde de la începutul războiului nu s-au mai produs broscuţele VW, ci – după ideea profesorului Porsche – vehicule de teren deschise? Cu numele peticit de Volkswagen aş putea contribui deopotrivă la literele V şi Dublu V; de

asemenea, cuvîntul-titlu *broscuță* s-ar putea îmbogăți cu o nouă semnificație.

Apoi însă – după ce, anticipînd ultima literă a alfabetului, am luat în calcul și pe dată am și respins cuvîntul „zonă", dimpreună cu cele patru zone de ocupație ale orașului care zace în ruine –, vreau, așa cum am facut-o la început, văzînd Tiergarten-ul, să revin la vuietul luptei și vacarmul bombardamentelor, la vijelie și violență, la „vraiștea varvară" ori la „pustietatea vraiște în care trăiești", la care se referă Mechthild von Magdeburg[1] adresîndu-i-se unui schimnic. Asta pentru a-i ispiti cu aceste contribuții la litera V.. Și cu o alta, la Dublu V, documentată de Friedrich Rückert, *Wüstenschiff* (corabia deșertului), ca perifrază poetic-orientală a cămilei. Dar înainte de a reuși să mă bag sub pielea lor, frații Grimm, fără a se ridica de pe locurile lor din mașină, mă fac părtaș la discuția lor despre mai multe litere, care mai înainte de toate e cauzată de zarvă și zîzanie.

Cei doi știu totul dinainte. Jacob o bănuise încă din timpul vieții, iar Wilhelm se temuse de asta: de nenumărate ori se găsise prilej de zavistii, zbuciumări și zvîrcoliri printre colaboratorii dicționarului și de zavere împotriva editorilor – aproape zi de zi, din zori și pînă-n noapte.

De cum dispăru și ultimul Grimm, izbucni cearta între Weigand și fostul corector.

— Era previzibil! spune Jacob.

— Dar și mai rea – îl aud strigînd pe Wilhelm – e zgîndărirea și cearta dintre Hildebrand, căruia Hirzel al nostru îi trece cu vederea toți gărgăunii, și docentul

---

1. Mechthild von Magdeburg (cca. 1207-1282) – mistică germană, autoarea celebrei scrieri *Lumina curgătoare a Dumnezeirii.*

Heyne; acesta îi reproşează lui Hildebrand, numit între timp profesor la Thomasschule, că prin tot soiul de ramificări savante are în vedere o extindere a dicţionarului care cu siguranţă nu e în spiritul tău, Jacob!

La care Jacob demonstrează pe baza cuvîntului-titlu *Gefuhl* (simţire) că Hildebrand intenţionase „să extindă dicţionarul nostru pînă la a deveni o istorie a culturii".

Le dau dreptate, ciocănind în capota motorului, şi caut să mă insinuez în discuţia lor:

— Mai bine şi-ar fi luat drept model articolul lui Jacob la cuvîntul-titlu *emoţie*...

Dar pe neaşteptate, întrerupîndu-mă din vorbă, Wilhelm se apucă să laude îndărătnicia lui Hildebrand, care – la asta bate el apropo – i-ar fi fost proprie şi lui însuşi, deşi din această cauză fratele său l-a criticat vehement „atunci cînd ani în şir am slujit litera D" – ba uneori „chiar se zborşise" la el!

La care Jacob:

— Şi pe bună dreptate! Căci, din păcate, felul tău excesiv şi totodată delăsător de a trata particulele, precum şi nesocotirea *Semikolon*-ului (punct şi virgulă) au făcut şcoală. Nu doar în cazul lui Hildebrand, ale cărui digresiuni au fost chiar răsplătite – culmea! – cu tinicheaua Ordinului Coroanei clasa a III-a. Dar şi Heyne i-a călcat pe urme, afirmînd cu toate astea că e partizanul prezentărilor mai succinte, chiar dacă îndesate, în dauna celor mai detaliate.

— Pe lîngă asta, frate scump, la fel ca tine, nici el nu răbda vreun alt colaborator. După moartea lui Hildebrand şi a lui Lexer, a ameninţat că nu va lucra mai departe decît dacă faima de-a fi cel care a încheiat marea operă avea să-i revină lui.

— Ceea ce noi ştiam dinainte!

— Zîzanii neîncetate...

— Gîlcevi meschine!

— Ani în şir de stagnare!

— Şi ce-i de mirare cînd pînă şi domn' Herman, fiul tău cel, vai, cît de înzestrat, a afirmat curînd după dispariţia noastră că dicţionarul Grimm era depăşit încă de cînd am murit.

— Ceea ce pe dată a şi găsit încuviinţarea unor distinse cercuri de filologi.

— S-a spus chiar că ar trebui abandonat totul.

— Şi totuşi lucrul a continuat.

— Oricum, Academia de Ştiinţe ne-a sprijinit mai apoi.

— Îndeajuns de şovăielnic, zău aşa, şi zgîrcindu-se la plată.

— În orice caz, o sută şaizeci şi cinci de oameni au furnizat citatele pentru alcătuirea dicţionarului...

— ... iar fişele cuprindeau mai mult de un milion de citate.

— Wunderlich, însă, care s-a făcut remarcat în perioada de după Hildebrand şi Heyne, nu voia nici el să tolereze alţi colaboratori – nici chiar atunci cînd G-ul i-a scăpat de sub control, devenind tot mai voluminos, pentru ca în cele din urmă, în plină erecţie, să umple doldora cinci volume şi jumătate.

— Totul turnat pe calapodul gramatical.

— Noroc că n-a ajuns decît pînă la *gezwang*.

— Pe deasupra, şi nesfîrşita ceartă profesorală dintre Kluge şi Schroder, acesta din urmă, la drept vorbind, un tip meritoriu.

— Zavistii!

— Pură poftă de zarvă!

— Se înstăpînise o nenorocită de zîzanie...

Apoi însă, deodată au început să vorbească despre începuturile lor la Kassel şi despre litera A, atunci cînd

trebuia semnat contractul pentru dicționar – operațiune care mereu se amina.

— Auzi? N-a fost așa, nu! Ascultă ce-ți spun – ba da! așa strigau cînd unul, cînd altul.

Zadarnic am tot încercat să m-amestec în discuția fraților și să-i fac să vorbească despre Z. M-am înghesuit chiar pe locul șoferului, cu intenția de a prelua conducerea, în ciuda volanului lipsă. Din cauza zdrumicăturilor de cărămidă purtate de vînt îmi scrîșneau dinții. Dar observația mea, că zavistia și zîzania sînt, din păcate, un fenomen obișnuit, a fost ignorată. Cu toate astea, la fel se petrecuseră lucrurile și în urmă cu cîțiva ani, cînd reforma ortografică dăduse prilej – în spirit curat nemțesc și căpățînos – zavistniciei filologilor. Ceva mai tîrziu am mai aruncat o vorbă în discuția lor, care se prelungea la nesfîrșit, zicînd că eterogenitatea dicționarului oferă un plus de atractivitate, ceea ce corespunde cu cele spuse de Jacob Grimm în discursul său „Valoarea științelor inexacte“, ținut la primul Congres al germaniștilor. Dar nici această remarcă n-a fost băgată în seamă. I-am lăsat, deci, să cîrtească liniștit mai departe.

N-aveau decît să șadă în continuare în caroseria eviscerată a unui vehicul de teren din vremea războiului, stîrnind cu gesturi impetuoase nori de praf de mortar și criticîndu-și succesorii; oricum, nu reușeau să-mi tulbure bucuria resimțită în fața acestui dicționar, oricît ar fi fost el pe cît de supraîncărcat, pe-atît de incomplet.

Am plecat de lîngă „ciubăr“ și-am privit pustietatea din Tiergarten cocoțat pe treapta de sus a soclului statuii lui Lortzing. Zăream în depărtare colosalul buncăr antiaerian, ruina Reichstagului, Coloana Victoriei mursecată de schijele bombelor și grenadelor. Deasupra lor, ciorile prindeau glas.

Am mai strigat o dată: „Dicționarul vostru este și rămîne comoara casei mele!", după care m-am resemnat la rolul de predicator în pustiu, văzîndu-mă adică în postura celui ce avertizează zadarnic, despre care deja Goethe știa că „vocea lui în pustiu aproape că nu se-aude".

Să vorbești în deșert. Mă antrenasem s-o fac. De îndată ce se prăbușise zidul dintre de două ori Germania, nimeni nu voise s-audă urmările înșirate de mine ale unificării înfăptuite cît ai zice pește. Social-democrații n-au luat în seamă avertismentul meu privitor la violarea paragrafului cu azilul – o adevărată nestemată a Constituției. Nimeni n-a vrut și nu vrea să vadă ceea ce de nu știu cîtă vreme deplîng repetat, papagalicește, adică: asedierea Parlamentului de către mafia lobbyiștilor, care-i face pe parlamentari să depindă de ei, să ajungă corupți și manipulabili, care legitimează înșelăciunea și discreditează democrația. Chiar și atunci cînd o parte a escrocheriei a fost dată-n vileag...

Blamat ca moralist fără leac și căpos care le știe pe toate mai bine, disprețuit, batjocorit sau neluat în seamă, mă văd ca pe biblicul țap ispășitor de odinioară, care – împovărat cu faptele vinovate ale oamenilor – e trimis în pustiu, unde, se știe, poți predica mult și bine.

Așadar, mai bine să-mi vărs veninul și să fac pe ofensatul. Ori să-mi iau valea de-aici unde m-o duce vîntul. Ori, împreună cu Gottfried Keller – „Munca-i un călduros veșmînt, izvor de viață-n vraiștea pustiei" –, să nu mai fac decît s-așez vorbă lîngă vorbă, fie și dintre cele de jale: „vai", „vaier", „să mă vaiet". In gotică existînd sub forma *wai*. Un sunet natural de cînd se știe omul, drept care se și regăsește în literatură ca portavoce a oricărei dureri și suferințe: o lamentație continuă.

Wai, *wei* s-au transformat în *we*. În limbajul saxon de cancelarie al lui Luther, în germana lui biblică din care ne nutrim încă şi azi, *wehe* alternează cu *weh* (vai!). Dar, mai înainte, dăm la Hans Sachs peste *pauchwe* (durere de burtă) şi, cu mult mai înainte, la Hartmann von Aue, peste: „*Sie sprach: we dir, vil ubler tot!*“[1]. Iar cînd Klopstock exclamă: „Vai de cuceritorul ce păşeşte prin sîngele celor în agonie“, Lessing spune: „Ah, vai şi-amar de mine!“ şi Opitz: „Vai mie!“. Goethe, dimpotrivă, o ia în rîs: „Iubiţi şi scrieţi sonete! Vai, ce mai gărgăune!“. În *Walkiria* lui Wagner se produce astfel o aliteraţie în plus: „Vai ţie, Wälsung!“. La Morike suie „din apa liniştită un vaier înzecit“.

De altfel, vai şi amar merg deseori mînă-n mînă, aşa cum se vede şi din cîntecul bisericesc al lui Paul Gerhardt: „Cugetu-ţi tîmp judecă strîmb şi-ajungi să strigi: Vai şi amar!“. La fel se împerechează *wohl* (bine) *und weh*. Se mai adaugă *des Weibes Wehen* (durerile facerii la femeie). Iar în poemul „Das Siegesfest“ („Sărbătorirea biruinţei“), Schiller spune despre femeile din Troia că „În al biruinţei chefi năprasnic / vaierele lor se-amestecau“. Freiligrath prinde cu îndrăzneală viitorul într-o rimă: „Orice timp se mai şi văicăreşte, / O tînără Germanie se iveşte“.

Cuvintele ce urmează sînt *Wehgeschrei* şi *Wehklage* („strigăt de durere“; „bocet, tînguire“), apoi *Wehleid*, care e o stare ce duce printre oameni la mult răspîndita „văicăreală“, şi în cele din urmă *Wehmut* (mîhnire, melancolie), care ştie deopotrivă despre „înneguratul zîmbet melancolic“, despre „tăcerea mîhnită ascunsă în adîncul inimii“, ca şi despre ridiculizata, mult citata „sfîşiere

1. „Ea spuse: vai ţie, moarte haină!“, în germana medievală în original.

melancolică" împănată cu suspine, care li se punea în seamă romanticilor și epigonilor acestora.

Toate acestea și încă foarte multe altele au intrat în volumul al paisprezecelea, în ediția mea a dicționarului – al douăzeci și optulea, apărut în librării în 1955, cu mult înainte ca acronimul www pentru *world wide web* să schimbe lumea, care a necesitat – după cum scrie în prefața sa Theodor Frings, conducătorul institutului Academiei de Științe din Berlin – „mai mult de patru decenii" pînă să ajungă să fie publicat.

După ce îi înșiră pe toți colaboratorii, el amintește de departamentul din Gottingen, care – cu tranșa de la *Weh* la *Wendunmut* – a pus bazele acestui volum.

În această perioadă Tiergarten înverzise din nou. În vremea „miracolului economic" nu mai existau aici micile grădini de zarzavat care în anii de după război mai potoliseră foamea cu cartofi, căpățîni de varză și morcovi. Imediat după ce terenul fusese degajat de dărîmături și craterele bombelor – netezite, după ce fusese transportat fierul vechi și curățate toate malurile iazurilor, pe suprafața înțelenită au fost plantați plopi și arini negri, care cresc repede. Pe solurile nisipoase, ei formează humusul în care, mai ales în apropierea unei ape curgătoare, pot prinde rădăcini zăvoaiele. În alte locuri, carpeni, goruni, mesteceni și pini care – așa cum în vremea fraților Grimm fuseseră deseori pictați și mai tîrziu fotografiați – creșteau și se îndeseau treptat, devenind pădure la umbra căreia se dezvoltau arbuști rezistenți la frig. De-a lungul apei ce ducea de la iazul Rousseau la cel al lui Luise înflorea o dumbravă de rododendroni. Podurile se arcuiau, iazurile prindeau viață, erau consolidate drumuri, iar aleile făcute carosabile.

Principi, comandanţi de oşti, nimfe, artişti şi fiinţe fabuloase dăltuite în piatră îşi redobîndeau strălucirea.

Ce altceva s-a mai facut? S-au pus bănci, pe care m-aşez acum de parcă aş fi fost invitat, cînd pe una, cînd pe alta, pentru a-mi dori iar să reapară fraţii Grimm şi, în cele din urmă, pentru a-i striga cu chemări ademenitoare ca să le relatez cît de bine conlucrează departamentele din Berlinul de Est şi din Gottingen, în ciuda divizării ţării şi a guvernării celor patru puteri de ocupaţie din fosta capitală.

Afirm că n-a avut loc nici o ceartă, lucru altminteri obişnuit în timpul Războiului Rece. Opoziţia ideologică era ignorată. Cu cît mai zelos urlau posturile de radio din Est şi Vest şi difuzoarele montate în apropierea graniţei, cu-atît mai liniştit şi discret se desfăşura munca la dicţionar, oamenii lucrau sîrguincios, nu se lăsau distraşi şi avansau coloană după coloană, astfel că în curînd – îndrăznesc să prezic asta – se poate conta pe apariţia volumului al cincisprezecelea – în ediţia mea al treizeci şi unulea. Uimitor! Moritz Heyne s-a apucat de lucrul la el în urmă cu cincizeci de ani. Volumul cuprinde cuvinte de la *Z* la *Zmasche*, trecînd prin *Zahl* (cifră), *Zeit* (timp), *Ziel* (ţintă), şi bate pînă departe, în *zare*, dîndu-ţi speranţă în viitor (*Zukunft*).

— Ei, da! am strigat eu în august '55, sărind ca ars de pe o bancă din Tiergarten, Z va apărea înaintea lui Dublu V!

Dar fraţii Grimm nu vor să se aşeze lîngă mine. Ai zice că nimic din relatarea mea – care în zadar caută să le spună fraţilor zăbavnici că trebuie să te mai şi zoreşti uneori ca să poţi lăuda, seara, ziua bună – nu-i face să ciulească urechea. Pesemne că cei doi se plimbă acum pe vreo cărare nouă, printre mesteceni tineri.

Încep să-i caut îndată, sînt – ca de-atîtea alte ori – din nou pe urmele lor.

Ajung în apropiere de Grădina englezească – o donație a britanicilor, care ceva mai înainte aruncau bombe și care de curînd au trimis puieți de stejar din parcul Windsor – și abia acolo dau peste ei: au părul coliliu, sînt îmbrăcați în redingotele lor din epoca Biedermeier, de data asta nepudrate cu praf de mortar, și sînt preocupați de cearta începută de nu știu cîtă vreme dintre editorii Schroder și Roethe, pe de-o parte, și redactorul Heinrich Meyer, pe de altă parte.

Cu cîțiva ani înaintea izbucnirii Primului Război Mondial, aceasta a pornit de la cuvîntul-titlu *a sta*. Articolul ce însoțea cuvîntul a displăcut din cauza prolixității sale. Cînd volumul al zecelea, partea întîi – la mine, volumul al șaptesprezecelea –, a putut în sfîrșit să apară, asta se întîmpla după o stagnare de cîteva decenii chiar și numai din cauza acestui unic cuvînt ajuns de pomină, după niște perioade pe parcursul cărora războiul și pacea își predau succesiv ștafeta.

Jacob și Wilhelm se indignează, mergînd – acum trec pe lîngă niște răsaduri de trandafiri –, că Meyer a avut nevoie de mai bine de trei sute de coloane pentru a ajunge de la *stehen* (a sta) la *Stehlampe* (lampă cu picior, lampadar). Ah, de-ar fi în stare să și rîdă. Dar nu, ambii sînt serioși, teribil de serioși.

Îl aud pe Jacob exclamînd:

— Să-l mai înțeleagă careva pe Meyer ăsta!

Iar Wilhelm îl aprobă:

— Pesemne că nu era în toate mințile!

— Și tot mereu, de parcă și-ar căuta un sprijin, se referă la gramatica mea, citîndu-l, de pildă, pe Hans Sachs: „în felul său, fiece lucru la locu-i stînd".

— După cum tot așa îl citează ca de la sine înțeles pe Kleist, cel venerat de mine, pe care tu, frate prea aspru, nu-l voiai citat: „Atît de gros, păsatul, că polonicul stă înfipt".

— Cu mult peste trei sute de coloane obositoare pentru cititor, numai și numai despre *a sta*, cu totul fără nici o noimă.

— Ce să te mai miri că Schroder și Roethe, doi editori destoinici, am zice, au sărit ca arși la zurbă cu Meyer și-au făcut zarvă mare, ca niște zărghiți...

Înainte ca Frații Grimm să înceapă iar să are ogorul lexical al „zavistiei", „zădărîrii" și „zîzaniei", precum și al „zărghelii" mai sus pomenite, așadar să lucreze cîmpul unde hălăduiește litera Z, m-apuc să le vorbesc cu voce tare, cu neputință de ignorat, dintre straturile de flori ale Grădinii englezești, înconjurate de un gard de înălțime mijlocie. Le reamintesc de ora acestei întîlniri a noastre, le atrag atenția asupra Monumentului Armatei Roșii de lîngă Aleea Victoriei, monument controversat în Est ca și în Vest, apoi strig: „Orașul e scindat în două!" și anticipez: „La un moment dat un Zid va întări scindarea".

Cu-atît mai răspicat laud încă o dată continuarea calmă, neîntreruptă, a muncii la dicționar, „dincolo, în jumătatea de est a orașului, ca și acolo, departe, la Gottingen". Și spun apăsat de mai multe ori: „Gottingen! Orașul universitar! Locul protestului vostru și rușinea îndepărtării din funcție!".

Abia după ce le dau un semn dintr-un timp îndepărtat, frații ciulesc urechea. Surzenia pare să le fi dispărut. Așa se face că, pînă la urmă, tot intrăm în vorbă. Își amintesc amănunțit de felul cum s-au supus profesorii cu lașitate, iar eu îmi dau ifose afirmînd că, fără concediere și, legat de aceasta, „răgazul lor nedorit",

probabil că editorii Reimer și Hirzel n-ar fi ajuns niciodată să le propună un dicționar care avea să facă istorie în limbă:

— Acolo, la Gottingen, ați fi putut rugini în pace!

Cei doi nu mă contrazic. Fața lui Wilhelm schițează chiar un zîmbet, de parcă în secret nu i-ar fi displăcut să se dispenseze de corvoada sortării de cuvinte.

Displăcut, *dispensat* – cuvinte-titlu ispititoare, nu-i așa? Frații vor deja să afle mai multe despre colaborarea dintre departamentele din Est și Vest, aprobată, ce-i drept, de autorități și totuși mai degrabă secretoasă.

— Ce-nseamnă Război Rece?

— După vremurile de război și foamete, oare nu s-ar fi putut găsi ceva mai cu folos pentru bieții oameni decît acolo, comunism, și-aici, capitalism?

— Nu i-ar fi prins mai bine poporului un rege înțelegător, așa cum și-l dorea Bettina?

— Va fi de durată starea aceasta a patriei împărțite?

— Nu cumva se încearcă și azi, după bine știutul sistem al lui Metternich din vremea noastră, ca ambele părți să se spioneze reciproc?

Și alte întrebări. Wilhelm, de pildă, vrea să știe de ce în volumul al șaptesprezecelea, căruia i-a mers buhul și în care pe șaizeci de coloane – așadar în putere supranaturală! – e comentat cuvîntul-titlu *stat* pînă se ajunge la *Staatszweck* (scopul statului), nevoia de securitate a statului e, totuși, atît de succint analizată. Fiindcă în materie de securitate generală, din perspectiva lui și a experienței dobîndite în '48, se dovedește insuficientă unica trimitere la jurisprudența lui Kant. Mi se dă de înțeles că de la cineva ca mine, care se prezintă ca om de litere și de cuvînt și se grozăvește mereu cu noi și

noi cuvinte germane, ai pretenţia la cîteva lămuriri în plus!

Fiind abordat în felul acesta direct într-o chestiune ce ţine de stat, îmi arunc privirea în trecut şi, pe baza documentelor mele Stasi, le povestesc fraţilor Grimm despre o întîlnire Est-Vest de o natură mai deosebită.

Direcţia generală XX/7 a Securităţii Statului (Stasi) din RDG fusese informată pe data de 20 iunie 1988 despre o întîlnire dintre reprezentanţi ai Uniunilor de scriitori din ambele state germane; întîlnirea avusese loc cu două zile mai înainte, în Casa de Creaţie Friedrich Wolf din Petzow, de pe malul lacului Schwielow.

Acest raport de cinci pagini şi jumătate, ajuns de curînd în mîna mea dimpreună cu alte documente, fusese întocmit în şase exemplare şi aparţine unui convolut de materiale Stasi despre mine de două mii şi mai bine de pagini: figurez în el pe parcursul a trei decenii sub numele de acoperire *Bolzen* (piron). Materialul, mult timp ţinut secret, e lămuritor în privinţa a ce putea constitui în perioada de glasnost şi perestroika un prilej de ceartă, al cărei ecou mai răsună şi-acum cuvînt cu cuvînt – căci la fel ca în vremea Fraţilor Grimm, sistemele de securitate şi urmărire legate în reţea erau căutate şi mai tîrziu. De îndată ce sînt scoase la lumină, documentele începînd cu perioada Prigoanei demagogilor, atunci cînd Friedrich von Gentz şi mai tînărul dintre fraţii Schlegel şi-au oferit serviciile lui Metternich, şi ajungînd pînă în epoca actuală a acumulării moderne de date şi a activităţii zeloase a informatorilor, se citesc ca un capitol fară sfîrşit din istoria spiritului german.

La întîlnirea de la lacul Schwielow mă număram printre membrii prezidiului Uniunii Scriitorilor din RFG. În procesul-verbal întocmit de Direcţia generală XX/7,

cele două state germane apar mereu sub acronimul lor de RDG şi RFG, în timp ce fiecare participant e menţionat cu numele întreg. De-a lungul celor două zile de dueluri verbale privitoare la persoane şi fapte, interlocutorii noştri adverşi au fost Hermann Kant şi Gerhard Henniger, primul dintre ei preşedinte al Uniunii Scriitorilor din RDG şi membru al Comitetului Central al SED (Partidul Unităţii Socialiste din Germania)[1], iar celălalt, prim-secretar al Uniunii Scriitorilor din RDG. Cît despre autorii est-germani care, ca membri ai prezidiului, priveau de cele mai multe ori jenaţi în lături, tăceau cu nervii încordaţi ori îi aprobau cu devoţiune partinică pe Kant şi pe Henniger, pe aceştia vreau să-i cruţ, nepomenindu-le numele – vor fi avut, pesemne, motivele lor pentru teama sau resemnarea de care dădeau dovadă, pe care nu se cade să le judec eu.

Lîngă mine şedea Anna Jonas, preşedinta Uniunii noastre. Disputa se purta în jurul unor chestiuni banale, ca de pildă un articol îndreptat împotriva scriitorului Jürgen Fuchs şi apărut în ziarul partidului, *Neues Deutschland*[2], ori refuzul de a-i acorda Annei Jonas dreptul de a intra în RDG. În ambele cazuri – după cum se poate citi în dactilogramă – „a fost consolidată poziţia Uniunii Scriitorilor din RDG".

Ceea ce nu scria în procesul-verbal era că, înainte de-a ne certa, discutaserăm unii cu alţii cu gluma pe buze, tatonîndu-ne amical, aproape camaradereşte. Cei prezenţi dădeau impresia de a şti să se joace cu echivocuri ironice, altfel spus: obişnuitele taclale de literaţi. Dar, după cuvîntarea de salut a lui Henniger, Kant a trecut la subiect, vorbind îndelung despre contribuţia

1. Echivalent al Partidului Comunist Român.
2. Echivalentul oficiosului comunist *Scînteia*.

de dorit a ambelor Uniuni la „sprijinirea luptei popoarelor pentru pace şi dezarmare". Cum apelul său viza în exclusivitate rachetele americane cu rază medie de acţiune staţionate în Germania de Vest, precum şi focoasele lor nucleare, nu însă şi armele nucleare de fabricaţie sovietică de pe teritoriul Germaniei de Est, nu exista nici un motiv de a-i sprijini apelul. În replică, ne-am referit la mişcarea pacifistă din RDG Schwerter zu Pflugscharen (Din săbii – brăzdare), tot mai puternică şi aproape cu neputinţă de reprimat, care se pronunţa împotriva ambelor sisteme de rachete – dar referirea a fost ignorată şi nu a fost consemnată în procesul-verbal al Stasi.

Răspunzîndu-i lui Kant, am atras atenţia asupra ocultării sistemului de înarmare sovietic. Afirmam că trebuie să dispară nu numai rachetele Pershing II, ci şi rachetele SS 20. Kant, exersat într-asta, încerca să se eschiveze cu trucuri retorice, dar Henniger, cel care-l supraveghea, para cu propoziţii din beton armat. Cuvinte pe linie şi-atît. Dubiul în afara discuţiei.

Am trecut apoi la o problemă tabu în Uniunea Scriitorilor est-germani. Era vorba de scriitorul Erich Loest, căruia i se înscenase un proces în anii '50. Fusese eliberat din închisoarea Bautzen, care din cauza culorii cărămizilor era numită „Mizeria galbenă", abia după şapte ani şi jumătate.

După cum se poate citi în procesul-verbal, spusesem că Loest fusese „o victimă a stalinismului" şi-am îndemnat Uniunea Scriitorilor est-germani – şi-acest lucru a fost consemnat în procesul-verbal – să-l reabiliteze „în epoca glasnostului şi a perestroikăi", chiar dacă asta s-ar întîmpla tardiv şi aproape de graniţa lui „prea tîrziu".

Anna Jonas m-a susţinut. Am argumentat ambii dintr-o perspectivă nedivizat germană: Erich Loest este colegul nostru al tuturor. Ar trebui ca împreună, aparținînd unei națiuni civilizate...

La asta procesul-verbal, alcătuit dacă nu de Kant, atunci de Henniger sau de un altul, consemnează: „Aceste cuvinte au stîrnit protestul vehement al tuturor participanţilor din RDG".

Mă-ntreb totuşi azi, de la o distanţă de două decenii, cum de măcar unii dintre scriitorii de rang aşezaţi în faţa mea, ale căror romane şi poezii le preţuiesc, n-au găsit cu cale să spună nici un cuvînt în favoarea lui Loest. În acea perioadă ar fi fost un risc acceptabil pentru ei. Din Uniunea Sovietică soseau semnale care în Polonia şi Ungaria erau imediat înţelese. Pretutindeni se creau mici spaţii de libertate folosite neîntîrziat. La un an după întîlnirea noastră în RDG, tineri şi bătrîni ieşeau în stradă. Leipzigul strălucea. Statul şi sistemul său de securitate se sfărîmau ciocnindu-se de aceste cuvinte. Zidul a căzut.

Privind retrospectiv la comportamentul german, îmi pare că acomodarea fricoasă, ca aceea din anul 1837 – cînd Cei Şapte din Göttingen au fost concediaţi din cauza protestului lor –, a fost de-atunci încoace exersată în întreaga ţară. Servilismul demonstrat la lacul Schwielow e exemplar în acest sens. Chiar şi acum, în ciuda libertăţii de opinie afirmate, oportunismul e în floare: te dai *cool* sau cînţi în cor. În loc de cenzura de modă veche, tăcerea e asigurată de constrîngerile economice şi de aranjamentele redacţionale. Ucenicii *Zeitgeist*-ului ţin la tradiţie: o şampanie care se vinde bine se numeşte Fürst von Metternich şi, în faţa Gării Centrale din Hanovra, Ernest Augustus tot mai călăreşte în bronz.

În fața mea am fotocopia procesului-verbal al Stasi. E de presupus că Serviciul de Informații Federal și Oficiul Federal pentru Apărarea Constituției au adunat despre mine, în decurs de decenii, și țin la secret documente peste care mi-ar plăcea să-mi arunc privirea; căci informațiile furnizate de Direcția Generală XX/7 sînt lacunare și cer o completare post-unificare.

Firește că nu ne-am certat tot timpul pe malul lacului Schwielow. În vremea regimului nazist, vila spațioasă fusese trecută în proprietate „ariană", aparținînd, spunea legenda, unui star de cinema din epoca UFA[1], pentru a fi apoi locuită de un ștab de partid, iar în cele din urmă ajunsese acum vila de recreere a unor scriitori de valoare; la amiază ședeam aici și luam prînzul, iar după-masa ne strîngeam la o cafea și prăjituri. Cînd făceam pauze, ne plimbam peste pajiște, spre malul lacului. Cuvintele șoptite nu se regăseau în procesul-verbal: bancuri cu Honecker sau din cele în care gogorița Mielke[2] trebuia să-ți stîrnească rîsul.

Pe cînd stăteam pe sub niște copaci bătrîni – să fi fost ulmi sau stejari? –, schimbînd vorbe colegiale și apropiindu-ne unii de alții, s-a întîmplat ca o cracă putregăită, dar de grosimea unui picior de om, să se desprindă – poate că zgîlțîită prea dur de vreo vorbă de duh antistatală! – din coroana unuia dintre copaci și să cadă la pămînt la nici doi pași distanță de mine.

1. Universum Film AG – principalul studio de film german din perioada Republicii de la Weimar și a celui de-al Doilea Război Mondial, a cărui activitate continuă și astăzi.
2. Erich Mielke (1907-2000) – politician comunist german, din 1957 ministrul Securității Statului din RDG; condamnat în 1993 de Tribunalul federal din Berlin pentru o crimă comisă asupra a doi polițiști în 1931.

Îmi amintesc de spaima generală. După care s-ar fi putut, de fapt, consemna o „bucurie post-unificare“, fiindcă rămăsesem viu și nevătămat, dacă Hermann Kant și Henniger nu s-ar fi arătat atît de îngrijorați cu anticipare: temîndu-se ca nu cumva statul RDG, ajuns între timp fragil, să aibă de suferit de pe urma incidentului, cei doi s-au întrecut unul pe celălalt în inventarea unor titluri de prima pagină în ziarele Germaniei capitaliste, care să arate cît ar fi avut de profitat dușmanul de clasă dacă acea cracă m-ar fi doborît pe solul statului muncitorilor și al țăranilor.

A, da – la despărțire Hermann Kant mi-a dăruit o farfurie în formă de pește, pe care în culori de porțelan era pictat un calcan. Făcînd aluzie la romanul meu cu acest titlu, m-a încredințat că-mi prețuiește cartea în mod deosebit și regretă că încă n-a sosit timpul ca lectura ei să fie permisă cetățenilor RDG.

Curînd după aceea, de îndată ce Zidul a căzut, Kant s-a văzut nevoit să părăsească Uniunea Scriitorilor, Academia de Arte și, de asemenea, PEN-Clubul devenit acum unul singur. La drept vorbind, păcat. Mi-ar fi plăcut să continui să mă cert cu el despre una-alta, despre stat și securitatea acestuia.

Mereu a fost vorba despre... vorbe. E rotundă sau ca o tipsie? Asta e, asta înseamnă. Ce sînt germanii ori ar trebui să fie: poporul sau „un popor“. Pro, contra.

Pe de-o parte, vorbe cu sens, pe de alta, vorbe ce pot incita aberațiile. Cuvintele pot să tămăduiască sau să rănească. Cuvîntul ca armă. Cuvinte umflîndu-se în pene, care ți-o trîntesc, cuvinte plesnind de noimă. În unele ți se poticnește limba, altele dau de înțeles, încețoșează, tăgăduiesc, acoperă sau dau pe față. Deseori, sub lavine de cuvinte sînt îngropate adevăruri minuscule.

Din dispute se isca injurii. Blesteme, conjurări, descîntece ostracizează, convoacă, produc adevărate miracole. După cum s-a întîmplat şi în Tiergarten din Berlin, atunci cînd mi-am mai dorit o dată ca Fraţii Grimm să apară.

E simplu. Trebuie doar să găsesc locurile potrivite pe axa timpului în aval. De pildă, insula pe care-o formează fluviul Ems înaintea oraşului Telgte, suficient de mare pentru hanul umplut pînă la refuz cu scriitori plini de elocvenţă – şi pe dată sosesc aici, citează din propriile opere, sînt sfioşi şi reţinuţi ori, dimpotrivă, puşi pe arţag. În romanul meu *Calcanul*, care deapănă timpul, nu glumă, din epoca de piatră şi pînă în prezent – roman care mai adineauri i-a dat prilej lui Hermann Kant să-mi dăruiască o farfurie în formă de peşte –, unul dintre capitole se intitulează „Celălalt adevăr" şi se desfăşoară în vremea romantismului timpuriu, pe atunci cînd Fraţii Grimm... Iar într-un alt roman al meu, *Şobolanca*, unde este vorba despre sfîrşitul omenirii desfăşurat ca după plan, dar mai întîi despre moartea pădurilor, Jacob şi Wilhelm Grimm sînt doi secretari de stat şovăielnici, care lucrează în Ministerul Mediului. Fiindcă vor să preîntîmpine ce-i mai rău, cei doi caută şi chiar găsesc într-un film mut, ce urmează să se intituleze *Pădurile Fraţilor Grimm*, personalul tuturor basmelor închise de ei între coperţi de carte. Astfel apar cu toţii: Frumoasa din Pădurea Adormită şi prinţul care-o trezeşte la viaţă cu un sărut, Cenuşăreasa, vrăjitoarea aliată cu Hänsel şi Gretel, Rumpelstilzchen sau Statu-Palmă-Barbă-Cot, Fetiţa fără mîini, cei şapte pitici şi Rapunzel – ni se arată, se revoltă, rezistă pentru ca pădurea, fără de care nu există nici basme, să fie salvată.

De data asta însă, Fraţii Grimm nu sînt decît parţial apţi pentru roman sau film, deşi la fel de obsedaţi de cuvinte cum au fost întreaga lor viaţă. Cu ce se joacă acum? Cu particule de cuvinte, iar acestea se multiplică în joacă. Mă joc împreună cu ei. Ce le face plăcere? Copularea orală cu vocalele. De ce cuvinte nu se satură? De verbe provenite din substantive, de verbe umflate în substantive. Pe lîngă asta, de cuvinte împerecheate: *Donnerwort* (vorbă apăsată, fără replică), *Kehllaut* (sunet gutural), *Singsang* (cîntat monoton), *Stimmgabel* (diapazon)... Aş mai putea adăuga la astea *Schallmauer* (zid sonic) şi *Urknall* (Big-Bang).

Şedem tustrei pe o bancă din apropiere de fosta piaţă An den Zelten, de unde în vremea lor plecau radial alei: Aleea Castanilor, a Ulmilor, a Fagilor; Aleea Arţarilor, a Platanilor, a Stejarilor. Acolo unde odinioară se ridicau clădirile din piaţă, distruse în bombardament spre sfîrşitul războiului, se află acum, nu departe de-aici, Hala Congresului, construită cu puţini ani în urmă, care din cauza formei sale a fost botezată de berlinezi „Stridia borţoasă“.

Fiindcă vizităm acum Tiergarten în decembrie 1960, se-ntîmplă ca în librării să fie volumul al treizecilea din dicţionarul Fraţilor Grimm, la care prefaţa a fost scrisă de est-berlinezul Frings şi de Neumann din Gottingen. Volumul e îndeajuns de gros pentru ca, după *Wille* (voinţă), *wirr* (alandala, confuz, zăpăcit), *Wochenbett* (lăuzie) şi *Wolke* (nor), să mai cuprindă şi *Wort*, cuvîntul-titlu dedicat „vorbei“ în sine: potopul de vorbe care se-ntrece cu vorba se întinde de la coloana 1467 şi pînă la *Wortzwist* (dispută, gîlceavă), cu citatul din Krummacher: „Unde a existat vreodată printre învăţaţi şi filozofi mai multă critică, dar şi gîlceavă şi logomahie şi cîrcotă obtuză, dacă nu în Germania?“; şi niciodată

nu era sigur cînd trebuie folosit pluralul *Wörter* și cînd *Worte*.

Wilhelm se resimte din cauza gerului de decembrie, motiv pentru care vrea, de fapt, să se întoarcă în odaia lui de studiu, încălzită cu o sobă de teracotă; cum pentru el sistemul de norme al lui Jacob înseamnă mai puțin decît ar putea să recunoască, se grăbește să spună:

— *Worte* sau *Wörter*, o regulă nu există. Doar simțul limbii decide, după caz.

Jacob, în schimb, căruia o căciulă de blană rusească îi apără, ca și fratelui său, urechile de frig, îi răspunde cu un citat din scrierile iluministe ale filozofului Christian Wolff: deosebirea dintre ele rezultă din faptul că „vorbele goale, de care nu se leagă nici un concept, le socotim a fi cunoaștere, declarînd cuvintele drept lucruri".

După care frații cad de acord, considerînd că mărturiile la cuvîntul-titlu *vorbă* sînt din cale-afară de prolixe. Dar totodată le face plăcere să se întreacă între ei în noi și noi citate.

Mie, însă, nu mi se permite nici o contribuție. Mai înainte de-a alcătui vreo propoziție cu anotimpul actual, *Winter* (iarnă) sau de-a ajunge în final la *Wucher* (camătă) și *Wut* (furie) sau chiar la incriminatorul *Wurm* (vierme), Jacob îmi taie scurt orice altă tentativă:

— Nici la Berlin, nici la Göttingen n-au învățat ce-nseamnă să păstrezi măsura!

Critică, după cum le numește, „excursurile fără cap" ale redactorilor literei Dublu V pe terenul gramaticii și în hățișurile dialectale, nu-i cruță nici pe Frings, nici pe Neumann și mă ocărăște pentru că l-am ademenit să vină în Tiergarten, unde-i al naibii de frig. Și tot îl mai irită decizia arbitrară a editorului Hirzel de a pune „La început a fost Cuvîntul" ca motto pe pagina de

gardă a primului volum: „Vorbele sînt nu voinţa lui Dumnezeu, ci opera omului!".

În acest timp, Wilhelm respinge pamfletul lui Lessing la adresa lui Gottsched; conform acestuia, Gottsched ar „proscrie toate cuvintele ce nu cresc pe pămînt german".

Jacob este, ce-i drept, de acord cu obiecţia mea că în acest caz vocabularul nostru s-ar diminua cu o treime, ca după o bruscă prăbuşire Bursei de valori, dar consideră imediat că trebuie pusă sub semnul îndoielii apropierea cuvîntului-titlu *Wort* (vorbă) de latinescul *verbum*, scoţînd la iveală, ca rădăcină, germanicul *wurda* şi *waurd*, atestat în limba gotică.

În timp ce pe lîngă banca noastră din Tiergarten se perindă cu pas legănat turişti sosiţi de departe – japonezi, bunăoară, care din cauza gerului şi-au îndesat pe cap, ca Fraţii Grimm, căciuli de blană –, am luat în mînă, prevăzător, volumul al treizecilea al dicţionarului, pregătind, aparent la întîmplare, eşantioane din tot ce-i e post- sau prepus celui mai important cuvînt – cuvîntului, vorbei.

Vorbe curate, goale, temătoare,
ultime vorbe, a avea ultimul cuvînt.
Să-ţi dai cuvîntul, să ţi-l încalci, să crezi în el.
„Şi totuşi mereu numai sursele au vorbă cu greutate..."
De la vorbă la faptă.
Gervinus l-a fericit cu vorbe de mulţumire
pe prietenul din vremuri
cînd cuvîntul dat nu se mai cerea ţinut – vorbe-n vînt:
„Cu totul altfel ca în cazul dumneavoastră,
care desluşiţi viaţa din vorbe moarte".
A crede pe cuvînt, a se încrede în el fiindcă
se ţine de cuvînt,
într-un cuvînt: om de cuvînt!
Să nu clintiţi din loc Cuvîntul

sau cam aşa ceva spusese Luther.
Culegeri de vorbe cu miez, vorbe-naripate.
Iar popa-i bine exersat să predice
cuvîntul de duminică.
Asta cam orişicine-ar vrea:
să aibă un cuvînt de spus.
Ticluitori, flencănitori de vorbe, asta-s cu toţii –
nişte tranca-fleanca
ce ne-aruncă-n ceaţă cu vorba,
nişte vorbă-lungă, vorbă-lată care umblă cu vorbe şi
te fac din ele şi-ţi sucesc vorba-n gură.
Sînt meşteri mari la vorbe şi se-ncontrează
ca să nu lase să se stingă războiul de vorbe;
dimpotrivă, Jean Paul ne atrage atenţia
că există inşi care
„schimbă o mulţime de vorbe fără nici o sfadă".
Mie însă-mi putregăiesc unele vorbe în gură
în timp ce le mestec, le-nghit ori dau să le-nghit,
sătul cum sînt de cele care mă sufocă.

Doar nu ne lipsesc vorbele niciodată. Totul se cheamă într-un fel, are un nume, se vrea distins de alte lucruri. Vorbele bat orice lucru în cuie, repetă papagaliceşte orice nerozie şi-ascut limbile cînd n-au păr pe ele, se pun la salată şi – sfinţite şi numărate – sînt cele şapte vorbe rostite pe Cruce. Cînd sînt strigate, literele prind grai. Se înmoaie, docile, ori sînt aspre precum cele dintîi, cînd Adam a-nceput să are. Mai tîrziu, mult mai tîrziu, după ce fraţii i-au scris Bettinei la Berlin şi-aceasta le-a găsit o casă drăguţă, chiar dacă fără vedere frumoasă, şi după ce nişte creaturi lipsite de caracter au început să trăiască pe credit, divagaţii şi digresiuni n-au dus la nimic, după ce extaziata expulzie s-a dovedit a fi un eufemism pentru ejaculare şi-odată cu frunzele din Tiergarten căzuse şi fructul – după toate acestea

literele s-au bălmăjit între ele într-un lung şir pînă la cele din urmă.

M-am dezbrăcat, întinzîndu-mă voluptuos
alături de Dublu V,
dar visînd că mă iubesc, sub vîsc, cu V,
o damă de viță – cînd colo m-am trezit în pat cu o cocotă
care m-a țepuit şi m-a făcut din vorbe
şi m-a tocat mărunt
cu X şi U în foi de viță, dimpreună c-o altă
cucoană limbăreață şi vorovace, drept care
o anumită don'şoară Y., iubirea mea secretă,
m-a aşteptat, în chip de consolare,
cu picioarele crăcite ca la yoga, mai apoi prinzînd însă
ură pe mine,
fiindcă rătăceam aiurea cu gîndul,
căutînd scăpare în brațele R-ului rostogolit,
după ce mai 'nainte
mă furase somnul, satisfăcut, între surorile
S şi T – motiv pentru care,
oricît m-aş fi prefăcut că sînt băiat de zahăr,
am ajuns la Z
cam zăbavnic, c-o întîrziere de vreun secol.

Aşa-i cu timpul. Scurgîndu-se, ar vrea să fie trecut, prezent şi viitor. Timpul rămîne pentru mine permeabil şi mereu accesibil, la fel ca şi Tiergarten. De aceea şi pot spune că, dacă abia mai înainte Tiergarten era despădurit, apoi cu pomii crescuți pe jumătate şi puțin mai tîrziu înfrunta gerul lui decembrie, între timp parcul a ajuns să aibă copaci înalți, care acum, vara, pe o căldură toridă, îşi aruncă umbra lor protectoare. Mai că seamănă iar cu acel parc peisagistic visat cîndva de marele grădinar Lenne şi în bună parte chiar realizat de el, în ciuda cărpănoşeniei regilor – acel parc prin

care fraţii Grimm se plimbau începînd cu anul 1840, în vremea cînd Heleşteul cu peştişori aurii se mai numea Bazinul lui Venus.

Ei, da, între timp te deranjează circulaţia maşinilor, cu gazele lor de eşapament şi fluctuaţia numărului de decibeli. Dar şi Jacob era iritat de prea numeroasele caleşti şi tramcare. Ce, în ciuda interdicţiei, circulau pe aleile lăturalnice. Cavalerii priveau din şa în jos la fraţii Grimm. Vesele reuniuni de doamne şi domniţe îţi spărgeau urechile cu ţipetele lor în piaţa An den Zelten, aşa încît nu era chip să zăboveşti acolo.

Pentru că şi în timpul vieţii cei doi fraţi erau cumva abstraşi din vremea lor, ei îmi păreau deopotrivă de inactuali şi de contemporani. Şi pentru că vremea lor fusese – aşa cum atît de ades mi-o dorisem şi-o zugrăvisem – de durată elastică, ultima literă din alfabet, Z, cuprinzînd cuvîntul central *Zeit* (timp), mi-a îngăduit şi o comparaţie a timpului meu cu al lor.

De cîte ori reuşeam, tot dînd tîrcoale prin Tiergarten, să-i fac pe cei doi fraţi să se aşeze laolaltă cu mine la început în vehiculul de teren rămas din vremea războiului, iar mai apoi pe-o bancă sau alta, ajungeam să discutăm – trebuia doar să am suficientă răbdare – şi le puteam propune o sumedenie de cuvinte contemporane precum *Zeitmaschine* (maşina timpului) sau numele unei emisiuni radio, *Zeitzeichen* (semnele timpului), sau un citat din Ingeborg Bachmann, *gestundete Zeit* (timp păsuit).

Apoi tustrei ajungeam din nou să stăm la taifas despre Theodor Fontane, care – la fel ca Fraţii Grimm – fusese şi el un iubitor al acestui Tiergarten. În romanul meu *Ein weites Feld* (*O chestiune încurcată*), în care timpul e suspendat şi Fontane apare în chip de strigoi sub numele de Fonty, el se-ntîlneşte cu mine în Tiergarten

imediat după introducerea valutei forte a mărcii vest-germane, mirîndu-se foarte de numărul mare de turci și de joggeri gîfîitori pe care-i vede. Un pescărel moțat îi stîrnește gîndul s-o ia din loc de-aici. Și-ncearcă să evadeze din timp ștergînd-o în Scoția...

Zeit, timp: în germana medievală *zit*, în dialect *tid*. A fost nevoie de timp pînă ce *zeyt* să devină *Zeit*. În timpul meu, al tău, al nostru. Deja un Hans Sachs vorbea despre cum e „a-ți pierde timpul". La Paul Gerhardt „timpul Domnului nu grăbește pasul". Altminteri poate goni, vine tiptil ori e fugace. De la timpul nemăsurat la cel măsurat al ceasornicului. De-atunci încoace poți sosi prea tîrziu, prea devreme, la timpul nepotrivit – dar poți fi chiar și în general un tip ieșit din timp, adică inactual. În vremea sa, August Graf von Platen a fost numit „cel dintîi dramaturg tragic al timpului nostru". De la spiritul timpului despre care vorbea Schlegel și galopantul *Weltgeist* (spiritul universal) al lui Hegel pînă la acel spirit al fiecărei epoci în parte (*Zeitgeist*), cuvintele se lasă cuplate și acuplate cu alte cuvinte.

În ce-l privește pe Fontane – pe care îl evoc în persoana lui Fonty într-o succesiune de imagini derulate accelerat și din care am făcut de-a lungul timpului un martor al unificării Germaniei repetat eșuate –, nu găsesc citat la cuvîntul-titlu *Zeit* din volumul al treizeci și unulea decît atît: „N-am timp, rămîne pe altă dată". Mi-ar plăcea să găsesc mai mult de-atît, de vreme ce la timpul său Fontane a fost *Zeitungsschreiber* (ziarist) și a lucrat pentru *Kreuzzeitung* și *Vossische*. În loc de altceva, dau totuși peste distihul lui Goethe despre această meserie mereu persiflată: „Ziaristul este, zău, de-a binelea de plîns: ades nu știe mai nimic și-adesea trebuie să-și țină botu' strîns".

Mi-aş fi dorit să găsesc în coloanele referitoare la *Zeit* şi *Zeitung*, cu sau fără citat, şi un alt sinonim pentru „ziarist", care e acum în circulaţie şi are o nuanţă uşor peiorativă, *Zeitungsfritze* (un nea jurnalistu') –, acest contemporan care trebuie să fie mereu în pas cu timpul; asta în timp ce mă simt acum parcă abstras din timp, derulîndu-i mersul continuu de-a-ndăratelea şi pierzîndu-mă într-un secol ori altul şi în evenimentele sale, iar acum – dar ce-nseamnă acum? –, cu puţin înainte de ridicarea Zidului, străbat Tiergarten-ul căutîndu-i pe cei doi; nu-i găsesc însă nici în preajma statuii lui Lortzing, nici la Heleşteul cu peştişori aurii. Abia cînd dau peste o bătrînă uscăţivă, care-şi petrece timpul de mînă cu strănepotul ei, pe care-o rog să mă ajute, descriindu-i pe fraţii Grimm pînă în cele mai mici detalii ale veşmintelor de modă veche, ea-şi aminteşte de ei şi-mi arată direcţia cu degetul, fără să scoată o vorbă. Iar arătătorul copilului face şi el ca şi cum ar şti cine unde se găseşte.

Astfel ajung, după o bună bucată de drum, la Neuer See, tocmind acolo o barcă cu vîsle, la fel cum am făcut şi atunci cînd a căzut Zidul pentru a-i lua în barca mea pe Fonty, eroul romanesc care mereu evadează din timp, şi pe nepoată-sa sosită din Franţa, pe dulce-amăruia Madeleine, pentru a-i face să se cufunde într-o discuţie ce duce înapoi pînă la sumbrele timpuri ale prigoanei hughenoţilor.

Acum însă nădăjduiesc ca Jacob, Wilhelm şi cu mine să stăm cu fundul în aceeaşi luntre, pentru ca de la A din „adio" s-ajungem în cele din urmă la ţinta care-i Z din „zare", din nou celebrînd vocalele, luînd în tărbacă articolele *der*, *die*, *das* şi îndestulîndu-ne cu particulele.

Și iată-i deja pe amîndoi așezați în fața mea, căci eu mi-am rezervat banca vîslașului. E după-amiază tîrzie și, prin urmare, soarele a coborît mult. O lumină blîndă îi învăluie pe cei doi. Dînd rar din vîslă, îndrept barca spre mijlocul lacului, unde dănțuiesc libelule peste luciul abia încrețit al apei. Puținele bărci de pe lac se țin la distanță de-a noastră. Fiindcă tăcerea te-mbie la vorbă, mă pregătesc pentru un discurs mai lung, care, mă tem, nu va fi lipsit de oarecare patos.

— S-a înfăptuit! exclam eu, corectîndu-mă însă imediat: E gata.

Apoi m-apuc să le povestesc ce lucruri mai are de oferit anul 1960.

— Chiar și președintele Consiliului de Stat al RDG a lăudat lucrarea realizată „în interesul națiunii noastre, în pofida orînduirilor sociale diferite".

Aici, pe apă, vocea mea se-aude pînă departe. Frații șed pe banca de la pupă, cu aerul că i-ar poza lui Ludwig Emil pentru un portret. Malurile lacului Neuer See se răsfiring în apă, cu tufișurile și zăvoaiele lor.. Nimic nu le distrage privirea, nici chiar tînărul care exersează statul pe mîini pe o pajiște la mal. Ici-colo, cursuri de apă care se ramifică ar vrea să mă ademenească la plimbări cu barca, ducînd spre noi povești altfel întortocheate. Dar nu m-abat din drum, nu cedez ispitei, ci caut s-ajung în mijlocul lacului, păstrez direcția corectînd-o din vîslă și mă transpun într-o dispoziție sărbătorească:

— Bucurați-vă împreună cu mine! Ce minune! Dicționarul german Grimm de la A la Z, cuprinzînd treizeci și două de volume, e în sfîrșit disponibil în totalitate.

Cei doi întorc capetele, oferindu-se privirii din profil.

Îi tămîiez:

— A sosit timpul să facem ceea ce pînă acum s-a trecut cu vederea – să vă ridicăm în sfîrşit un monument în piatră. Asta-i ce lipseşte din Tiergarten! Dar fiindcă dicţionarul e gata acum...

Fraţii nu vor nici măcar să clipească ori să-şi dreagă glasul.

Repet:

— Gata! E gata!

— Nimic nu-i gata.

Bănuiesc că cel care-a spus asta e Jacob, rămînînd în continuare încremenit.

— Nimic nu va fi gata.

Se prea poate ca ăsta să fi fost Wilhelm.

Deşi ambii au dreptate – căci ce-a ajuns vreodată să fie gata în lumea noastră? –. obiectez totuşi:

— Ba da, desigur. Pînă la urmă, departamentele de lucru din Est şi Vest au reuşit – în ciuda patriei împărţite – să cerceteze împreună, post-unificare, aş zice, cuvînt cu cuvînt privitor la originea sa, confirmîndu-l pe fiecare printr-o abundenţă de citate, acordîndu-i anexe şi note, adesea în exces, şi ducînd la bun sfîrşit lucrarea încheiată cu *Zypressenwald* (pădure de chiparoşi) şi, desprinsă din aceasta – citat după Novalis –, *Zypressenzweig* (ramură de chiparos)...

— Nimic nu-i încheiat! primesc răspuns pe două voci, iar dinspre mal se-aude ecoul: ... nu-i încheiat...

Aşa încît mă văd nevoit să recunosc că în Berlinul de Est şi la Gottingen s-a plănuit deja ca toate volumele să fie revizuite – ceea ce cu siguranţă va mai dura nişte decenii; cei doi primesc vestea cu resemnare şi dau din cap, în cadenţă.

Pentru a-i menaja, trec sub tăcere faptul că în special literele de la A la F vor avea nevoie de o revizuire deosebit de temeinică.

În timp ce reușesc să-ntorc barca din două-trei bătăi de vîslă, pentru ca soarele să le vină în spate, strecor mai degrabă în treacăt:

— Probabil că se va mai și îndrepta pe ici-colo cîte ceva...

Amintesc, ce-i drept, pe scurt că, la fel cum a făcut-o în vremea lor un oarecare Daniel Sanders, tot astfel și-acum Walter Boehlich, un critic peste poate de sever, a luat la scărmănat concepția generală a dicționarului – „însă Hans Neumann i-a răspuns în revista *Monat*, lăsînd polemica lui Boehlich fără ghimpe" –, dar trec în schimb sub tăcere că în vremea mea, în contemporaneitate adică, *Dicționarul Fraților Grimm* se găsește digitalizat *worldwide* pe internet, pentru ca fiecare cu laptopul său...

În schimb le povestesc despre lingviști și teoriile lor contradictorii, despre nivelul actual al științei, care cere ca tot ce există să fie verificat necontenit, iar și iar.

Dar de îndată ce tac – fiindcă totul a fost spus – și vîslesc înapoi la mal, la ghereta de unde se închiriază bărcile, aud cîntecul antifonic al fraților.

— Limba, se autocitează Jacob, nu dispune de suficiente stăvilare.

Wilhelm îi dă dreptate:

— Cuvintele se schimbă, dobîndesc noi sensuri, se șterg unele pe altele.

Iar mai vîrstnicul Grimm spune despre limbă:

— Ea curge și se revarsă peste maluri – mai ales limba germană.

Dar oare care dintre ei a început să-i acorde multiple semnificații cuvîntului-titlu *Wahn* (iluzie, amăgire), pentru a ajunge apoi de la *wähnen* (a-și închipui, a i se părea) la curat *Wahnsinn* (nebunie, țicneală), care la Wieland se mai numea și *Wahnwitz*: „Țicneala e un

punct în care, uneori, se întîlnesc cele mai luminate capete cu cele mai tembele"?

Acum însă, cei doi trec de la Dublu V, cu un citat din Eichendorff, drept la Z şi la *Ziel* – la „ţintă" şi „ţel", adică: „De cum atinsă-i ţinta cea măreaţă, te mînă altă ne'mplinire spre-o nouă ţintă".

— Dar ce înseamnă *Ziel*?

— La început, *tilarids* e numele gotic al lăncii, care e *zielstrebig*, ce tinde adică s-ajungă la ţintă.

— Apoi *til* devine *ziel*.

— În sens spaţial şi temporal.

— Wilhelm Tell a fost nevoit, după Schiller, „să urmărească o fugară ţintă".

— Şi-am auzit deseori poporul vorbind despre rachiu ca despre *Zielwasser* – aşadar ca despre apşoara care te duce în linie dreaptă (oare?) la ţintă.

— Clemens, în schimb, prietenul de tinereţe, considera că doar acela-i om măreţ, care „cea sfîntă ţint-o nimereşte dintr-o dreaptă aruncare".

— Iar Gryphius ştia şi el: „Aici e piatra de hotar a preaputerii, ţinta din urm-a năzuinţei".

— Ah, măcar o dată să-ţi poţi lua cîmpii ori să-i baţi, la întîmplare, făr' de ţel ori ţintă de vreun fel...

Cînd am tras la mal, isprăvind tot ce avusesem de spus, şedeam singur în barcă, dar multă vreme mi s-a părut că în urechi îmi mai răsună cuvintele Fraţilor Grimm. Cum însă necontenita mea declaraţie de iubire consumase cu mult peste un secol din timp şi, pe deasupra, mai şi depăşisem cu douăsprezece minute ora pentru care închiriasem barca, timpul prezent m-a ajuns din urmă: trebuia să plătesc majorări.

Cuprins

În seria de autor „Günter Grass“

a apărut:

Cuvintele Fraţilor Grimm

în pregătire:

Ani de cîine

www.polirom.ro

Lector: Gabriel Horațiu Decuble
Redactor: Ada Tanasă
Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Gabriela Ghețău

Bun de tipar: noiembrie 2013. Apărut: 2013
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53 • C.P. 15-728
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România
Nr. RO44RNCB5101000001710001 BCR UNIREA

SERIA DE AUTOR
GÜNTER GRASS

„Legătura mea cu Wilhelm şi Jacob Grimm merge departe în trecut. Am crescut cu basmele lor. Maică-mea m-a luat de mînă şi m-a dus cu ea la Danzig să văd o piesă de teatru, o adaptare după *Tom Degeţel*. Apoi, mai tîrziu, cînd m-am maturizat, Fraţii Grimm mi-au influenţat opera. Aşa se face că Tom Degeţel trăieşte în Oskar Matzerath din *Toba de tinichea*. *Cuvintele Fraţilor Grimm* va marca, fără îndoială, sfîrşitul scrierilor mele autobiografice."

Günter Grass

„*Cuvintele Fraţilor Grimm* este un omagiu adus Fraţilor Grimm şi *Dicţionarului limbii germane* pe care au început să-l scrie la începutul secolului al XIX-lea, săpînd totodată şi în trecutul politic al lui Grass. Volumul de memorii îi urmează controversatului *Decojind ceapa* (2006), în care laureatul Premiului Nobel pentru Literatură dezvăluia că la şaptesprezece ani s-a înrolat în Waffen-SS."

The Guardian

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-3636-5

www.polirom.ro